PONTICA

XVII

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA

PONTICA

1984

XVII

BIBLIOTECA MUZEULUI DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA
NR. INV. 24571/85

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA

PONTICA

Vol. I	1968
Vol. II	1969
Vol. III	1970
Vol. IV	1971
Vol. V	1972
Vol. VI	1973
Vol. VII	1974
Vol. VIII	1975
Vol. IX	1976
Vol. X	1977
Vol. XI	1978
Vol. XII	1979
Vol. XIII	1980
Vol. XIV	1981
Vol. XV	1982
Vol. XVI	1983
Vol. XVII	1984

Volum scanat și prelucrat de Răzvan Petcu (*razvan.arheo@gmail.com*)

© Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

Redactor responsabil : **A. V. RĂDULESCU**

Secretari științifici :

L. BUZOIANU

C. CHERA-MĂRGINEANU

SUMAR

SOMMAIRE

ADRIAN RĂDULESCU

— Realizări ale cercetării arheologice, istorice şi muzeologice în Dobrogea, în cei 40 de ani de la revoluţia de eliberare socială şi naţională, antifascistă şi antiimperialistă de la 23 August 1944 . . 7

STUDII ŞI COMUNICĂRI

ETUDES ET COMMUNICATIONS

EUGEN COMŞA

— Figurines d'os prismatiques d'époque néolitique en Roumanie . . 15

PUIU HAŞOTTI

— Noi date privind difuziunea comunităţilor culturii Hamangia . . . 25

— Nouvelles données sur la diffusion des communautés de la culture Hamangia 25

PUIU HAŞOTTI, WILI WISOŞENSKI

— Descoperiri întîmplătoare în aşezarea neolitică de la Tîrguşor „Sitorman" 37

— Découvertes occasionelles faites dans l'habitat néolithique de Tîrguşor „Sitorman" 37

LIVIA BUZOIANU

— Despre începuturile importului de amfore ştampilate în cetăţile greceşti Tomis şi Callatis 51

— Sur les débuts de l'importation des amphores timbrées dans les citées grecques Tomi et Callatis 51

MARIA BĂRBULESCU-MUNTEANU, ADRIAN RĂDULESCU

— O inscripţie tomitană „redescoperită“ (SEG, I, 2, nr. 332) 61
— Eine „wiederaufgefundene“ tomitanische Inschrift 61

CONSTANTIN PETOLESCU

— Inscripţii pe mortaria din Moesia Inferior (I) 67
— Inscriptions des mortaria de Moesia Inferior (I) 67

ZAHARIA COVACEF

— Consideraţii asupra unui monument funerar figurat descoperit în necropola tomitană de sec II e.n. 77
— Betrachtungen, ein in der tomitanischen Nekropole des 2. Jh. u.Z. entdecktes, verziertes Grabenkmal betreffend 77

VIRGIL LUNGU, OCTAVIAN BOUNEGRU, ALEXANDRU AVRAM

— Cercetări arheologice din aşezarea romană rurală de la Histria B . 85
— Die archäologischen Forschungen in der römischen Agrarsiedlung von Histria B. 85

ADRIAN RĂDULESCU

— Dacia şi Moesia (Scythia) — părţi constitutive ale etnosului românesc 101
— Dazien und Moesien (Scythia) — Bestandteile des rumänischen Ethnos 101

CONSTANTIN CHERA-MĂRGINEANU, VIRGIL LUNGU

— Noi descoperiri din necropolele tomitane 109
— Neue Entdeckungen in den tomitanischen Nekropolen 109

RADU OCHEŞEANU

— Cîteva descoperiri monetare din sec. IV e.n. în Scythia Minor . . . 131
— Quelques découvertes monétaires de Scythia Minor du IVe siècle . 131

MIHAI BUCOVALĂ, GHEORGHE PAPUC

— Date noi privind cercetările arheologice de la Ovidiu (municipiul Constanţa) 153
— Neue Daten, din archäologischen Forschungen in Ovidiu (Kreis Konstanza) betreffend 153

PETRE DIACONU

— Documente vechi creştine în Dobrogea 157
— Altchristliche Dokumente in der Dobrudscha 157

PANAIT I. PANAIT, ARISTIDE ŞTEFĂNESCU

— Valea Carasu în cartografia medievală 169
— Das Carasu-Tal in der mittelalterlichen Kartographie 169

ADRIAN STĂNESCU, STOICA LASCU

— Mărturii documentare privind ocupaţia Puterilor Centrale în Dobrogea (1916—1918) 177
— Noch nicht veröffentlichte dokumentäre Aussagen, die Besatzung der Zentralmächte in der Dobrudscha (1916—1918) betreffend 177

STOICA LASCU

— Aspecte privind prezența organizatorică a partidelor burgheze în județul Constanța (1918—1938) (I) 187
— Aspekte, das organisatorische Vorhandensein der bürgerlichen Parteien im Kreis Konstanza betreffend (1918—1938) (I) 187

VALENTINA POSTELNICU

— Aspecte ale vieții economice tulcene reflectate în documente de arhivă (1918—1944) 199
— In Archivdokumenten widerspiegelte Aspekte des ökonomischen Lebens in Tulcea (1918—1944) 199

VASILE SILEA

— *Mărturii de epocă:* procesul antifasciștilor constănțeni (10—16 decembrie 1936) 207
— Berichte aus der Epoche: der Prozess der Antifaschisten von Konstanza (10. — 16. Dez. 1936) 207

MARIN CIOCAN

— *Mărturii de epocă:* procesul antifasciștilor din Constanța (octombrie 1943) 217
— Berichte aus der Epoche: der Prozess der Antifaschisten von Konstanza (Okt. 1943) 217

NOTE

GHEORGHE MĂNUCU-ADAMEȘTEANU

— Un medalion de chihlimbar descoperit la Nufăru (jud. Tulcea) . . 225
— Un médaillon en ambre jaune découvert à Nufăru (dép. de Tulcea) 225

ADRIAN PANAITESCU

— Meșteșugul prelucrării osului la Păcuiul lui Soare 231
— Die Knochenverarbeitung in Păcuiul lui Soare 231

TUDOR PAPASIMA, VASILE OPREA

— Un cuptor de ars oale din epoca feudală timpurie 237
— Ein aus frühfeudaler Epoche stammender Ofen für die Brennung de Töpfe 237

EUGEN GLÜCK

— Imaginea litoralului românesc pe harta nautică a lui Iehuda Ben Zara (1497) 241
— Das Bild der rumänischen Meeresküste auf der nautischen Karte des Jehuda Ben Zara (1497) 241

CRONICA

ANTOANETA VERTAN, GABRIEL CUSTUREA

— Descoperiri monetare în Dobrogea (VI) 245
— Découvertes monétaires en Dobroudja (VI) 245

RECENZII

MIHAI IRIMIA

— Em. Moscalu, **Ceramica traco-getică**, Biblioteca muzeologică. Muzeul național de istorie, București, 1983, 514 p. și 119 pl. 257

IN MEMORIAM

— HADRIAN DAICOVICIU 265

— AURICĂ SIMION 267

— NICOLAE VLASSA 269

Lista prescurtărilor 271

REALIZĂRI ALE CERCETĂRII ARHEOLOGICE, ISTORICE ŞI MUZEOLOGICE ÎN DOBROGEA, ÎN CEI 40 DE ANI DE LA REVOLUŢIA DE ELIBERARE SOCIALĂ ŞI NAŢIONALĂ, ANTIFASCISTĂ ŞI ANTIIMPERIALISTĂ, DE LA 23 AUGUST 1944

ADRIAN RĂDULESCU

Dobrogea a constituit dintotdeauna un teritoriu încărcat de istorie — adevăr ineludabil care a pătruns de mult în conştiinţa noastră. De asemenea, apartenenţa sa organică la teritoriul nord-dunărean cu identităţi antropogeografice, o demonstrează pertinent toate cele trei domenii asupra cărora ne vom referi pe scurt în acest cadru restrîns : arheologie, istorie şi muzeologie. Corelate, găsim componentele majore care structurează acest succint bilanţ acum, în zilele care au urmat marelui epos naţional de la 23 August 1944, cinstit şi venerat de întregul neam, după patru decenii de viaţă nouă.

Retrospectiva are drept punct de plecare anul 1878, cînd Dobrogea, teritoriu de sorginte şi apartenenţă geto-romană, cu inerentele imixtiuni alogene în procesul etnogenetic, este reintegrată trupului din care a fost desprinsă în circumstanţele evului mediu, legate de lupta antiotomană. Atenţia istoricilor şi arheologilor români, de la acea vreme, s-a îndreptat către această unică provincie transdanubiană, în care incontestabil puteau fi descoperite argumente dintre cele mai puternice asupra etnosului românesc, a vieţii sale materiale şi spirituale, atît în perioada clasică, cît şi în cea a evului mediu — ultima perioadă total necunoscută.

Mai vechile preocupări ale lui Al. Odobescu asupra Monumentului de la Adamclisi, sînt asumate cu toată rigoarea şi conştiinţa dificultăţilor ce-l aşteptau, de către Grigore Tocilescu, de numele căruia se vor lega apoi, numeroase campanii efectuate la acest mare obiectiv, între 1882—1909. În ciuda morţii premature, învăţatul român avea să dea ştiinţei româneşti lucrări de incontestabilă valoare, cu subiecte ce decurg din cercetările sale, ajutat uneori de cîţiva specialişti străini. Să amintim numai monografia de excepţie *„Monumentul triumfal de la Adamclisi"*,

apărută la Viena în 1895, în limba română și în limba germană — cea de-a doua cu menirea expresă de a fi pusă în circuitul științific internațional; aceasta cu atît mai mult cu cît România independentă trebuia să se facă bine cunoscută cercurilor intelectuale din Europa. De asemenea *„Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie"*, cea de-a doua importantă operă a sa, deschidea cu autoritate doctă, studiile epigrafice în țară, Dobrogea fiind depozitara unui patrimoniu care a proliferat apoi în decursul anilor, ajungînd astăzi la peste un veac de investigații, la cifra de aproape 5000 de inscripții grecești, latine și de apartenență la evul mediu — fără a include arhiva de piatră musulmană, care de asemenea reprezintă o cifră impresionantă.

Sfîrșitul veacului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, marchează amplul studiu intitulat *„Dobrogea în pragul veacului XX"*, apărut în 1906, al colonelului Marin Ionescu-Dobrogeanu — operă fundamentală pentru istoria modernă a Dobrogei, cu valențe valabile oricărui istoric din zilele noastre. Lucrarea sa monografică avea să constituie un model și o sursă de informare de valoare enciclopedică — în ciuda faptului că a fost scrisă de... un nespecialist.

Inimosul prefect al Constanței de la 1878, Remus Opreanu, se dovedea a fi și un zelos promotor al științelor despre antichitate. Lui și altora ca el îi datorează mult Gr. Tocilescu, pentru ajutorul larg și dezinteresat din partea celui care reprezenta generația renascentistă a Dobrogei. Încurajează colecționarea antichităților și pune bazele unui adevărat muzeu chiar în incinta prefecturii, în 1879, ceea ce reprezintă, în fond, întemeierea actualului Muzeu de istorie națională și arheologie Constanța.

Vasile Pârvan își face apariția pe firmamentul științei românești urmîndu-i lui Gr. Tocilescu, cu strălucirea de arheolog, istoric și filozof, întemeind școala românească de antichități pe baze științifice avansate. Lui i se datorează cercetările de la Histria, Ulmetum și Tomis, precum și vastul plan de investigații pe care-l pune în aplicare, susținînd cercetările cu numeroșii săi elevi, care, după dispariția sa prematură în 1927, aveau să continue opera magistrului, într-un vast program testamentar. *Getica*, operă monumentală, *Histria IV*, *Histria VII*, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, *Ulmetum*, *Zidul cetății Tomis*, *Cetatea Tropaeum Traiani*, iată numai cîteva dintre lucrările de referință care privesc Dobrogea și pe care elevii săi le vor amplifica apoi, dînd științei românești rațiunea istorică a unui popor care se dovedea pe cît de tînăr și avîntat, pe atît de încărcat de istorie și civilizații. Pleiada arheologilor: Theohari Antonescu, Oreste Tafrali, Paul Nicolescu, Vasile Cristescu, Theofil Sauciuc-Săveanu, Grigore Florescu, Radu Vulpe, Vasile Canarache, Iorgu Stoian — dintre cei dispăruți, precum și emulii școlii arheologice întemeiate de Pârvan care activează în zilele noastre, au elaborat opere istorice de interes internațional.

Războaiele mondiale au făcut să fie întreruptă activitatea arheologică, istorică și de conservare și valorificare a monumentelor, tot mai mult cuprinsă în publicații naționale și locale. *Dacia*, întemeiată de

Vasile Pârvan sau *Analele Dobrogei*, de largă circulaţie între 1919—1940, au vehiculat ştiinţa antichităţilor dobrogene cu o frecvenţă fără precedent. Să consemnăm, de asemenea, apariţia în 1938, a lucrării de excepţie semnată de Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*.

Cît priveşte Muzeul de antichităţi, fundamentat de entuziastul Remus Opreanu, asupra căruia au stăruit apoi Gr. Tocilescu şi prin excelenţă Vasile Pârvan, acesta avea să cunoască avatarurile şi tragedia nu numai a celor două conflagraţii mondiale, ci şi a politicianismului vremurilor interbelice, dublate de ignoranţă, indiferentism şi neînţelegerea autorităţilor. După ce, în decursul anilor a fost itinerat în mai multe clădiri, îl vom găsi instalat, după război, în anexa Cazinoului, acolo unde altădată funcţionase o... berărie !

Revoluţia de eliberare naţională şi socială, antifascistă şi antiimperialistă, deschide ştiinţelor istorice perspective nebănuite. Se deschide era marilor împliniri pentru care luptaseră numeroşi învăţaţi români, dar nimeni nu visase la amploarea, profunzimea şi valoarea deosebită ca atribute ale timidelor lor încercări care prefigurau instituţiile de resort în funcţiune în zilele noastre în acest colţ de ţară.

În intervalul 1945—1956 Muzeul de arheologie al Dobrogei, mic şi neînsemnat, departe de a răspunde necesităţilor atît de imperioase de conservare, prezervare şi valorificare a antichităţilor preistorice, clasice şi de ev mediu, intră în atenţia autorităţilor de partid, pentru reorganizarea sa pe baze noi, conforme orientărilor materialist-istorice şi cu adresă incontestabilă : educaţia patriotică şi istorică a generaţiilor de azi şi de mîine.

Se poate vorbi de o nouă epocă în arheologia românească încă din anul 1949, cînd colectivele de specialitate de la Institutele de arheologie ale Academiei R.P.R. îşi începeau activitatea la Histria, Capidava, pe traiectul Canalului Dunărea—Marea Neagră — în ediţia sa dintre 1949—1953 — şi în alte situri arheologice, preistorice şi greco-romane. Publicarea rezultatelor dobîndite a format obiectul multor opere monografice datorate unor eminenţi cercetători, între care amintim pe Gr. Florescu, Gh. Ştefan, R. Vulpe, D. M. Pippidi, Em. Condurachi, Ion Barnea, V. Canarache şi atîţia alţii. Cei mai mulţi însă lucrează azi cu rezultate de valoare, în zeci şi zeci de centre arheologice, atît în judeţul Constanţa cît şi la Tulcea.

Revenind la instituţiile muzeale, acestea se dovedesc de un tot mai sporit interes şi de o mai stringentă necesitate, cu cît în toată zona, dar prin excelenţă la Constanţa şi pe litoral, începuseră construcţii de imobile, se făceau uriaşe lucrări agricole şi edilitare etc., toate de natură să răscolească straturile de humă care de veacuri adăposteau vestigii ale civilizaţiilor apuse. Acestea se cereau salvate, reconstituite şi puse la dispoziţia publicului român şi a turiştilor străini, care tot mai insistent căutau mirificul litoral dobrogean.

Se impunea o restituire totală către întregul neam a uriaşului patrimoniu de cultură materială şi spirituală care altădată rămîneau foarte puţin în muzeele de stat, dar în schimb luau fie calea străinătăţii, fie intrau în anonime şi anodine colecţii particulare.

Programul reorganizării integrale a activității muzeistice din regiune, stabilit după noi principii de către organele de partid ale Dobrogei, este încredințat lui Vasile Canarache, încă din 1957. Se întreprind lucrări mari și complexe. Activitatea este susținută pe planul amenajărilor muzeale, a conservărilor de monumente, al cercetărilor de teren, conjugate cu săpături în diverse focare arheologice și cu inițiative meritorii în domeniul editorial, cu numeroase lucrări de popularizare. La 30 decembrie 1957 este înfăptuită prima ediție a Muzeului de arheologie, încărcat de colecții adunate de pretutindeni, în impunătoarea clădire de lîngă Catedrală. Apoi s-au adus mai multe îmbunătățiri, toate de natură să contribuie la creșterea în prestigiu a noii instituții, tot mai frecvent vizitată de către turiștii români și străini. Începuse să devină centrul de greutate al cercetărilor arheologice din zonă, animator și promotor al științelor istorice cu referire la Dobrogea, la viața sa materială și spirituală ; unul dintre compartimente a fost rezervat lui Ovidiu, nefericitului poet care în exilul său tomitan ne-a lăsat importante opere, *Tristia* și *Ex Ponto,* — ambele, *Scrisori din Pont* — adevărate nestemate care au sclipit la începuturile devenirii și prezenței noastre etnice, pe întinderea spațiului carpato-danubiano-pontic.

Descoperirea Edificiului roman cu mozaic în 1959, a prilejuit, pe lîngă ample cercetări, și începutul unei puneri în operă a imensei construcții de prezervare, pe care o duce la bun sfîrșit, către anii 1966—1967, fosta Direcție a Monumentelor Istorice din București.

Paralel, se fac primele amenajări muzeistice la Parcul arheologic din centrul Constanței — cu imensul calcan de lîngă „turnul măcelarilor" pe care se ilustrează Dobrogea și peninsula tomitană cu figurația simbolică a celor mai de seamă cetăți și așezări arheologice din cuprinsul lor. Se pun primele baze ale Muzeului din Mangalia — vechea Callatidă — și se face o atractivă regrupare a pieselor figurate de la Tropaeum Traiani, într-o compoziție muzeală care, din 1964 pînă în 1977, a atras sute de mii de vizitatori.

Emulația și optimismul ne-au fost date de tot mai numeroasele descoperiri ale unor monumente spectaculare : pe lîngă Edificiul roman cu mozaic, în 1962 se aduce la lumină un adevărat tezaur de monumente sculpturale, de pe terasamentul fostei gări ; ascunse acolo în sec. III—IV, în toiul disputelor dintre păgîni și creștini ; se găsește, tot ocazional, ansamblul rupestru de la Basarabi, de un caracter inedit și insolit. Mai multe capele, galerii și cripte săpate în dealul de cretă, poartă desene în „zgrafitti" și sute de inscripții de la începuturile evului mediu, care și acum formează obiectul unor importante cercetări, care vor arunca lumini noi în istoria românească de la gurile Dunării, a veacurilor IX-XI.

Consemnăm de asemenea în cuprinsul cercetărilor efectuate între anii 1960—1969, mai multe săpături arheologice : cele din 1961—1962 într-un *tell* la Hîrșova, care îmbogățeau considerabil neoliticul dobrogean cunoscut pînă atunci mai bine prin descoperirile de la Baia Hamangia ; galeriile subterane din Tomis, care se dovedesc în zilele noastre a fi fost apeducte ; basilicile din Tomis ; depozitele de bronzuri de la

Sîmbăta Nouă, Limanu, Techirghiol etc., toate, în paralel cu săpăturile Institutului de arheologie efectuate la Histria, Dinogetia, Capidava, Adamclisi, Păcuiul lui Soare, Enisala etc. De subliniat că încă din 1958 s-au constituit colective mixte, din cercetători de la Bucureşti şi tineri arheologi de la Constanţa, care cu eforturi comune au elucidat şi au deslegat probleme dintre cele mai complicate şi mai puţin bănuite pînă acum, privind istoria veche a acestui colţ de ţară. Ele sînt incluse periodicelor româneşti aflate sub egida Academiei Române (*Dacia, Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie, Materiale arheologice, Revista de studii sud-est europene*, revistele de istorie mai recente etc.) ; începînd cu anul 1968, însuşi Muzeul constănţean va face să apară periodicul său intitulat iniţial *Pontice*, iar de la cel de-al treilea număr, *Pontica*. Aceasta apare şi cuprinde anual tot ceea ce este mai preţios sub raportul investigaţiilor arheologice. Între monografii, se impun cu autoritate cele trei volume închinate istoriei vechi a Dobrogei — *Din istoria Dobrogei*, vol. I, 1965 ; vol. II, 1968 şi vol. III, 1971 — datorate profesorilor D. Berciu, D. M. Pippidi, R. Vulpe, Ion Barnea şi Ştefan Ştefănescu ; apoi monografiile *Dinogetia, Păcuiul lui Soare, Tomitana*, mai multe veritabile *corpusuri* de inscripţii în care s-au materializat cercetările ştiinţifice ale profesorilor D. M. Pippidi, Em. Popescu, Em. Doruţiu-Boilă ş.a. Lista înfăptuirilor de acest ordin ar putea continua la nesfîrşit dar, în fond totul se reduce la faptul esenţial al valorificării pertinente pe plan ştiinţific, al antichităţilor dobrogene — aceasta fiind posibilă numai în climatul emulativ al anilor de libertate şi progres social, asigurate prin partid şi de către Partidul Comunist Român.

Sfîrşitul deceniului al VII-lea şi începutul celui următor, aduce o revigorare a forţelor istorice din zonă, iar în viaţa muzeistică se produce o cotitură, graţie tocmai necesităţilor de a ilustra pe noi baze, uriaşele transformări care se produceau în ţară începînd cu Congresul al IX-lea al P.C.R.

Înregistrăm în această perioadă luminoasă, eforturile depuse de conducerea de partid pentru restaurarea şi amenajările ce se impuneau, imperios de mai multă vreme, la Adamclisi. După dezbateri şi dispute aprinse, s-a hotărît, în 1975, restaurarea monumentului pe loc. Arheologi, istorici şi arhitecţi reuniţi în sesiunea ştiinţifică anuală a muzeului tomitan, au adoptat principiul restaurării autoportante a monumentului, iar piesele figurate să fie regrupate într-un muzeu anume construit în centrul civic al comunei Adamclisi. La cetate urmau să se facă reconstituiri ample. Şi-au dat semnătura, acceptînd referatul înaintat conducerii de partid de către directorul muzeului de arheologie : C. C. Giurescu, Em. Condurachi, D. M. Pippidi, R. Vulpe, D. Tudor, H. Daicoviciu, N. Gostar, V. Drăguţ, V. Bilciurescu, Gh. Dumitraşcu şi A. Rădulescu, autorul referatului.

Lucrările, executate de trustul local de construcţii, avînd la bază un proiect semnat de arh. D. Rusovan de la I.P.J. Constanţa, au început imediat şi au continuat pînă în 1977. La 27 mai 1977, anul cînd întregul popor român serba centenarul independenţei sale de stat, s-a făcut inau-

gurarea festivă a Monumentului și Muzeului în prezența Președintelui țării, tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al P.C.R., și tov. acad. dr. ing. Elena Ceaușescu, a numeroși alți membri ai conducerii de partid și de stat. Opinia din țară și din străinătate a exprimat adesea cuvinte elogioase pentru această înfăptuire grandioasă, care depășește tot ceea ce s-a făcut în țara noastră pînă acum sub raportul prezervării monumentelor istorice. Este o pildă grăitoare pentru modul cum trebuie procedat și în alte cazuri asemănătoare din țară, și constituie în același timp un exemplu și pentru străinătate.

Același eveniment al aniversării Independenței de stat în 1977, a prilejuit conducerii de partid să aplice o nouă inițiativă majoră. Pornindu-se de la constatarea exactă că vechiul muzeu de arheologie era incomplet, se impunea lichidarea unor grave carențe. Trebuiau tratate pertinent aspecte istorice de seamă : formarea limbii și a poporului român, migrațiile și continuitatea, perenitatea autohtonă, fermentul românesc al evului mediu dat de *cojeni, dicieni* și *mocani*, importanța luptelor de eliberare, neatîrnare și integrare a Dobrogei hotarelor țării, susținute de voievozii valahi în special *Basarabi* și *Mușatini*, lupta contra pericolului otoman, începuturile mișcării socialiste și muncitorești după revenirea Dobrogei la țară în 1878, acțiunile eroice a numeroși reprezentanți de seamă ai clasei muncitoare între cele două războaie mondiale, insurecția victorioasă de la 23 august 1944, succesiunea marilor transformări revoluționare, consecință a politicii P.C.R., Congresele IX — X — XI de pînă atunci și Conferințele naționale ale P.C.R. — iată numai cîteva probleme tematice care se impuneau atenției generale. În virtutea acestor rațiuni fundamentale, Comitetul Politic Executiv al C.C. al P.C.R., în planul de măsuri privind aniversarea centenară a independenței, a hotărît organizarea la Constanța a *Muzeului de istorie națională și arheologie*.

La propunerea Comitetului județean de partid, amenajările au început imediat în clădirea impunătoare de arhitectură pur românească, plasată în Piața Ovidiu — edificiu parcă anume destinat acestui scop. La 25 decembrie 1977, noul obiectiv cultural-științific, încărcat de istorie și aureolat de prestigiul inestimabilelor sale bogății documentare, a fost inaugurat, răspunzînd astfel sarcinei de partid de întîmpinare a uneia dintre cele mai mari aniversări din epocă : independența și neatîrnarea românească, centenară.

Nu mult după aceea, în 1978, s-a construit și s-a organizat *Colecția de antichități din Mangalia*, lîngă tumulul cu papir descoperit în 1959 ; *Antiovarium*-ul de la Capidava, în 1979 ; *Complexul muzeal de la Histria*, în 1982, cu o suită de monumente arhitectonice, epigrafice, ceramice, numismatice, sigilare etc.

Cu excepția ansamblului rupestru de la Basarabi, pentru care documentația și proiectul sînt făcute și se poate discuta despre o apropiată punere în șantier pentru continuarea construirii complexului de prezervare și de asemenea cu recentul amenajat Muzeu al Canalului Dunăre—Marea Neagră de la Medgidia, putem considera că am pus

bazele trainice pentru valorificarea optimă a întregului potențial cultural-istoric din cuprinsul județului. Desigur, este loc pentru mai mult și pentru mai bine — considerăm însă viitorii ani cadrul propice pentru aplicarea noilor măsuri de îmbunătățiri, restaurări, consolidări și cercetări ample și în special tipărirea lucrărilor pe care și le-a propus colectivul de cercetători din cadrul instituției recent restructurate. Evident, volumul preocupărilor a crescut considerabil. Avem acum în vedere nu numai antichitatea, ci și evul mediu plin, total neglijat pînă acum și, cu deosebire, perioada modernă și contemporană, căreia i se impun colecții de documente și izvoare, studii și materiale tot mai în măsură să elucideze aspecte necunoscute sau controversate. Studiile din acest domeniu elaborate pînă acum sînt, din păcate încă puține ; se cuvin amintite cîteva datorate unor entuziaști căutători și interpreți din localitate sau din alte părți ale țării :

— *Comunicări de istorie a Dobrogei* (colectivul M.I.N.A. Constanța) ;
— *Momente din mișcarea muncitorească și comunistă din județul Constanța* (I. Lungu, Gh. Dumitrașcu, I. Bitoleanu, Gh. Lotcă, M. Stanciu) ;
— *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea* (T. Mateescu) ;
— *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne* (C. C. Giurescu) ;
— *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare* (A. Rădulescu și I. Bitoleanu) ;
— *Reprezentanți ai Dobrogei în cultura și știința românească* (C. Călinescu) ;
— *Agricultura Dobrogei* (P. Tomoroagă) ;
— *Județul Constanța în pas cu țara* (S. Tavitian).

Acestea sînt numai cîteva dintre lucrările mai mari, de sinteză ; lor li se adaugă o infinită gamă de note, studii, articole și lucrări de popularizare, apărute prin grija și sîrguința unor entuziaști cărturari, al căror număr trebuie sporit. Există posibilități materiale largi, iar cadrul cercetării istorice îl dau cele două mari muzee, cel de istorie națională și arheologie și prestigiosul Muzeu al Marinei Române. Ultimul, se constituie deja, la scară națională, drept o puternică bază de investigație a istoriei marinărești și de acumulare a unui patrimoniu pe cît de necesar cunoașterii pe atît de important în cultura și știința românească actuală. Se cer imperios conjugate eforturile căutărilor în domeniile pe care le cultivăm, pentru ca istoriografia constănțeană să înregistreze, pe lîngă atîtea studii și articole apărute într-o mare varietate de periodice din țară și de peste hotare, opere valoroase de istorie modernă și contemporană, la dispoziția cunoașterii pe baze științifice materialiste, a uneia dintre cele mai prețioase și mai încărcate de istorie provincii românești.

Considerăm că în ceasurile acestea de înălțător omagiu patriotic pe care îl aducem celor ce și-au jertfit viața pentru cauza nobilă a socialismului și au făcut sacrificii pentru săvîrșirea eroicului act insurecțional de la 23 August 1944, dobîndind eliberarea noastră națională și socială,

antifascistă și antiimperialistă, sub conducerea gloriosului partid ; acum cînd sîntem sub puternicul impuls al celui de-al XIII-lea Congres al P.C.R. cu puternicele sale ecouri în sufletele tuturor oamenilor și cînd întreaga nație românească vibrează și se bucură de realegerea la cîrma țării a tovarășului Nicolae Ceaușescu în funcția supremă a Partidului Comunist Român, muzeele constănțene, cel de istorie națională și arheologie, cel de artă și al marinei române se angajează plenar și conștient în susținerea unor eforturi și mai mari și mai generoase pentru propășirea științelor istorice și muzeistice din acest atît de scump colț de țară.

FIGURINES D'OS PRISMATIQUES D'ÉPOQUE NÉOLITHIQUE EN ROUMANIE

EUGEN COMŞA

Les fouilles archéologiques des divers sites néolithiques de Roumanie méridionale ont mis au jour, entre autres documents, une série assez riche de figurines anthropomorphes d'os. C'est un fait généralement connu que les toutes premières pièces de cette série du territoire roumain ont été recueillies dès la seconde moitié du siècle dernier lors de la fouille des sites néolithiques du sud de la Valachie pratiquée par D. Butculescu. Mais la plupart des figurines en question représentent le fruit des recherches effectuées dans plusieurs stations néolithiques après 1920.

Leur nombre croissant allait rendre nécessaire une étude de synthèse. Celle-ci devait paraître en 1931 [1] avec la classification tripartite suivante :

— une première catégorie étant celle des figurines d'os prismatiques ;

— la deuxième catégorie englobant les pièces faites de tablettes d'os ;

— enfin, la troisième et dernière catégorie comportait les figurines connues sous le nom conventionnel de «en violon» [2].

Au cours de la dernière vingtaine d'années, toute une série d'études ont réexaminé les divers problèmes liés à ces figurines anthropomorphes, sous les signatures de : Mioara Zgîbea [3], Silvia Marinescu-Bîlcu et Barbu Ionescu [4], Vladimir Dumitrescu [5], ainsi que sous la signature de l'auteur du présent article.

---

[1] Vladimir Dumitrescu, *Figurinele antropomorfe de os din civilizaţia eneolitică balcano-danubiană, dans „Închinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani"*, Cluj, 1931 (tirage à part).

[2] *Ibidem*, p. 2—9.

[3] Dinu V. Rosetti, PMMB, 1, 1934, p. 23, 40, 45 et pl. 4/4.

[4] Silvia Marinescu-Bîlcu et Barbu Ionescu, *Catalogul sculpturilor eneolitice din Muzeul raional Oltenița*, Sibiu, 1967, p. 23—27 et pl. 18/3, 6, 9.

[5] Vladimir Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, Bucureşti, 1974, p. 244—245 et p. 246 (fig. 269).

Ayant estimé utile la reprise de la problématique des figurines anthropomorphes d'os, après une étude d'ensemble, embrassant toutes les pièces de ce genre [6], j'ai consacré de brèves synthèses à chaque catégorie en soi, autrement dit des synthèses consacrées aux exemplaires de la phase de transition des cultures Boian-Gumelnița [7], de la phase moyenne Gumelnița [8] et à ceux de l'espèce dite «en violon» [9].

Cette fois-ci j'ai réuni, en les synthétisant et les interprétant au point de vue historique, les données accessibles (c'est-à-dire mentionnées par la littérature spécialisée) concernant les figurines anthropomorphes d'os de la catégorie dite «prismatique». Il s'agit des pièces de forme prismatique, comme leur nom l'indique, d'un contour spécifique et présentant trois arêtes. Elles ont été confectionnées dans des métapodes moyens, notamment de porc [10] (les spécialistes précisent que généralement les os utilisés ont appartenu à des bêtes encore jeunes, à la diaphyse non encore soudée à l'épiphyse) [11]. Il semble aussi que quelques pièces — plutôt rares — sont faites de métapodes de sanglier [12].

L'exécution des figurines anthropomorphes de forme prismatique les représente schématisées à l'extrême et l'artisan respectif a tenu compte de la forme caractéristique, propre aux métapodes de porc. Ces os sont de forme à peu près cylindrique, gonflés aux deux bouts [13]. Pour en obtenir des figurines, les tronçons supérieurs d'os étaient polis de manière à leur donner trois facettes : l'arête la plus tranchante départageait le visage, reproduisant l'arc du nez, cependant que les yeux sont souvent indiqués au moyen de deux petites alvéoles circulaires. Parfois, le bord des deux facettes était percé d'un trou de manière à pouvoir y passer un ruban, rendant possible de la sorte l'utilisation de cette pièce comme breloque à l'usage des jeunes filles et des femmes. La troisième facette représentait la nuque. Toujours grâce au polissage, le corps de ces figurines prenait une forme prismatique. Notons que leur superficie est toujours lustrée. Chez absolument toutes les pièces, la partie inférieure est polie de manière à leur conférer une facette horizontale bien lisse, ce qui permet la position verticale.

Jusqu'à présent, le nombre des figurines d'os anthropomorphes de forme prismatique récoltées par les fouilles ou trouvées de façon fortuite en territoire roumain est plutôt modeste. Toutes les pièces de cette catégorie trouvées jusqu'à l'heure actuelle remontent à la dernière période du néolithique. En Roumanie, ces pièces ont été l'apanage (puisque confectionnées et utilisées par elles) des communautés culturelles Gu-

---

[6] Eugen Comşa, dans *Festschrift für Richard Pittioni zum siebziegsten Geburtstag*, Wien, 1976, p. 158—166.

[7] Idem, SCIVA, 27, 1976, 4, p. 557—564.

[8] Idem, Dacia, N.S., 23, 1979, p. 69—77.

[9] Idem, Pontica, 10, 1977, p. 45—51.

[10] Rudolf Albert Maier, 42. BerRGK, 1961, p. 203.

[11] *Ibidem*, p. 203.

[12] Vladimir Dumitrescu, Revue Internationale des Études Balkaniques, III, tome II (6), Beograd, 1938, p. 374.

[13] L'hauteur de ces figurines est entre 5 et 8 cm.

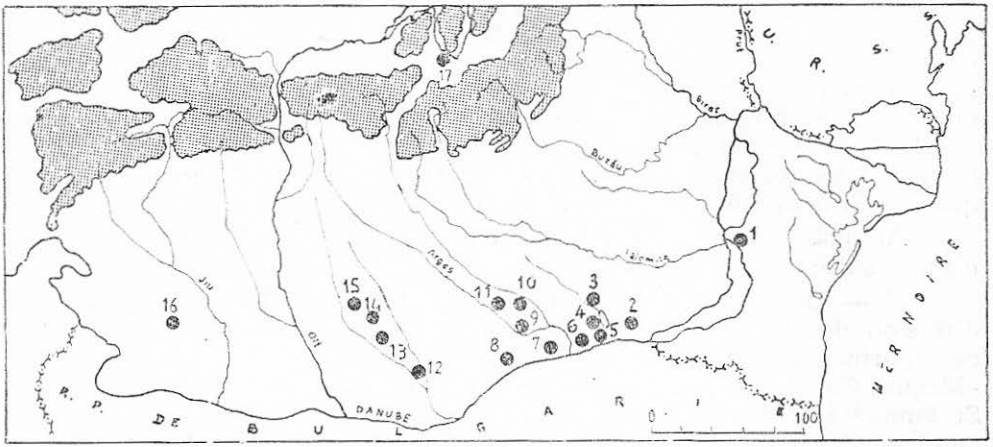

Fig. 1. Carte des découvertes : 1 Hîrşova ; 2 Cuneşti ; 3 Vlădiceasca ; 4 Sultana ; 5 Chiselet ; 6 Gumelniţa ; 7 Căscioarele ; 8 Pietrele ; 9 Vidra ; 10 Glina ; 11 Jilava ; 12 Calomfireşti ; 13 Licuriciu ; 14 Zîmbreasca ; 15 Balaci ; 16 Sălcuţa ; 17 Bod.

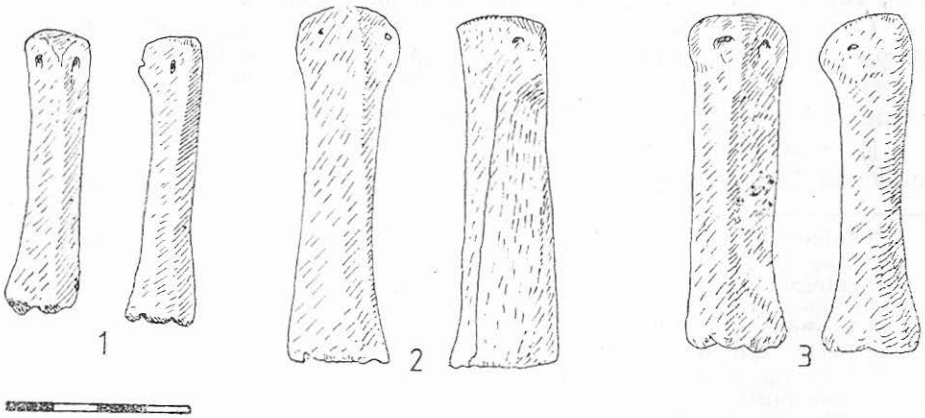

Fig. 2. Figurines prismatiques en os de : 1, 3. Gumelniţa ; 2 Căscioarele (d'après S. Marinescu-Bîlcu et B. Ionescu, *op. cit.*, pl. 18/3, 6, 9).

melniţa, de Valachie et de Dobroudja, ainsi que des communautés de la culture Sălcuţa en Olténie et de la culture Cucuteni, dans le sud-est de la Transylvanie.

Il convient de retenir que grâce aux circonstances de leur mise au jour, certaines figurines de cette catégorie ont permis une datation plus précise, dans le cadre de telle ou telle culture. En même temps, les pièces recueillies dans des zones proches aident à dégager le synchronisme entre les diverses phases des cultures voisines.

Les figurines d'os prismatiques sont plus ou moins fréquentes dans les territoires des cultures susmentionnées. Une fréquence plus

BIBLIOTECA MUZEULUI

marquée indique avec certitude leur berceau pour ainsi dire, à savoir la zone où elles étaient confectionnées et utilisées de préférence. Par contre, la fréquence réduite montre que nous avons affaire à des pièces étrangères au milieu où elles ont été trouvées, parvenues là par les voies de l'échange entre les communautés représentant des cultures différentes. Dans ce dernier cas, les pièces respectives ne sauraient avoir aucun rapport avec les croyances de la communauté dans le territoire desquelles elles ont été mises au jour.

Au point de vue régional et culturel, la situation se présente comme suit :

I° — Dans le sud-est du pays, les stations suivantes de l'aire de diffusion des communautés culturelles Gumelnița ont livré cette sorte de figurines d'os prismatiques : 1) Hîrșova [14] ; 2) Cunești, au lieu-dit «Măgura Cuneștilor» [15] ; 3) Vlădiceasca [16] ; 4) Sultana, au lieu-dit «Măgura Sultana» [17] ; 5) Chiselet, au lieu-dit «Grădiștea Fundeanca» [18] ; 6) Ulmeni — «Gumelnița» [19] ; 7) Căscioarele, au lieu-dit «Ostrovel» [20] ; 8) Pietrele, au lieu-dit «Gorgana» [21] ; 9) Vidra [22] ; 10) Glina, au lieu-dit «la Nuci» [23] ; 11) Jilava, au lieu-dit «Măgura Jilavei» [24] ; 12) Calomfirești, au lieu-dit «Măgura Calomfireștilor» [25] ; 13) Licuriciu [26] ; 14) Zîmbreasca [27] ; 15) Balaci, au lieu dit «Măgura de la Baltă» [28].

Les plus anciennes en date de ces trouvailles sont celles faites à «Măgura Calomfireștilor» vers les années 1870 par D. Butculescu et conservées à l'Institut d'archéologie de Bucarest [29]. C'est vers la même époque qu'on a également trouvé les figurines similaires de Balaci [30].

En vue d'une datation plus exacte, mentionnons qu'au cours des fouilles archéologiques de Dinu V. Rosetti sur le tell en bordure du

---

[14] Information reçue de la part de Doina Galbenu, auquelle nous exprimons nos remerçiements par cette voie aussi.

[15] Information reçu de la part de Marian Neagu, auquel nous remerçions par cette voie aussi.

[16] Vladimir Milojčić, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel-und Südosteuropas*, Berlin, 1949, p. 61—62 et pl. 25/10.

[17] Information reçu de la part de Mircea Udrescu, auquel nous remerçions par cette voie aussi.

[18] Hortensia Dumitrescu, Dacia, 3—4, 1927—1932, 1933, p. 152, fig. 2/5, p. 153.

[19] Silvia Marinescu-Bîlcu et Barbu Ionescu, **op. cit.**, p. 25, no. 40, pl. 18/9, p. 26, no. 42, pl. 18/3.

[20] Gh. Ștefan, Dacia, 2, 1925, p. 184—185 et p. 190, fig. 44/4—8 ; Vladimir Dumitrescu, SCIV. 16, 1965, 2, p. 228 ; Silvia Marinescu-Bîlcu et Barbu Ionescu, *op. cit.*, p. 25 no. 41, pl. 18/6.

[21] D. Berciu, Materiale, 2, 1956, p. 540 et p. 541 (fig. 66/6, 7).

[22] Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, p. 23, 40, 45 et pl. 4/4.

[23] Ion Nestor, Dacia, 3—4, 1927—1932, 1933, p. 232 (fig. 5/6, 15, 16) et p. 233.

[24] Figurine découverte par Dinu V. Rosetti en 1929.

[25] Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, Beograd, 1938, p. 373, note 7.

[26] Idem, Dacia, 9—10, p. 532—533 et p. 534 (fig. 2/1).

[27] Idem, Revue international des Études Balcaniques, III, Tome II (6), Beograd, 1938, p. 373, note 7.

[28] *Ibidem.*

[29] *Ibidem.*

[30] *Ibidem.*

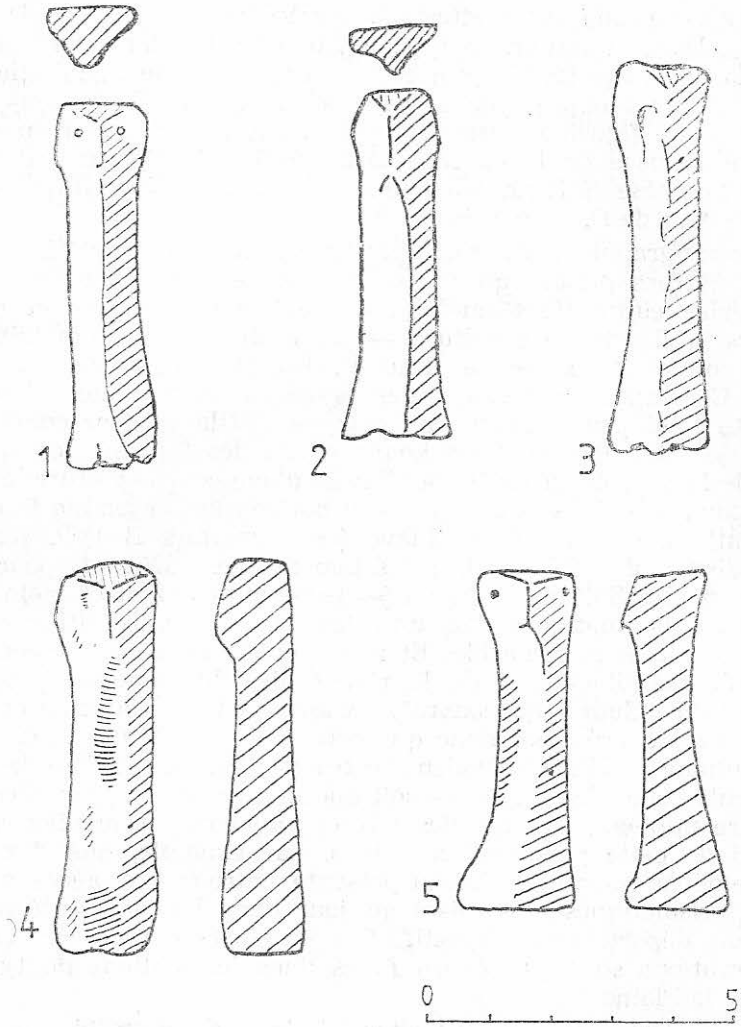

Fig. 3. Figurines prismatiques en os de : 1—3 Glina (d'près Ion Nestor, *op. cit.*, p. 232, fig. 5/6, 15, 16) ; 4,5 Pietrele (d'après D. Berciu, *op. cit.*, p. 541. fig. 66/6,7).

village de Vidra, des observations stratigraphiques ont pu être faites. L'étude valorisant les résultats de ces fouilles précisait que les figurines de cette espèce ont été trouvées dans la couche culturelle Vidra II B, qui comporte des documents archéologiques typiques de la phase Sultana (= Gumelnița A 2) [31]. Bien plus tard, les remarques de Vidra

[31] Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, p. 23.

allaient recevoir une autre attestation, grâce aux fouilles de D. Berciu à Pietrele. Dans la station de type tel, que les habitants appelle «Gorgana», parmi des restes de pisé calciné provenant de l'habitation no 1 et avec «d'autres objets, sur le côté occidental de la maison»[32], il y avait aussi une figurine prismatique d'os. Or, l'habitation respective se trouvait à la base de la couche culturelle III de Gorgana, datée elle aussi de la phase Sultana (= Gumelnița A 2 et Gumelnița II, selon la périodisation de D. Berciu)[33].

La stratigraphie des fouilles pratiquées sur le tell de Vidra montre que les figurines prismatiques d'os, de type anthropomorphe, appartenant à l'aire culturelle Gumelnița ont été confectionnées et utilisées aussi vers la fin de cette culture — phase Jilava (= Gumelnița B 1). Et dans son ouvrage précité Dinu V. Rosetti notait que «la couche Vidra II C comporte également des figurines prismatiques d'os»[34]. La découverte faite par le même archéologue à Jilava vient confirmer la datation de cette époque d'une bonne partie des figurines en question. Il s'agit de la présence à «Măgura Jilavei» d'une couche culturelle unique dégagée par les fouilles et avec un seul horizon (un ensemble fermé, par conséquent) daté de la phase Jilava (= Gumelnița B 1)[35]. Aussi, les données disponibles offrent-elles des témoignages suffisants pour la datation des phases Sultana et Jilava (= Gumelnița A 2 et Gumelnița B 1) des figurines prismatiques d'os trouvées dans l'aire de diffusion de la culture Gumelnița en Valachie. Et nous venons de parler seulement de la Valachie méridionale et de la rive droite du Danube (Dobroudja), mais la culture Gumelnița couvrait presque toute la Valachie et la Dobroudja. Il est à présumer donc que cette sorte de figurines, datées des phases Sultana et Jilava, devaient se trouver également dans les autres stations culturelles de ce type — soit que déjà mises au jour elles attendent d'être publiées, soit qu'elles feront l'objet des trouvailles à venir. A l'appui de cette présomption notons, par exemple, que l'exposition du Musée départemental de Buzău présente, entre autres pièces, quelques figurines prismatiques d'os mises au jour dans les sites culturels Gumelnița du département respectif. Ces conclusions reposent donc sur des observations stratigraphiques faites dans les stations de type Gumelnița de la Plaine Roumaine.

On ne saurait négliger de citer ici l'avis du regretté savant Vladimir Milojčić à ce propos. Il s'agit d'un bref paragraphe de sa grande synthèse, paragraphe où il traite des questions de chronologie liées aux figurines d'os propres à l'aire de diffusion de la culture Gumelnița, trouvées en Valachie et dans l'est de la Bulgarie[36]. Se fondant sur des exemplaires mis au jour dans des conditions stratigraphiques parfaite-

[32] D. Berciu, *op. cit.*, p. 540.
[33] *Ibidem*, p. 540.
[34] Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, p. 45.
[35] Figurine découverte par Dinu V. Rosetti pendant les fouilles de l'année 1929.
[36] Vladimir Milojčić, *op. cit.*, p. 61—62 et pl. 25/10.

ment claires, il tire la conclusion que ces figurines ont commencé à servir dès la phase Gumelnița A 1 (selon notre périodisation, dès la phase de transition) et leur usage s'est maintenu jusqu'à la fin du développement de cette culture. Le même savant donne aussi une courte statistique de ces figurines. Il en résulte que les couches culturelles Gumelnița A 1 en ont livré 5 pièces, celles de la phase Gumelnița A 2 en ont livré 13, alors que les couches culturelles de la phase Gumelnița B 1 n'en ont livré que 3 pièces [37]. Ces chiffres sont éloquents, démontrant que la phase Gumelnița A 2 (= phase Sultana) fut celle de leur fréquence maxime.

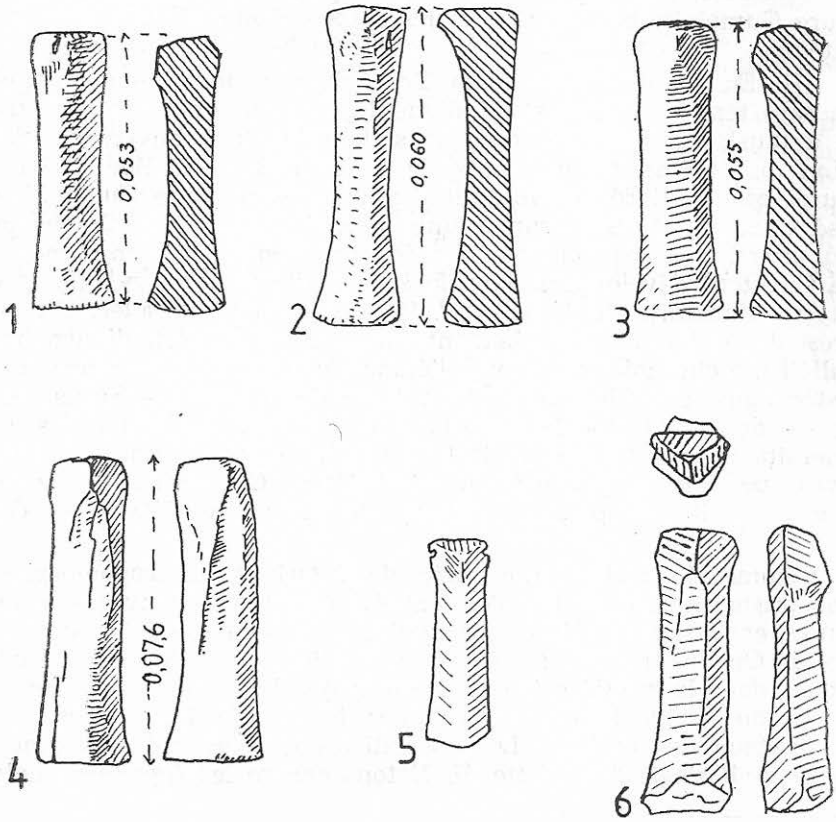

Fig. 4. Figurines prismatiques en os de : 1—3. Sălcuța (d'après D. Berciu, *op. cit.*, 1961, p. 334, fig. 157/1, 3,5) ; 4. Licuriciu (d'après Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, 1945, p. 534, fig. 2/1) ; 5. Vidra, (d'après Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, pl. 4/4) ; 6. Bod (d'après H. Schroller, *Stein und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933, pl. 40/5).

[37] *Ibidem*, p. 61.

II. Les premières figurines prismatiques d'os trouvées en Olténie remontent à l'an 1951, mises au jour pendant les fouilles du lieu-dit «Piscul Cornișorului» de Sălcuța, station éponyme de la culture connue sous ce nom. Les observations stratigraphiques faites à l'occasion des fouilles respectives ont rendu possible la précision que les figurines en question sont des couches Sălcuța II et II b [38].

En Olténie, ces figurines étaient confectionnées selon le même procédé que celles de l'aire de diffusion de la culture Gumelnița. A notre avis, bien que s'agissant d'objets menus, le fait que ces objets semblent avoir été typiques seulement pour les zones couvertes par les deux cultures Gumelnița et Sălcuța permettrait d'établir certains synchronismes, même partiels, entre les phases Sultana et Jilava de la culture Gumelnița de Valachie et les étapes Sălcuța II a et Sălcuța II b d'Olténie.

III. En ce qui concerne la Transylvanie, nous ne disposons que d'un seul témoignage. Il s'agit d'une figurine prismatique d'os trouvée il y a plusieurs décennies dans le sud-est de la Transylvanie dans la station de «Priesterhügel», près de la commune de Bod [39]. L'horizon culturel qui l'a livrée comportait des vestiges de type Cucuteni, de la phase Cucuteni A. S'agissant d'une pièce isolée, nous estimons qu'elle a dû parvenir là par la voie des échanges entre les communautés de type Cucuteni développées dans le sud-est de la Transyvlanie et celles du type Gumelnița de Valachie [40]. Toutefois, bien qu'isolée, cette pièce représente, selon nous un élément important pour l'établissement d'un parallélisme chronologique entre l'étape Cucuteni A 2 ou Cucuteni A 3, attestée dans la station de Bod, et l'une des phases — Sultana ou Jilava — de la culture Gumelnița. La plus vraisemblable des phases Gumelnița nous semble celle B 1, car à Gumelnița même a été dégagé un vase peint de la phase Cucuteni A (étape Cucuteni A 3), contenant plusieurs petits récipients typiques de la phase Jilava (= Gumelnița B 1) [41].

Comme de juste, cette sorte de figurines anthropomorphes, de forme prismatique et faites d'os, ont été également trouvées au sud du Danube, en Bulgarie. Elles sont typiques surtout pour la culture Gumelnița. On les trouve attestées aussi bien au nord qu'au sud des Balkans, dans la moitié orientale de ce pays. Leur lot le plus important provient du tell de Roussé [42]. Certaines de ces figurines étaient percées à la hauteur des oreilles. Les spécialistes qui les ont mises au jour pensent qu'il s'agit d'amulettes [43]. Notons encore les figurines analogues

---

[38] D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 336, p. 334 (fig. 157/1, 3, 5).

[39] H. Schroller, Mannus, 6, (Ergänzungsband), 1928, p. 232—235.

[40] Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, 1931, p. 3.

[41] Idem, Dacia, N.S., *8*, 1964, p. 59—60.

[42] G. Georgiev et N. Angelov, Izvestija-Institut, Sofia, 18, 1952, p. 167 (fig. 155) ; 168 ; Idem, Izvestija-Institut, Sofia, 21, 1957, p. 99.

[43] *Ibidem*, p. 99.

trouvées au sud des Balkans, dans la station de Bikovo [44]. A propos de ces dernières, les spécialistes précisent qu'elle ont eu un long usage, car elles ont été livrées par plusieurs horizons culturels, entre 6 et 2 mètres de profondeur [45].

Enfin, d'autres figurines analogues ont été trouvées aussi dans quelques stations de type Sălcuța-Krivodol [46], de la moitié occidentale de la Bulgarie.

A retenir aussi que dans certaines stations de Bulgarie on a relevé des figurines prismatiques anthropomorphes en terre cuite [47].

Quant à la signification de ces figurines, ce doit être celle ordinaire, autrement dit elles se rattachent au culte de la fécondité. En revanche, on ne saurait donner une réponse exacte à la question concernant la manière dont on utilisait ces pièces. Quelques-unes présentent des trous par lesquels on devait passer un ruban pour les porter suspendues au cou, mais bon nombre d'entre elles sont dépourvues de ces orifices.

A la différence des autres figurines anthropomorphes d'os (plates) qui devaient certainement représenter le travail d'artisans qualifiés, c'est-à-dire provenant de certains ateliers qui ne fonctionnaient que dans un nombre limité de stations Gumelnița (et probablement Sălcuța), les figurines prismatiques d'os étaient d'une confection de beaucoup plus facile. C'est pourquoi il est à supposer qu'elles pouvaient être confectionnées dans n'importe quelle station, par des personnes qui n'avaient pas besoin d'une spécialisation en ce sens.

---

[44] P. Detev, Godišnik Plovdiv, 1954, p. 163 et p. 166 (fig. 30).
[45] *Ibidem.*
[46] Bogdan Nikolov, Studia Praehistorica, 1—2, Sofia, 1978, p. 127, pl. 3.
[47] R. Popov, Izvestija-Société, Sofia, 6, 1916—1918, p. 139 (fig. 144).

NOI DATE PRIVIND DIFUZIUNEA CULTURII HAMANGIA

PUIU HAŞOTTI

În cadrul neoliticului României, cultura Hamangia ocupă un loc aparte datorită specificității elementelor sale de conținut. Cercetările care au pus-o în evidență, sînt rodul investigațiilor arheologice, întreprinse numai în ultimii 30 de ani. Profesorul D. Berciu are meritul de a fi sesizat existența acestei culturi în urma cercetărilor de la Ceamurlia de Jos [1], Baia [2] (pe malul lacului Golovița) și Cernavoda [3] și de a-i fi făcut ample observații (origine, cronologie, răspîndire, elemente materiale, viață spirituală, sincronisme, etc.).

Cercetările arheologice începute de prof. D. Berciu au fost urmate de o serie de descoperiri (sistematice sau întîmplătoare), care au adus noi date la problematica generală a culturii precum și unele modificări în interpretarea ei. Astfel de descoperiri sistematice au fost făcute la Techirghiol [4], Medgidia-Satu Nou [5], Baia [6], Grădiștea Coslogeni [7], Hîrșova-tell [8], Tîrgușor, punctul „Urs" [9], Medigidia, punctul „Cocoașă" [10]. În afară de punctele de mai sus, care au făcut obiectul unor săpături

---

[1] D. Berciu, SCIV, 1—2, 1953, p. 122—129 ; **Idem.** SCIV, 5, 12, 1953, p. 97—100; *Idem,* SCIV, 5, 3—4 1955, p. 541—542 ; *Idem,* NEH, 1, 1955, p. 29—46 ; *Idem, Cultura Hamangia,* 1, București, 1966 p. 119—231.

[2] *Idem,* SCIV, 1—2, 1954, p. 99—100 ; *Idem,* SCIV, 6, 3—4, 1955, p. 542 ; *Idem, Cultura Hamangia,* 1, p. 232—269.

[3] D. Berciu, Seb. Morintz, P. Diaconu, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 158 și urm. ; D. Berciu, Seb. Morintz, Materiale, 3, 1957, p. 83—91 ; *Idem,* Materiale, 5, 1959, p. 99—106.

[4] Eug. Comșa, Doina Galbenu. A. Aricescu, Materiale, 8, 1962, p. 165—171.

[5] P. Haşotti, Pontica, 13, 1981, p. 199—214.

[6] El. Lăzurcă, Peuce, 8, 1980, p. 7—36.

[7] R. Lungu, SCIVA, 33, 1, 1982, p. 11—23.

[8] D. Galbenu, Sciv, 13, 2, 1962, p. 285—305.

[9] P. Haşotti, Materiale, Vaslui, 1982, sub tipar.

[10] *Idem,* Materiale, Alba Iulia, 1984, sub tipar.

arheologice mai mult sau mai puţin ample, cultura Hamangia a fost pusă în lumină şi de o serie de descoperiri întîmplătoare. Pe toate le vom prezenta mai jos, rolul rîndurilor de faţă fiind înainte de toate de a aduna toate punctele în care s-a identificat cultura Hamangia (unele dintre ele complet necunoscute pînă acum) şi de a analiza difuziunea, pe faze, a culturii. În ciuda noilor descoperiri, istoria comunităţilor culturii Hamangia rămîne în continuare relativ puţin cunoscută în unele aspecte ale sale.

Este unanim acceptat faptul că purtătorii culturii Hamangia au migrat în cadrul unui curent de litoral, datorită unor cauze care la ora actuală ne scapă, de undeva din vestul Anatoliei, ei ajungînd în Dobrogea cu elementele lor de cultură materială şi spirituală deplin formate. Este deci normal ca cele mai vechi aşezări ale culturii să le găsim în sudul Dobrogei sau în nord-estul Bulgariei. Din păcate avem puţine date în acest sens, lipsa cercetărilor sistematice şi de suprafaţă contribuind la această lacună. Descoperirile de la Grădiştea—Coslogeni (jud. Ialomiţa) şi Varna — telul Sava [11], eventual împreună cu cele două fragmente ceramice de la Canaraua Fetei [12], vin să sprijine ipoteza de mai sus.

Aria de răspîndire a culturii Hamangia nu este mare (vezi harta). Cele mai sudice descoperiri sînt cele de la Burgas — punctul Kableşkovo [13] (nu putem fi siguri că vasul de aici aparţine culturii Hamangia) şi Varna — tellul Sava.

Cea mai nordică descoperire sigură aparţinînd culturii Hamangia s-a făcut pe o insulă situată la nordul lacului Razelm, în punctul numit „Popina" [14]. În judeţul Tulcea mai sînt patru puncte : General Dragalina, Greci (2) şi Măcin, cu descoperiri neolitice a căror încadrare culturală este neprecizată [15]. S-a presupus, şi nu fără temei, că spre nord cultura Hamangia ar fi putut fi prezentă, adăugăm noi, spre sfîrşitul sau în perioada de maximă înflorire a ei, pînă dincolo de braţul Chilia al Dunării, în R.S.S. Moldovenească [16]. Ipoteza se bazează pe unele analogii cu o serie de materiale din aria culturii Tripolie A. Spre vest, răspîndirea culturii este marcată de singurele descoperiri din stînga Dunării : Grădiştea Coslogeni [17], punctul situat la borna kilometrică nr. 4 a şoselei Călăraşi—Ostrov Regie [18], Pietroiu şi I.A.S. Roseti [19], precum şi de des-

---

[11] M. Mircev, D. Zlatarski, Izvestia, Varna, 11, 1960, p. 1—21 ; D. Berciu, *op. cit.*, p. 38—43.

[12] P. Diaconu, N. Angelescu, Rev. muz., 4, 1968, p. 350. Fragmentele ceramice ne-au fost puse la dispoziţie de tov. P. Diaconu, căruia îi mulţumim.

[13] D. Berciu, *op. cit.*, p. 38 ; Idem, Dacia, NS, 4, 1960, p. 430, fig. 8/6.

[14] Eug. Comşa, Peuce, 2, 1971, p. 16 (cercetări de teren făcute de V. Barbu).

[15] *Ibidem*, p. 13, harta 1, p. 18.

[16] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 43 ; *idem*, *Contribuţii la problema neoliticului din România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 74.

[17] Seb. Morintz, N. Angelescu, SCIV, 21, 3, 1970, p. 275—277 ; Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti, 1970, p. 47 ; R. Lungu, *op. cit.*

[18] R. Lungu, *op. cit.*, p. 21, p. 22, fig. 7, p. 23, fig. 8E.

[19] Informaţie de la M. Neagu, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

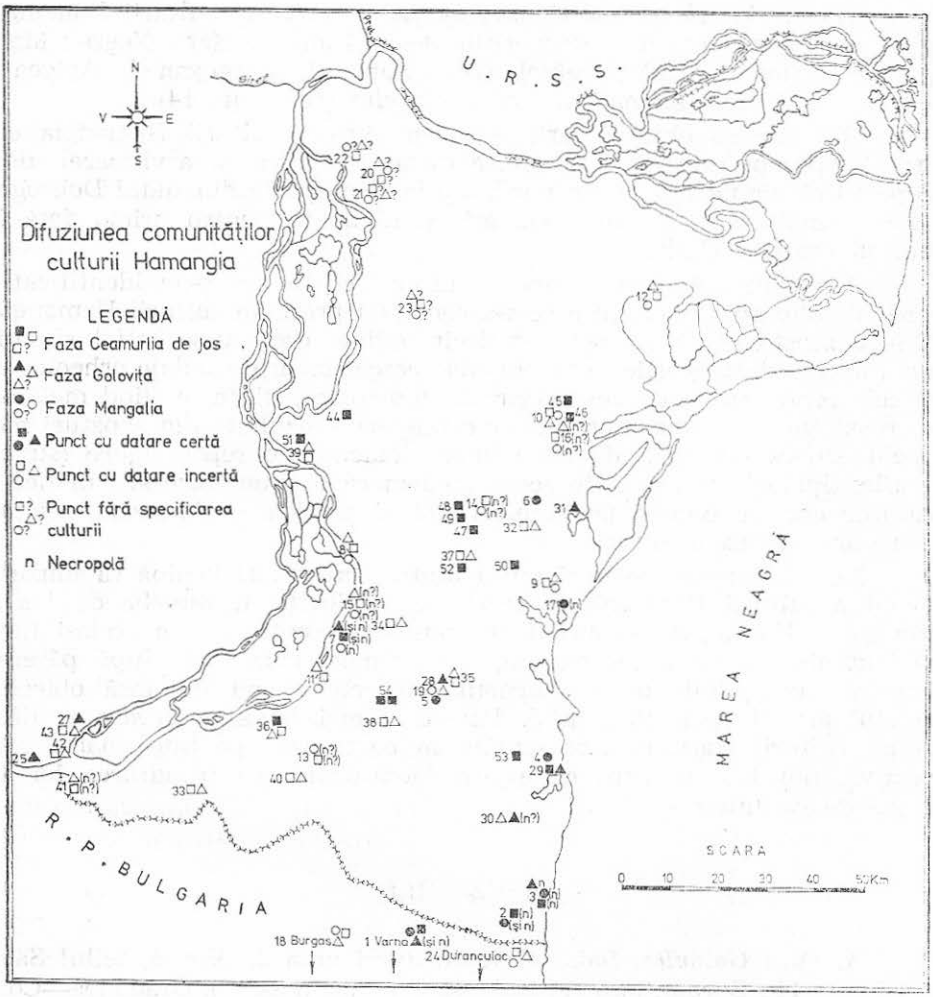

1 — Varna, 2 — Limanu, 3 — Mangalia, 4 — Agigea, 5 — Medgidia „Fab. de ciment", 6 — Tariverde, 7 — Cernavodă, 8 — Capidava, 9 — Nuntași, 10 — Caucagia, 11 — C.A.P. Cochirleni, 12 — Popina Razelm, 13 — Adamclisi, 14 — Gradina, 15 — Seimenii Mari, 16 — Panduru, 17 — Corbu de Jos, 18 — Burgas, 19 — Medgidia-„Cocoașe", 20 — Greci, 21 — Greci, 22 — Măcin, 23 — General Dragalina, 24 — Duranculac, 25 — Grădițea Coșlogeni, 26 — Golovița, 27 — Km. 4 Călărași—Ostrov Regie, 28 — Medgidia—Satu-Nou, 29 — Techirghiol, 30 — Zarguzan, 31 — Istria, 32 — Peștera—„La Adam", 33 — Canaraua Fetei, 34 — Tibrinu, 35 — Medgidia I.M.U.M., 36 — Alimanu, 37 — Tirgușor „La Grădină", 38 — Peștera, 39 — Hirșova, Lacul „Celea Mică", 40 — Ion Corvin, 41 — Păcuiul lui Soare, 42 — Pietroiu, 43 — I.A.S. Roșeți, 44 — Caifa, 45 — Geamurlia de Jos, 46 — Baia, 47 — Cheia, 48 — „La Seci", 49 — „La Babe", 50 — Gura Dobregei, 51 — Hirșova Tell, 52 — Tirgușor—Punctul „URS", 53 — Sitorman, 54 — Izvorul Mare, 55 — Izvorul Mare.

coperirile de la Hîrşova (vezi nota 8). La est, arealul culturii Hamangia este pus în evidenţă de descoperirile de pe litoralul Mării Negre : Mangalia [20], Limanu [21], Techirghiol (vezi nota 4), Zarguzan [22], Agigea [23], Istria [24] şi Popina din nordul lacului Razelm (vezi nota 14).

Din cîte se observă, aria de răspîndire a culturii Hamangia cuprinde aproape întreaga Dobroge. Nu este deloc exclus ca viitoarele descoperiri să umple zonele din nordul şi în bună parte din sudul Dobrogei, să se înmulţească în stînga Dunării şi să apară pentru prima dată la nordul braţului Chilia.

Aşa cum arătam mai sus, în ultimii cîţiva ani s-au identificat o serie de alte noi puncte în care s-a constatat prezenţa culturii Hamangia. Dintre acestea nu s-au cercetat decît puţine, creindu-se astfel situaţia de a avea o disproporţie între punctele cercetate prin sondaje arheologice şi cele reprezentate de descoperiri întîmplătoare, ultimele fiind mai numeroase. În plus prezentarea unor descoperiri rezultate din săpături mai vechi, suferă cîteodată de lipsa unor elemente de reper sigure (stratigrafie, tipologizare etc.). De aceea credem că o enumerare sistematică a tuturor acestor puncte poate oferi noi şi preţioase observaţii asupra difuziunii pe faze a culturii.

La ora actuală, cei mai mulţi dintre cercetători înclină să împartă evoluţia culturii Hamangia în trei faze : Goloviţa, Ceamurlia de Jos şi Mangalia. Ultima, care este şi foarte puţin cunoscută, are în acelaşi timp o denumire oarecum neadecvată, iar primele două sînt, după părerea noastră, susceptibile de subîmpărţiri, aspecte ce nu fac însă obiectul acestui articol decît tangenţial. Pentru o mai bună observare a difuziunii culturii Hamangia prezentăm în continuare pe lîngă harta respectivă, punctele în care ea a fost identificată, cu încadrarea lor în fazele de evoluţie ale culturii.

AŞEZĂRILE

A. *Faza Goloviţa*. Baia—Goloviţa (vezi nota 2), Varna, tellul Sava (vezi nota 11), Burgas, punctul Kableşkovo (vezi nota 13), Grădiştea—Coslogeni (vezi nota 17) la borna kilometrică nr. 4 a şoselei Călăraşi Ostrov Regie (vezi nota 18), Medgidia—Satu Nou (vezi nota 5), Techirghiol (vezi nota 4), Zarguzan (vezi nota 22), Cernavoda (punctele Columbia A [25], Columbia C [26] şi dealul Sofia [27]), Istria, punctul „Capul Viilor" (vezi

[20] V. Volschi, N. Irimia, Pontica, 1, 1968, p. 43—58.
[21] *Ibidem*, p. 58—85 ; D. Galbenu, Materiale, 9, 1970, p. 77—86.
[22] V. Boroneanţ, Pontica, 10, 1977, p. 321—322.
[23] H. Slobozearu, Materiale, 5, 1959, p. 741, 743, p. 737 fig. 2/1—5.
[24] Vl. Zirra, Materiale, 5, 1959, p. 316.
[25] D. Berciu, Seb. Morintz, *op. cit.*, p. 83.
[26] *Ibidem*, p. 84.
[27] *Idem*, Materiale, 5, 1959, p. 105.

nota 24), peștera „La Adam“ [28] (locuirea în gaza Golovița este ipotetică ; a se vedea și mai jos), peștera Canaraua Fetei — com. Lipnița (vezi nota 12 ; locuire ipotetică în faza Golovița).

B. *Faza Ceamurlia de Jos.* Ceamurlia de Jos (vezi nota 1), Varna, tellul Sava (vezi nota 11), Burgas, punctul Kableșkovo (vezi nota 13), Techirghiol (vezi nota 4), Cernavoda (vezi notele 25—27), Hîrșova, tell (vezi nota 8), Baia—Golovița (vezi nota 6), Tîrgușor, punctul „Urs“ (vezi nota 9), Tîrgușor, punctul „Sitorman“ [29], Ivrinezu Mare [30] (două puncte aflate la 5 km unul de celălalt), Alimanu [31], Calfa [32] (punct neprecizat), Peșterile : „La Adam“ (vezi nota 28), „Gura Dobrogei“ [33], „La izvor“ [34], „La Soci“ [35].

Se cuvine să subliniem că în peștera „La Adam“ am presupus existența unui orizont Golovița numai pe fragila motivație că autorii cercetărilor au arătat că utilajul din silex al culturii Hamangia descoperit aici este foarte asemănător cu cel tardenoisian. Dar, se știe că un utilaj microlitic din silex se întîlnește, este drept în proporție mai redusă, și în așezări din faza Ceamurlia de Jos (ex. la Tîrgușor, punctul „Urs“ [36]). Dacă adăugăm faptul că în peștera „La Adam“ nu se cunoaște materialul ceramic, nimic nu ne poate împiedica să presupunem că peștera a fost folosită și în faza Ceamurlia de Jos, sau abia din această fază, ca și celelalte peșteri. Resturile osteologice de animale domestice : oaie, cîine, porc, găsite între un greșit presupus nivel aceramic [37], și care, în același timp ar putea susține o vechime apreciabilă pentru cultura Hamangia, nu pot constitui argumente în favoarea aserțiunii de mai sus, întrucît în peșteră stratigrafia nu se prezenta clar.

C. *Faza Mangalia.* Se presupune a fi ultima fază a culturii Hamangia și despre ea dispunem de cele mai puține date. Ea ar evolua treptat și lent din faza anterioară, în prezent neputîndu-se face o delimitare clară între ele. În situația în care admitem trei faze pentru evoluția culturii Hamangia, credem că primele două trebuie subîmpărțite în faze, întrucît materialul arheologic recoltat din diferite așezări indică această necesitate. În plus, însăși denumirea de „faza Mangalia“, presupune o serie de neajunsuri, deoarece a fost dată pe baza unor materiale nerecoltate din săpături sistematice și a intrat în circulație pe baza as-

---

[28] C. Rădulescu, P. Samson în *Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungbiologie*, 76, 1962, p. 282—370 ; D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 29—31 ; *Idem*, SCIV, 9, 1, 1958, p. 91—98 ; Vl. Dumitrescu, SCIV, 21, 2, 1970, p. 187—189 ; *Idem*, Peuce, 2, 19 1, p. 2—8.

[29] P. Hașotti, Eug. Mihail, Pontica, 16, 1983.

[31] Identificare pe teren, făcută de Eug. Mihail ; îi mulțumim pt. informație.

[32] Inv. 7027 — colecțiile Muzeului de istorie națională și arheologie, Constanța.

[33] C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Al. Paul Bolomey, Materiale, 5, 1959, p. 17—19 ; N. Harțuche, Pontica, 9, 1976, p. 14—16.

[34] C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, N. Harțuche, Materiale, 6, 1959, p. 41—47 ; N. Harțuche, *op. cit.*, p. 17—19.

[35] C. S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Al. Paul Bolomey, *op. cit.*

[36] P. Hașotti, Pontica, 16, 1983, p. 31—32.

[37] D. Berciu, Cultura Hamangia, 1, p. 29—30 ; *Idem*, SCIV, 9, 1, 1958, p. 91—98.

pectului mai deosebit al ceramicii dintr-o necropolă necercetată sistematic. Ori, la o analiză chiar şi superficială, se poate constata faptul că ceramica din necropole diferă de cea din aşezări. Pînă la noi descoperiri care să elucideze problematica şi existenţa fazei Mangalia, noi o vom lua ca atare, considerînd-o pentru moment ca o fază distinctă a culturii Hamangia. Elementul ceramic specific acestei faze îl constituie vasul cu patru colţuri dispuse în cruce. Aşezările fazei Mangalia sînt cele mai puţine : Varna (vezi nota 11), Limanu (vezi nota 21), Agigea (vezi nota 23), Tariverde [38], Medgidia (lîngă fabrica de ciment) [39], poate şi Burgas, punctul Kableşkovo (vezi nota 13) şi Cernavoda (vezi notele 25—27).

În afară de siturile prezentate mai sus, există alte 15 a căror încadrare exactă într-una din fazele culturii nu este posibilă datorită lipsei unor date mai ample despre ele. În general, punctele respective au fost identificate în urma unor cercetări de teren. Acestea sînt : Medgidia, punctul „Cocoaşă" (vezi nota 10), unde există o aşezare în care s-a surprins o groapă rituală, cu un numeros şi variat material arheologic — unelte de piatră, silex, os, corn, idoli din ceramică şi piatră, ceramică fină şi de uz comun, oase de animale etc. Ceramica este, după cum se ştie, principalul element de datare, ea prezentînd aici unele similitudini cu ceramica culturilor Vinca A [40], Dudeşti [41], Boian-Bolintineanu [42] ; se pare că ne aflăm în faţa celor mai vechi materiale Hamangia cunoscute pînă acum. Săpăturile sistematice care abia au început, au între altele şi importanta menire de a elucida datarea acestei aşezări, Capidava [43], Nuntaşi [45], Tibrinu [46], Caucagia [47], Medgidia, în curtea I.M.U. [48], Alimanu [49], Tîrguşor, punctul „La Grădină" [50], Pietroiu şi I.A.S. Roseţi (jud. Ialomiţa) [51], Peştera [52], Cochirleni, la saivanele C.A.P. [53] Hîrşova, pe malul lacului Celea Mică [54], Popina de la nordul lacului Razelm (vezi

---

[38] R. Vulpe, SCIV, 6, 3—4, 1955, p. 548—549 ; Em. Condurachi şi colab., SCIV, 3, 1952, p. 272—274.

[39] Eug. Comşa, Rev. muz., 5, 1977, p. 68.

[40] Gh. Lazarovici, *Gornea*, Reşiţa, 1977, Pl. XXXVII-XLVII ; *Idem*, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 105—122, fig. 9, 10, tab. 8—10 ; Vl. Dumitrescu, *The neolithic settlement at Rast*, BAR, 1980, Pl. XXXIII-XL.

[41] M. Nica, Dacia, NS, 20, 1976, p. 71—103.

[42] Eug. Comşa, *Istoria comunităţilor culturii Boian*, Bucureşti, 1974, fig. 25/3, Pl. 5.

[43] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, 1, p. 275.

[44] Eug. Comşa, Rev. Muz., p. 69.

[45] *Ibidem*.

[46] *Ibidem* şi cercetări de suprafaţă Eug. Mihail.

[47] D. Berciu, *op. cit.*, p. 169.

[48] Identificare în teren şi material recuperat de Eug. Mihail.

[49] Material pus la dispoziţie de Eug. Mihail, căruia îi mulţumim.

[50] Cercetări de suprafaţă — Al. Păunescu (1956) şi împreună cu subsemnatul (1979).

[51] Informaţie M. Neagu, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[52] P. Haşotti, Eug. Mihail, *op. cit.*

[53] *Ibidem*.

[54] Informaţie amabilă de la Al. Păunescu, căruia îi mulţumim

nota 14), Ion Corvin, la adăpostul de sub stînca Maraua Mică [55], Duranculac [56].

Nu se poate preciza dacă este vorba despre aşezări sau necropole în următoarele 5 puncte : Păcuiul lui Soare [57], Adamclisi [58], Grădina [59], Panduru [60] (punct neprecizat), Seimenii Mari [61] (punct neprecizat).

În judeţul Tulcea sînt patru puncte, pe care repertoriul arheologic al R.S.R. le menţionează doar ca „neolitice" [62] (acestea sînt : Greci (2), Măcin şi General Dragalina).

II. NECROPOLELE

De la bun început arătăm că numărul punctelor în care s-au identificat necropole aparţinînd culturii Hamangia este mult mai mic în comparaţie cu cel al aşezărilor. O explicaţie a acestui fenomen ar consta şi în faptul că cercetările de teren pot surprinde mai greu o necropolă decît o aşezare.

În cadrul culturii Hamangia, numai necropola de la Cernavoda [63], a fost cercetată sistematic. Pe lîngă aceasta mai există necropole la : Mangalia (vezi nota 20), Limanu (vezi nota 21), Ivrinezu Mare [64], Corbu de Jos [65], şi poate la Zarguzan [66] şi Varna, punctul Batareiata [67].

Întrucît importanţa descoperirilor de la Cernavoda este deosebită vom prezenta foarte succint unele date referitoare la ea. Întreaga zonă a necropolei (400 morminte de inhumaţie), se află pe o terasă a Dunării, care a suferit şi o serie de prăbuşiri. Scheletele erau orientate în general cu capul la SE, însoţite fiind de bogate şi interesante inventare. Cele mai multe conţineau ca depunere rituală unelte din piatră şlefuită, idoli şi ceramică (mai ales fină). În acelaşi timp, s-au pus în evidenţă o serie de gropi rituale, care conţineau alături de oase umane şi oase de animale

---

[55] Informaţie Al. Păunescu ; îi mulţumim şi pe această cale.

[56] *Jungsteinzeit in Bulgarien*, 1982, p. 98—100.

[57] P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare*, 1, Bucureşti, 1972, p. 11 ; D. Berciu, *op. cit.*, p. 15.

[58] Al. Barnea, I. Barnea, Ioana Bogdan-Cătăniciu, Gh. Papuc, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *Tropaeum Traiani*, 1, Bucureşti, 1979, p. 179, p. 293 fig. 140.

[59] N. Harţuche, Pontica, 4, 1971, p. 249.

[60] Inv. 18249 — colecţiile Muzeului de istorie naţională şi arheologie Constanţa.

[61] Inv. 4067 — colecţiile Muzeului de istorie naţională şi arheologie, Constanţa.

[62] Eug. Comşa, Peuce, 2, 1971, p. 13, harta 1, p. 18.

[63] D. Berciu, Seb. Morintz, P. Diaconu, *op. cit.*, p. 158 şi urm. ; D. Berciu, Seb. Morintz, *op. cit.*, p. 83—91 ; *Idem*, Materiale, 5, 1959, p. 99—106 ; D. Berciu, Seb. Morintz, P. Roman, *op. cit.*, p. 93—103 ; D. Berciu, Seb. Morintz, P. Roman, M. Ionescu, *op. cit.*, p. 49—54 ; D. Berciu, *op. cit.*, p. 8—108 ; *Idem*, *Contribuţii...*, p. 50—530.

[64] P. Haşotti, Eug. Mihail, *op. cit.*, p. 291.

[65] Identificare în teren făcută de subsemnatul, la sesizarea prof. I. Găvenea din localitate.

[66] V. Boroneanţ, *op. cit.*, p. 392.

[67] M. Mircev, Izvestia, Varna, 12, 1961, p. 221, fig. 9.

aşezate cu multă grijă. Aproape în fiecare mormînt s-au găsit oase de animale. Tot un rol ritual aveau şi puţinele pandantive din piatră sau marmură şi podoabele din scoici. În obiceiul depunerii şi îngrămădirii de cranii s-a recunoscut o persistenţă a unor practici mai vechi mezolitice [68]. Observaţie deosebit de interesantă şi în acelaşi timp de maximă importanţă, este aceea că studiul antropologic al scheletelor a pus în evidenţă o populaţie foarte amestecată din punct de vedere etnic, antropologic [69]. Din punct de vedere stratigrafic, s-a constatat că „gropile unor morminte mai noi au deranjat parţial mormintele mai vechi şi le-au distrus, ..." [70]. Avînd în vedere această informaţie, ca şi unele sumare observaţii pe care le-am făcut asupra ceramicii din necropola de la Cernavodă, considerăm că acest cimitir a fost folosit de purtătorii culturii Hamangia, aproape pe întreaga evoluţie cunoscută în prezent a culturii.

Este locul să amintim şi faptul că se remarcă o deosebire între ceramica din necropolă şi cea din aşezări. Principalele forme de vase de aici sînt : vasele cu corp globular şi gît aproape cilindric, paharele bitronconice, paharele înalte, capacele în formă de căciulă, cupele cu picior etc. Dacă în aşezări, ceramica fină este reprezentată în primul rînd de străchini şi vase bitronconice mari, în necropola de la Cernavodă, ca de fapt şi în celelalte necropole, diferitele forme de pahare constituie vasele predominante.

În sfîrşit, cercetările din această importantă necropolă, au evidenţiat o serie de contacte şi sincronisme între culturile Hamangia şi Boian [71].

În continuare, vom încerca o analiză a datelor prezentate în paginile anterioare şi, pe baza lor, formularea unor opinii şi observaţii care să contribuie la formarea unei mai bune imagini asupra difuziunii culturii Hamangia. S-au identificat deci 55 de puncte, dintre care în patru (Cernavoda, Ivrinezu Mare, Limanu şi probabil Zarguzan) sînt atît necropole cît şi aşezări. Din totalul celor 55 de puncte, 43(48) sînt aşezări şi 7 (12) sînt necropole (în cinci puncte descoperirile fiind total neclare nu putem şti dacă reprezintă necropole sau aşezări). Cele patru „puncte neolitice" din judeţul Tulcea, menţionate de repertoriul arheologic al R.S.R. vor fi luate ca atare. În cîteva aşezări : Baia—Golovîţa, Ceamurlia de Jos, Tîrguşor, punctul „Urs", Techirghiol şi o necropolă-Cernavoda, s-au descoperit pe baza observaţiilor stratigrafice mai multe faze (etape) ale culturii Hamangia.

Faza Golovîţa este reprezentată de 14 aşezări (deci inclusiv cu ipoteticele încadrări în această fază a descoperirilor din pesterile „La Adam" şi Canaraua Fetei), faza Ceamurlia de Jos de 17 aşezări iar faza Mangalia de numai 5 (eventual 7) aşezări, dintre care unele cu o atribuire nesigură

---

[68] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 83 ; D. Berciu, D. M. Pippidi, *DID*, 1, Bucureşti, 1965, p. 38, 42.

[69] O. Necrasov, M. Cristescu. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, 1965, p. 69—70 ; O. Necrasov şi colab., Probleme de antropologie. 4, 1959, p. 21—41 ; D. Berciu, *op. cit.*, p. 83—85.

[70] D. Berciu, Seb. Morintz, P. Roman, *op. cit.*, p. 97.

[71] *Ibidem* ; Eug. Comşa, *Istoria comunităţilor...*, p. 231—232.

la această fază. Pentru 15 puncte nu se poate indica cu precizie faza. În ceea ce privește încadrarea cronologică a necropolelor, nu putem spune cu siguranță decît că la Cernavoda este prezentă întreaga evoluție a culturii, iar la Mangalia și la Limanu, alături de materialele care indică etapa ei finală, sînt și altele care pledează pentru o datare mai timpurie.

Săpături arheologice s-au întreprins în 20 de puncte. Ele au fost mai mult sau mai puțin ample. În general au fost destul de sumare avînd un caracter de salvare ; unele nu au însemnat decît un singur sondaj.

Din cele prezentate, reiese faptul că așezările sînt mult mai numeroase decît necropolele. Din totalul de 43(48) de așezări, 35(40) sînt deschise, situate pe pante line sau pe terase, în apropierea unor derele sau pe malurile unor lacuri (pe atunci probabil golfuri ale Mării Negre). Descoperirile din peșteri sînt în număr de șase, iar cele din telluri numai două. Locuirea în peșteri a fost posibilă încă din faza Golovița, fără să avem date sigure în acest sens. În faza Ceamurlia de Jos se constată o intensă locuire a lor, pentru ca în faza Mangalia să nu avem date despre acest gen de așezare. În această ultimă fază se constată o preferință pentru locuirea litoralului Mării Negre.

Așezările deschise au un caracter risipit, mai ales în faza Golovița, densitatea locuințelor fiind mică. Nivelele arheologice sînt subțiri. Datorită răspîndirii complexelor închise pe suprafețe mari, se impune și urmărirea unei stratigrafii orizontale, care ar permite observații asupra diferențelor dintre conținutul complexelor arheologice.

Deoarece cronologia internă și împărțirea pe faze a culturii Hamangia nu reprezintă decît o problematică tangențială pentru rîndurile de față, nu le vom aborda decît în treacăt.

Dacă am exclude Burgasul, care cum am văzut nu reprezintă o descoperire sigură și cele patru puncte din județul Tulcea, am observa că sudul Dobrogei este ocupat de faza Golovița mai mult ca în următoarele. Tot acum întîlnim comunități Hamangia în sud-vestul județului Călărași. Fenomenul ni se pare normal întrucît cultura Hamangia este de origine sudică. Dacă pe viitor nu se vor găsi puncte noi situate la sudul Varnei, înseamnă că purtătorii culturii au venit de-a lungul litoralului Mării Negre pînă în dreptul acestui oraș (eventual pînă în dreptul Burgasului), de unde a început o migrare spre nord și nord-vest, care a cuprins sudul Dobrogei pe o linie ce unește Mangalia de Grădiștea-Coslogeni. Din păcate, tocmai această zonă este cel mai puțin cercetată. Presupunem că aici viitorul ar putea să pună în lumină aspecte neștiute, mai vechi, ale culturii Hamangia.

Descoperirile de la Grădiștea-Coslogeni au pus în evidență contactul și sincronismul dintre începuturile culturii Hamangia și Boian. Într-o serie de puncte, între care și Cernavoda [72], s-a putut observa o influență a culturii ceramicii liniare cu note muzicale asupra ceramicii culturii Hamangia. Fenomenul pare să fi avut loc în urma unui contact direct stabilit îndeosebi pe linia Dunării. El nu trebuie să surprindă căci

[72] D. Berciu, *op. cit.*, p. 22 fig. 10/1 ; p. 67 fig. 24/2, 4.

nu este împotriva sincronismelor general acceptate. În acest sens, amintim doar că la baza culturii Boian-faza Bolintineanu, sincronă cu începutul fazei Golovița stă și o componentă liniar-ceramică [73].

Dacă în așezarea de la Medgidia, punctul „Cocoașă", se va demonstra că ceramica prezintă o serie de influențe directe ale culturilor Dudești și Vinca sau, mai probabil are elemente asemănătoare dar independente de aceste culturi, vom fi nevoiți să admitem existența în punctul amintit a unei faze (etape) a culturii Hamangia mai veche decît cea știută pînă în prezent și să-i atribuim un anumit rol în geneza culturii Boian-Bolintineanu.

În faza Ceamurlia de Jos constatăm o intensificare a locuirii teritoriului dintre Dunăre și Marea Neagră. Nu avem date despre locuirea în stînga fluviului, în schimb au fost locuite toate peșterile din centrul Dobrogei. Aria de răspîndire a culturii își deplasează centrul de greutate mai spre nord.

În așa numita „fază Mangalia", s-a produs o apreciabilă diminuare a ariei culturii Hamangia. Este însă interesant de semnalat faptul că acum, spre sfîrșitul evoluției culturii, se pare că asistăm la o locuire mai intensă a zonei litorale, în detrimentul celorlalte părți ale Dobrogei. S-a produs acum o retragere spre mare a comunităților Hamangia? Poate sub presiunea triburilor fazei Spanțov a culturii Boian să se fi produs acest fenomen. Există însă o „fază Mangalia" sau este vorba despre o etapă tîrzie (cea mai tîrzie) a fazei Ceamurlia de Jos? Punem această întrebare la care viitoarele cercetări trebuie să dea un răspuns precis, întrucît în difuziunea și caracterizarea fazei Mangalia ne lovim de o serie de dificultăți generate de neclaritatea și insuficiența unor descoperiri.

Există o serie destul de mică de materiale descoperită la Cernavodă, Mangalia, Limanu etc., care au caracteristici deosebite și indică, fără îndoială, aspecte tîrzii ale culturii. Dar, respectivele materiale, cu totul deosebite, s-au descoperit doar în necropole și, cum am mai subliniat, ceramica din aceste necropole diferă de cea din așezări. Fenomenul trebuie pus pe seama unei tradiții religioase.

Din observațiile făcute cu ocazia cercetărilor de la Grădiștea-Coslogeni, Hîrșova-tell, Cernavoda, Techirghiol și dintr-o serie de peșteri s-a ajuns la concluzia că faza Golovița este sincronă cu faza Bolintineanu a culturii Boian, iar faza Ceamurlia de Jos, cu fazele Vidra și Spanțov. Pentru un sincronism cu faza Giulești nu avem date, însă la Medgidia-Satu Nou și Grădiștea-Coslogeni [74], ceramica este asemănătoare numai cu o parte din ceramica de la Golovița, lot pe care îl considerăm mai vechi și care ar asigura sincronismul cu faza Bolintineanu, rămînînd ca pentru faza Giulești să corespundă o a doua etapă a fazei Golovița, care prezintă ușoare diferențe față de ceramica din cele două așezări.

În ceea ce privește faza Ceamurlia de Jos, observăm că ceramica din localitatea eponimă, este foarte variată pentru a aparține unei sin-

[73] Eug. Comșa, *op. cit.*, p. 227—228.
[74] P. Haşotti, Pontica, 13, 1980, p. 27—36.

gure faze. De fapt, aici au fost surprinse trei nivele [75], unul însă, care este și cel mai subțire, fiind numai parțial observabil. Ca atare, această fază, care pare să fi avut o lungă dăinuire, ar putea fi împărțită în două etape, fapt ce ar veni să sprijine și completeze observațiile stratigrafice după care faza Ceamurlia de Jos este sincronă atît cu faza Vidra cît și cu faza Spanțov ale culturii Boian. În această situație, dacă am admite existența fazei Mangalia, ea ar rămîne fie fără corespondențe sincronice cu cultura Boian, fie ar fi paralelă, pentru o foarte scurtă perioadă de timp, cu sfîrșitul fazei Spanțov. În cel din urmă caz, termenul propriu-zis de „fază" ar fi greu de acceptat, datorită duratei sale foarte scurte. În așezările pe care le-am încadrat în faza Mangalia există o ceramică destul de asemănătoare cu cea din așezarea de la Ceamurlia de Jos, care ar aparține după toate probabilitățile nivelului superior de aici.

Se mai naște o întrebare : — de ce nu există date despre locuirea peșterilor în timpul fazei Mangalia ? Dacă admitem ipoteza locuirii peșterilor pînă la sfîrșitul culturii și adăugînd faptul că în aceste locuri cultura Hamangia (faza Ceamurlia de Jos) și faza Spantov a culturii Boian au fost suprapuse de cultura Gumelnița, un răspuns la întrebarea de mai sus ar putea fi formulat prin faptul că ceramica Hamangia descoperită a fost încadrată în totalitate în faza Ceamurlia de Jos, care astfel durează pînă la sfîrșitul culturii.

Pentru faza Ceamurlia de Jos avem și singurele date cu C 14. Ele sînt : 3930 ± 70 î.e.n. [76] și 3686 ± 70 î.e.n. [77], ambele obținute la laboratorul din Gröningen. Se observă pe de o parte o diferență apreciabilă între date, ceea ce face ca faza Ceamurlia de Jos să dureze prea mult, mai ales că data de 3930 ± 70 î.e.n. nu trebuie să reprezinte neaparat începutul fazei, și pe de altă parte faptul că data de 3686 ± 70 î.e.n. este prea tîrzie pentru faza Ceamurlia de Jos și chiar pentru cultura Hamangia în ansamblul ei. Dacă am lua drept corectă și ultima dată, am fi nevoiți sau să excludem faza Mangalia, din periodizarea internă a culturii Hamangia, sau să-i atribuim o foarte scurtă existență. Avîndu-se în vedere că probele de C 14 au fost luate dintr-un singur nivel de la Ceamurlia de Jos, sîntem obligați să alegem prima variantă, adică integrarea fazei Mangalia ca o subfază a Ceamurliei de Jos. Dacă am admite observațiile și raționamentul de mai sus, putem paraleliza cele două subfaze (etape) ale Goloviței cu fazele Bolintineanu și Giulești, iar subfazele (etapele) Ceamurliei de Jos cu fazele Vidra și Spanțov. Evident că aceste supoziții au un caracter provizoriu, de lucru, așteptînd ca viitoarele cercetări să le confirme sau nu.

Problematica sfîrșitului culturii Hamangia trebuie să aibă în vedere și aspectele deosebite pe care le au vasele ce provin dintr-o localitate dobrogeană necunoscută [78]. Ele pun în lumină elemente heterogene, care-și fac simțită prezența în Dobrogea la sfîrșitul culturii. Ne aflăm

[75] D. Berciu, *op. cit.*, p. 122—124.
[76] *Ibidem*, p. 116.
[77] *Idem, Contribuții...*, p. 15.
[78] S. Marinescu-Bîlcu, Pontica, 5, 1972, p. 29—36.

în fața unor „imbricații" etnice la care participă și triburi aparținînd culturii Precucuteni III [79]. Amintim că și Eug. Comșa a relevat faptul că în perioada finală a culturii Hamangia s-au petrecut întrepătrunderi etnice, care au dus în cele din urmă la formarea culturii Gumelnița, arătînd totodată că în cursul fazei Spanțov comunitățile Boian au început o expansiune spre vest, către litoralul Mării Negre, care a fost ocupat la sfîrșitul fazei de tranziție [80]. Ipoteza este verificabilă prin descoperirile mai recente de la Sarichioi [81].

O înțelegere corectă a difuziunii culturii Hamangia, bazată pe un volum mai mare de date, ar duce între altele la o mai justă și amplă înțelegere atît a sincronismelor cît și a contactelor ei cu alte comunități. Așa cum ni se prezintă la ora actuală și avînd în vedere anumite aspecte generale, aria de răspîndire a culturii Hamangia este foarte susceptibilă ca pe viitor să se mărească, datorită unor eventuale noi descoperiri în stînga Dunării și spre nordul și sudul Dobrogei.

NOUVELLES DONNÉES SUR LA DIFFUSION DES COMMUNAUTÉS DE LA CULTURE DE HAMANGIA

Résumé

PUIU HAŞOTTI

Au commencement, l'auteur fait un court historique des fouilles, en essayant d'établir les zones de maximum expansion de la culture et sa superficie. On prèsente, après, en étapes, la culture de Hamangia, premièrement les habitats, puis les nécropoles, et séparé, les points avec des découvertes incertains.

L'analyse a indiqué : 12 habitats de la phase de Golovița, 17 de Ceamurlia de Jos et 6 de Mangalia ; 14 habitats ont une datation incertaine, on doute l'appartenence de 5 points dans la catégorie des habitats ou nécropoles ; 4 points sont clairement indiqués comme „Néolithiques" dans le Répertoire archéologique de la R. S. de Roumanie, et 7 nécropoles.

À la fin, on aborde la problème génerale concernant la cronologie interne de l'habitat, sa diffusion dans des phases et la terminologie des phases. Le nom de „phase de Mangalia" comporte des discussions tant du point de vue de la cronologie absolue, que du point de vue de l'insuffisance et de la confusion de quelques materiaux qui caractérise la culture.

ILUSTRATION

La diffusion de la culture Hamangia.

[79] *Ibidem*, p. 34.
[80] Eug. Comșa, Pontica, 5, 1972, p. 43.
[81] E. Oberländer-Tîrnoveanu, I. Oberländer-Tîrnoveanu, Materiale, Oradea, 1979, p. 70—75.

DESCOPERIRI ÎNTÎMPLĂTOARE ÎN AȘEZAREA NEOLITICĂ DE LA TÎRGUȘOR „SITORMAN"

PUIU HAȘOTTI și WILI WISOȘENSKI

În urma unor cercetări de suprafață, efectuate pe parcursul mai multor ani, prof. W. Wisoșenski din com. M. Kogălniceanu (jud. Constanța), a recoltat o însemnată cantitate de ceramică și alte materiale arheologice, dintr-o așezare în care cultura Gumelnița a suprapus cultura Hamangia. Punctul se află la circa 1,2 km vest de localitatea Sitorman și la 500—700 metri est de așezarea Hamangia de la Tîrgușor — punctul „Urs", a cărei investigare se află din 1981 în atenția noastră. Așezarea de la Sitorman, se află la poalele unor coline scunde, cu pante foarte line, avînd în acest fel o poziție deosebit de adăpostită de vînturi. În preajmă, la limita de sud a așezării, se află o derea.

Ca în urma oricăror cercetări perieghetice, materialul arheologic cules nu oferă multe elemente de analiză științifică foarte amănunțită. Totuși, în cazul de față există o serie de descoperiri care aduc noi și importante date despre neoliticul dobrogean.

Din capul locului, arătăm că obiectele întregi sau fragmentare recoltate în urma perieghezelor, pun în lumină perioada finală a culturii Hamangia, iar în cadrul culturii Gumelnița, mai ales a fazei A2.

Se cunoștea faptul că la extremitatea de sud a așezării de la Tîrgușor-punctul „Urs", în secțiunea X1 din această așezare, deasupra nivelului Hamangia (după elementele de inventar descoperite în nivel, este vorba de o perioadă tîrzie a culturii), s-a descoperit un mic nivel Gumelnița A2 [1]. Deci în întreaga zonă, pe o întinsă arie, a existat o locuire eneolitică, care a acoperit mai multe secole.

Prezentăm mai jos descoperirile făcute cu ocazia cercetărilor perieghetice.

---

[1] P. Hașotti, Materiale, Ploiești, 1982, sub tipar.

CERAMICA. Este specifică celor două culturi menționate. Pentru cultura Hamangia, amintim în primul rînd o strachină (fig. 1) și fragmentul de la un vas piriform cu gît cilindric, puțin „umflat" la bază. Strachina are buza evazată și fundul inelar, pronunțat ; este decorată cu linii din incizii și împunsături. Forma și decorul ei sînt specifice fazei Ceamurlia, în localitatea eponimă descoperindu-se numeroase exemplare identice [2]. Celelalte fragmente ceramice aparținînd culturii Hamangia, indică de asemenea o datare tîrzie a nivelului Hamangia de aici.

Ceramica culturii Gumelnița este mai numeroasă. Din rîndul ei remarcăm : cîteva fragmente de strecurători (fig. 2), tubul de scurgere al unui mic vas ceramic folosit pentru libațiuni [3], fig. 3, (un exemplar asemănător s-a descoperit la Gumelnița [4]), un buton de la un capac (fig. 4), mai multe fragmente de străchini cu umăr carenat (fig. 5) și de vase de uz comun, cu proeminențe simple sau adînc crestate [5] (fig. 6), situate sub buză. Ceramica aparținînd culturii Gumelnița din așezarea de la Sitorman, se încadrează în faza A2 a acestei culturi.

UNELTELE DIN SILEX (fig. 7). S-au descoperit peste 200 de unelte întregi sau fragmentare, cu diferite tipuri de retușe sau cu retușe de folosire. Marea majoritate sînt lame. Fiind o cercetare de suprafață, nu se poate face o distincție clară între uneltele gumelnițene și cele ale culturii Hamangia. Se poate presupune numai că cele de dimensiuni mai mici aparțin în mai mare măsură celei de-a doua culturi.

Oricum, utilajul de silex recoltat se prezintă destul de unitar, confirmîndu-se astfel observațiile care arătau că la sfîrșitul culturii Hamangia procentul de lame și lamele crește [6] (fenomen observat și în așezarea de la Tîrgușor-punctul „Urs" [7]) și uneltele macrolitice devin mai numeroase [8].

Din cadrul uneltelor din silex remarcăm în mod deosebit lamele de mari dimensiuni (10—12 cm) și gratoarele pe vîrf de lamă, atît de cunoscute în cadrul culturii Gumelnița [9].

---

[2] D. Berciu, *Cultura Hamaniga*, 1, Ed. Acad., București, 1966, p. 166, fig. 99, 100 ; p. 202, fig. 104 ; p. 204, fig. 105, 106.

[3] Dan Monah, Mem. Atiq., 4—5, 19 2—1973, p. 269—273.

[4] Vl. Dumitrescu, Dacia, 1, 1924, p. 330 fig. 3/15.

[5] Pentru ceramica culturii Gumelnița se pot găsi analogii între altele la : Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 330 fig. 3/6, 13 ; *Idem*, Dacia, 2, 1925, p. 51 fig. 19, p. 68 fig. 39/3,8 ; p. 70 fig. 41/10, 14 ; p. 79 fig. 60, 61 ; etc. ; *idem*, Archaeology, 19,3, 1961, p. 165 fig. 9 ; Gh. Ștefan, Dacia, 2, 1925, p. 152—178, fig. 11—38 ; D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Ed. Acad. R.P.R., București, 1961, p. 435 fig. 212/4, p. 462 fig. 238/24—31, p. 466 fig. 241/16, etc. ; D. Galbenu, SCIV, 13,2, 1962, p. 293 fig. 7/3, p. 294 fig. 8/1, p. 302 fig. 14 ; *idem*, Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie, 1, 1964, București, 1971, p. 79 fig. 2/10, 11, 15 și 18, p. 82 fig. 3/5, 10, 23.

[6] P. Haşotti, Pontica, 16, p. 35.

[7] *Idem*, Materiale, Vaslui, 1982, sub tipar ; *idem*, Materiale, Ploiești, sub tipar.

[8] Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Ed. Acad., R.S.R., București, 1971, p. 48.

[9] Vl. Dumitrescu, Dacia, 2, 1925, p. 46—50 fig. 15—18 ; Gh Ștefan, *op. cit.*, p. 149—152 fig. 9.10, ; Al. Păunescu *op. cit.*, p. 50, 174—180.

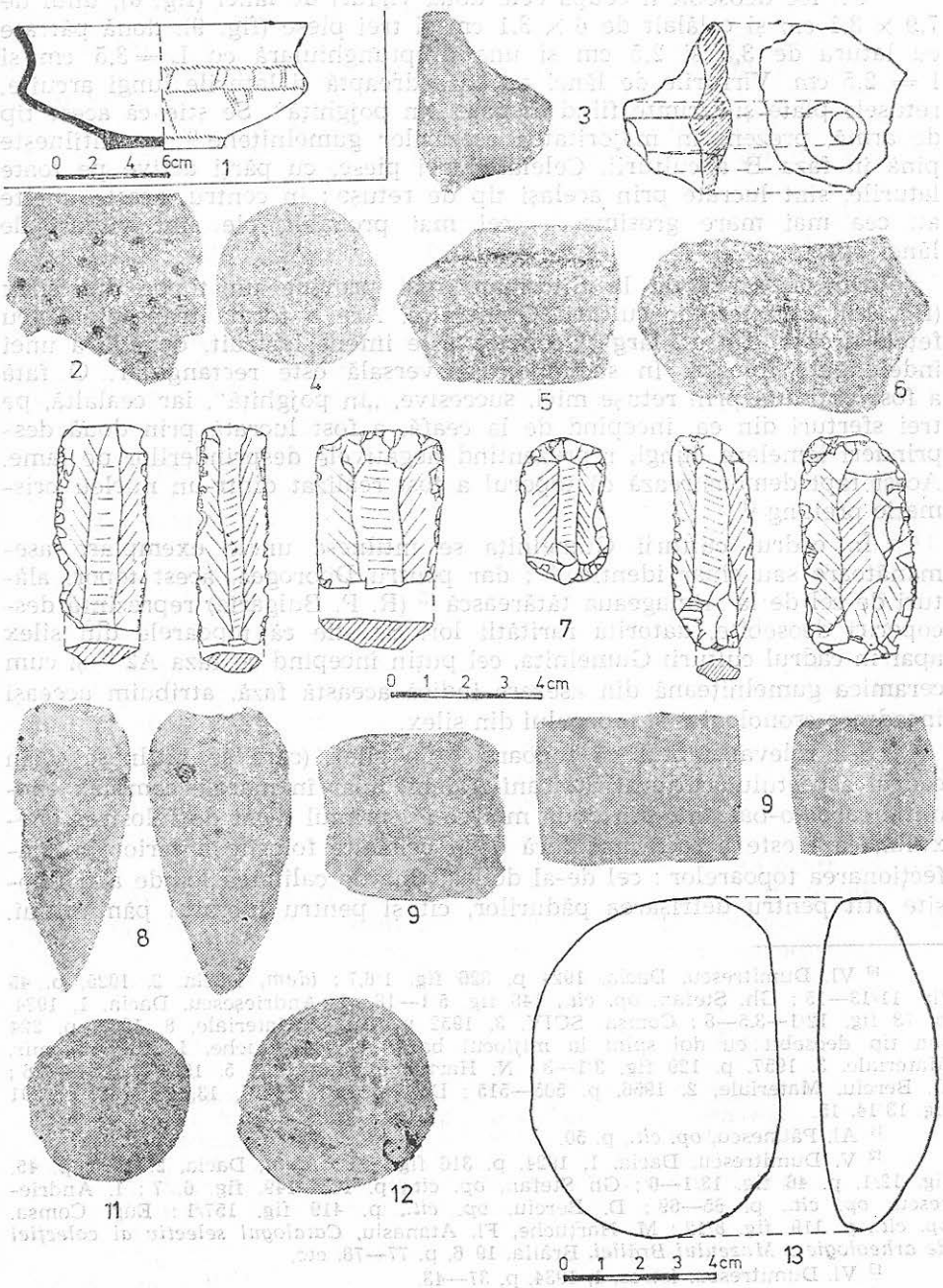
0 2 4 6cm
1
2
3
4
5
6
7
0 1 2 3 4cm
8
9
9
11
12
13
0 1 2 3 4cm

Un loc deosebit îl ocupă cele două vîrfuri de lănci (fig. 8), unul de 7,9 × 3,1 cm şi celălalt de 6 × 3,1 cm şi trei piese (fig. 9), două pătrate cu latura de 3,5 şi 2,5 cm şi una dreptunghiulară cu L = 3,5 cm şi l = 2,5 cm. Vîrfurile de lănci au baza dreaptă şi laturile lungi arcuite, retuşele plate şi strîmte fiind dispuse „în pojghiţă". Se ştie că acest tip de armă, prezent în majoritatea aşezărilor gumelniţene [10], se întîlneşte pînă în faza B a culturii. Celelalte trei piese, cu părţi active pe toate laturile, sînt lucrate prin acelaşi tip de retuşe ; în centru, aceste unelte au cea mai mare grosime — cel mai probabil, ele sînt vîrfuri de lănci sparte.

Din aşezarea de la Sitorman, mai provine un topor din silex (fig. 10), caracteristic culturii Gumelniţa. Are o formă trapezoidală cu feţele drepte. Tăişul, larg şi convex, este intens lustruit, dovadă a unei îndelungate folosiri. În secţiune transversală este rectangular. O faţă a fost obţinută prin retuşe mici, succesive, „în pojghiţă", iar cealaltă, pe trei sferturi din ea, începînd de la ceafă, a fost lucrată prin două desprinderi lamelare, lungi, reprezentînd negativele desprinderilor de lame. Acest fapt demonstrează că toporul a fost realizat dintr-un nucleu prismatic prelung [11].

În cadrul culturii Gumelniţa se întîlnesc unele exemplare asemănătoare sau chiar identice [12] ; dar pentru Dobrogea, acest topor, alături de cel de la Atmageaua tătărească [13] (R. P. Bulgaria) reprezintă descoperiri deosebite, datorită rarităţii lor. Se ştie că topoarele din silex apar în cadrul culturii Gumelniţa, cel puţin începînd cu faza A2 [14] şi cum ceramica gumelniţeană din aşezare indică această fază, atribuim aceeaşi încadrare cronologică şi toporului din silex.

S-a relevat faptul că topoarele din silex (care se întîlnesc şi în cadrul aspectului cultural Stoicani-Aldeni) apar în marele complex eneolitic carpato-balcanic din două motive : [15] primul legat de folosirea silexului, care este o rocă mai dură decît celelalte folosite anterior la confecţionarea topoarelor ; cel de-al doilea, ţine de calitatea lor de a fi folosite atît pentru defrişarea pădurilor, cît şi pentru lucratul pămîntului.

---

[10] Vl. Dumitrescu, Dacia, 1924 p. 326 fig. 1/6,7 ; *idem*, Dacia, 2, 1925, p. 45 fig. 11/13—15 ; Gh. Ştefan, *op. cit.*, 148 fig. 5/1—18 ; I. Andrieşescu, Dacia, 1, 1924, p. 73 fig. 12/1—3,5—8 ; Comşa, SCIV, 3, 1952 p. 415 şi Materiale, 8, 1962, p. 224 (un tip deosebit cu doi spini la mijlocul bazei) ; N. Harţuche, I. T. Dragomir, Materiale, 3, 1957, p. 129 fig. 3/1—3 ; N. Harţuche, Materiale, 5, 1959 p. 224—226 ; D. Berciu, Materiale, 2, 1956, p. 505—515 ; D. Galbenu, SCIV, 13, 2, 1962, p. 301 fig. 13/14, 15.

[11] Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 50.

[12] V. Dumitrescu, Dacia, 1, 1924, p. 316 fig. 1/1 ; *Idem*, Dacia, 2, 1925, p. 45, fig. 12/1, p. 46 fig. 13/1—6 ; Gh Ştefan, *op. cit.*, p. 148—149, fig. 6, 7 ; I. Andrieşescu, *op. cit.*, p. 65—69 ; D. Berciu, *op. cit.*, p. 419 fig. 157/1 ; Eug. Comşa. *op. cit.*, p. 119, fig. 8/12 ; M. Harţuche, Fl. Atanasiu, *Catalogul selectiv al colecţiei de arheologie a Muzeului Brăilei*, Brăila, 19 6, p. 77—78, etc.

[13] Vl. Dumitrescu, Istros, 1, 1934, p. 37—43.

[14] *Idem*, SCIV, 2, 1961, p. 372.

[15] Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 51.

UNELTELE DIN PIATRĂ

1. Frecător din calcar ; intens folosit, formă sferică (fig. 11). Diametrul = 0,055 m. Poate aparţine atît culturii Hamagia, cît şi culturii Gumelniţa.

2. Frecător din calcar dur, spongios ; Are o formă aproape sferică (fig. 12). Diametrul maxim = 0,068 m. Aparţine uneia dintre cele două culturi.

3. Frecător plat cu o faţă dreaptă şi alta convexă (fig. 13) ; foarte bine şlefuit ; este confecţionat din granit verzui. Dimensiuni : lungimea = = 0,108 m ; lăţimea = 0,068 m ; grosimea = 0,042 m. Se întîlneşte în ambele culturi.

4. Frecător plat, dreptunghiular, cu marginile şi feţele rotunjite (fig. 14) ; confecţionat din granit verzui, bine şlefuit. Dimensiuni : lungimea = 0,108 m ; lăţimea = 0,068 m ; grosimea = 0,042 m. Aparţine uneia din cele două culturi.

5. Topor trapezoidal, cu ceafa dreaptă şi tăişul uşor arcuit la margini (fig. 15). Ceafa are o suprafaţă pătrată, iar secţiunea la mijlocul lui este dreptunghiulară ; confecţionat din granit verde. Este foarte frumos şlefuit şi nu prezintă urme de folosire. Dimensiuni : lungimea = 0,095 m; lăţimea = 0,048 m ; grosimea = 0,035 m. Este un topor specific culturii Hamangia, el întîlnindu-se în toate aşezările acestei culturi [16], cît şi în necropola de la Cernavoda [17].

6. Topor trapezoidal cu laturile uşor arcuite. Confecţionat din şist verzui, poros ; parţial şlefuit ; ceafa este dreaptă, tăişul uşor arcuit, profilul simetric, cu grosimea maximă la mijloc (fig. 16). Tăişul este rupt şi întreaga piesă prezintă intense urme de folosire. Este de acelaşi tip ca toporul de la nr. 5, aparţinînd culturii Hamangia. Dimensiuni : lungimea = 0,090 m ; lăţimea = 0,049 m ; grosimea = 0,033 m.

7. Teslă (fig. 17) de mici dimensiuni : lungimea = 0,035 m ; lăţimea = 0,028 m ; grosimea = 0,013 m. Este confecţionată dintr-un calcar gălbui, foarte dur ; uniform lustruită. Tăişul şi ceafa sînt drepte. Laturile lungi sînt oarecum asimetric dispuse. Cel mai probabil făcea parte din nivelul Hamangia, exemplare asemănătoare descoperindu-se la Ceamurlia de Jos [18], Techirghiol [19] şi Medgidia-Satu Nou [20].

---

[16] Eug. Comşa, Peuce, 6, 1978, p. 5—12, fig. 1/1, 21 ; P. Haşotti, Pontica, 13, 1981, p. 203, fig. 5.

[17] Exemplare aflate în colecţiile Muzeului de istorie naţională şi arheologie Constanţa ; opt dintre uneltele din piatră şlefuită de la Cernavoda au fost publicate de D. Berciu şi colaboratori în : SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 152, 153 fig. 2/3 ; Materiale, 3, 1957, p. 85, fig. 5/1,2 ; Materiale 5, 1959, p. 59, Materiale, 6, 1959, p. 96—97, Materiale 7, 1961 p. 49—50 ; D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 16, fig. 5.

[18] D. Berciu, *Op cit.*, p. 175 fig. 82/4, p. 176, fig. 83/2 ; Eug. Comşa, *op. cit.*, 12, fig. 1/4 ; 19.

[19] Eug. Comşa, D. Galbenu, A. Aricescu, Materiale, 8, 1962, p. 165—171 ; exemplarele neilustrate se află în colecţiile Muzeului de istorie naţională şi arheologie Constanţa.

[20] P. Haşotti ; Materiale, Braşov, 1981, sub tipar.

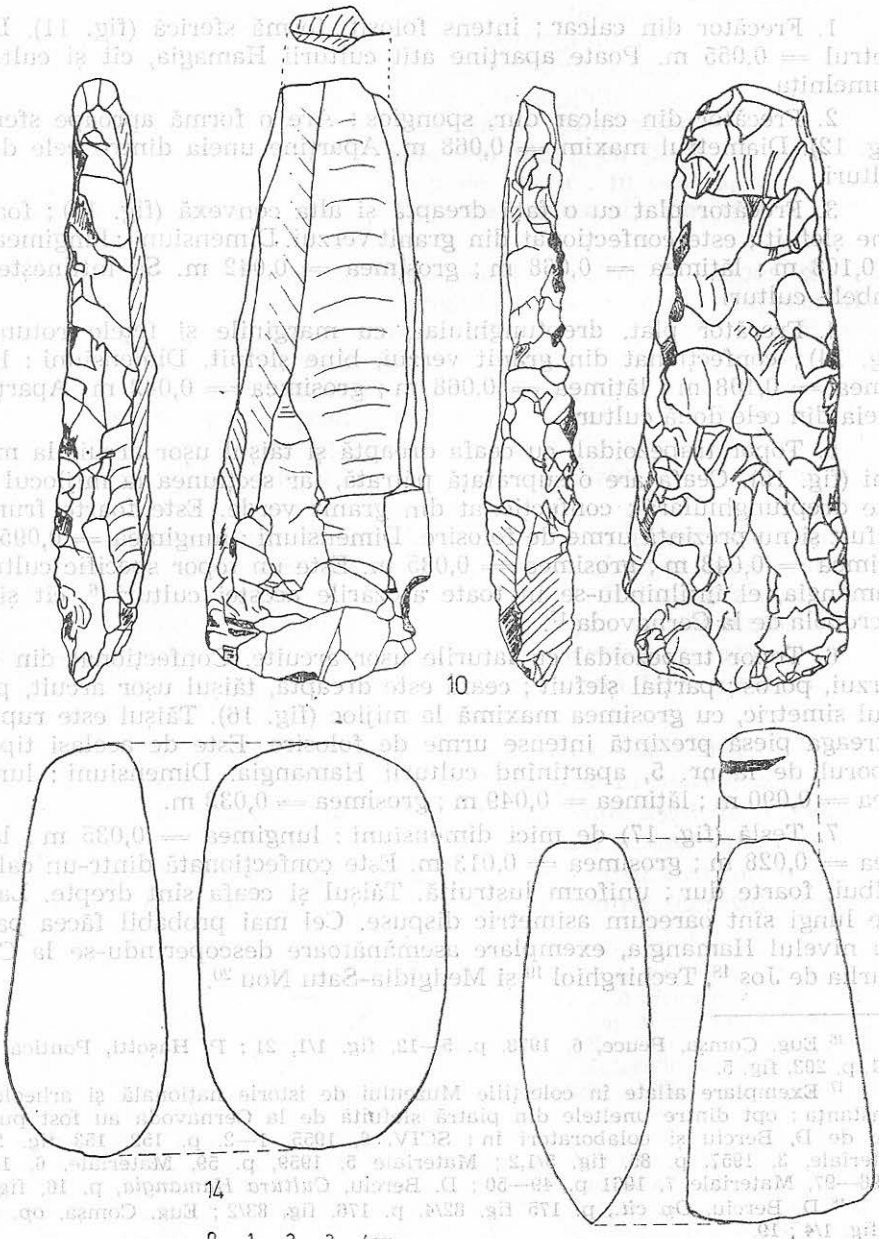
10
14
15
0 1 2 3 4cm

8. Dălţiţă (fig. 18) din calcar foarte dur, gălbui-maroniu. Ceafa dreaptă, are o suprafaţă aproape pătrată. Tăişul este drept şi bine executat. Muchiile laturilor lungi sînt drepte, iar profilul simetric. Dimensiuni : lungimea = 0,046 m ; lăţimea = 0,016 m ; grosimea = 0,014 m. Piese asemănătoare s-au descoperit atît în cadrul culturii Hamangia [21] cît şi în aşezări ale culturii Gumelniţa [22], mai ales la Brăiliţa [23].

9. Teslă (fig. 19) din şist verde. Tăişul este drept, ceafa puţin rotunjită, muchiile drepte ; este foarte bine şlefuită. Profilele laturilor lungi sînt simetrice. Dimensiuni : lungimea = 0,045 m ; lăţimea tăişului = = 0,038 m ; grosimea = 0,010 m. Pentru analogii, a se vedea tesla de la nr. 7, exemplarul de la Cernavoda [24] şi altele asemănătoare, tot de la Cernavoda, aflate în colecţiile Muzeului de istorie naţională şi arheologie Constanţa.

10. Împungător fragmentar (fig. 20), din calcar maroniu, compact, foarte bine şlefuit. În secţiune are o formă elipsoidală cu o parte plată. Vîrful bine lucrat, este simetric dispus faţă de laturi. Dimensiuni : lungimea 0,041 m ; diametrul lung 0,016 m ; diametrul lat 0,014 m. Aparţine cel mai probabil culturii Gumelniţa.

11. Topor fragmentar (fig. 21), din şist dur, verzui-maroniu, cu gaură de înmănuşare conică, care nu străpungea întreaga piesă. Tăişul ciobit, arată o intensă folosire. În secţiune este dreptunghiular, cu laturile feţelor puţin curbe. Tăişul este drept. Toporul este bine şlefuit pe toată suprafaţa. Dimensiuni : lungimea = 0,074 m ; lăţimea = 0,045 m ; grosimea = 0,040 m. Aparţine culturii Gumelniţa, avînd analogii în multe aşezări ale acestei culturi [25].

12. Trei topoare fragmentare (fig. 22, 23, 24), cu găuri de înmănuşare. Sînt confecţionate din granit verzui, gresie verzui-cenuşie cu mica în compoziţie şi calcar alb, dur. Aparţin culturii Gumelniţa.

13. Mojar (fig. 25), din calcar moale, galben-cărămiziu. Era folosit probabil la prepararea vopselelor pentru pictat sau încrustat ceramica. Scobitura albiată mai mult într-o parte este frumos şlefuită. Aparţine cel mai probabil culturii Gumelniţa. Dimensiuni : diametrul maxim = = 0,070 m ; înălţimea = 0,023 m ; adîncimea scobiturii = 0,016—0,018 m.

UNELTE DIN OS

1. Împungător din os de pasăre (fig. 26), puţin curbat ; lipseşte vîrful ; culoare alb-gălbuie. Piesa este nelustruită şi goală în interior. În secţiune este rotundă spre vîrf şi plan — convexă de la jumătatea superioară. Astfel de împungătoare se pot întîlni atît în cadrul culturii Hamangia cît şi la cultura Gumelniţa. Dimensiuni : lungimea = 0,106 m ; grosimea = 0,006 m.

---

[21] D. Berciu, *Op cit.*, p. 175, fig. 82/7.
[22] Vl. Dumitrescu, Dacia, 2, 1925, p. 47 fig. 14/3, p. 52, fig. 20/15, 16.
[23] M. Harţuche, Fl. Atanasiu, *Op. cit.*, p. 78, nr. 83, p. 9, nr. 84, 85.
[24] D. Berciu, *Op. cit.*, p. 16 fig. 5/5.
[25] Eug. Comşa, Dacia, N.S. 20, 1976, p. 114 fig. 9/4, 10/10.

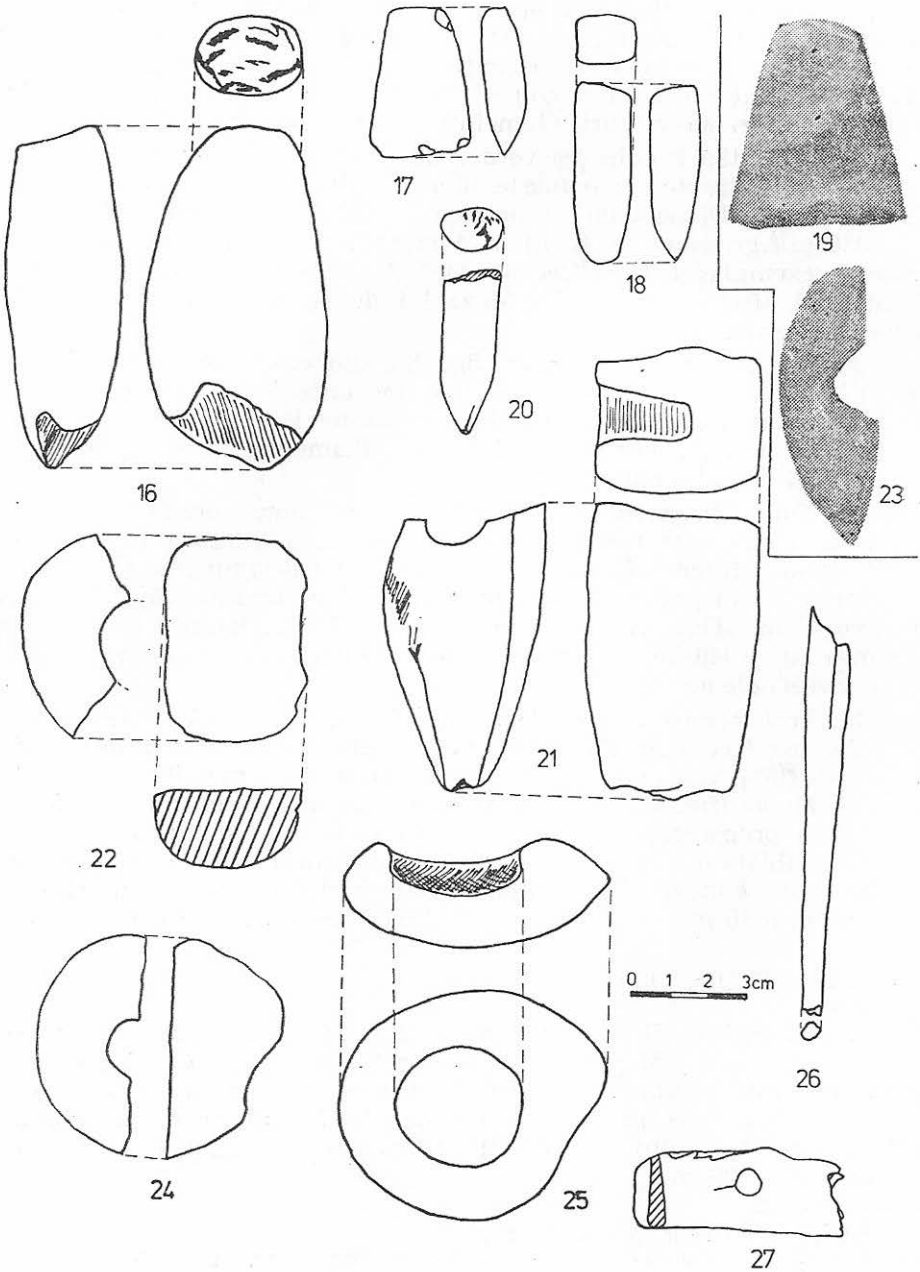
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
0 1 2 3cm

2. Spatulă fragmentară (fig. 27), dintr-un os de mari dimensiuni. Are o formă de plăcuţă lucrată pe ambele feţe. Piesa este ruptă şi pe grosime şi pe două din laturi. Este frumos lustruită, osul avînd o culoare gălbuie. Laturile spatulei erau drepte. Se păstrează un orificiu rotund, îngrijit lucrat, plasat asimetric, mai mult spre o latură lungă. Este caracteristic culturii Gumelniţa [26].

PLASTICA

1. Picior fragmentar de idol din lut (fig. 28). Pasta este fină, de bună calitate, arsă uniform, de culoare maroniu-cenuşie. În secţiune este aproximativ dreptunghic. Reprezintă partea inferioară a unui picior de idol specific culturii Hamangia [27].

2. Picior de la o statuetă din lut, de mari dimensiuni (peste 20 cm) aparţinînd culturii Hamangia (fig. 29). Lutul din care s-a modelat idolul este dens, bine ars, avînd o culoare cenuşie. Compoziţia, culoarea şi arderea, indică cu siguranţă apartenenţa la cultura menţionată. La exterior este de culoare cenuşiu-închis şi pe alocuri cărămiziu. Are forma unui trunchi de con ; laba piciorului este pronunţată. Idoli cu dimensiuni de cca 20 cm se mai întîlnesc în cadrul culturii Hamangia [28]. Dimensiuni : înălţimea = 0,078 m ; diametrul = 0,024 m.

3. Cap de statuetă de tipul C [29] (tipul „Gînditorului") al culturii Hamangia (fig. 30). Acest gen de plastică a fost datat de prof. D. Berciu spre sfîrşitul evoluţiei culturii Hamangia [30], dar descoperiri ulterioare [31] au arătat că el există începînd cu cea mai veche fază cunoscută pînă acum a culturii. Pasta cenuşiu închisă, dură şi compactă, uniform arsă specifică culturii Hamangia, este acoperită de un strat subţire de lut fin cărămiziu. O secţiune de la gură spre ceafă ne-ar releva forma elipsoidală (dolicocefală ?) a capului, care are redate o serie de detalii anatomice ale feţei : ochii, nasul, fruntea. La ceafă există o uşoară prelungire, care a fost perforată pe lăţime. Dimensiuni : înălţimea = 0,036 m ; lăţimea = 0,031 m.

Descoperirea acestei piese într-o aşezare de unde s-a recoltat numai ceramică Hamangia tîrzie, reliefează faptul că plastica de tipul „Gînditorului" se întîlneşte pe tot parcursul evoluţiei culturii Hamangia. Un sprijin pentru datarea tîrzie a acestui cap de statuetă pare a fi şi perforaţia de la ceafă, atît de asemănătoare cu binecunoscutele perforaţii ale statuetelor gumelniţene.

---

[26] M. Harţuche, Fl. Atanasiu, *Op. cit.*, p. 87, nr. 120—123, fig. 120, 122.

[27] D. Berciu, *Op. cit.*, p. 91, fig. 46, p. 92, fig. 47, p. 95, fig. 49/1, 2, p. 98, fig. 52/2, p. 100 fig. 56/1.

[28] *Ibidem*, p. 88, fig. 43, p. 98 fig. 52.

[29] *Ibidem*. p. 161 ; *Idem, Contribuţii...*, p. 510—520 ; *Idem*, Dacia. N.S. 4, 1960, p. 425 şi urm.

[30] *Idem., Contribuţii...*, p. 510 şi urm. ; *Idem. Cultura Hamangia*, p. 101 şi urm.

[31] P. Haşotti, Pontica, 13, 1981, p. 211—212 ; *idem*, Materiale, Tulcea, 1980, p. 64—65, fig. 5/6 ; R. Lungu, SCIVA, 33, 1, 1982, p. 19 fig. 6/6, 7, p. 20.

4. Fragment de idol gumelnițean cu corpul aplatizat (fig. 31). Spatele este ușor convex. Pasta este cenușie, acoperită cu un strat de lut fin, cărămiziu. Este un tip care apare în Gumelnița Al [32], dăinuind însă și în Gumelnița A_2. Dimensiuni : lungimea = 0,052 m ; lățimea = 0,026 m.

5. Piciorul stîng al unui idol de lut de culoare cenușiu-gălbuie. Pasta este densă, uniform arsă, fină. Sînt redate laba piciorului și genunchiul, deasupra căruia este dispus un decor din linii drepte și meandrice adînci caracteristice decorului idolilor culturii Gumelnița [34] (fig. 32). Dimensiuni: lungimea = 0,047 m ; diametrul = 0,023 m.

6. Bustul aproape întreg al unei figurine gumelnițene din lut. Pasta este cenușiu închisă, dură și compactă acoperită cu un strat de vopsea alb-gălbuie (fig. 33). Sînii sînt conici plasați perfect orizontal, dintre ei pornind un decor liniar și spiralic, specific culturii Gumelnița și aspectului cultural Stoicani Aldeni. Naturalețea, exactitatea redării formei corpului uman, ne face să încadrăm piesa spre începutul evoluției culturii. Analogiile cu această piesă sînt destul de numeroase [35]. Dimensiuni : înălțimea = 0,045 m ; lățimea = 0,047 m ; grosimea = = 0,027 m.

7. Cap de statuetă (fig. 34) din lut cărămiziu, dens și bine ars. Pe alocuri se mai păstrează slipul lustruit, ceva mai închis la culoare. Sînt redate prin mai multe perforații : urechile, gura, ochii, nările. Nasul, ascuțit, este bine reliefat, fruntea este teșită. Maniera de execuție, stilizarea figurinei, într-un cuvînt aspectul său general sînt foarte specifice culturii Gumelnița [36], cît și aspectului cultural Stoicani-Aldeni [37]. Figurine cu astfel de capete sînt cele mai răspîndite tot în faza A 2 a culturii Gumelnița. Dimensiuni : înălțimea = 0,039 m.

8. Partea inferioară a unei statuete Cucuteni A (fig. 35). Forma, redarea schematică a corpului, pasta, tehnica arderii, decorul excizat, toate laolaltă nu lasă loc pentru nici un dubiu în sensul atribuirii ei la cultura Cucuteni (faza A). Este desigur un import Cucuteni A în mediul cultural Gumelnița A 2, reprezentînd prima piesă cucuteniană de acest fel din Dobrogea [38]. Este demn de remarcat că statueta în discuție a fost descoperită în jumătatea de sud a Dobrogei, relativ departe deci de zonele triburilor cucuteniene. Analogiile statuetei de la Sitorman cu piese

---

[32] D. Galbenu, *Op. cit.*, p. 80, fig. 3/13 ; M. Harțuche, Fl. Atanasiu, *Op. cit.*, p. 122, nr. 225, fig. 225.

[33] Vl. Dumitrescu, *Op. cit.*, p. 81, fig. 63/10, p. 83, fig. 64/1, M. Harțuche, Materiale, 3, 1957, p. 186.

[34] I. Andrieșescu, *Op. cit.*, Gh. Ștefan, *Op. cit.*, p. 182, fig. 41/12 ; D.V. Rosetti, PMMB, 1934, p. 6—60.

[35] Gh. Ștefan. *Op. cit.*, p. 178 fig. 39/2 ; D. V. Rosetti, *op. cit.*, D. Berciu, *Contribuții...*, p. 473, fig. 248/1 ; p. 480, fig. 251/5, 6 ; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică din România*, Ed. Meridiane, București, 1974, p. 255 fig. 245 etc.

[36] Vl. Dumitrescu, *Op. cit.*, p. 223—257, fig. 243, 246, 247, 259, 286 ; D. Galbenu, SCIV, 13, 2, 1962, p. 294, fig. 8/3 ; M. Harțuche, Fl. Atanasiu, *Op. cit.*, fig. 226.

[37] Vl. Dumitrescu, *Op. cit.*, p. 224, fig. 243, p. 226. I. F. Dragomir, Danubius, 4, 1970, p. 25—86 ; *Idem*, Mem. Antiq., 2, 1970, p. 25—38.

[38] La Caracliu (jud. Tulcea), s-au descoperit cîteva fragmente cucuteniene tîrzii — comunicare făcută de E. Lăzurcă la sesiunea Pontica 1981.

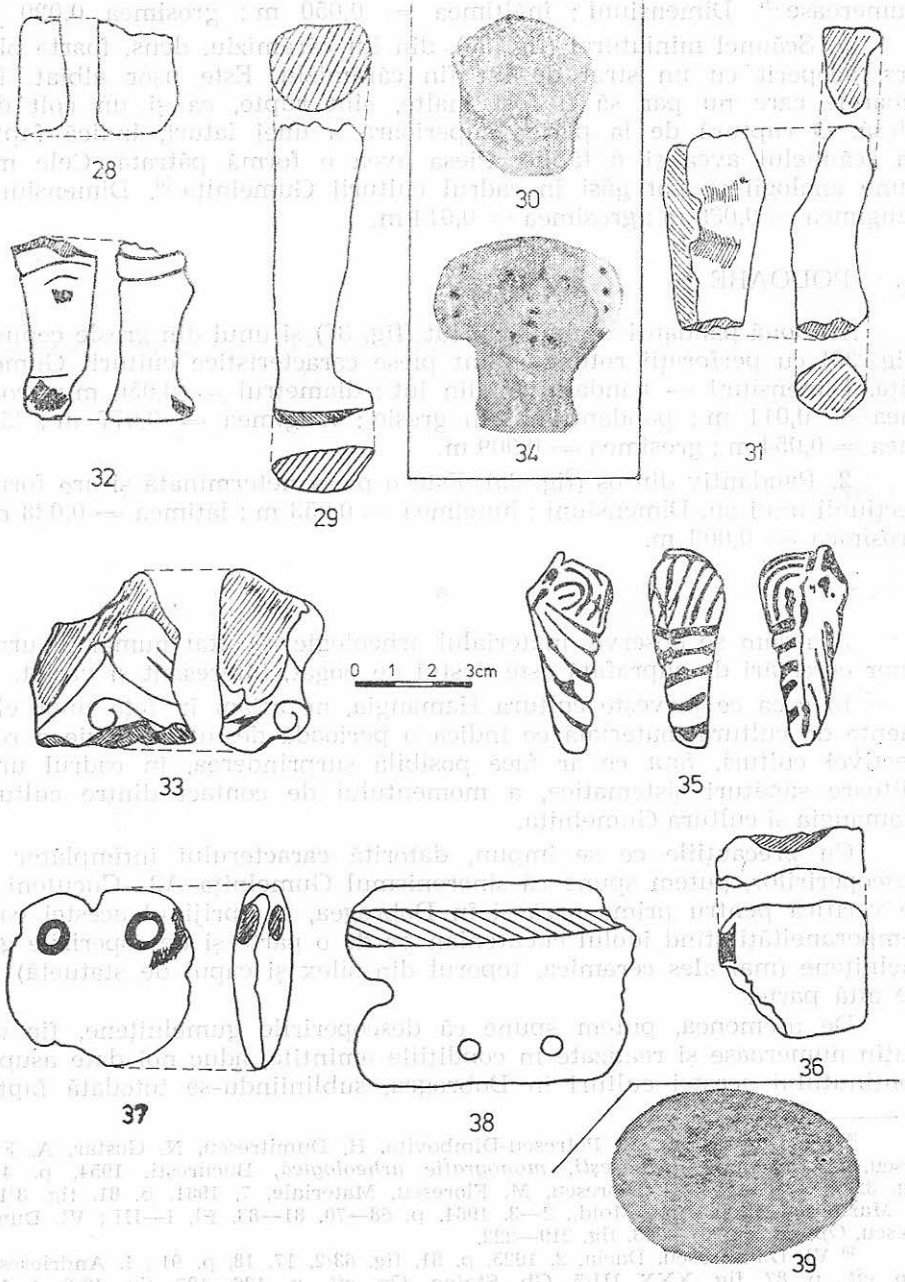
28
30
31
32
29
34
0 1 2 3cm
33
35
36
37
38
39

asemănătoare descoperite în cadrul culturii Cucuteni sînt deosebit de numeroase [39]. Dimensiuni : înălţimea = 0,050 m ; grosimea 0,020 m.

9. Scăunel miniatural (fig. 36), din lut cărămiziu, dens, foarte bine ars, acoperit cu un strat de lut fin cărămiziu. Este uşor albiat. Picioarele care nu par să fi fost înalte, sînt rupte, ca şi un colţ din piesă. O ruptură de la partea superioară a unei laturi, indică faptul că scăunelul avea şi o tăblie. Piesa avea o formă pătrată. Cele mai bune analogii se pot găsi în cadrul culturii Gumelniţa [40]. Dimensiuni : lungimea = 0,039 m ; grosimea = 0,014 m.

PODOABE

1. Două pandantive, unul din lut (fig. 37) şi unul din gresie cenuşie (fig. 38) cu perforaţii rotunde. Sînt piese caracteristice culturii Gumelniţa. Dimensiuni — pandantivul din lut : diametrul = 0,050 m ; grosimea = 0,011 m ; pandantivul din gresie : lungimea = 0,077 m ; lăţimea = 0,054 m ; grosimea = 0,009 m.

2. Pandantiv din os (fig. 39). Este o piesă neterminată şi are forma secţiunii unui ou. Dimensiuni : lungimea = 0,053 m ; lăţimea = 0,038 m ; grosimea = 0,003 m.

*

Aşa cum se observă, materialul arheologic recoltat numai în urma unor cercetări de suprafaţă este destul de bogat, interesant şi variat.

În ceea ce priveşte cultura Hamangia, ne aflăm în faţa unor elemente de cultură materială ce indică o perioadă destul de tîrzie a respectivei culturi, fapt ce ar face posibilă surprinderea, în cadrul unei viitoare săpături sistematice, a momentului de contact dintre cultura Hamangia şi cultura Gumelniţa.

Cu precauţiile ce se impun, datorită caracterului întîmplător al descoperirilor, putem spune că sincronismul Gumelniţa A2—Cucuteni A se verifică pentru prima oară şi în Dobrogea, în sprijinul acestei contemporaneităţi stînd idolul cucutenian pe de o parte şi descoperirile gumelniţene (mai ales ceramica, toporul din silex şi capul de statuetă) pe de altă parte.

De asemenea, putem spune că descoperirile gumelniţene, fie ele puţin numeroase şi realizate în condiţiile amintite, aduc noi date asupra conţinutului acestei culturi în Dobrogea, subliniindu-se totodată faptul

---

[39] Vl. Dumitrercu, M. Petrescu-Dîmboviţa, H. Dumitrescu, N. Gostar, A. Florescu, I. Dragomir, *Hăbăşeşti, monografie arheologică*, Bucureşti, 1954, p. 405, fig. 32/5, , 10—14 ; Al. Florescu, M. Florescu, Materiale, 7, 1961, p. 81, fig. 8/12 ; S. Marinescu-Bîlcu, Arh. Mold., 2—3, 1964, p. 68—70, 81—83, Pl. I—III ; Vl. Dumitrescu, *Op. cit.*, p. 207—213, fig. 219—222.

[40] Vl. Dumitrescu, Dacia, 2, 1925, p. 81, fig. 63/2, 17, 18, p. 91 ; I. Andrieşescu *Op. cit.*, p. 87, fig. XXX III/5, Gh. Ştefan, *Op. cit.*, p. 186—187, fig. 42/3, 4, 11 ; D.V. Rosetti, JPEK, 12, 1938, p 37 şi pl. 19/5 ; Eug. Comşa, Pontica, 13, 1981, p. 40—43.

că, în principiu, cultura Gumelnița din Dobrogea nu diferă în elementele ei esențiale de cea din stînga Dunării, nici chiar la începuturile sale.

Descoperirile făcute și mai ales caracterul lor, impun intreprinderea unor sondaje în această așezare, fapt ce ar face posibilă suprinderea unei stratigrafii interesante, care să aducă o serie de noi și prețioase date asupra eneoliticului dobrogean.

DÉCOUVERTES OCCASIONNELLES FAITES DANS L'HABITAT NÉOLITHIQUE DE TÎRGUŞOR „SITORMAN"

Résumé

PUIU HAŞOTTI şi WILI WISOŞENSKI

On prézente tout une série de découvertes resultant de la fin des recherches faites à la surface, qui ont mis au jours des materiaux archéologiques appartenant à la culture de Hamangia (la phase (Ceamurlia de Jos) et Gumelnița A_2.

Parmi les plus importantes découvertes on remarque : la céramique, les pointes de lance en silex, un hache en silex, la plastique (où on remarque la parti inférieure d'un idol Cucuteni A) et les pendentifs.

Des observations detaillés serons faites après des recherches systématiques.

Fig. 1 — 6 Céramique ; 7 — 9 outils en silex ; 11 — 13 frottoire ; 10 — hache en silex. Fig. 14 — 24 haches et petits ciseaux ; 25 — mortier ; 26 — 27 objets en os ; 28 — 35 la plastique ; 36 — chaise de petites dimensions ; 37 — 39 des pendantifs.

DESPRE ÎNCEPUTURILE IMPORTULUI DE AMFORE ȘTAMPILATE ÎN CETĂȚILE GRECEȘTI TOMIS ȘI CALLATIS

LIVIA BUZOIANU

Comerțul de amfore reprezintă un domeniu de cercetare al vieții economice, devenind la un moment dat și pentru anumite zone, punct de referință în urmărirea direcțiilor de schimb între colonii și metropole, între alte centre grecești și colonii sau între acestea din urmă și populații ne-grecești, situate mult în afara zonei directe de influență a coloniilor.

În același timp sîntem conștienți de faptul că torțile de amfore, ștampilate sau nu, reprezintă doar un coeficient în ansamblul amforelor care poate reda o imagine deformată a intensității acestor schimburi [1].

Nu trebuie neglijată, pe de altă parte, existența acelor amfore din perioada preștampilării, înțelegînd prin „ștampilă" un enunț complet, decodificabil, comportînd cel puțin un nume și nu doar litere izolate sau simple embleme [2].

Cele mai vechi documente la Tomis sînt amforele de Chios din secolul VI-V î.e.n. [3] care alături de ceramica grecească arhaică provenită din săpăturile efectuate în Parcul Catedralei, constituie argumente pentru o posibilă întemeiere a coloniei încă din secolul VI î.e.n. [4].

Un indice de corecție în astfel de cercetări și care pentru unele centre ține de semnificația timbrajului [5] îl reprezintă stabilirea unor raporturi verificabile între numărul torților ștampilate și neștampilate.

În ce privește ștampilele thasiene luăm în considerare numai exemplarele de tip vechi, anterioare perioadei din jurul anului 340 î.e.n. [6].

---

[1] Jean-Yves Empereur, BCH 106 (1982), p. 219—233.

[2] V. Grace, Hesperia, Suppl. 10 (1956) p. 122, notată mai departe *Pnyx*.

[3] A. Rădulescu și colaboratorii, Pontica 6 (1973) p. 333, iidem Pontica 8 (1975) p. 34.

[4] D. M. Pippidi, DID I (1965), p. 152.

[5] Pentru Thasos, vezi Y. Garlan, Annales (1982).

[6] V. Grace, AJA 50 (1946), p. 31—38, eadem, Pnyx p. 122—127. Data este acceptată de majoritatea specialiștilor; I. B. Brashinskii, SA (1961) p. 293—306.

Subliniem de la început absența atît la Tomis cît și la Callatis a ștampilelor mai timpurii, fără emblemă și cu legenda prescurtată, precum și a ștampilelor cu emblemă fixă.

Cele mai timpurii ștampile thasiene în cele două colonii comportă o inscripție compusă din două nume și etnicon dispusă în jurul emblemei, pe trei sau patru laturi ale ștampilei, tipologie ce corespunde grupei I-d între materialele descoperite la Pnyx [7], nr. 16—54, respectiv grupa a III-a la Vinogradov [8].

Pentru încadrarea lor cronologică se admite ca limită *ante quem* perioada din jurul anului 340 î.e.n., cu alte cuvinte aceste ștampile au funcționat din prima jumătate a secolului IV î.e.n. [9]. Faptul că între ștampilele noastre lipsesc exemplare cu embleme stabile de tipul Ἀριστομένης ne determină să ne oprim pentru începutul funcționării acestui tip de ștampilă la grupa a III-a tîrzie din clasificarea lui Vinogradov, adică anii 360—340 î.e.n. [10].

Limitele cronologice sînt în fapt mai puțin rigide, putîndu-se stabili indici de coincidențe ale numelor plasate în grupe cronologice diferite. Astfel [11], eponimul Δαμάστης plasat în grupa a III-a tîrzie, apare pe ștampile cu numele lui Παυσανίης a cărui activitate a continuat și în grupa IV-a cronologică. La fel, Νύμφων din grupa a III-a cronologică apare împreună cu numele lui Λεωφάνης din grupa a IV-a.

Pentru eponimul Λαγέτας plasat ca și Τηελφάνης la începutul grupei a IV-a [12], aflăm producătorul Γλαύκων, confirmîndu-se ipoteza încadrării lui Λαγέτας încă din grupa a III-a tîrzie [13].

În așteptarea publicării mai detaliate a recentelor descoperiri de la Kalonero [14], facem doar mențiunea regăsirii între cele 27 de tipuri vechi aflate acolo a numelor producătorilor Δημάλκης și, se pare Λεόφαντος, înregistrate de noi cu eponimul Πυθόλεος și un alt eponim scris în formă prescurtată Με.

Săpăturile sistematice de la Thasos, Poarta lui Hermes [15], deși oferă pentru toartele ștampilate limite cronologice bazate pe contexte arheologice stabilite care, parțial, se suprapun cronologiei propuse de Vino-

---

[7] V. Grace, Pnyx, p. 130—136.

[8] Iu. G. Vinogradov, NE 10 (1972), 2, p. 25—33.

[9] M. Th. Lenger, V. Grace, BCH 82 (1958), 1, p. 368; M. Debidour, BCH, Suppl. V (1979), p. 310.

[10] Vezi mai sus nota 8.

[11] Numele discutate apar pe ștampilele provenite de la Edificiul roman cu mozaic: Vezi L. Buzoianu, Pontica 15 (1982) p. 137—151 și tabelul de la p. 146—147 nr. 1—1[illegible]. Discuția lor o facem pe baza articolului lui Vinogradov, citat la nota 8.

[12] Iu. G. Vinogradov, *op. cit.*, p. 50.

[13] Iu. G. Vinogradov, *op. cit.*, p. 34.

[14] Y. Garlan, BCH 105 (1981), II, p. 959, idem BCH 106 (1982), 2, p. 647, fragmente de amfore ștampilate și ceramică cu firnis negru din prima jumătate a secolului IV î.e.n. s-au găsit de către același cercetător la Thasos într-un rest de locuință în grădina Școlii franceze, vezi tot Y. Garlan BCH, 105 (1981), p. 959, idem BCH, 107 (1983), p. 875, 881.

[15] Idem, BCH 90, (1966), p. 596—607 și appendix II, p. 622 sqq.

gradov (ex. eponimul Βάτων apare în altă combinaţie de nume [16] pe o ştampilă de pe nivelul XII, datat cca. 375—350 î.e.n.) pentru alte nume perioada de funcţionare propusă devine mult mai largă.

De exemplu [17] atît Δαμάστης cît şi Παυσανίης apar în alte asociaţii pe N XII la Poarta lui Hermes, dar primul nume este prezent şi pe N X, datat în al treilea sfert al secolului IV î.e.n.

La fel, Λαγέτας aflat pe N XII şi N X acoperă o perioadă de 50 de ani, de la sfîrşitul primului sfert al secolului IV î.e.n. ocupînd şi al treilea sfert al secolului, acelaşi nume fiind plasat de Vinogradov în grupa a IV-a foarte timpurie, dacă nu chiar în grupa a III-a tîrzie [18]. Λυσικλῆς este prezent deopotrivă pe N IX şi X la Poarta lui Hermes, cu alte cuvinte perioada lui de funcţionare nu s-ar limita între anii 360—340 î.e.n. [19], ci ar ocupa toată jumătatea a doua a secolului IV î.e.n. pînă la începutul secolului III î.e.n. Acelaşi lucru se poate remarca şi cu privire la Τελεφάνης în combinaţie cu alte nume. În schimb, însoţit de prepoziţia ἐπί, Τελεφάνης apare la Poarta lui Hermes doar pe N X datat în al treilea sfert al secolului IV î.e.n., cronologie ce nu contravine celei propuse de Vinogradov [20].

Prezenţa sporadică în diferite loturi provenind de la Callatis a ştampilelor thasiene timpurii o considerăm accidentală. Din totalul de 17 ştampile thasiene provenind din zona sacră callatiană, recent săpată [22], un singur exemplar este de tip vechi cu legenda Τελεφάνης Λυσικλῆς şi cu bogate analogii în N X şi IX la Poarta lui Hermes [23], într-un exemplar mai vechi de la Histria [24] şi o descoperire întîmplătoare de la Callatis [25].

Descoperirilor mai vechi li se adaugă un exemplar rămas pînă acum inedit cu legenda [Ἀρι] στεί[δης] Θα| σι(ν) |Καλλ| [ι(...)] la care primul nume s-a mai aflat în depozitul din prima jumătate a secolului IV î.e.n. sau mai tîrziu de la Pnyx [26] şi pe N IX de la Poarta lui Hermes [27].

Majoritatea ştampilelor thasiene de la Callatis aparţin celei de a doua jumătăţi a secolului IV î.e.n. şi cu deosebire, sfîrşitul secolului IV î.e.n. — începutului secolului III î.e.n.

---

[16] Ibidem, p. 642, nr. 1.

[17] Pentru exemplele date, vezi Y. Garlan, *op. cit.*, p. 642 şi urm.

[18] Vezi nota 13.

[19] Iu. G. Vinogradov, p. 32 şi 49.

[20] Idem, p. 32.

[21] Vezi situaţia înregistrată de M. Lazarov, Actes du IIe Congres International de Thracologie, II, Bucureşti, (1980), p. 171—185, şi în special p. 180 şi 182.

[22] Săpături efectuate de El. Bârlădeanu şi N. Cheluţă-Georgescu. Ştampilele provenind de aici au fost înglobate într-un lot mai mare de ştampile provenind de la Callatis, pentru care vezi L. Buzoianu, N. Cheluţă-Georgescu, Pontica 16 (1983) p. 149—188.

[23] Y Garlan, *op. cit.*, p. 645 nr. 20 şi 27.

[24] V. Canarache, nr. 53 unde, după L. Skarapil, Bull. Comm. Imp. Arch. 1904, p. 139 nr. 600, citat de Bon, 1612, autorul reconstituie forma [Μνη]σικλ[ῆ]ς pentru [Λυ]σικλ[ῆ]ς iar sufixul νης de la Τελεφάνης este citit tot de Canarache, Μες ...

[25] O. Bounegru — C. Chiriac, Pontica, 14 (1981), p. 242, nr. 2.

[26] V. Grace, *Pnyx*, p. 131, nr. 17—20 şi fig. 6.

[27] Y. Garlan, *op. cit.*, p. 645, nr. 24.

Considerarea situației de ansamblu a importurilor amforice în cele două colonii prefigurează Thasos-ul ca prim centru exportator de produse folosind ambalaje ștampilate pe piața tomitană, cu un comerț permanent din al doilea sfert al secolului IV î.e.n. Piața callatiană, spre deosebire de Histria și Tomis era orientată la acea dată spre comerțul cu Heraclea Pontică [28]. Absența ștampilelor timpurii de la sfîrșitul secolului V î.e.n. — începutul secolului IV î.e.n. atît la Tomis cît și la Callatis este o dovadă a activității economice mai restrînse în comparație cu Histria, datorate și datei mai recente de întemeiere a lor.

Pe de altă parte, la Tomis, procentajul ridicat de ștampile de la mijlocul secolului IV î.e.n., în comparație cu Callatis, constituie dovada unei activități comerciale mai timpurii a noii colonii milesiene cu insula Thasos.

Discutarea importurilor din *Heraclea Pontică* necesită cîteva precizări. Caracterul spontan al apariției produselor de Heraclea și rapiditatea consumării lui pe durata doar a unui secol și jumătate (± 25 de ani) [29] face dificilă o repartizare riguroasă tipologică și cronologică a materialului.

S-a afirmat cu altă ocazie [30] prezența acestui centru la Callatis încă din primul sfert al secolului IV î.e.n. fapt explicabil atît pentru autorii articolului cît și pentru noi prin originea megariană a coloniei pontice. Revenind asupra primului catalog de ștampile callatiene [31], care de altfel a făcut obiectul și unor lucrări de sinteză din partea cercetătorilor bulgari [32], ne permitem doar cîteva observații, legate în special de ștampilele cu un singur nume, a căror repartizare în totalitate în grupa I ni se pare discutabilă. Avem în vedere în special, numărul mare al ștampilelor lui Ἀριστοκράτης pe care considerente de formă, de grafie (folosirea pe unele exemplare a lui sigma lunar) și de dispunere a legendei ne determină să presupunem existența a doi omonimi, dintre care unul, posibil să facă parte din grupa I cronologică, iar celălalt din grupa a IV-a.

Aceleași considerente ne determină să nu luăm în considerare pentru grupa I numele lui Λύσιος și Σωκράτης [33].

Caracterul incomplet al unor legende, deopotrivă cu absența unei ilustrații ajutătoare pentru alte piese, face dificilă o grupare fermă a lor.

---

[28] M. Gramatopol — Gh. Poenaru Bordea, Dacia N.S. 13 (1969), p. 147.

[29] Din bibliografia amforelor de Heraclea, selectăm : B. Brashinskii NE, 5 (1965) p. 10—27 ; B. A. Vasilenko, SA (1970), 3, p. 219—224 ; V. I. Pruglo, SA, (1971), 3, p. 76—89 ; B. A. Vasilenko, NE, 11, (1974), 4, p. 3—25.

[30] M. Gramatopol — Gh. Poenaru Bordea, **op. cit.**, p. 147.

[31] *Ibidem*, p. 127—282 ; pentru importurile din Heraclea, p. 237—241, nr. 798—872.

[32] Pentru amforele de Heraclea, M. Lazarov, Izvestiia Varna, 16 (31) (1980), p. 5—19.

[33] M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, nr. 832 și 862.

Nici monografia consacrată descoperirilor de la Elisavetskoe [34] nu ne oferă o soluție sigură. Aplicînd noua tipologie, ștampila ἐπὶ Κρατίστου (grupa a III-a timpurie — un nume cu prepoziția ἐπὶ) s-ar încadra în prima perioadă cronologică, deși numele este scris cu sigma lunar.

Impresia noastră generală este că numărul ștampilelor cu un singur nume, care pot să facă parte din perioada de început a ștampilării amforelor de Heraclea trebuie să fie mai mic decît cel evaluat în articolul de sinteză al lui M. Lazarov [35], o parte dintre ele (nu numai două sau trei exemplare) revenind grupei a IV-a tipologice. Aceasta nu înseamnă că diminuăm rolul de principal agent pe piața callatiană pe care l-a avut la început acest centru, știut fiind că o cantitate de loc neglijabilă de recipiente de Heraclea și tocmai din perioada de început a exportului, nu purtau ștampilă [36].

Pe de altă parte, orașele-colonii au avut și rolul de intermediari între centrul exportator și locuitorii unei χώρα consumatori ai unor astfel de produse. Din acest punct de vedere este remarcabilă prezența în așezările din jurul Callatidei — și tocmai pentru secolele IV—III î.e.n. a unei cantități apreciabile de amfore ștampilate, în primul rînd heracleene.

Numărul redus al ștampilelor din Heraclea la Tomis nu ne oferă argumente suficiente de susținere a ipotezei prezenței regulate a acestor importuri la o dată prea timpurie. Un singur exemplar provenind din săpăturile relativ recente de la Parcul Catedralei (1971—1975) [37] și menționînd numele lui Ἀρχέλα[ος] poate fi datat într-o perioadă mai tîrzie din prima grupă cronologică care poate fi ușor posterioară ștampilelor în formă de frunză [38].

Grupa ștampilelor astynomice din *Sinope* constituie unul din cele mai importante capitole din epigrafia ceramică. Se cunosc revizuirile și schimbările esențiale operate pe baza schemei cronologice elaborate de B. N. Grakov în 1929 [39]. În recenta monografie privind așezarea și necropola de la Elisavetskoe, I. B. Brashinskii, reluînd discuția asupra kurganului „Vosimoipiatibratnîi" din necropola amintită și care a constituit la V. A. Vasilenko argumentul de datare timpurie a ștampilelor sinopeene prin analogie cu exemplarele heracleene din același kurgan, respectiv începutul celui de al doilea sfert al secolului IV î.e.n., consideră o atare datare ca nefondată întrucît e contrazisă radical de datarea între-

---

[34] I. B. Brashinskii, *Greceskii Keramiceskii import na nijem Donu V—III vv.do n.e.*, Leningrad (1980), p. 38—41.

[35] Vezi mai sus nota 32, în special pl. 11 și 16.

[36] I. B. Brashinskii, NE, 5 (1965) p. 23.

[37] Pentru săpăturile de la Parcul Catedralei, A. V. Rădulescu, C. Scorpan, Pontica 8, (1975), p. 9—49.

[38] B. A. Vasilenko, *op. cit.*, p. 16.

[39] B. N. Grakov, *Drevnegreceskie keramiceskie kleima s imenami astinomov*, M. 1929. Revizuiri ulterioare, B.N. Grakov, MIA, 36, (1954), p. 90 ; I. B. Brashinskii în *„Antičnii gorod"* Moscova, (1963), p. 133, idem, Eirene, XI, (1973), p. 127, S. A. Semenov, Raport la a III-a Sesiunea de Arheologie, Kerci, 1963 ; B. A. Vasilenko, SA (1971) p. 249—250, etc.

gului complex al inventarului mormîntului [40]. Brashinskii e dispus acum să lărgească datarea complexului în al treilea sfert al secolului IV î.e.n., care corespunde perioadei de circulație a ștampilelor sinopeene din grupa I cronologică și a celor din grupele II și III ale ștampilelor de Heraclea.

Cu prudența impusă de atari discuții, ne oprim la perioada din jurul mijlocului secolului IV î.e.n. ca dată de inițiere a ștampilării ceramice din Sinope și luăm în considerare, în remarcile noastre cu privire la începuturile importurilor amforice pe litoralul vest-pontic, primele două grupe cronologice, respectiv pînă la perioada de sfîrșit a primului sfert al secolului III î.e.n.

Din acest punct de vedere, valorificarea descoperirilor de la Tomis pune în lumină prezența unei ștampile din grupa I cronologică și a 7 exemplare din grupa a II-a [41]. Exemplarul cu nr. inv. 11225 prezintă legenda 'Ἰστιαῖο| ἀστυνόμο | Μάνεω. cu conservarea formelor de genitiv arhaic, însoțită de emblema „vulturul pe delfin", care-și află cele mai apropiate analogii de reprezentare în drahmele de argint de Sinope din anii 370—360 î.e.n. [42]. Aceeași emblemă a apărut pe un fragment de cărămidă provenit din recentele săpături din zona sacră callatiană. De remarcat aici o altă trăsătură de „arhaism" în folosirea prepoziției ἐπί pe lîngă numele astynomului [43]. Date fiind condițiile de descoperire, piesa de la Callatis este cu atît mai importantă, ea susținînd practicarea importului materialelor de construcție de către colonia doriană la mijlocul secolului IV î.e.n., și reciproc, constituind instrument de datare al complexului în care a fost descoperită.

Revenind la exemplarele de la Tomis, remarcăm prezența repetată pe trei exemplare a astynomului Μνῆσις cu diverse nume. În două cazuri numele astynomului este însoțit de cel al producătorilor Ἀρχεπτόλεμος și Γόλας din prima grupă cronologică, fapt ce ne determină să plasăm activitatea acestui astynom la limitele dintre subgrupa I b și grupa a II-a cronologică.

În sfîrșit, o altă observație ne-o prilejuiește prezența a două embleme pe o ștampilă a astynomului Ἀριστοφάνης. fenomen ce constituie după V. I. Țehmistrenko [44] a treia perioadă în evoluția ștampilelor sinopeene, căreia i se raportează o mare parte din grupa a II-a cronologică și cîteva nume de astynomi din grupa a III-a. Acum are loc, după aprecierile aceluiași cercetător, trecerea de la forma prescurtată a magistraturii la forma întreagă în cazul genitiv.

---

[40] B. A. Vasilenko, SA, (1970), 3, p. 17 ; idem, SA, (1971), 3, p. 247 sqq ; I. B. Brashinkii, *Greceskii keramcieskii import na nijnem Donu vî V—III vv.do.n.e.*, p 43.

[41] L. Buzoianu, Pontica 14, 1981, p. 133—151 și tabel p. 145 cu unele corecturi și adaosuri. Astfel, piesa nr. inv. 11213 o considerăm în grupa a IV-a ; nr. inv. 11160 este mai degrabă vorba de Μνησικλῆς și nu de Μνῆσις, etc.

[42] V. I. Tehmistrenko, SA, (1960), 3.

[43] Textul inscripției este următorul : Ποσειδω | (νίου) | ἐπί Ἀπολλ | οδώ(ρου) ἀσ| τυ(νόμο)

[44] V. I. Tehmistrenko, SA, 1, (1958), p. 68.

Compararea datelor cu situația deja cunoscută pentru Histria și Callatis, ne conduce la susținerea prezenței importurilor sinopeene pentru toate coloniile (incluzînd și Tomisul) încă de la jumătatea secolului IV î.e.n. În felul acesta apare clar pentru toate aceste colonii existența relațiilor comerciale cu Sinope independente de importurile nord pontice și la o dată mai timpurie față de restul coloniilor situate la sud de Callatis.

În privința amforelor *rhodiene* aspectul cel mai important și în același timp cel mai dificil este stabilirea cronologiei lor. Progresele evidente care s-au făcut în acest domeniu le datorăm în mare măsură volumului uriaș de muncă al Virginiei Grace [45]. Cu toate acestea, deocamdată nu există o clasificare completă cronologică a ștampilelor din Rhodos și nu toate ștampilele pot avea o datare anume.

Demn de remarcat pentru acest centru este prezența la Callatis încă de la sfîrșitul secolului IV î.e.n. sau, mai sigur, prima jumătate a secolului III î.e.n. a mărcilor de producători rhodieni [46]. Trei exemplare provenite din săpăturile din 1981 efectuate în zona sacră a cetății se datează între ștampilele rhodiene timpurii. Punerea lor în discuție o facem în urma reconsiderării cronologiei ștampilelor ceramice de la Koroni, acceptate și de Thompson în schimbarea, mai ales, a datei de sfîrșit a grupei B de ceramică elenistică [47].

Astfel, numele lui Ἱεροτέλης datat în Delos 27 în prima jumătate a secolului III î.e.n. [48], este redatat circa 269—225 î.e.n. Acceptînd în continuare redatarea complexului de la Koroni în timpul războiului cremonidian din 265—261 î.e.n. luăm în considerare perioada de pînă la această dată și pentru ștampilele producătorului Σῶτας nerespingînd, deși exemplarul nostru nu o necesită, posibilitatea aplicării unei ștampile suplimentare și pe exemplarele rhodiene timpurii [50].

Între ștampilele rhodiene timpurii de la Tomis [51] reținem 6 exemplare de tipul „cu buton" și menționarea numelor lui Ἱεροτέλης (3 exemplare), Δαμοκράτης I, Τίμαρχος și Τιμόστρατος.

---

[45] Dintre lucrările Virginiei Grace, referitoare la amforele de Rhodos, selectăm: V. Grace, *Stamped Amphora Handles Found în the Athenian Agora în 1931—1932*; eadem, în BCH, 76 (1952); eadem, in Hesperia, Suppl, 10 (1956); eadem, in Hesperia, 32, (1963), 3; eadem in Hesperia 22, (1953), N.2; eadem in *Tarsus I.*, Princeton, 1950; V. Grace, M. Savvatianou-Pétrapoulakou, EAD. 27, p. 19—382.

[46] M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 142 și catalog nr. 750—752, 754, 762, 769, 777—780, 782—786, 790.

[47] V. Grace, Ath. Mith, 89, (1974), p. 193—201 și în special p. 198.

[48] V. Grace, M. Savvatianou Pétroulakou, *op. cit.*, p. 290, 292, 293/3, 300 și E.2.

[49] V. Grace, *op. cit.*, p. 200.

[50] V. Grace, M. Savvatianou-Pétropoulakou, *op. cit.*, 294; părere opusă, D. B. Șelov, *Keramiceskie Kleima iz Tanaisa III—I vekov do.n.e.*, Moskvav, (1975), p. 24.

[51] Stampilele rhodiene de la Tomis aduse de noi în discuție sînt inedite. Dintre exemplarele mai vechi, publicate de M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, SCIV 19, (1968), 1, p. 55—59, nr. 33—37, corectăm exemplarul nr. 64 care a fost considerat de M. Lazanov, Izvestiia Varna, 13 (28) (1977), p. 34, nr. 13 în perioada pergamică. Revăzută, ștampila aparține lui Ἀριστίων I anterior complexului amintit. Vezi și V. Grace, *Tarsus*, p. 140 N. 17, 18.

Deşi nu avem decît exemplare izolate de ştampile, cel puţin pentru două nume Ἱεροτέλης şi Τιμόστρατος, avînd în vedere amforele întregi descoperite în S-E Munteniei de Pietroiu-Borcea [52], putem presupune că ele au aparţinut unui tip de amforă asemănătoare cu exemplarele cnidiene [53] (picior cilindric cu inel în relief ; buză rulată). Mai mult, exemplarele aduse ca argument îmbogăţesc seria eponimilor care apar cu producătorul Ἱεροτέλης cu încă două nume : Τιμόστρατος şi Ἀγέστρατος. Autorii articolului, pornind de la reconsiderarea datărilor operată de V. Grace, propun [54] o datare a numelor într-o perioadă anterioară anului 240 î.e.n.

Observaţia cu caracter general care se impune priveşte caracterul *nu întîmplător* al existenţei produselor rhodiene timpurii la Callatis. Prezenţa repetată aici a numelor lui Ἱεροτέλης şi Σῶτας pare să sugereze pentru coloniile din sud, în secolul III î.e.n. o orientare comercială mai mare spre Rhodos, timp în care vecinele lor din nord desfăşurau cel puţin pînă la jumătatea secolului, un comerţ activ cu insula Thasos.

Concluziile finale privind începuturile importurilor amforelor ştampilate la Tomis şi Callatis permit surprinderea unor trăsături particulare pentru fiecare dintre ele.

În cazul coloniei doriene punctăm :

— începutul activităţii comerciale în primul sfert al secolului IV î.e.n. cu produse din Heracleea Pontică ;

— apariţia produselor din Thasos sporadică pe la mijlocul secolului IV î.e.n. şi cu un caracter organizat tot mai pronunţat în a doua jumătate a secolului.

La Tomis începuturile unei activităţi comerciale stabile se conturează în al doilea sfert al secolului IV î.e.n. iar ca prim centru exportator pe această piaţă se plasează, cel puţin deocamdată, insula Thasos.

Dacă pătrunderea amforelor thasiene pe litoralul vest-pontic la sfîrşitul secolului V şi începutul secolului IV î.e.n. poate fi pusă în legătură cu politica de colaborare a Thasos-ului cu Athena în urma revoltei nereuşite a insulei faţă de mai puternica forţă maritimă atheniană [55], nu este mai puţin adevărat că nevoile crescînde de cereale, în special ale Atticei, impun găsirea unor pieţe de desfacere a produselor proprii şi de procurare de grîne pentru o populaţie în continuă creştere.

Acest fapt ne dă dreptul, credem, să avansăm ipoteza începutului activităţii comerciale la Tomis ca fiind determinată de nevoile crescînde de cereale ale cetăţilor marinăreşti din Grecia continentală şi insulară.

---

[52] Cr. Muşeţeanu, N. Conovici, A. Anastasiu, Dacia NS. 22, (1978), p. 182 şi fig. 5/3—5.

[53] V. Grace, *Stamped Amphora Handles found in the Athenian Agora 1931—1932*, p. 202, fig. 6 ; eadem, *Amphoras and the ancient wine trade*, (1961). fig. 64.

[54] Vezi mai sus, nota 52.

[55] M. Lazarov, în Actes du II-e Congres International de Thracologie, p. 181—182.

[56] D. M. Pippidi, DID I, p. 186—191, în special p. 190 cu nota 31.

între cetățile exportatoare de cereale din Pont la mijlocul secolului IV î.e.n. nimic nu ne împiedică să numărăm și Tomisul [57].

Dezvoltarea importurilor amforice începînd cu a doua jumătate a secolului IV î.e.n. își află explicația tocmai în politica pontică inițiată de Filip II și Alexandru cel Mare și continuată de Lysimach.

SUR LES DÉBUTS DE L'IMPORTATION DES AMPHORES TIMBRÉES DANS LES CITÉS GRECQUES DE TOMI ET DE CALLATIS

Résumé

LIVIA BUZOIANU

Cet exposé met en discussion un certain aspect de l'histoire des processus d'importation des amphores estampées, notamment la période du début de cette importation dans les colonies grecques de Tomis et de Callatis. On ne discute que des centres d'exportation dont le commerce organisé permet une pareille interprétation, c'est-à-dire Thasos, Héraclée Pontique, Sinope et Rhodes. L'analyse nous a permis de cerner certains traits particuliers concernant chacune des deux colonies.

En ce qui concerne Callatis, le début de l'activité commerciale est marqué par les produits provenand d'Héraclée Pontique. La présence des amphores de Thasos est sporadique au milieu de IVe siècle av. n.è. et prend un caractère organisé toujours plus prononcé pendant la seconde moitié du siècle.

A Tomis, les débuts d'un commerce stable des produits ayant employé des emballages estampés sont marqués à la moitié du IVe s. av. n. è., et le premier centre exportant sur ce marché est l'île de Thasos.

En ce qui concerne les deux autres centres, Sinope et Rhodes, on souligne la présence du premier centre dans les deux colonies dès la moitié du IVe s.av.n.è. et on indique les raisons de l'existence des produits rhodiens (datant des débuts de leur fabrication) à Callatis.

[57] Vezi mai sus nota 56, deasemeni, D.M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României* [2], București (1967), p. 42—43.

O INSCRIPȚIE TOMITANĂ „REDESCOPERITĂ“ (SEG. I, 2, 332)

M. BĂRBULESCU-MUNTEANU, A. RĂDULESCU

Cu mai bine de două decenii în urmă, I. Stoian reamintea în *Tomitana*, p. 129, nr. 30, o inscripție funerară greacă găsită în secolul trecut la Tomis și apoi pierdută [1]. Epitaful, care menționa πόλις [Τομειτῶν] și ridica unele probleme legate de organizarea fiscală a orașelor vest-pontice și funcțiunea de euposiarches, a fost notat în întregime, cît și traducerea acestuia :

Ἄπιος Ὀνήσιμος εὐποσιάρχης/τὸ μνημεῖον κατεσκεύασεν ἐκ/τῶν ἰδίων ἑαυτῷ καὶ τοῖς ἰδίοις· / ἐὰν δέ τις ἕτερος τολμήσῃ τινὰ // θεῖναι ἐν αὐτῷ, δώ(σ)ει προστείμου ἰς/ τὸ ταμεῖον μυρία πεντακισχίλια/καὶ τῇ πόλει πεντακισχίλια.

„Appius Onesimos euposiarchul a ridicat monumentul, pe cheltuiala sa, pentru el și ai săi. Iar dacă vreun altul va îndrăzni să pună în el pe un oarecare (= pe altcineva) va da, pe lîngă pedeapsa legală, pentru casierie (= imperială) cincisprezece mii (de denari), iar pentru oraș, cinci mii (de denari)“.

În lipsa inscripției sau a unui facsimil, autorul citat a datat monumentul în sec. II-III e.n. [2].

Cu prilejul lucrărilor recente de reparații la clădirea Muzeului Marinei Române (fosta Școală de Marină) s-a constatat că inscripția a

---

[1] St. Kumanudis, Νέα Πανδώρα., Athena, 19, 1968, 437, p. 84 și urm., nr. 12 ; G. Perrot, *Mémoires d'archéologie, d'épigraphie et d'histoire*, Paris, 1875, p. 197 ; E. Preuner, Mitteilungen des deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung, 46, 1921, p. 13, nr. 25. *SEG*, I, 2, p. 79, nr. 332. I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 129, nota 6.

[2] I. Stoian, *op. cit.*, p. 129—130 și *erata*, unde sînt corectate numerele de la p. 129, r. 19.

fost refolosită ca treaptă la intrare, așezată cu fața scrisă în jos *, probabil cu prilejul ridicării construcției amintite, în anii 1908—1909 **.

Placa de marmură pe care a fost scris epitaful are următoarele dimensiuni : înălțimea = 0,52 m ; lățimea = 1,75 m ; grosimea = 0,16 m. În vederea reutilizării piesei, s-a cioplit marmura de o parte și de alta a textului și în partea inferioară a acestuia. De asemenea, a fost șlefuit complet spatele inscripției, devenit fața treptei și cele trei muchii, din față și de pe laterale ale acesteia, care poartă un decor canelat (fig. 1).

S-a observat, de asemenea, că și celelalte două trepte ale fostei clădiri a Școlii de Marină sînt făcute din aceeași marmură și decorate la fel, una avînd dimensiuni identice cu placa cu inscripție, iar cealaltă o lungime mai mare, de 2,66 m ***.

Deducem astfel că toate cele trei piese de marmură aflate în inventarul Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța cu nr. inv. 29707, făceau parte din „monumentul" funerar tomitan amintit mai sus, foarte probabil un sarcofag, cu arca lungă de 2,66 m și înălțimea de 1,50 m (cît ar însuma cele trei piese păstrate) avînd, deci, dimensiuni asemănătoare cu un alt exemplar descoperit la Tomis [3].

Revenind la inscripție observăm că era încadrată într-o *tabula ansata*, din care se păstrează doar chenarele laterale duble, îngrijit executate și o parte din ansa dreaptă abia schițată.

Cu prilejul refolosirii plăcii au fost afectate cîteva litere din rîndul 1, a fost șters începutul r. 4 și r. 5 în întregime. Literele sînt clare, adînc săpate, cu înălțimea de 5,5 cm și cîteva de dimensiuni mai mici, de 2,2—2 cm. *O* și Ω au forme unghiulare. La sfîrșitul r. 2, Ω este ligat cu *N* de două ori ; în r. 3, *T* ligat cu *E* și *O*, cu Σ ; în r. 4, *T* + Ω + Σ (aici de formă dreptunghiulară), Π + *P*, *T* + *E* și *M* + *E* + *H* ; cuvintele sînt despărțite prin mici triunghiuri.

---

* Alături de această piesă s-au găsit și fragmente de stîlpi și coloane, cum ne informează C. Greavu, muzeograf pr. la Muzeul Marinei Române.

** Zona era bogată în descoperiri. M. D. Ionescu, în *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, Buc., 1904, p. 435 : „În săpăturile care s-au făcut în port, pe țărmul mării, lîngă spitalul militar, s-a dat în 1898 de ruinele unei construcții imense — dacă socotim după mărimea scărilor este probabil un templu..." (?) Iar ceva mai tîrziu, V. Pârvan, în *Zidul cetății Tomi*, ARMSI, s.2, 37, Buc., 1915, p. 441 : „La apus de Școalele de marină s-au descoperit „sarcofage vechi de marmoră, din vremea bună, păgînă, a orașului Tomi..."

*** Placa mai mare constituia prima treaptă, cea cu inscripție a doua, iar a treia purta înscris pe chenarul din față : „Găsită în zidul cetatei Tomi", mențiune săpată probabil cu prilejul refolosirii ei în 1908—1909. Presupunem, deci, că după descoperire, piesele au fost abandonate în apropierea incintei tomitane, aflată nu departe de Școala de marină și transportate ulterior aici pentru a li se da o nouă întrebuințare.

[3] Ne referim la sarcofagul cu simboluri ale zeului Men (inv. MINAC) a cărui arcă are următoarele dimensiuni : înălțimea 1,40 m ; lungimea, 2,67 m ; lățimea, 1,47 m.

Inscripție funerară din Tomis.

Inscripția păstrează deci următorul text :

Ἄττιος Ὀνήσιμος εὐποσιάρχης τὸ μνη/μεῖον κατεσκεύασεν ἐκ τῶν ἰδίων ἑαυ/τῷ καὶ τοῖς ἰδίοις· ἐὰν δέ τίς ἕτερος τολμήση [τινὰ θ]εῖναι ἐν αὐτῷ δώσει προστείμου ἰς τὸ ταμει/...

Constatăm că epitaful era dispus pe cinci rînduri și nu pe șapte, cum s-a transcris inițial **** (textul distrus la sfîrșit încăpea, după numărul de litere, pe ultimul rînd).

Inscripția ne permite să citim exact numele personajului, care este Ἄττιος Ὀνήσιμος (și nu Ἄπιος, cu reducerea consoanei duble, cum s-a citit anterior) ; piatra, deși afectată în acest loc, lasă să se vadă cel de al doilea *T* de la începutul r. 1.

Euposiarchul tomitan poartă numele gentilic Attius [4], poate de obîrșie celtică [5], răspîndit în provinciile imperiului roman [6] și întîlnit în mod firesc și în Scythia Minor [7]. Personajul păstrează însă cogno-

---

**** Dispunerea diferită pe rînduri nu exclude ideea a două inscripții cu același text, o astfel de situație este însă extrem de rară, iar observațiile anterioare asupra inscripției pledează pentru existența unui singur exemplar.

[4] W. Schulze, *Zur Geschicte lateinischer Eigennamen*, Berlin, 1933, p. 423.

[5] Cf. I. I. Russu, *IDR*, III, 3, București, 1984, p. 404—406, nr. 414 ; *IDR*, III, 2, p. 362—363, nr. 427.

[6] A. Mócsy și colab., *Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpinae*, în Diss. Pann., s. III, 1, Budapesta, 1983, p. 36.

[7] *CIL*, III, 772 (Techirghiol). În realitate inscripția este de la Seimenii Mari, cf. N. Gostar, Arh. Mold., 7, 1972, p. 259—261. Em. Doruțiu-Boilă, ISM, V, Buc., 1980, p. 25—27, nr. 4 : „M(arcus) Attius / M(arci) f(ilius) Firmus / ...loci prin/ceps".

men-ul grec *Onesimos*, deopotrivă cunoscut în Moesia Inferior [8] și în alte provincii romane (Dacia [9], Moesia Superior [10], Dalmatia, Italia [11] etc.) *cognomen* purtat adeseori de liberți (și sclavi) de origine greco-orientală, antrenați în administrația imperială [12].

Desigur, nu ne oprim asupra atribuțiilor euposiarchului, „șef al serviciului aprovizionării" *(curator annonae)* în cetate, poate în primul rînd pentru banchetele publice, cum s-a precizat în cîteva rînduri pînă acum [13], decît pentru a sublinia importanța funcției deținute de Attius Onesimos.

Acesta ne informează că și-a ridicat pe cheltuiala proprie τὸ μνημεῖον, expresie întîlnită în inscripții în sensul de *piatră de pomenire* [14], *de monument funerar* [15], sau definește *mormîntul* în sine, ca de exemplu într-un alt document epigrafic tomitan: „lucum et sepulchrum / vivus sibi et sui[s] exornavit.... τὸ σύν/δενδρον καὶ/ τὸ μνημεῖον/ ζῶν ἑαυτῶι καὶ/ τοῖς ἰδίοις/ ἐζήρτισεν [16].

Attius Onesimos se referă la monumentul său funerar în sensul de mormînt, din moment ce interzice să fie pus în el altcineva.

Cum am menționat mai sus, după fragmentele păstrate, pare a fi vorba de un sarcofag de marmură de mari dimensiuni; putem vorbi deci nu numai de „regăsirea inscripției", ci și de identificarea acestui monument funerar, îmbogățind astfel seria pieselor de acest gen descoperite la Tomis.

Revenind la textul inscripției, observăm că δώσει este scris fără omiterea lui σ (aici de formă dreptunghiulară, cerută de brațul drept

---

[8] V. H. Baumann, Peuce, 9, 1984, p. 229; Flavius Onesimus (Turda, com. Mihai Bravu). N. Gostar, St. Cl., 5, 1963, p. 305—306 = *NMESM*, p. 84—86, fig. 11. Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine descoperite în România.*, Buc., 1976, nr. 189: Valerius Onesim [us] *(Sacidava*=Muzait—Dunăreni). Pe litoralul vest-pontic: G. Mihailov, *IGB*, I.[2] (1970), nr. 168: Ἑκατόδωρος Ὀνησίμου (Odessos); *ibidem*, nr. 401: Ὀνήσιμος Πω(λί)ωνος (Apollonia). Asupra numelui vezi W. Pape, G. Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigenamen*, Graz, 1959, p. 1062.

[9] IDR, III, 2, nr. 387, 219, 271, 422. IDR, III, 3, nr. 242 și 326. Al. Popa, I. Berciu, Roman Pop, Apulum, 7, 1968, p. 405—406 (cu bibliografia).

[10] B. Dragojević-Iosifovska, *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, Beograd, VI, 1882, p. 52, nr. 7, A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanistation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapesta, 1970, p. 166.

[11] Apullum, 7, 1968, p. 405, notele 14—16.

[12] *IDR*, III, 2, nr. 387. Apullum, 7, 1968, p. 405. G. Alföldy, *Die Personnennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg, 1969, p. 255.

[13] I. I. Russu, Dacia NS, 1, 1957, p. 186—187. L. Robert, BE, 1959, p. 213—214, nr. 259, I. Stoian, *op. cit.*, p. 171—172. G. Mihailov, *IGB*, I[2], p. 177—178, nr. 176 și nr. 51, 111, 131, 157, 168 ter., 204 și 254 (Odessos).

[14] D. M. Pippidi, *ISM*, I, Buc., 1983, p. 467—468, nr. 353.

[15] G. Mihailov, *IGB*, I[2], nr. 130; III (1961), nr. 1019 și 1488; IV (1966) nr. 1959 și 2237.

[16] Gr. Tocilescu, AEM, 6, 1882, p. 14, nr. 24, *CIL*, III, 1545 = *IGR*, I, nr. 625. Vezi în același sens: G. Mihailov, *IGB*, II, (1958), nr. 819: Val. Alesander vivus sibi fecit sepulchrum et hic situs est/...ζῶν τὸ μνημεῖον ἑαυτῷ κατεσκεύασεν.

al lui ω cu care era ligat), ι anecphoneton nu figurează pe piatră și se menține doar observația că întîlnim forma ἰς pentru εἰς [17].

Dintre cele trei inscripții tomitane care amintesc de euposiarches, una datează din sec. II e.n. [18], cea de-a doua sigur din vremea Severilor [19], iar epitaful de față se încadrează, după caracterele paleografice, tot către sfîrșitul sec. II sau prima jumătate a sec. III e.n. [20]

Euposiarchia, atestată la Callatis în sec. I e.n. [21], la Tomis în sec. II-III e.n., în special în epoca Severilor [22] se conturează deci ca una din demnitățile importante din orașele grecești în epoca romană [23].

EINE „WIEDERAUFGEFUNDENE“ TOMITANISCHE INSCHRIFT (SEG., 1, 2, 332)

Zusammenfassung

M. BĂRBULESCU-MUNTEANU, A. RĂDULESCU

Eine im vorigen Jahrhundert in Tomis aufgefundene und dann verlorengegangene griechische Grabinschrift (Fußnote 1) wurde neulich von I. Stoian in *Tomitana*, Bukarest, 1962, S. 129, Nr. 30 wiedererwähnt, weil sie πόλις [Τωμειτῶν] angab und manche auf die Fiskalstruktur der westpontischen Städte und auf die Funktion des Euposiarchos bezogene Probleme aufstellte.

Die Inschrift wurde infolge neuerer Reparaturen am Gebäude des Museums der Rumänischen Marine (gewesene Marineschule) von Konstanza wiederaufgefunden. Sie wurde mit der nach unten gerichteten Schrift als Eingangsstufe, wahrscheinlich gelegentlich der Errichtung des erwähnten Gebäudes in den Jahren 1908— 1909 wiederbenützt.

Die in fünf, und nicht wie anfänglich überschrieben, in sieben Zeilen angeordnete Grabinschrift erlaubt eine genaue Lesung des Namens des tomitanischen

---

[17] G. Mihailov, *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie*, Sofia, 1943, p. 36, cap. 11.

[18] Gr. Tocilescu, AEM, 6, 1882, p. 24, nr. 47 ; Th. G(omperz), *ibidem*, p. 51—52. *IGR*, I, nr. 641, citită exact de L. Robert, BÉ, 1959, p. 214, cf. I. Stoian, *op. cit.*, p. 170—172, nr. VI.

[19] I. Stoian, SCIV, 10, 1959, p. 321 și urm. = *Tomitana*, p. 113 și urm. și

[20] Gr. Tocilescu, AEM, 6, p. 24, nr. 40 = I. Stoian, *Tomitana*, p. 66—67 și pl. VII/fig. 1 ; AEM, 14, 1891, p. 29, nr. 61 = I. Stoian, *op. cit.*, p. 105, nr. 6 și pl. XXII/fig. 21 ; *ibidem*, p. 108—109, nr. 12 și pl. XXV/fig. 1, 2 și 3 (Severus Alexander) etc.

[21] I. I. Russu, *op. cit.*, p. 179—190.

[22] Asupra situației Tomisului în epoca Severilor, vezi R. Vulpe, *DID*, II, București, 1968, p. 185 și urm. Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 27, 47 și urm. În privința atestării funcției la Odessos, vezi G. Mihailov, *op. cit.*, *supra*, nota 13.

[23] I. I. Russu, *op. cit.*, p. 186—187. I. Stoian, *op. cit.*, p. 172.

Euposiarchen Ἄττιος Ὀνήσιμος (und nicht Ἄπιος mit Reduzierung der doppelten Konsonante, wie vorher gelesen wurde). Das griechische Cognomen *Onesimos* ist in einer Reihe von römischen Provinzen anzutreffen und bezeichnet oft griechisch-orientalische Liberten aus der kaiserlichen Verwaltung.

Dem Sinn des Ausdrucks τὸ μνημεῖον, dem Inhalt der vorliegenden Inschrift selbst und den erhaltenen Fragmenten nach (andere zwei Marmorplatten, die ebenfalls als Treppen wiederverwendet wurden, die eine mit der hier angeführten identisch, die andere 2,66 m lang) kann also nicht nur von der Wiederentdeckung der Inschrift, sondern auch von der Identifizierung dieses Grabdenkmals, wahrscheinlich ein Sarkophag, gesprochen werden, wodurch die Reihe diesartiger Funde von Tomis bereichert wird.

Abb. 1. Grabinschrift von Tomis.

INSCRIPȚIILE PE MORTARIA DIN MOESIA INFERIOR (I) *

CONSTANTIN C. PETOLESCU

În cursul săpăturilor din așezările romane apar deseori fragmente sau chiar exemplare întregi de recipiente confecționate din lut ars, cunoscute în literatura de specialitate sub numele de *mortaria* sau *pelves* [1]. Uneori apar și majore de piatră (marmură sau calcar), unele purtînd și inscripții [2]; ele nu constituie însă obiectul acestui studiu.

Deosebit de importante sînt aceste vase pentru studiul relațiilor comerciale; dar adesea ele nu conțin ștampilă, ceea ce face ca valoarea lor să fie din acest punct de vedere minimă — mai ales că nu există o publicație exhaustivă dintr-o anumită zonă (de exemplu, de la Dunărea de mijloc și de jos), care să cuprindă și exemplarele cu ștampilă, și pe cele anepigrafice [3].

---

* Studiul de față reprezintă prima parte a unei lucrări mai ample cu referire și la Dacia și care va vedea lumina tiparului într-unul din numerele viitoare ale revistei.

[1] Despre acestea, a se vedea: DA, s.v. *Pelves*; CIL, XIII, 1, p. 77; CIL, X, p. 864; W. Deonna, în Anzeiger für schweizerische Altertumskunde, 31, 1929, p. 18—19; Brian A. Spakes — Lucy Talcott, *The Athenian Agora*, XII/1, 1970, Princeton, New Jersey, p. 221—223 și pl. 90—92; D. Baatz, *Reibschale und Romanisierung*, în Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta, 17/18, 1977, p. 145—158 (cu bibliografie). Ca și alte piese din aceeași categorie *(instrumentum)*, mortariile au atras atenția epigrafiștilor, ele fiind cuprinse în marea culegere de inscripții latine: CIL, III, 13 550, 1—3, 14 113, 1—2, 14 202, 6 e, 15 214, 12 011, 1—18; CIL, VIII, 22 636, 19—21; CIL, X, 8048, 1—49; CIL, XI, 6700, 8 115, 6 693; CIL, XII, 5 685, 1—46; CIL, XIII, 10 006, 1—178; CIL, XV, 2 422, 2 423, 2 428, 2 436, 2 450, 2 454, 2 458, 2 465, 2 482, 2 486. La acestea se adaugă o serie de studii și note, apărute în diferite lucrări (în special cele tratînd *limes*-ul roman în Germania și Austria) sau reviste de specialitate.

[2] IDR, II, 466 (Romula); III/2, 576 (Ulpia Traiana Sarmizegetusa).

[3] În literatura arheologică românească, ele au atras de multă vreme atenția. Dintre lucrările mai importante, amintim sinteza lui V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 68—69, unde se face o primă prezentare a acestui gen de produse. O serie de aprecieri și observații a făcut D. Tudor, în

Forma acestor produse este bine cunoscută : au aspect albiat *(pelvis)*, cu interiorul în formă de calotă. Se cunosc o serie de variante, dar ele se încadrează în general în același tip, care se menține consecvent, cel puțin în epoca imperiului timpuriu. Forma este cerută de funcția (întrebuințările) vasului, problemă asupra căreia ne vom opri în paginile ce urmează.

Vasul este larg deschis, totdeauna înălțimea sa fiind mai mică decît jumătate din perimetrul deschiderii ; fundul larg (plat, alteori prevăzut cu inel) asigura stabilitate vasului. Pereții sînt groși și rezistenți. Buza este groasă și adesea răsfrîntă în afară ; aceasta permitea a apuca vasul în siguranță. Aproape totdeauna vasul prezintă un fel de îngroșare în exterior în formă de deversor *(crestatum)* — mai larg spre interior, mai îngust în partea din afară.

Interiorul vasului este prevăzut cu o căptușeală de pietricele — uneori grăunțe ascuțite de cuarț, care aveau un rol bine determinat în funcționalitatea vasului.

Calitatea acestor recipiente diferă. Unele sînt confecționate din pastă mai fină, chiar în tehnica sigilatelor [4]. Dar dintre cele descoperite în Dacia, cele mai multe sînt dintr-o pastă comună sau chiar grosolană, amestecată cu pietricele ; este îndeosebi cazul pieselor de fabricație locală, apărute pretutindeni, în special în castre *(Micia, Micăsasa, Potaissa*-Turda, *Porolissum, Romula, Sucidava, Cătune)*. Din cauza îndelungatei întrebuințări, interiorul unora este foarte ros sau chiar prezintă orificii [5].

Aceste piese erau produse în tipare sau la roată ; cele din Dacia aparțin probabil celei de-a doua categorii, deoarece pînă acum nu cunoaștem încă vreun tipar de *mortaria* de pe cuprinsul provinciei noastre.

---

cele patru ediții (1942, 1958, 1968, 1978) ale monografiei sale *Oltenia romană* ; aceleiași provincii i-a dedicat Gh. Popilian un subcapitol din teza sa *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 46—49. Publicări importante de acest gen s-au făcut în special de V. Culică SCIV, 22, 1971, 2, p. 331—336 (descoperirile de la Ostrov, dar cu unele lecturi incomplete, revăzute de Cl. L. Băluță) și Cl. L. Băluță, Apulum, XV, 1977, p. 243—245 (ștampile de la Apulum) : alte piese se află strînse în vol. II și III/1—2 din culegerea națională de inscripții antice (IDR, cu unele rectificări și completări propuse de C. C. Petolescu : vezi cronica epigrafică din SCIVA, 32, 1981, 4, p. 593 și urm., nr. 23, 24, 31, 43, 44, 53, 54, 61, 73, 74). Prezentări de sinteză au făcut Cl. L. Băluță și I. Șerban, în Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta, 19/20, 1979, p. 203—213 (vezi mai nou Cl. L. Băluță, Pontica, 14, 1981, p. 263—267) ; C. C. Petolescu, *Inscriptions des mortaria de Dacia et Scythia Minor* (comunicare prezentată la cel de-al doilea seminar internațional „Terra antiqua Balcanica", Veliko Tîrnovo, septembrie 1979) ; idem, în *Studia antiqua et archaeologica*, I. *Corolla memoriae Nicolai Gostar dedicata*, Iași, 1983, p. 172—177 ; cîteva probleme au fost expuse și în studiul nostru, publicat în Revista de istorie, 34, 1981, 4, p. 708—709, și în *Memorias de Historia Antigua*, IV, 1980, p. 55 (Actas del Coloquio 1980 „Formas de intercambio durante la Antigüedad", Santander) (versiune franceză).

[4] Vezi discuția la Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, p. 4[illegible].

[5] Un fragment de *mortarium* de la Aiton (jud. Cluj) prezintă un orificiu acoperit cu o „plombă" de plumb (I. Moțu, Acta Musei Porolissensis, V, 1981, p. 294).

Producerea cu roata olarului este evidentă în cazul unui recipient descoperit în săpăturile din castrul de la Jidava (Cîmpulung) [6].

Cui foloseau aceste produse? Un răspuns la această întrebare se poate da numai prin cartografierea descoperirilor — atît a celor ștampilate, cît și a celor anepigrafice. Astfel, în Moesia Inferior se pot cita localitățile: *Oescus, Novae,* Pavlikeni, *Durostorum, Carsium, Troesmis,* Barboși (—Galați), *Histria,* precum și *Tyras* și *Olbia;* din Dacia: *Sucidava, Romula,* Slăveni, *Buridava,* Cîmpulung (Jidava), Răcari, *Tibiscum, Drobeta, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Micia, Ampelum, Apulum, Porolissum,* Ilișua. Din toate acestea provin piese cu ștampilă; fragmente neștampilate — cel puțin din Dacia, unde situația este mai bine cunoscută, datorită publicațiilor și informațiilor mai numeroase — se mai pot cita de la Cătunele de Motru, *Porolissum,* Micăsasa, *Potaissa* etc. Se poate aprecia (cu cîteva excepții: Pavlikeni sau *Histria* în Moesia Inferior, *Ulpia Traiana* sau Micăsasa în Dacia) că majoritatea acestor piese provin din castrele romane — fie ele situate pe *limes*-ul dunărean, fie pe cel dacic. Astfel, aceste produse sînt legate de castru și viața militară.

De altfel, D. Tudor a remarcat de mai multă vreme că aceste produse erau frecvent folosite de soldați [7]. În același sens, Gh. Popilian invocă un exemplar (aflat acum în muzeul din Viena) cu ștampila *LATINVS FEC LEG XIIII,* putînd fi vorba de un ceramist al legiunii XIV Gemina [8]. «Aceasta este dovada de netăgăduit că în castrele romane se confecționau *mortaria* și că ele făceau, desigur, parte din bagajul unui soldat» — scrie Gh. Popilian [9]. Aceasta ar explica, de asemenea, prezența lor pe spații extrem de întinse: astfel, exemplare originare din Siria de nord se întîlnesc în Cipru, sud-estul Asiei Mici, Egipt, Grecia, Dalmatia, Italia (Roma), Strasbourg (Argetoratum), pînă în Britannia (Risingham-Habitancium) [10]. Spre deosebire de provinciile occidentale, unde aceste produse intrau în viața cotidiană a fiecărui roman, în provinciile de pe *limes*-ul dunărean ele aparțin aproape în exclusivitate castrului. Faptul că apar și în unele așezări civile nu se opune acestei concluzii: ele sînt în număr redus și pot proveni de la foști militari; de asemenea, pot aparține unor ateliere ceramice care lucrau tot pentru castre. Oricum, pentru caracterul militar al acestor produse în provinciile dunărene, pledează faptul că ele provin cu precădere din mediul militar.

Întrebuințarea acestor recipiente a fost și ea subiect a numeroase discuții. Aceasta se datorează faptului că izvoarele antice sînt extrem de lacunare în această privință — arheologii fiind obligați să deducă acest rol din forma și funcționalitatea recipientului. Avînd în vedere forma mortariului, ca și faptul că în pastă, pe pereții interiori și în

---

[6] Em. Popescu, Eugenia Popescu, în Studii și comunicări, Pitești, 1968, p. 72, fig. 6; iidem, în Materiale și cercetări arheologice, IX, 1970, p. 254, fig. 6 („vas cu mozaic").

[7] D. Tudor, *Oltenia romană* [4], București, 1978, p. 84.

[8] Gh.Popilian, *op. cit.,* p. 47 (cu bibliografia).

[9] *Ibidem.*

[10] J. W. Hayes, Hesperia, 36, 1967, 4, p. 341, fig. 4 (harta).

special spre fund, se fixau pietricele sau chiar silexuri pentru a face interiorul cît mai aspru, unii cercetători cred că acest gen de recipiente foloseau pentru zdrobirea grăunțelor sau chiar a legumelor fierte ; apa era evacuată prin deversor. Alții cred că aceste vase erau mai degrabă folosite pentru smîntînire sau închegarea laptelui [11].

După Gh. Popilian, «S-ar putea ca și unii și alții să aibă dreptate. Credem că *mortaria* din pastă mai grosolană și cu silexuri în pastă pe fundul interior au fost întrebuințate pentru sfărîmarea grăunțelor și a legumelor» ; «Este greu să presupunem că exemplarele confecționate din pastă fină sau în tehnica sigilatelor erau folosite pentru același lucru ca acelea a căror pastă era mult mai grosolană și amestecată cu pietricele pentru a fi făcută mai aspră. Aceste mortaria puteau avea întrebuințări multiple, chiar și la închegarea laptelui» [12].

Într-adevăr, cum bine se știe, unele exemplare au interiorul ros sau chiar găurit — datorită frecării îndelungate. În acest scop, se folosea un *pistilum*, care putea fi din piatră, lut ars sau chiar din lemn — în special pentru zdrobirea legumelor. De acord cu Gh. Popilian, credem că recipientele de factură mai grosolană , cu pietricele în pastă, erau utilizate pentru zdrobirea grăunțelor și legumelor fierte ; în schimb, cele cu interiorul mai lin, din pastă fină, serveau pentru închegarea laptelui. Mortariile erau preferate de soldați și în cazul celei de-a doua întrebuințări menționate, deoarece aceste recipiente erau mai rezistente la transport, fiind adesea purtate de soldați în bagajele lor. Altfel, nu s-ar explica de ce aceștia nu foloseau castroane de lut, cunoscute prin cercetările din castre cu o mulțime de forme [13].

*

În continuare, prezentăm un catalog al mortariilor ștampilate descoperite în Moesia Inferior ; publicarea se face urmînd criteriile adoptate de culegerea națională de inscripții *(Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor)*. Studiul epigrafic urmează a fi publicat într-un număr viitor al acestei reviste.

CATALOGUL DESCOPERIRILOR

MOESIA INFERIOR

I. *OESCUS* (Ghighen, R. P. Bulgaria)

1. Fragment (?) de buză de mortarium. Detaliile necunoscute.

A. Frova, Izvestija-Sofia, 17, 1950, p. 55 (mențiune).

Se menționează o ștampilă de tipul MEMNONI ARTEMIDORI. Din context, rezultă că era aplicată pe un *mortarium* (?)

---

[11] Sinteza discuțiilor la Gh. Popilian, *loc. cit.*

[12] *Ibidem.*

[13] Desigur că *mortaria* serveau și în alte scopuri culinare : de exemplu, pentru prepararea unor sosuri picante, pentru care, D. Baatz, *op. cit.*, p. 149—150, transcrie (după autorii antici) o serie de rețete.

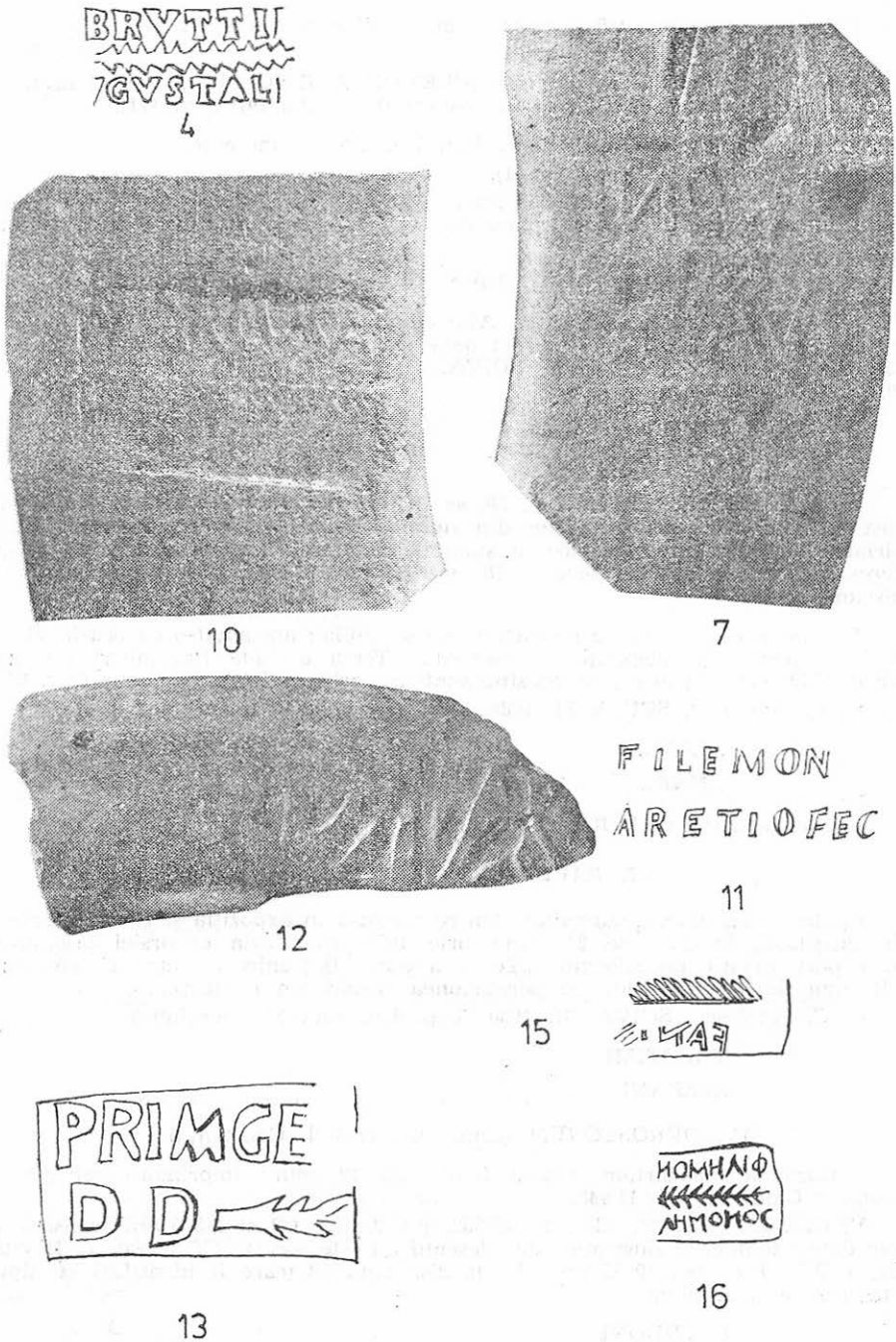

Pl. I. Stampile pe *mortaria* de la Novae (4), Durostorum (7, 10, 11, 12), Carsium (13), Histria (15), Barboși (16).

2. Fragment (?) de buză de mortarium. Detaliile necunoscute.

A. Frova, *loc. cit.* (supra, nr. 1).

Ştampilă de mortarium de tipul FILEMON ARETIO FEC ; autorul arată că este analog cu altul de la Silistra (Durostorum) (la noi, *infra,* nr. 11).

3. Fragment (?) de buză de mortarium. Detaliile necunoscute.

A. Frova, *loc. cit.* (supra, nr. 1).

Ştampilă de mortarium, de tipul ALEXANDER *[Domitiani fecit]*; este desigur analog cu alte exemplare cunoscute la Durostorum *(infra,* nr. 9) şi Ampelum.

II. *NOVAE* (Şiştov, R. P. Bulgaria)

4. Fragment (?) de mortarium. Alte detalii necunoscute (autorii nu fac alte menţiuni ; nu este amintit nici muzeul unde se păstrează). Izvestija-Sofia, 32, 1970, p. 58, fig. 6 ; cf. C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 119 ; idem, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 460, nota 32.

BRVTTI*[di]*

*[A]*VGVSTA*[lis]*

În Izvestija-Sofia, 32, 1970, p. 58, se face observaţia : „Bruttidius Augustalis a fost cel mai cunoscut *officinator* din *figlinae Oceanae Minoris* ale împăratului Hadrian", dar trimiterea se face la ştampile tegulare (pentru acestea, cf. recent *Lateres signati Ostienses,* Roma, 1978 nr. 353—361 . Cf. şi descoperirea de la Tibiscum.

5. Fragment de buză de mortarium cu ştampilă ; am notat-o cu ocazia vizitei organizate pentru participanţii la colocviul „Terra antiqua Balcanica" (27 septembrie 1979). Se afla în microexpoziţia şantierul arheologic de la Novae (inv. 648).

C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 459, nota 16 (menţiune).

„LEM...

...NNE...

Cf. descoperirile de la Răcari şi Tibiscum.

III. *PAVLIKENI* (R. P. Bulgaria)

6. Mortarium întreg, ştampilat. Am remarcat-o în expoziţia şantierului arheologic Pavlikeni, în ziua de 26 septembrie 1979, cu ocazia excursiei organizate pentru participanţii la colocviul „Terra antiqua Balcanica" ; săpături efectuate de Bogdan Sultov (Tîrnovo), cu permisiunea căruia am notat piesa.

C. C. Petolescu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 460, nota 28 (menţiune).

THEOTIMI

STEFANI

IV. *DVROSTORVM* (com. Ostrov, jud. Constanţa)

7. Buză de mortarium. Litere înalte de 12 mm ; imprimare retrogradă. Muzeul din Călăraşi ; inv. 11 445.

V. Culică, SCIV, 22, 1971, 2, p. 332, nr. 2, fig. 1/2 şi 2/3 (fără transcriere, numai datele tehnice şi ilustraţie ; dar desenul nu este corect). Cf. Cloşca L. Băluţă, Apulum, XV, 1977, p. 249 şi nota 15, p. 252, nota 19 (care îl identifică cu tipul de ştampilă de la Apulum).

[...I]DONI

[E]VARES...

8. Buză de *mortarium*. Litere înalte de 12 mm, probabil imprimate retrograd. Muzeul din Călărași ; inv. 11 446 (?).

V. Culică, SCIV, 22, 1971, 2, p. 332, nr. 2, fig. 1/1 (fără transcriere ; doar desen — care însă nu este corect).

HOOE (?)
ƎƆAI (?)

În r. 1 literele par pozitive, în r. 2 retrograde. Probabil însă că este vorba de aceeași ștampilă cu cea de la nr. 7.

9. Mortarium păstrat aproape în întregime ; dublu ștampilat. Litere înalte de 7 mm. Muzeul din Călărași ; inv. 11 448.

V. Culică, SCIV, 22, 1971, 2, p. 335, nr. 4.

a) [ALE]XAND[ER] DO-
[MI]T[IANI] FECIT

b) [AL]EXANDER D[O-]
[M]ITIANI FECIT

Vezi exemplarul de la Ampelum.

10. Buză de mortarium. Litere înalte 9—11 mm. Muzeul din Călărași ; inv. 5203.

V. Culică, SCIV, 16, 1965, 2, p. 373—377.

MARCVS A-
RETIO FEC*(it)*

Cf. exemplarele de la Romula, Buridava, Ulpia Traian Sarmizegetusa.

11. Fragment de mortarium. Dimensiuni necunoscute. Altădată la MNA ; acum dispărut.

Gr. G. Tocilescu, AEM, 19, 1896, 1, p. 85, nr. 19 ; CIL, III, 14 215, 14 („stilo scripta in margine vasis") ; G. Popa-Lisseanu, *Încercare de monografie asupra cetății Dîrstorul-Silistra*, București, 1913, p. 49—50.

FILEMON
ARETIO FEC

12. Fragment de buză de mortarium din pastă gălbuie, puternic arsă. Ștampila este prost imprimată, pe un rînd, de-a lungul buzei ; după datele autorului, pare a fi înaltă de 3,5 cm. Muzeul din Călărași ; inv. 11 447.

V. Culică, SCIV, 22, 1971, 2, p. 332—333, nr. 3, fig. 1/3, 2/2 (desen și foto, fără lectură).

P AVR... (?)

Literele sînt nesigure ; eventual ligatura V+R.

V. CARSIUM

13. Buză de mortarium cu ștampilă ; litere pozitive, înalte de 11 mm. Descoperită în anul 1960 de Done Șerbănescu (passim). Acum se află la Muzeul Național de Istorie, București ; inv. 74 121.

C. C. Petolescu, în *Studia antiqua et archaeologica*, I, Iași, 1983, p. 174, fig. 1/8 (desen).

PRIMGE
DD (în continuare, rămurică).

VI. *TROESMIS* (Igliţa, jud. Tulcea)

14. Buză de mortarium ştampilat. Dimensiunile cartuşului : 7 × 3 cm ; ştampila ştearsă, doar în r. 2 pare a se vedea un *V*. Muzeul Deltei Dunării, Tulcea (informaţie A. Opaiţ).

Non vidi.

VII. *HISTRIA*

15. «Fragment de *mortarium* roman descoperit în vechile săpături. Ştampila ce purta se păstrează parţial, numai în partea inferioară, era dreptunghiulară şi separată în lung, la mijloc, de obişnuitul spic de grîu. Literele erau imprimate invers şi înalte de 10 cm. Se citesc : *Fann[i]*. Acest Fannius era desigur, un olar local şi roman, din sec. II-III e.n.».

D. Tudor, Pontica, 13, 1980, p. 245, nr. 27, fig. 2/13 (desen).

Ar putea fi o ştampilă de tipul *Theotimi/Stefani*, cunoscută deja în Moesia Inferior şi Dacia (cf. descoperirile de la Pavlikeni, Jidava, Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

VIII. *Earboşi (mun. Galaţi)*

16. Mortarium dublu ştampilat. Litere înalte de 8 mm ; în r. 1, ele sînt imprimate negativ (în r. 2, *N* invers).

S. Sanie, SCIVA, 26, 1975, 2, p. 190—191, nr. 4, fig. 1/5—6 şi 2/6 ; idem, *Civilizaţia romană la est de Carpaţi şi romanitatea pe teritoriul Moldovei (secolele II î.e.n. — III e.n.), Iaşi, 1981*, p. 90—91, nr. 1, pl. 3/9 a-b şi 37/6.

ΦΙΛΕΜΟΝΟϹ
ΦΙΛΕΜΟΝΟϹ

În r. 1, ştampila este aplicată retrograd, în r. 2 pozitiv (dar litera *N* este inversă).

17. «*Mortarium* asemănător cu exemplarul precedent (d. 55,5 cm ; în. 18,6 cm), cu ştampila incompletă. Posibil să fie sfîrşitul numelui Theotimus scris pe două rînduri ca pe un mortarium descoperit la Romula».

S. Sanie, *Civilizaţia romană...*, p. 91, nr. 2 (fără ilustraţie).

IX. *TYRAS* (Cetatea Albă)

18. Ştampilă de mortarium ; nu se dau detalii, nici nu se arată unde se păstrează.

E. M. Staerman, în Kratkie soobscenija, 36, 1951, p. 48.

La locul citat se arată că este vorba de o ştampilă imprimată pe două rînduri ; în r. 1 numele lui Philemon, în r. 2 Minneus (nu ştim exact în ce formă apar, nici dacă este *Filemon* sau *Philemon ;* autoarea doar le comentează. în limba rusă).

19. Ştampilă de mortarium. Nu se dau detalii, nici nu se arată unde se păstrează.

E. M. Staerman, *loc. cit.* (nr. 18).

Ştampila este imprimată pe două rînduri, între care se află o ramură de palmier. În r. 1 se află numele Philemon, în cel următor ---*petio fe(cit).*

X. *OLBIA* (U.R.S.S.)

20. Ştampilă pe mortarium. Nu se dau detalii, nici nu se arată unde se află.

E. M. Staerman, *loc. cit.* (vezi nr. 18).

R. 1 este şters, apoi se vede imprimată o ramură de palmier ; în rîndul următor este scris : *...etio fe(cit).* După E. M. Staerman «şi a doua categorie de ştampile olbiene ale lui Philemon se reconstituie ca *Philemo/[A]petio fec(it)* ; numai că în locul literei *r* se află litera greacă ϱ».

INSCRIPTIONS DES MORTARIA DE MOESIA INFERIOR (I)

Résumé

CONSTANTIN C. PETOLESCU

L'auteur présente un répertoire des estampilles des *mortaria* mis au jour dans la région du Bas-Danube.

On connait des noms de ceramistes qui ont envoyé leurs produits sur le territoire de la province. L'étude épigraphique et historique sera publiée dans un numéro à suivre de cette revue.

CONSIDERAȚII ASUPRA UNUI MONUMENT FUNERAR FIGURAT, DESCOPERIT ÎN NECROPOLA TOMITANA DE SEC. II E.N.

Z. COVACEF

Amplul program de sistematizare a Constanței, care schimbă într-un chip fericit fața orașului de astăzi, determină totodată apariția a numeroase vestigii arheologice. Majoritatea lucrărilor edilitare ating teritoriile anticelor necropole tomitane. Una dintre acestea, care se întindea de la poarta de nord a cetății spre nord și nord-est [1] (fig. 1), a fost temeinic cercetată în timpul construcțiilor care s-au făcut în zonă în deceniile 5 și 6. Iată însă că recentele lucrări executate pe bd. Tomis, la întretăierea cu strada Cuza Vodă — care au constat în ridicarea edificiului ce adăpostește noul muzeu de artă, precum și cîteva blocuri de locuințe — au adus la lumină o nouă serie de documente arheologice. Dintre acestea amintim doar descoperirea unui capac de sarcofag, un fragment de stelă funerară și un fragment dintr-o friză.

Fragmentul de friză, abia pomenit, a suscitat, încă de la descoperire, un interes deosebit datorită dimensiunilor sale, a materialului din care este lucrat și mai ales datorită locului de descoperire.

Friza este lucrată din marmură de culoare alb-cenușie, străbătută de ușoare dungi vineții și are următoarele dimensiuni : lungimea 0,51 m ; înălțimea 0,49 m și grosimea medie de 0,05 m. Din tema figurată pe friză se păstrează, într-un basorelief rigid, imaginea unui taur care aleargă spre stînga scenei. Animalul are capul întors spre urmăritori ; se vede clar o mînă care l-a prins de coadă, iar pe unul din picioarele din spate se vede laba unei sălbăticiuni. În spatele taurului este realizat un copac ale cărui crengi înfrunzite se întind pînă sub chenarul de sus. Acesta este lucrat sub forma unei ghirlande realizată din frunzulițe ce au vîrful îndreptat spre dreapta, în timp ce chenarul de la partea inferioară este simplu.

---

[1] V. Barbu, StCl, 3, 1961, p. 205.

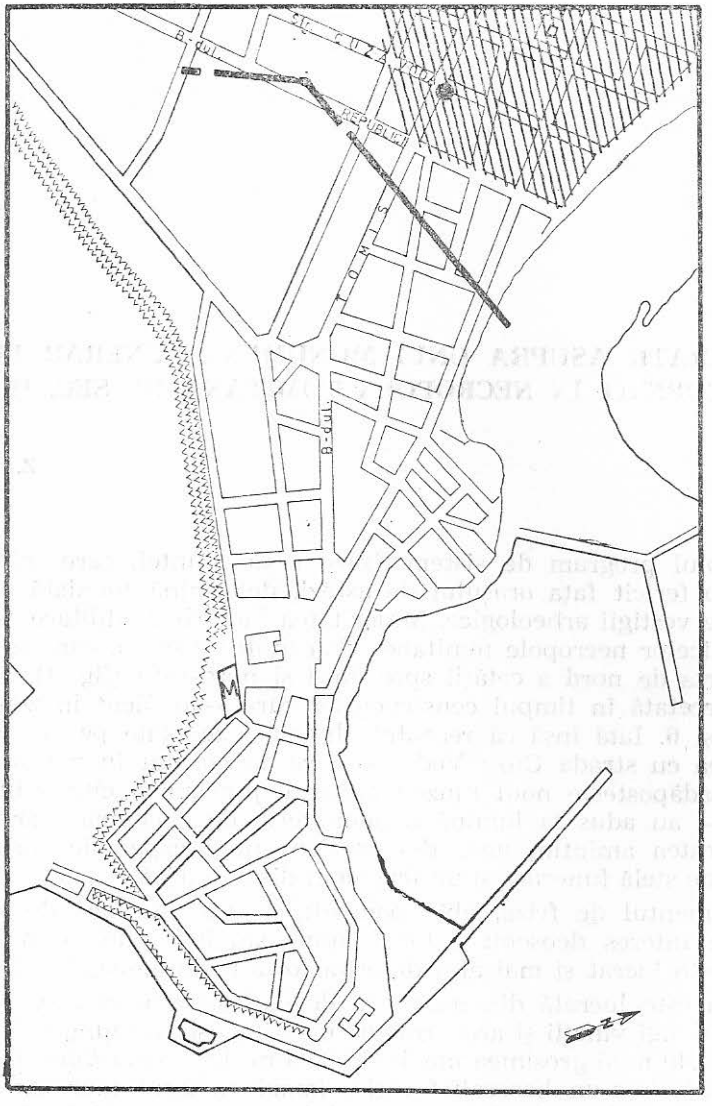

Fig. 1. Harta pe care apar zidurile Tomisului antic și parte din necropola de sec. II—III e.n.

Imaginea singulară, ruptă de contextul căreia îi aparținea este susceptibilă de diverse interpretări. Însă modul de realizare al reliefului, forma chenarelor, materialul din care este lucrat fragmentul au constituit indicii sigure care ne-au îndreptat spre singurul monument de acest tip care se află în muzeul nostru și care a fost descoperit în urmă cu cincizeci de ani, exact în același loc. Este vorba despre cunoscuta

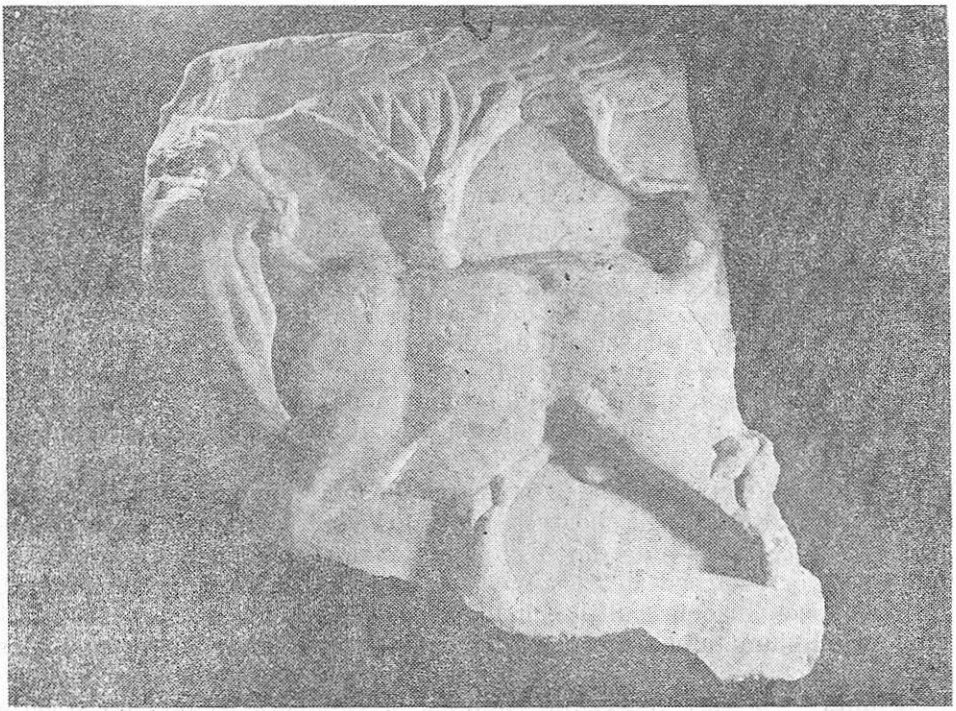

Fig. 2. Fragmentul de friză, cu reprezentarea unui taur.

friză cu amorași la vînătoare [2], recompusă din trei fragmente, care s-au îmbinat perfect. Subliniem faptul că la această friză bordura superioară este realizată din două motive sculpturale diferite, despărțite între ele de cîte o panglică verticală sau oblică : o ghirlandă de frunzulițe cu vîrful îndreptat spre dreapta, succedată de un relief, imitînd o serie de pietre neregulate, ce vrea să sugereze parcă o intrare într-o peșteră [3] (fig. 3).

Am considerat că fragmentul recent descoperit constituia parte integrantă din această friză. Modul în care sînt distribuite animalele în scenă : leii, cerbul, animalele mai mici — fugind spre dreapta, iar ursul fugind spre stînga, ne indică faptul că reprezentarea taurului continua friza în partea stîngă. Sînt însă o serie de elemente mărunte

[2] Dimensiunile frizei : lungime 1,54 m, înălțimea 0,48 m și grosimea 0,05 m. G. Cantacuzino, *Un monument nou al Cavalerului tracic*, București, 1931. Extras din „Convorbiri literare", aprilie 1931, care apreciase că Erosul călare este o reprezentare a Cavalerului trac, cf. R. Vulpe, recenzie la articolul lui G. Cantacuzino în An. Dob., 12, 1931, p. 300—302, unde face și o interpretare realistă a monumentului. Imaginea, cu o scurtă prezentare, apare și la V. Canarcahe, *Muzeul de arheologie Constanța*, Constanța, 1967, p. 66. G. Bordenache, Dacia, NS, 8, 1964, p. 172 și urm., fig. 12 a ; eadem. *Römer in Rumänien*, Köln, 1969, p. 238, G44, pl. 82 și 83 ; eadem, *Civiltà romana in Romania*, Roma, 1970, p. 232, G15

[3] G. Bordenache, în Dacia, NS, 8, 1965, p. 174

care ne determină să credem că între urs și taur se mai afla sculptat cel puțin un Eros, dacă nu și alte animale mărunte. Acestui al treilea Eros îi aparținea vîrful aripei care se vede deasupra capului ursului; și tot lui credem că îi aparține mîna care a prins taurul de coadă. Introducerea a încă unui amoraș în scenă creează un plus de echilibru și simetrie frizei al cărei centru îl constituie Erosul călare; cu acest nou fragment, friza ajunge la lungimea de 2,05 m.

Zona în care a fost descoperită friza se află — cum aminteam mai sus — în perimetrul necropolei romane din secolele II—III e.n., bogată în monumente funerare impunătoare. Aici au fost descoperite mai multe sarcofage, dintre care amintim doar pe acela al lui Alexandros Zmaragdos [4], datat la sfîrșitul sec. II e.n. Tot de aici provine un portret funerar feminin, lucrat între anii 245—250 e.n. [5]. Fără îndoială că și friza pusă în discuție a aparținut unui monument funerar [6], poate un mic mausoleu, care avea una din latutri (dacă nu toate) de aproximativ 3 metri [7].

Putem afirma că au existat astfel de monumente funerare în necropola Pontului Stîng, deoarece tot în Constanța au mai fost descoperite și alte frize — de dimensiuni apropiate (ne referim în special la înălțimea lor) — care au ca subiect fie o scenă cu Eroși la vînătoare [8], fie o Amazonomachia [9]. Stilul, maniera de execuție a acestora — indicînd prima jumătate a secolului III e.n. — tehnica de lucru, mai ales friza ce se află în colecția Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța — și care reprezintă Amorași la vînătoare — precum și friza cu scena Amazonomachiei (care are același chenar la partea superioară), ne indică fără nici un dubiu provenienta lor din același atelier tomitan [10].

În ceea ce privește tematica scenelor de pe frizele amintite — fie că este vorba despre vînarea animalelor sălbatice, fie că este vorba de lupta amazoanelor cu grecii — se referă la o semnificație curentă în concepția mistico-filozofică romană asupra lumii subpămîntene: lupta împotriva morții, din care uneori poți triumfa [11]. Intenția meșterului care a realizat scena de vînătoare nu a fost de a ne reda vînarea unui animal sau al altuia; amestecul atîtor sălbăticiuni diferite sugerează vînătoarea

---

[4] V. Barbu, *Monumente funerare cu inscripții din Tomis*, în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, p. 41 și urm., nr. 1, fig. 1—6.

[5] Z. Covacef, Pontica, 14, 1981, p. 293 și urm., fig. 3; eadem, în Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, 2/3, Berlin, 1982, p. 173—175, Abb. 27.

[6] G. Bordenache, *op. cit.*, p. 174.

[7] Din friza, compusă acum din patru fragmente care însumează 2.05 m, nu pot lipsi mai mult de 0,95 m, din care: un fragment de aproximativ 20—25 cm în care să fie figurat Erosul aflat între urs și taur, rămînînd cîte 30 cm de-o parte și de alta a scenei.

[8] G. Bordenache, *op. cit.*, p. 174, fig. 12 b.

[9] Ibidem, p. 172 și urm., fig. 11; G. Bordenache, *Sculture greche e romane*, I, București, 1969, p. 135, nr. 302, pl. CXXXII.

[10] G. Bordenache, în Dacia, NS, 8, 1964, p. 166—167.

[11] *Ibidem* p. 174.

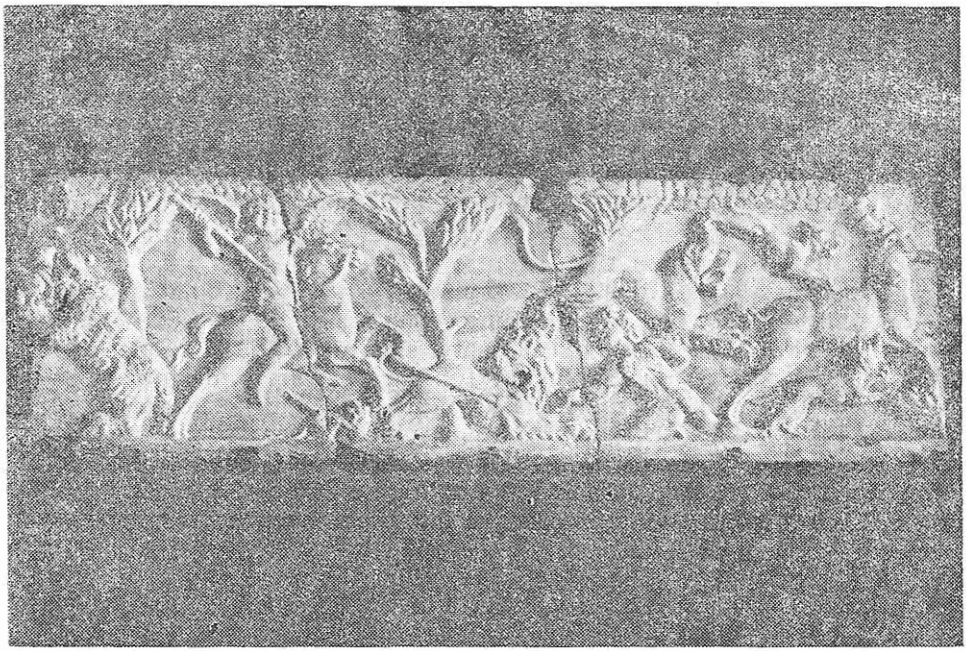

Fig. 3. Friza, descoperită în 1930, căreia i se integrează fragmentul recent descoperit.

în sine, scopul reprezentării fiind acela de a scoate în evidență vitejia celui care înfruntă un animal periculos [12], vînătoarea fiind considerată un exercițiu virtuos și totodată sacru care asigură nemurirea cerească [13]. Asocierea Eroșilor la această scenă nu face decît să întărească ideea de nemurire [14].

În toate timpurile, viața religioasă s-a redus aproape în întregime la speculații privind soarta sufletului după moarte [15]. Tocmai de aceea riturile funerare și ceremoniile legate de cultul morților capătă o importanță neobișnuită în Scythia Minor în primele secole ale erei noastre [16].

Existența unor monumente cu caracter mitologic într-un oraș de tradiție greacă cum este Tomisul, ajuns la o mare înflorire economică în epoca romană, nu trebuie să ne surprindă — decît poate prin puținătatea lor. Acestea constituie desigur o reflectare a unei arte culte la

---

[12] Fr. Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*, Paris, 1966, p. 440.

[13] *Ibidem*, p. 449.

[14] *Ibidem*, p. 347 ; Z. Covacef. Peuce, 6, 1977, p. 192.

[15] Fr. Cumont, *op. cit.*, p. 410—412 ; Pierre Boyancé, *Études sur la religion romaine*, Roma, 1972, p. 309—315 ; G. Bordenache în StCl, 4, 1962, p. 282—290 ; eadem, în Dacia, NS, 8, p. 172 ; D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, 1969, p. 293—294.

[16] D. M. Pippidi, *loc. cit.*

care avea acces un cerc limitat de inițiați în interpretările filozofice [17]. În general toate operele de artă antică, dar mai ales monumentele funerare, care utilizează o simbolistică deosebit de variată, trebuie interpretate prin prisma ideilor din mijlocul cărora ele s-au născut [18]. Pentru a le sesiza semnificația, trebuie să căutăm exact sensul mitologic pe care îl exprimă reprezentările plastice [19]. De obicei, alegerea mitului pentru ilustrarea unui monument funerar se făcea în funcție de vîrsta, sexul și, mai ales, profesiunea defunctului [20]. Iar dimensiunile sau tipul de monument funerar erau în funcție de categoria socială căreia îi aparținea cel pentru care erau ridicate.

Din cauza condițiilor — întîmplătoare — de descoperire a acestor monumente, cînd rolul arheologului este acela de a salva vestigiile scoase la lumină adesea de excavatoare, sîntem lipsiți de datele care pot face legătura dintre un monument funerar figurat și mormîntul căruia i-a aparținut. Cercetarea mormintelor din necropolă a însemnat stabilirea poziției scheletului, forma mormintelor, poziția inventarelor funerare — mai bogate sau mai sărace — și, bineînțeles, salvarea acestora. Or, legătura dintre ceea ce se afla în pămînt și ceea ce se afla la suprafață nu s-a putut face. Este adevărat că multe monumente au dispărut de la locul lor încă din antichitate, sau chiar în timpurile mai noi.

Ceea ce putem afirma cu certitudine despre necropola în care a fost descoperită friza pusă în discuție, este faptul că la mijlocul secolului II e.n. aici se aflau monumente funerare impunătoare : statui, sarcofage cu inscripții în *tabula ansata* și, uneori, cu portretele defuncților, precum și mici mausolee.

BETRACHTUNGEN. EIN IN DER TOMITANISCHEN NEKROPOLE DES 2. JH. U.Z. ENTDECKTES, VERZIERTES GRABDENKMAL BETREFFEND

Zusammenfassung

Z. COVACEF

Die Verfasserin behandelt ein Marmorfriesfragment (Abb. 2), das neulich entdeckt wurde und auf dem ein nach links laufender Stier bildhauerisch dargestellt ist. Das Material aus dem das Friesfragment gearbeitet ist, die Dimensionen, die Art der Ausführung sind einige Elemente, die die Verfasserin veranlassen, zu meinen, dass dieses zu einem Fries gehörte (Abb. 3), das fünfzig Jahre

[17] G. Bordenache, în Dacia, NS, 8, p. 167.
[18] Fr. Cumont, *op. cit.*, p. 2.
[19] *Idem.*
[20] D. Tudor, *Arheologia romană*, București, 1976, p. 252.

zurück genau an demselben Ort entdeckt wurde und das sich jetzt im Museum für Nationalgeschichte und Archäologie Constanța befindet. Der Ort der Entdeckung dieser Stücke gehört der tomitanischen Nekropole des 2. — 3. Jh. u.Z. an, die nach Norden und Nord-Ost von den Mauern der Burg lag (Abb. 1). Von hier wurden jahrelang eine Reihe von beeindruckenden Grabdenkmälern ans Tageslicht gebracht: Sarkophage, Statuen u.s.w. Die Schlussfolgerung der Verfasserin, das Fries betreffend, ist, dass dieses zu einem kleinen Mausoleum gehörte.

Darauf werden eine Reihe von Betrachtungen, die Ausführungen mythologischer Szenen auf Grabdenkmälern betrefend, ausgesprochen, die mit dem Glauben an die Unsterblichkeit bei den antiken Völkerschaften verbunden sind.

Zuletzt bedauert die Verfasserin, dass infolge der ungünstigen Entdeckungsumstände der Denkmäler in der Nekropole, die von den neuen Bauten oder anderen Gräbungsarbeiten verursacht werden, die Rolle des Archäologen nur diejenige des Retters derselben ist und deshalb kein Zusammenhang des Denkmals mit dem Grab bestimmt werden kann.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DIN AŞEZAREA ROMANĂ RURALĂ DE LA HISTRIA β

V. LUNGU, O. BOUNGRU, AL. AVRAM

Cunoştinţele pe care le posedăm despre lumea satului roman în teritoriul Histriei sînt cu precădere de ordin epigrafic. Inscripţiile descoperite de-a lungul timpului fie în teritoriul histrian, fie în cetate, au făcut în repetate rînduri obiectul unor cercetări aprofundate dedicate organizării satului în Dobrogea romană, structurilor administrative sau vieţii religioase. Pînă în momentul de faţă sînt atestaţi epigrafic în teritoriul Histriei *Vicus Quintionis* [1] localizat în zona actualului sat Sinoe [2], *Vicus Secundini* [3] — neidentificat încă în teren —, *Vicus Celeris* [4], care trebuie plasat undeva în apropiere de Vadu, ca, de altfel, şi *Vicus Parsal... precum şi Vicus C... cos* [5] şi *Vicus V...* [6] care trebuie căutat în zona satului Rîmnicul de Jos. La acestea se adaugă, în caz că acceptăm o întindere a teritoriului histrian pînă în zona dealurilor Babadagului (*iugum summum* din hotărnicia lui Laberius Maximus [7]), *Vicus Petra* de

---

[1] D. M. Pippidi, ISM, I, nr. 324, 326—328, 300—332. Vezi S. Lambrino, *Mélanges Marouzeau*, Paris, 1948, p. 319—346 ; D. Tudor, SCS-Iaşi, 2, 1951, 1—2, p. 498—518 ; Em. Zah., Al. Suceveanu, SCIV, 22, 1971, 4, p. 567—578.

[2] Sondaje a efectuat în mai multe puncte V. Canarache (vezi SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 136—138). Credem însă că punctul „Sinoe-Vicus", unde s-au descoperit urme de epocă romano-bizantină (sec. V—VI) nu poate fi identificat cu *Vicus Quintionis*. Aceasta pare a fi, mai degrabă, de căutat în întinsa aşezare romană timpurie (necercetată arheologic), de circa 10 ha., situată între satul Sinoe şi peninsula Sinoe pe malul lacului cu acelaşi nume.

[3] D. M. Pippidi, *op. cit.*, nr. 342—349.

[4] *Ibidem*, nr. 351—352.

[5] *Ibidem*, nr. 350 a—b.

[6] CIL, III, 14442 (cf. Em. Doruţiu-Boilă, SCIV, 15, 1964, 1, p. 131, nr. 1, pentru provenienţa inscripţiei).

[7] Pentru discuţia privind graniţele teritoriului histrian în lumina acestui important document vezi D. M. Pippidi, *op. cit.*, nr. 67—68 şi p. 197—199. O nouă discuţie la Al. Avram, în *Xenia Konastanzer althistorische Vorträge und Forschungen*, 1985 (sub tipar).

la Camena [8], poate și *Vicus Novus (de la Babadag?)* [9]. De asemenea tot în teritoriul histrian se aflau *Vicus Buteridava* [10] și *Vicus Arcidava* [11], avînd la origine, așa cum rezultă din numele lor, așezări getice.

Din păcate știrile de ordin arheologic nu sînt pe măsura bogăției informațiilor epigrafice. Singura săpătură arheologică sistematică este cea efectuată de Al. Suceveanu la Fîntînele (1973—1983) [12], deși în teren, cu ocazia diferitelor cercetări de suprafață au fost descoperite numeroase așezări rurale romane în teritoriul Histriei. Una dintre acestea este și cea care ne va reține în continuare atenția, situată în apropiere de satul Istria. După cum se știe, o așezare rurală din epoca romană (Κώμη) este atestată epigrafic la Istria [13]. Numeroase descoperiri — inscripții, monede, fragmente sculpturale — au fost făcute întîmplător în sat. Arheologic au fost surprinse urme romane în mai multe locuri în zona satului Istria [14]. Cel mai important dintre aceste puncte este însă cel notat Histria β, la care ne vom referi în cele ce urmează.

Punctul Histria β, situat la 1,5 km SSE față de satul Istria, a fost identificat cu ocazia unei periegheze efectuate în 1982 [15], el plasîndu-se la circa 200 m vest de lacul Istria, pe o pantă lină a unui deal. Dată fiind marea cantitate de fragmente ceramice recoltate la suprafață precum și concentrațiile de pietre și țigle care se observau, în campaniile de săpături din 1982 și 1983 au fost deschise în acest punct mai multe secțiuni și casete, după cum urmează : S1 : 10 × 1,5 m ; S2 : 10 × 1,5 m ; S3 : 35 × 1,5 m. Toate secțiunile au fost orientate est-vest. Spre nord de S2 au fost deschise trei casete (notate caseta 1, 2, 3) cu dimensiunile de 3 × 5 m, iar spre sud de S3 s-a mai practicat o casetă (notată caseta A) cu dimensiunile de 5,5 × 6 m [16]. Vom prezenta mai jos observațiile noastre în ceea ce privește stratigrafia și complexele descoperite.

S1. După pămîntul viu urmează un strat de cultură brun-negricios conținînd numeroase fragmente ceramice romane datate în secolele II—III e.n. Nu am putut surprinde nivelul corespunzător acestui strat, dar acesta este sugerat de un nivel de pietre de șist verde, grupate în felul următor : în partea centrală a secțiunii se afla un complex de pietre aproximativ circular, cu diametrul de 0,80 m, din care s-a mai păstrat doar primul rînd. La acest complex se adosează un mic zid compus tot

---

[8] Em. Doruțiu-Boilă, ISM, V, nr. 22.

[9] *Ibidem*, nr. 233 ; vezi însă și întregirea propusă de Em. Doruțiu-Boilă, (p. 251) *Vico Nov(ioduni)?*, ceea ce ar însemna că inscripția ar fi fost adusă de la Noviodunum la Babadag.

[10] D. M. Pippidi, *op. cit.*, nr. 359—360.

[11] Al. Suceveanu, RRH, 14, 1975, 1, p. 111—118.

[12] Idem, Materiale (Oradea), 1979, p. 255—256 ; idem, SCIV, 31, 1980, 4, p. 559—584.

[13] D. M. Pippidi, *op. cit.*, nr. 363. Alte inscripții provenind de aici la nr. 361—362, 364—365.

[14] O asemenea așezare a fost descoperită pe Dealul Istriei, vezi Em. Doruțiu-Boilă, Peuce, 2, 1971, (harta).

[15] Așezarea a fost depistată la 3 august 1982 de către O. Bounegru și Al. Niculescu.

[16] Vezi planul general.

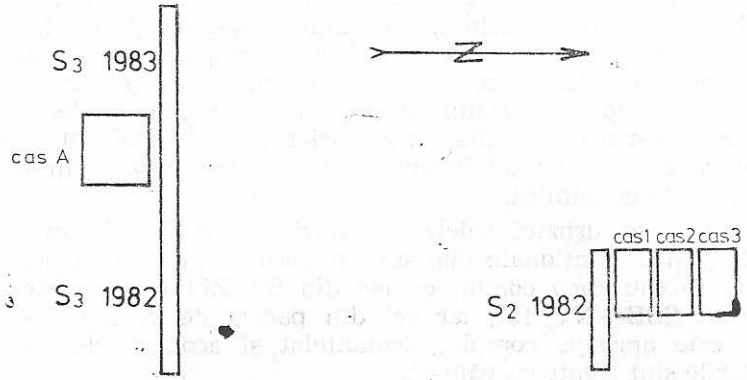

Histria 1982-1983 β
Plan general

Scara 1:500

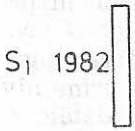

dintr-un singur rînd de pietre. Diametrul redus al complexului descris face ca funcționalitatea acestuia să fie greu de presupus; în orice caz, din observațiile noastre rezultă clar că nu avem de-a face cu o fîntînă. În imediata apropiere, spre vest, au apărut mai multe plăci de șist verde, de mari dimensiuni, așezate astfel încît creează aspectul unui pavaj. În legătură cu acest presupus pavaj se află, credem noi, și resturile unei plăci sfărîmate de șist, surprinsă în profilul de nord, cu o grosime de 0,15—0,20 m.

S2 + caseta 1. După pămîntul viu (loess) urmează un strat de cultură de culoare brun-închisă, conținînd fragmente ceramice atipice. Nu s-a putut surprinde nivelul de călcare corespunzător acestui strat; în schimb, deasupra lui a apărut un nivel foarte clar, atît în plan cît și în profil datat, după materialul ceramic, în secolul al III-lea e.n. (vezi profilul). Pe acest nivel se afla un zid orientat VNV-ESE 10°, care constituia latura de sud a unei încăperi. Zidul este realizat din bucăți de șist verde, legate cu pămînt.

Pentru a se urmări celelalte ziduri ale încăperii am amplasat casetele 1, 2 și 3 menționate mai sus. În caseta 1 au fost surprinse două ziduri care făceau corp comun cu cel din S2. Zidul din partea de est este orientat SSE-NNV 15°, iar cel din partea de vest, avînd aceeași orientare, este aproape complet demantelat și acoperit de dărîmături. Toate zidurile sînt legate cu pămînt.

În casetele 2 și 3 nu am surprins latura de nord a locuinței ci doar resturi sporadice și pietre provenind din demantelare. Pe nivelul de călcare al locuinței, care corespunde nivelului din S2 (vezi profilul) au apărut urme de arsuri puternice, fapt pentru care înclinăm să credem că aceasta a suferit un incendiu. Menționăm de asemenea că pe nivelul datat în secolul al III-lea e.n. din caseta 1 (nivelul corespunzător locuinței) s-a descoperit un fragment de platou decorat cu striuri care se întregește cu un alt fragment găsit pe nivelul de pietre din S1; aceasta demonstrează contemporaneitatea dintre locuința din S 2 + caseta 1 și amenajarea de pietre din S1. Datarea nivelului locuinței abia menționate este asigurată de descoperirea aici a unei farfurii-platou, a unei cănițe și a unui urcior, toate întregi sau întregibile.

Nivelul locuinței este suprapus de un strat de cultură de culoare brun-gălbuie, conținînd fragmente ceramice databile în secolul III e.n., dar și în secolul IV e.n. Humusul, pînă la —0,20 m conține fragmente ceramice diverse, majoritatea din secolul al IV-lea e.n.

S3 + caseta A. Deasupra pămîntului viu se amenajează un nivel căruia îi corespunde un strat de cultură de culoare brun-închisă, conținînd fragmente ceramice romane timpurii, databile în prima jumătate a secolului al II-lea e.n. Pe nivelul bine bătătorit (vezi profilul) cu o grosime de pînă la 0,10 m, s-a găsit un gît de amforă „țigaretă". Este singurul loc din spărtură unde s-a surprins acest prim nivel pe care, pe baza materialului ceramic ,sîntem înclinați să-l datăm în prima jumătate a secolului al II-lea e.n. [17]. Acestui nivel îi corespunde și stratul de cultură care suprapune pămîntul viu din S2.

La rîndul său, acest nivel este suprapus de un strat gros de pămînt galben-brun în care s-au descoperit fragmente ceramice databile în secolele II—III e.n. În partea superioară a acestui strat a fost surprins un nou nivel [18] corespunzător celui pe care se așează locuința din S2 + caseta 1; acest nivel a fost surprins doar sporadic, mai ales în

[17] Nivelul a fost notat de noi N I.
[18] Nivelul a fost notat de noi N II.

Histria β 1982 – S_2 Profilul peretelui de S

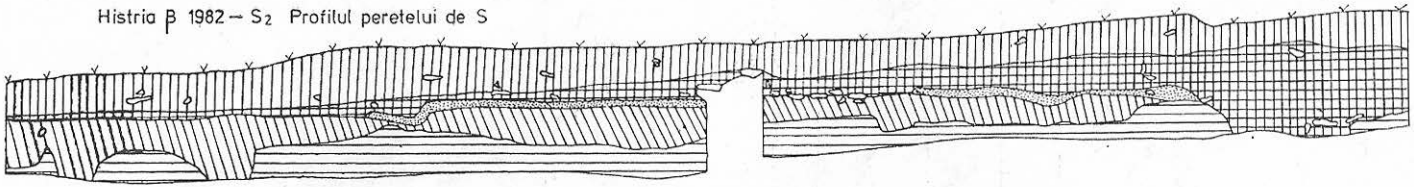

Legendă: humus; pamînt brun gălbui; nivel roman; pamînt brun închis; pămînt viu; pietre

Scara 1 : 50

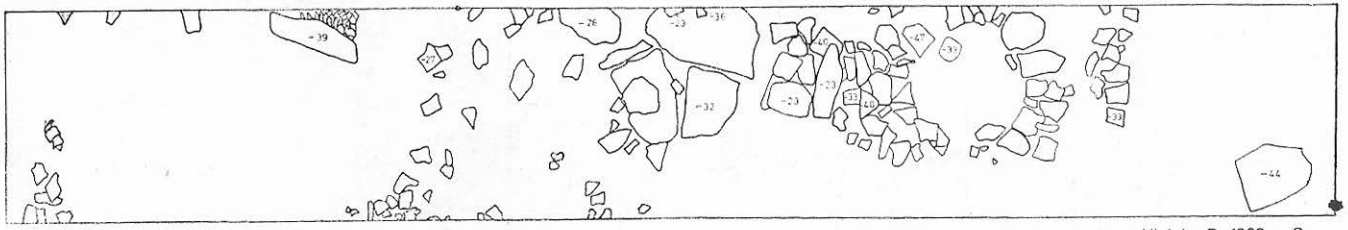

Histria β 1982 – S_1

Scara 1 : 50

Histria β 1982 S_2 plus caseta 1

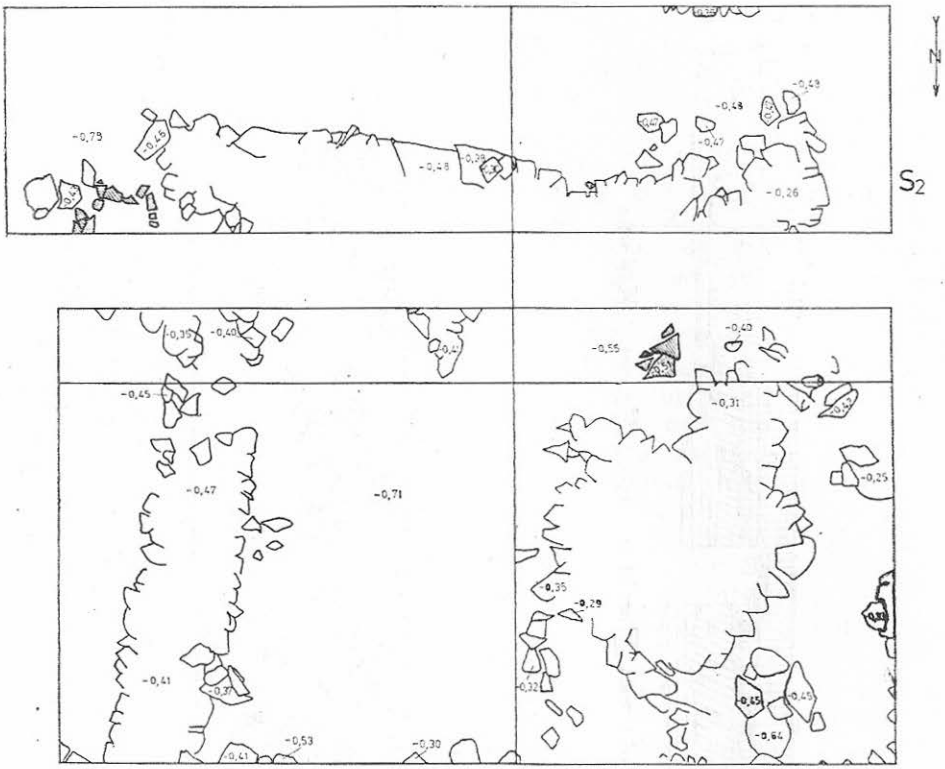

Scara 1 : 50

colțul estic al secțiunii, unde se aflau și resturile unei amfore, datată în secolul al III-lea e.n.

În carourile 9 și 10 a apărut pe acest ultim nivel un zid orientat ca și cel din S2, VNV-ESE 10°, tot din pietre de șist legate cu pămînt. Întrucît acest zid făcea posibilă existența unei alte clădiri, am amplasat spre sud caseta A. În acest spațiu, așa cum ne-am așteptat, au ieșit la iveală celalalte laturi ale încăperii ; laturile de vest și de sud erau dărîmate, iar pentru cea de est, bine păstrată, am observat aceeași orientare pe care o are și latura de est a locuinței din S2 + caseta 1, anume SSV-NNE 15°. Aceste ziduri compun o locuință de formă rectangulară cu o singură încăpere, cu dimensiunile de 5 × 3 m. Pe nivelul pus în evidență de podeaua de lut și urme de arsură au fost găsite fragmente ceramice atipice precum și mai multe fragmente provenind de la vase de bucătărie (oale borcan), databile în secolul al III-lea e.n.

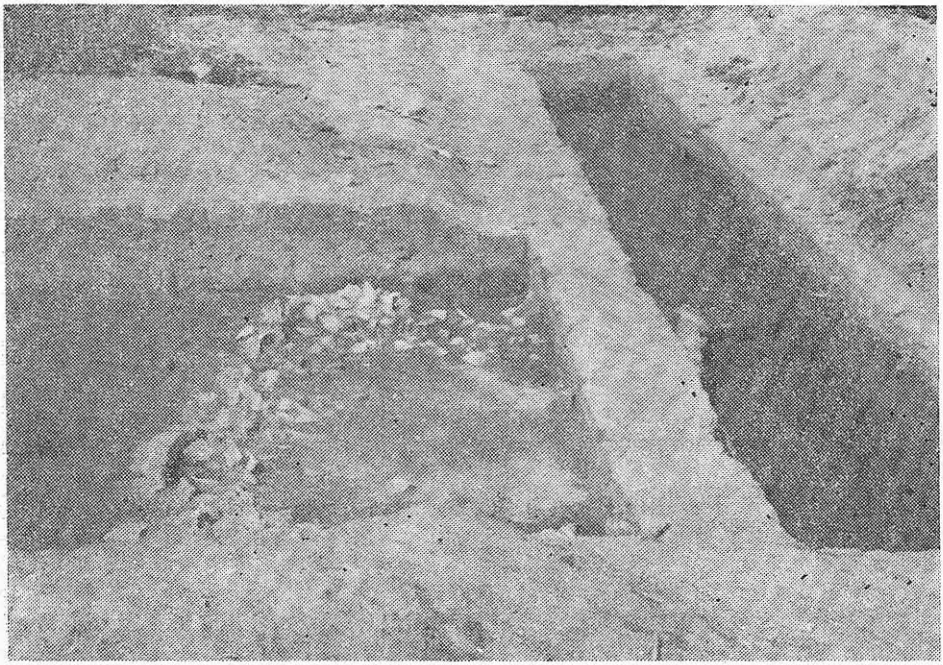

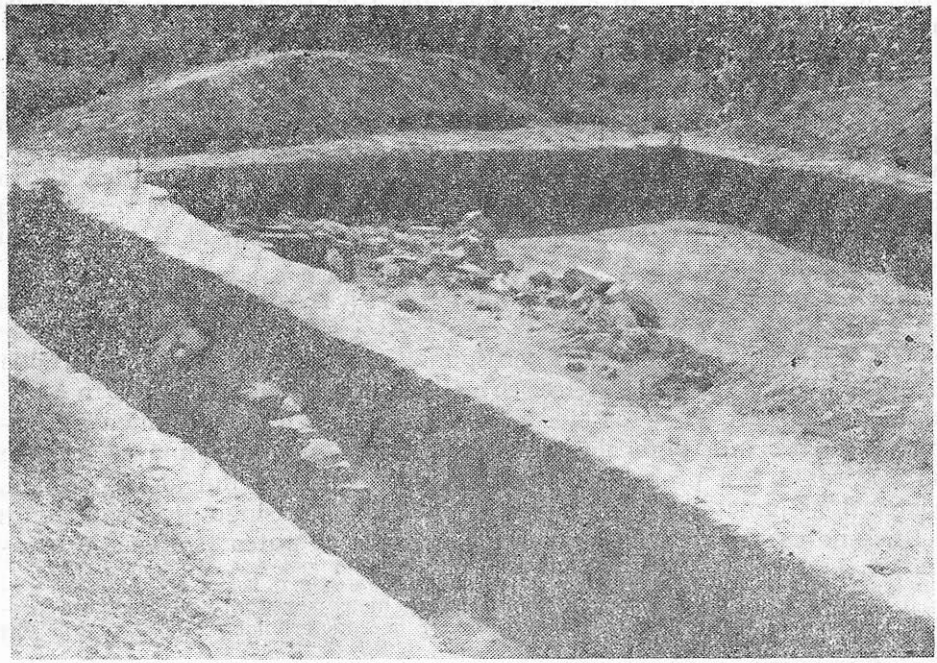

1-2 Locuinţa din S_3 şi caseta „A"

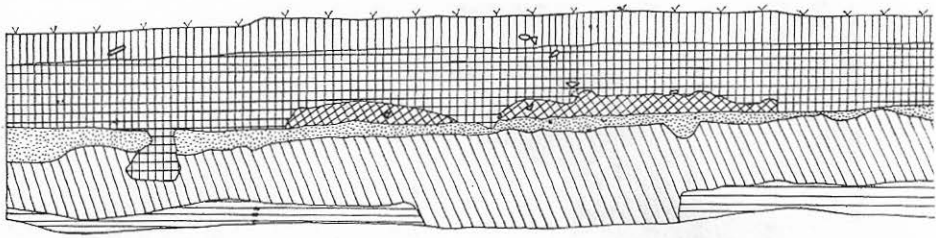

Legendă: humus; pămînt brun galben; arsură; nivel roman; pămînt brun verzui; pămînt viu; pietre.

În humus și la suprafață s-a descoperit material ceramic divers: ceramică romană timpurie, dar și elenistică, precum și o monedă de la Constans.

Analiza materialului ceramic recoltat coroborată cu observațiile noastre de ordin stratigrafic, ne conduce către constatarea potrivit căreia cele două locuințe (cea din S2 + caseta 1 și cea din S3 + caseta A) precum și amenajarea de pietre din S1 sînt contemporane; acestora le corespunde același nivel, datat în secolul al III-lea e.n. Mai mult decît atît, constatarea de mai sus este întărită și de faptul că laturile celor două locuințe, cît și zidul adosat amenajării de pietre din S1 au aceeași orientare.

Dacă facem abstracție de fragmentele ceramice elenistice apărute accidental la suprafață și în humus, fapt normal dacă avem în vedere că zona a fost intens locuită în epoca greacă [19], putem aprecia că locuirea din această așezare începe în prima jumătate a secolului al II-lea e.n. Acestei faze îi corespunde nivelul I din S3 și stratul inferior de cultură din S2. Remarcăm corespondența dintre această fază și etapa similară de locuire de la Fîntînele [20]. Acestei locuiri din secolul al II-lea e.n. nu i-am surprins corespondente de ordin constructiv.

O a doua fază este reprezentată de N II, din secolul al III-lea surprins în S2 și caseta 1, S3 + caseta A și sugerat de amenajarea de pietre din S1. Acestui nivel îi corespund, așa cum am arătat, cele două locuințe și amenajarea de pietre. Urmele de arsură surprinse atît în S2 + caseta 1 cît și în S3 + caseta A, precum și mai multe fragmente ceramice care prezintă puternice arsuri secundare, ne îndeamnă să credem că așezarea a fost probabil distrusă în decursul secolului al III-lea e.n., poate către jumătatea acestui secol. În acest caz, singurele evenimente politice de care putem lega această distrugere ar putea fi invaziile goto-

[19] Remarcăm că la numai cîteva sute de metri spre nord-vest se află așezarea greacă din satul Istria, corespunzătoare necropolei plane de inhumație din punctul „Bent"; vezi Vl. Zirra, MCA, IX, 1970, p. 213.

[20] Nivel bine surprins, vezi Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 564.

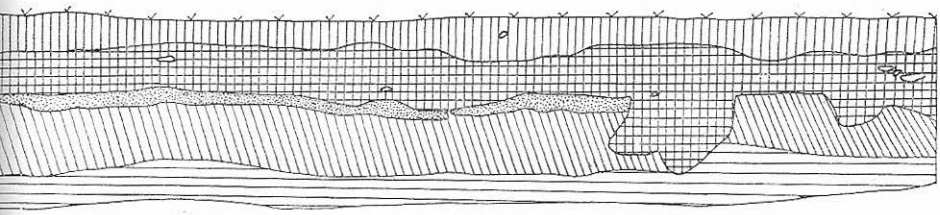

Histria β 1982 – S_3 Profilul peretelui de S
Scara 1 : 50

carpice dintre 238—269. Nu credem că este cu totul exclusă posibilitatea existenței unei legături între distrugerea Histriei [21] de către populațiile nord pontice și distrugerea acestei așezări rurale din imediata apropiere a cetății [22].

Probabil către sfîrșitul secolului al III-lea e.n. se reia locuirea, care va dăinui pînă la mijlocul secolului al IV-lea. Faptul că nu am surprins nici în plan, nici în profil un nivel de locuire corespunzător secolului al IV-lea e.n. nu trebuie să ne surprindă, întrucît stratul arheologic se găsește în acest loc la mică adîncime, fiind deci ușor distrus de lucrările agricole efectuate în teren [23]. Locuirea din secolul al IV-lea ne este clar dovedită atît de materialul ceramic găsit la suprafață și în humus cît, mai ales, de cele două monede de la Constantius II și respectiv Constans.

Referitor la limitele așezării putem afirma că, potrivit topografiei terenului, spre est și spre nord acestea nu se puteau întinde mai departe de amenajarea de pietre din S1 și respectiv locuința din S2 + caseta 1, datorită faptului că acestea se găsesc în imediata apropiere a lacului Istria. Nu am putut însă stabili limitele așezării înspre vest și sud.

Cît privește întrebarea în fața căreia ne vedem constrînși să răspundem păstrînd anumite rezerve, aceasta se referă la compoziția etnică

---

[21] Menționăm că D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a II a, București, 1967, p. 467 nu exclude posibilitatea supraviețuirii așezărilor sătești din jurul Histriei după distrugerea cetății. În cazul nostru însă situația este diferită în sensul că așezarea de care ne ocupăm pare a fi fost distrusă la jumătatea secolului al III-lea e.n. Pentru distrugerea Histriei de către goți vezi : R. Vulpe, HAD, p. 261—262 ; Em. Doruțiu-Boilă, st. Cl., VI, 1964, p. 247—269 ; R. Vulpe, St. Cl., XI, 1969, p. 157—172 ; Gh. Poenaru-Bordea, SCN, V, 1971, p. 91—111 ; D. M.Pippidi. ISM, I, 1983, p. 301.

[22] Aceeași situație o întîlnim și la Fîntînele unde, tot către mijlocul secolului al III-lea e.n. așezarea a fost distrusă, vezi Al. Suceveanu *op. cit.*, p. 564 De altfel, invaziile goto-carpice au afectat temporar exploatările agricole din Dobrogea centrală și de nord, vezi V. H. Baumann, *Ferma romană din Dobrogea*, Tulcea, 1983. p. 150. Pentru observațiile stratifigrafice privind distrugerea Histriei din secolul III e.n., vezi Al. Suceveanu, Dacia, N.S., XIII, 1969, p. 347 și urm.

[23] Vezi pentru comparație situația de la Fîntînele, Al Suceveanu, SCIV, 31, 1980, 4, p. 567.

și condițiile întemeierii acestei așezări. După tipul constructiv al locuințelor și preponderența ceramicii provincial romane, considerăm că avem de-a face cu o mică așezare rurală romană din teritoriul histrian în care s-au putut surprinde și unele enclave getice, sugerate de materialul ceramic de factură getică. În schimb, caracterul agrar al acestei așezări este în afară de orice îndoială ; intens se practica și creșterea animalelor, dovadă importanta cantitate de oase de animale descoperite.

Orientarea identică a celor două locuințe menționate ar putea eventual corespunde loturilor agrare, deși fotografiile aeriene nu au pus în evidență pentru această zonă urme de *centuriatio* [24].

Importanța descoperirii acestui sit rezidă în faptul că, alături de Fîntînele, este singura așezare rurală romană cercetată sistematic din teritoriul Histriei [25].

CATALOG

STRAT DE PĂMÎNT BRUN

Fig. 2, 5. S3, 1982. Amforă, fragment, gît ; pastă semifină de culoare bej ; pe gît apare sigla β. A. Opaiț, Peuce, VIII, 1980, pl. VIII, 3.

Fig. 2, 15. S3, 1982. Amforă, fragment ; pastă cărămizie. Apropiat, la I. B. Zeest, *Keramiceskaia tara Bospora*, în MIA, 83, 1960, pl. XXXVI, 86 g.

Fig. 1, 12. S3, 1982. Castron, fragment ; pastă cărămizie cu angobă roșie. H. S. Robinson, *Pottery of the Roman Period. The Athenian Agora*, V, Princeton, 1959, pl. 12, K 29, 31, 43, 44 ; M. Vegas, *Ceramica común romana del Mediterráneo Occidental*, Barcelona, 1973, fig. 8, 4 (a doua jumătate a secolului II e.n.).

Fig. 2, 2. S3, 1982. Oală, fragment ; pastă cărămizie cu arsură secundară.

N I (ROMAN TIMPURIU)

Fig. 1, 7. S3, 1982. Amforă, fragment, gît ; pastă roz cu praf de cărbune.

Fig. 2, 11. S3, 1982. Strachină, fragment ; pastă cărămizie. M. Bucovală, Pontica, II, 1969, p. 304, fig. 8, 9, 10 (secolul II e.n.).

Fig. 2, 14. S3, 1982. Castron, fragment ; pastă cărămizie. H. Robinson, *Agora V*, K 29, 31 (prima jumătate a secolului III e.n.) ; A. Opaiț, Peuce, VIII, 1980, p. 343, fig. 4 și 5.

STRAT DE PĂMÎNT GALBEN-BRUN

S3, 1982. Amforă, fragment, gît ; pastă semifină de culoare roz. Zeest, 64, a-b ; C. Iconomu, Pontica I, 1968, p. 256, fig. 29 (secolul I—II e.n.) ; P. Alexandrescu, *Histria II*, București, 1968, p. 204—206, pl. 79, tumul

[24] Urme de lotizări au fost puse în evidență ceva mai la sud, tot pe malul lacului Istria, vezi Em. Doruțiu-Boilă, Peuce, II, 1971, harta 1.

[25] Pe lîngă acestea ar mai fi așezarea romană din apropierea punctului Sinoe-Vicus, cercetată de către V. Canarache în 1952. Rezultatele acestei cercetări nu au fost însă decît parțial publicate în SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 136—138.

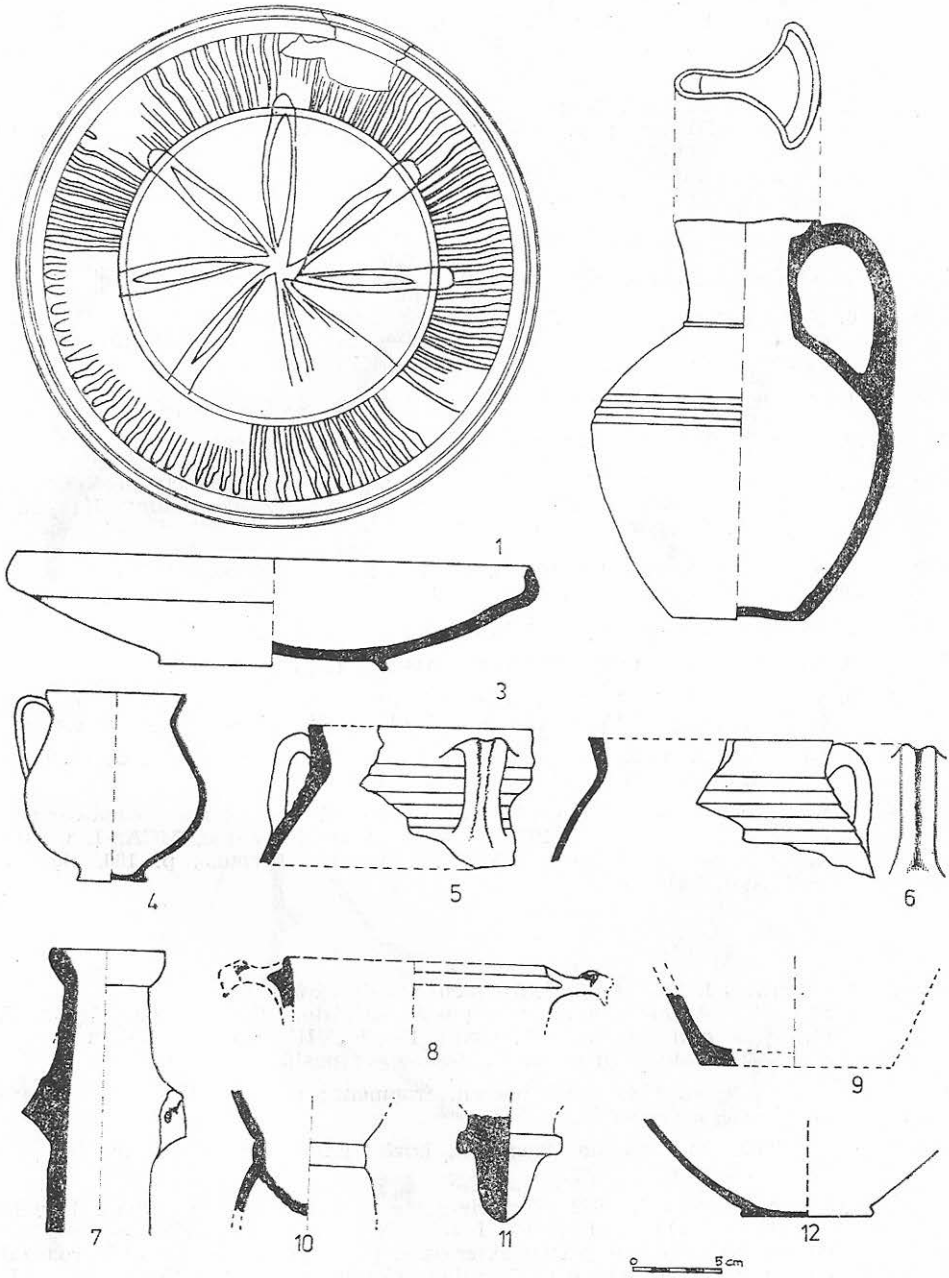

Fig. 1

XVI (secolul I—II e.n.); A. Rădulescu, Pontica, IX, 1976, p. 102, pl. I, 3 (secolul I—II e.n.); A. Opaiț, Peuce, VIII, 1980, pl. VII, 2; V. H. Baumann, *Ferma romană din Dobrogea*, Tulcea, 1983, p. 271, pl. XXXVIII, 1.

Fig. 3, 2. S3, 1982. Amforă, fragment, fund; pastă cărămizie. Zeest, 76, g (secolul II—III e.n.); V. H. Baumann, *Ferma...*, p. 268, pl. XXXV, 4; M. Vegas, *Ceramica...*, p. 136, fig. 51, 1.
S3, 1982. Amforă, fragment, buză; pastă fină de culoare roșie. Zeest, 86 g. (secolul II—III e.n.).

Fig. 2, 8. S3, caseta A, 1983. Urcior, fragment; pastă cărămizie cu angobă roșie.

Fig. 2, 3. S3, caseta A, 1983. Oală borcan, fragment, buză; pastă cărămizie.

Fig. 1. 6. S3, caseta A, 1983. Oală borcan, fragment, buză; pastă semifină de culoare cenușiu-cărămizie. G. Popilian *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p 90, nr. 370—381 (secolul II e.n.).

Fig. 2, 1. S3, 1982. Urcior, fragment, fund; pastă fină de culoare brună-cărămizie.

Fig. 2, 13. S3, 1982. Urcior, fragment, fund; pastă fină de culoare roz-cărămizie

Fig. 2, 12. S3, caseta A, 1983. Castron, fragment; pastă cărămizie cu angobă roșie. Robinson, *Agora V*, K 29, 43 (prima jumătate a secolului III e.n.); A. Opaiț, Peuce, VIII, 1980, p. 343, fig. 4.

Fig. 2, 9. S3, caseta A, 1983. Castron, fragment; pastă cărămizie. Robinson, *Agora V*, K 31, 46; A. Opaiț, Peuce, VIII, 1980, p. 343, fig. 5.

Fig. 1, 8. S3, 1982. Castron, fragment, buză; pastă cărămizie.

Fig. 2, 10. S3, 1982. Cană, fragment, buză; pastă cărămizie-cenușie.

Fig. 1, 10. S3, caseta A, 1983. Cană, fragment, fund; pastă fină de culoare roșie. P. Alexandrescu, *Histria II*, p. 207, pl. 99, XXIV, 6 (secolul II e.n.).

Fig. 2, 16. S3, caseta A, 1983. Căniță, fragment, fund; pastă cărămizie. G. Popilian, *Ceramica...*, pl. LII și LIII.

Fig. 1, 9. S3, 1982. Cățuie, fragment; pastă poroasă de culoare brună-cenușie, C. Scorpan, Pontica, I, 1968, p. 353, fig. 9; R. Vulpe, MCA, I, p. 348, fig. 172 (secolul III e.n.); V. H. Baumann, *Ferma...*, p. 180, fig. 67, 5—8 (secolul III e.n.).

N II (ROMAN)

Fig. 2, 4. S2, caseta 1, 1982. Amforă, fragment; pastă cărămizie.
S1, 1982. Amforă, fragment; pastă cărmizie. H. Robinson, *Agora V*, pl. 15 (secolul III e.n.); A. Opaiț, Peuce, VIII, 1980, pl. XV, 3.
S2, 1982. Castron (fructieră ?), fragment; pastă cărămizie.

Fig. 2, 6. S3, caseta A, 1983. Oală borcan, fragment; pastă semifină de culoare brună; arsură secundară.

Fig. 2, 7. S1, 1982. Oală borcan, fragment, buză; pastă cenușie cu angobă galbenă; arsură secundară.

Fig. 1, 1 și 3. S2, caseta 1, 1982. Farfurie-platou; pastă fină de culoare brună; d = 30 cm; D.f. = 13,2 cm; î = 6,7 cm. Decorul interior este realizat cu vopsea roșie; în partea exterioară, pe buză, decor meandric realizat cu vopsea brun-închisă. G. Popilian,, *Ceramica...*, p. 126, tip 2 (secolul II e.n.); W. Czysz, *Römische Keramik aus Bad Wimpfen*, Stuttgart, 1981, pl. 3, nr. 18—19 (începutul secolului III e.n.); Robinson, *Agora V*, K 17—18 (mijlocul secolului III e.n.).

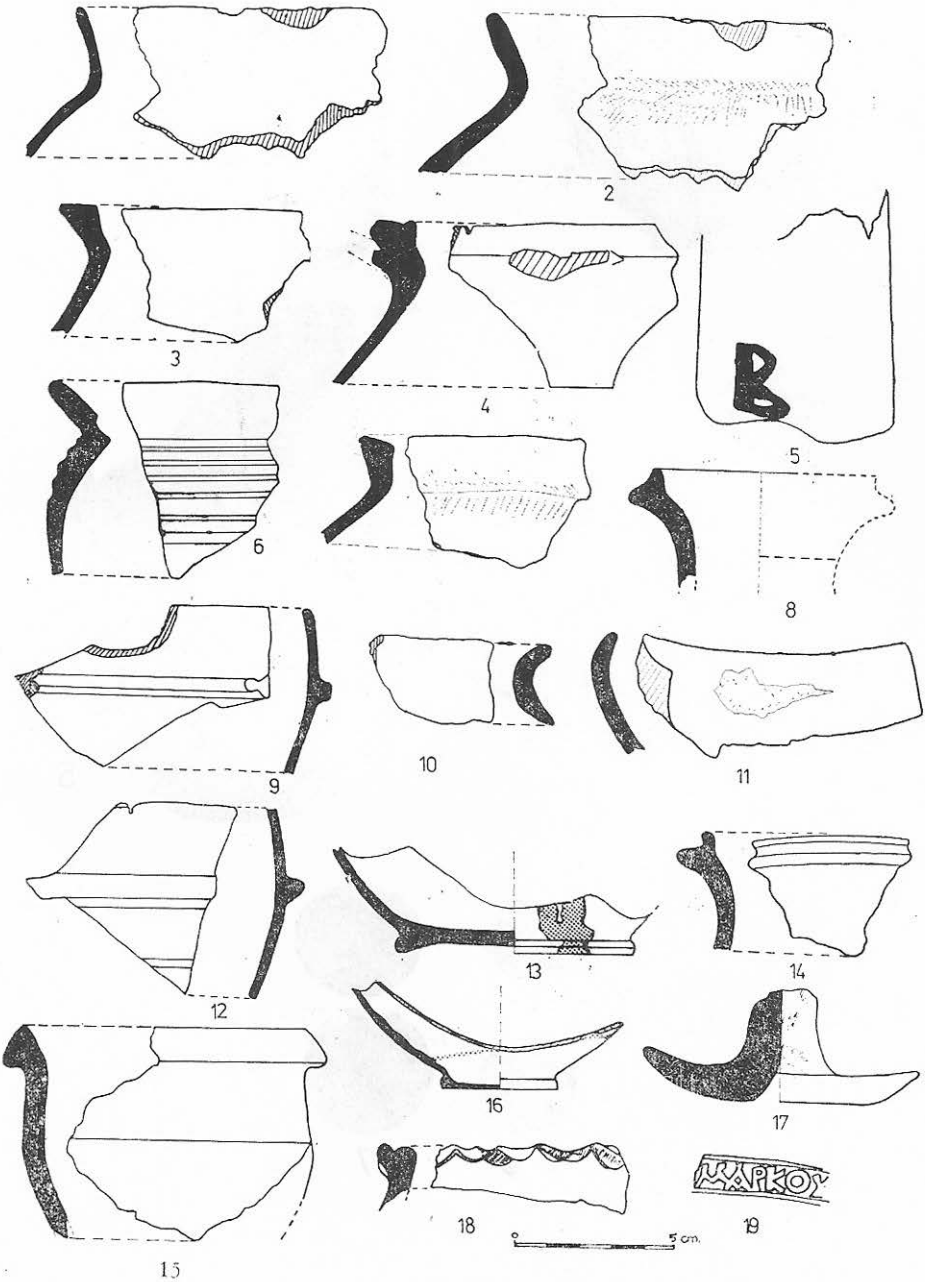

Fig. 2

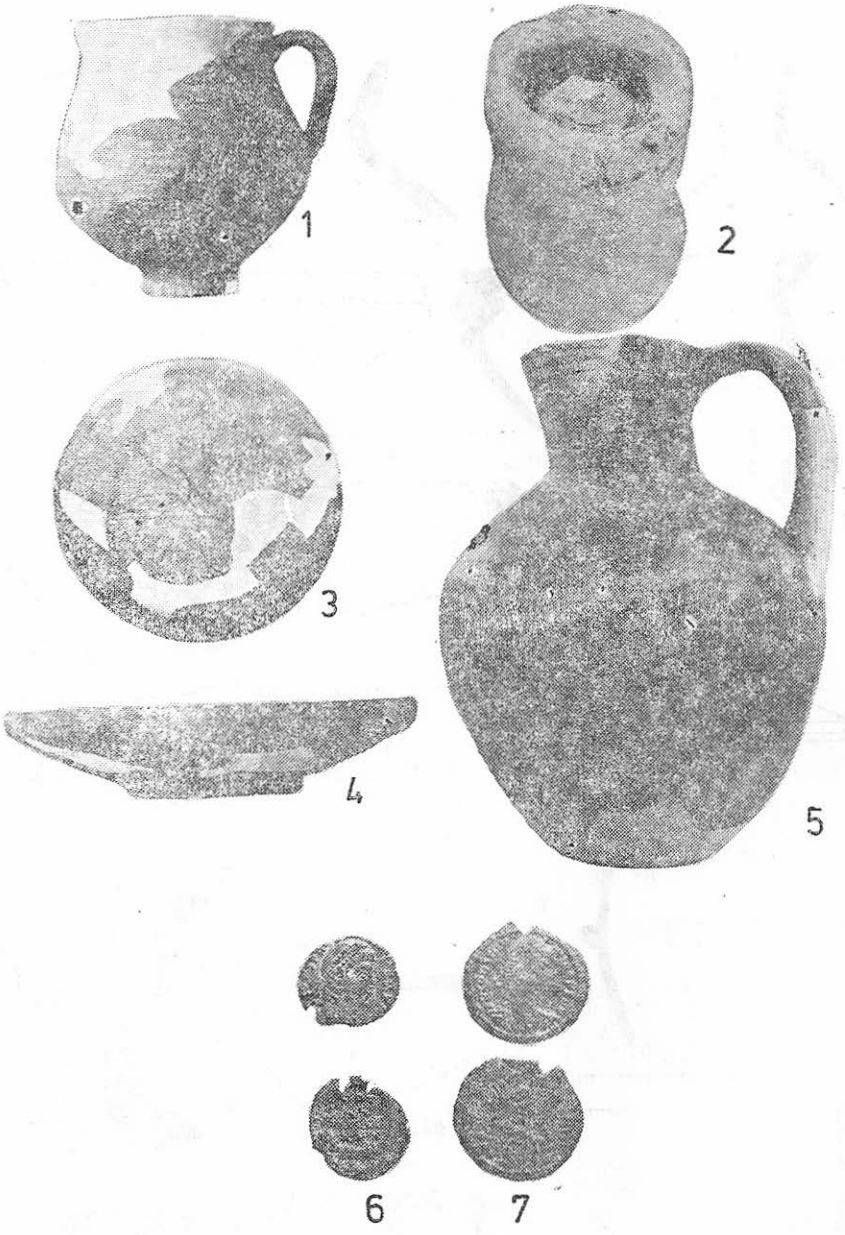

Fig. 3

Fig. 1, 2. S2, caseta 1, 1982. Urcior cu o toartă ; pastă brun-cărămizie ; buză tri-
Fig. 3, 5. lobată d = 16,5 cm ; î = 22 cm. G. Popilian *Ceramica...*, p. 100, tip 12, varianta „b". A. Sz. Burger, în Acta Arch., 18, 1—4, 1966, p. 218, fig. 111, M220, 1 ; p. 233, fig. 126, 28.

Fig. 1, 5. S2, 1982. Căniță, fragment ; pastă gălbui-cărămizie. G. Popilian, *Ceramica...*, pl. LII.

Fig. 1, 4. S2, caseta 1, 1982. Căniță cu o toartă ; pastă brun-orange ; d.g. = 8 cm ;
Fig. 3, 1. d.f. = 3,8 cm ; î = 10,5 cm. Fund profilat. H. Robinson, *Agora V*, K 64 (mijlocul secolului III e.n.) ; G. Popilian, *Ceramica...*, pl. LVII, tip 3, varianta „b" (prima jumătate a secolului III e.n.).

Fig. 2, 17. S1, 1982. Capac de amforă ; pastă gălbuie ; d = 8,5 cm ; î = 4,3 cm. Robinson, *Agora V*, pl. 14, K 119 (jumătatea secolului III).

Fig. 1, 11. S3, 1982. Fund de amforă, refolosit drept capac de amforă. Vezi C. Muşeţeanu şi colab., în Dacia n.s., 22, 1978, fig. 5/5.

Fig. 2, 18. S1, 1982. Afumătoare, fragment, buză ; pastă cărămizie cu angobă galbenă. G. Popilian, *Ceramica...*, p. 116, pl. LXI ; V. H. Baumann, *Ferma...*, p. 164, fig. 59 (secolul II e.n.).

STRAT DE DĂRÎMĂTURĂ

Fig. 3, 7. S2, caseta 1, 1982. Monedă de la Constantius II (nu se poate determina tipul).

HUMUS

Fig. 2, 19. S3, caseta A, 1983. Toartă de amforă ştampilată ; cartuş dreptunghiular ; numele producătorului MARKOY. Pentru producători cu numele de Marcus, în epoca romană, vezi M. H. Callender, *Roman Amphorae*, Londra, 1965, nr. 1014—1020.

Fig. 36. S3, 1983. Monedă de la Constans ; AE ; LRBC, I, 1308 a, anii 341—346. SMC[—].

DIE ARCHÄOLOGISCHEN FORSCHUNGEN IN DER RÖMISCHEN AGRARSIEDLUNG VON HISTRIA ß

Zusammenfassung

V. LUNGU, O. BOUNEGRU, AL. AVRAM

Die 1982 und 1983 durchgeführten archäologischen Forschungen in der 200 m westlich vom Istria-See, in der Nähe des Dorfes Istria liegenden Siedlung von Histria ergaben wichtige Resultate. Es handelt sich um eine kleine Agrarsiedlung aus dem histrianischen Territorium, deren Anfänge in die erste Hälfte des 2. Jh. u.Z. fallen. Stratigrafisch wurden zwei Niveaus festgestellt : das eine (N I)

aus dem 2. Jh., das andere (N II) aus der ersten Hälfte des 3. Jh. u.Z. Auf dem zweiten Niveau liegen zwei kleine einräumige Gebäude, welche dieselbe Orientierung aufweisen und die um die Mitte des 3. Jh. zerstört worden zu sein scheinen.

Das archäologische Material besteht an erster Stelle aus Keramik, innerhalb deren drei fast vollständige Gefässe einen besonderen Platz einnehmen. Die Keramik ist, je nach dem Niveau oder der Schicht wo sie gefunden wurde, in das 2. oder 3. Jh. datierbar. Im Humus wurden aber auch mehrere Fragmente aufgefunden, die in das 4. Jh. datierbar sind. Wenn man auch die einzigen zwei Münzen, die man in der Siedlung entdeckt hat, in Betracht zieht (Constans und Constantius II), lässt sich behaupten, dass nach der höchstwahrscheinlich im Zusammenhang mit den Goteneinfällen stehenden Zerstörung von der Mitte des 3. Jh. die Siedlung ungefähr bis zur Mitte des 4. Jh. u.Z. fortbestand.

DACIA ŞI MOESIA (SCYTHIA) — PĂRŢI CONSTITUTIVE ALE ETNOSULUI ROMÂNESC

ADRIAN RĂDULESCU

Locul şi rolul Dobrogei este bine circumstanţiat în literatura istorică şi arheologică actuală din România. Şi, este şi firesc să fi ajuns la încheieri revelatorii din moment ce, acest mic teritoriu românesc sud-dunărean, concentrează într-un spaţiu relativ restrîns, numeroase vestigii arheologice, variate ca fond şi formă ; cele mai multe fac referire particulară la perioada clasică. Predilecţia amintită se explică printr-o foarte îndelungată evoluţie a istoriei romane şi romano-bizantine, ca să nu mai adăugăm şi prelungirea de la începuturile feudalismului cu tentă de aceeaşi sorginte latină a civilizaţiilor marcate de bizantini şi genovezi.

Cu toate acestea, un examen mai atent al lucrărilor referitoare la antichitatea romană de pe teritoriul patriei noastre, în care includem — păstrînd proporţiile — Dacia şi Moesia Inferior, face să se simtă o oarecare dezavantajare a celei de-a doua provincii romane, în procesul nostru etnogenetic. Asupra acestui proces vom stărui în acest cadru, cu gîndul la o reorientare şi o redimensionare a marelui aport pe care îl reprezintă Dobrogea în structura istorică românească, ca o componentă de prim ordin al complexului şi importantului proces de romanizare.

Se ştie că între veacurile II—I î.e.n., sub o formă sau alta, teritoriile Peninsulei Balcanice cad sub stăpînirea Romei. La sfîrşitul erei vechi Imperiul roman era prezent la Dunărea mijlocie şi la Dunărea de jos ; încă din anul 29/28 î.e.n. [1], ţărmul vest-pontic, cu tradiţionalele oraşe greceşti, intră sub autoritatea unei forţe politico-militare care avea să dureze aici peste şapte veacuri consecutiv. Consolidarea şi amplificarea acestei stăpîniri, pînă la dimensiunile unei provincii de sine

[1] Cassius Dio, *Istoria romană*, 51, 23, 2—26, 6 ; D. M. Pippidi, *DID*, 1, Bucureşti, 1965, p. 291—293.

stătătoare, diferită de condiția clientelară inițială — în cadrul regatului trac — avea să se împlinească treptat, în primul veac al erei noastre, sub împărații Tiberius, Claudius, Domitian și Traian.

Deci, lumea moesică și getică sud-dunăreană intră de timpuriu într-un lung și ireversibil proces de romanizare ; fenomenul fuziunii și al amalgamării etniilor intrate în contact nemijlocit, constituie o realitate dovedită pertinent în izvoarele literare, epigrafice, numismatice, gliptice și arheologice. Putem deci vorbi încă de pe atunci, de o puternică acțiune de romanizare ce se exercită și în nordul Dunării, ca o consecință firească a vecinătății teritoriale dar și a identității etnice și lingvistice dintre triburile tracice din nordul și sudul fluviului, mediu prielnic pentru vehicularea bunurilor materiale și spirituale romane din epocă. Civilizația latină se va impune cu atît mai mult cu cît mijloacele politico-administrative folosite tradițional duc la constituirea provinciei Moesia pe toată întinderea dintre munții Balcani și Dunărea inferioară. Lumea tracă sud-dunăreană va fi în timpul acesta mult imobilizată în conflictele care vor urma pe durata sec. I î.e.n. — I e.n. cu geto-dacii nord-dunăreni. Conchidem astfel că imensul teritoriu dintre Balcani și Dunăre, altădată parte integrantă a statului burebistan, înseamnă o pierdere irecuperabilă pentru frontul antiroman pe care l-a inițiat cîndva marele rege [3] și avea să-l continue, în condiții schimbate, Decebal. Aceasta însă, numai pe plan politic. Din punct de vedere etnic însă, asistăm la consolidarea unui mare avanpost al lumii romane în sînul triburilor traco-getice, linia Dunării marcînd nu neapărat un hotar de netrecut, ci, dimpotrivă, o puternică arteră catalizatoare între sudul supus și nordul aflat în alerta evenimentelor care anunțau epopeea dramatică de la începutul sec. II e.n. : războaiele de cucerire a Daciei [4]. Astfel stînd lucrurile, se conferă provinciei Moesia Inferior — constituită în provincie prin separarea sa de Moesia Superior în anul 86 e.n. [5], sub Domitian — un avans considerabil față de provincia Dacia, dacă luăm în considerare primele contacte cu stăpînirea romană încă din sec. I î.e.n. [6].

Locul celor două Moesii, și cu precădere al Moesiei Inferior, este precis circumstanțiat în spațiul geo-politic dat, iar romanizarea cu implicațiile sale în zona carpato-dunăreano-pontică, va căpăta un mare avans. Anterioritatea și preeminența provinciilor romane sud-dunărene, dar în special a Moesiei Inferior la gurile Dunării, conduce nemijlocit la

---

[2] R. Vulpe, *DID*, 2, București, 1968, p. 24—129 ; I. I. Russu, *Daco-geții în Imperiul roman*, București, 1980.

[3] V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 78—82 (ediția nouă, București, 1982, p. 48—53) ; C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, p. 286 ; H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1965, p. 75—105 ; idem, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 55—76, idem, *Pontica*, IV, 1971, p. 89—96 ; D. M. Pippidi, *DID*, 1, p. 282—283 ; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1975.

[4] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 68—117 ; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista...*, p. 275—329.

[5] D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 301 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 71.

[6] D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 276 și urm. ; Idem, *Scythia Minora*, București-Amsterdam, 1975, p. 167 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 25—26, n. 6.

stabilirea unor contacte strînse cu zonele nord-dunărene din Cîmpia Munteană şi din sudul Moldovei [7], astfel că istoria epocii romane a acestor regiuni se leagă strîns, şi cronologic şi faptic, de istoria unor provincii a căror alcătuire a premers Dacia cu aproape 130 de ani.

Refacerea unităţii din sînul triburilor geto-dacice din nordul Dunării, sub conducerea energicului şi iscusitului rege Decebal, în ultimele decenii ale sec. I e.n., înseamnă cu necesitate o evoluţie întemeiată pe realităţi social-economice mature, proprii. Dar să nu pierdem din vedere un aspect important : consolidarea unităţii statului geto-dac refăcut şi extins, implică şi o puternică recrudescenţă în zonă, tocmai faţă de modificările structurale survenite în lumea moesică sud-dunăreană — mai exact, traco-getică. Putem considera că simultan, tot mai insolentele imixtiuni pe plan politic-militar şi economic ale Romei în treburile geto-dacilor, a căror libertate şi independenţă aveau să se resimtă grav în anii ce au urmat alcătuirilor provinciale sud-dunărene, reprezintă o cauză majoră atît a sudurii lor politice şi militare, dar şi una a marilor conflicte ce se anunţau la începutul sec. II e.n.

Războaiele care au premers marile bătălii pentru apărarea Daciei între anii 101—106 e.n. [8], sînt, indiscutabil, ecoul profundelor reacţii politice şi militare şi al insistentelor ingerinţe diplomatice în mediul geto-dac. Cauzele războaielor de la începutul sec. II e.n., se înţeleg tocmai în lumina raporturilor precare ce au condus atît la violentele confruntări dinaintea războaielor, cît şi la revoltele de după cucerirea Daciei.

Cert rămîne faptul că romanizarea, lentă sau violentă, ca proces legic şi logic, începuse cu multă vreme înainte de cucerirea Daciei ; cucerirea nu făcea decît să adauge o nouă zonă, bogată şi dens populată, cu un avans apreciabil pe calea romanizării, unui imperiu care se afla la apogeul extensiunii sale.

Noua provincie cu teritoriile constitutive este supusă unui atent proces de racordare nu numai la sistemul politico-militar şi administrativ, specific unui uriaş organism statal de tip imperial sclavagist, ci şi la integrarea într-o spiritualitate întemeiată pe practici religioase, pe obiceiuri şi credinţe, pe limbă şi cultură [9] proprii unei civilizaţii evoluate în lumea veche, dar şi cu fireşti similitudini, pe aceleaşi planuri, în

---

[7] D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, 1966, p. 15—102 ; M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 29—78 ; I. Glodariu, *Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, Cluj, 1974 ; S. Sanie, *Civilizaţia romană la est de Carpaţi şi romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. — III e.n.)*, Iaşi, 1981 ; I. Ioniţă, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi*, Iaşi, 1982, p. 1 —85.

[8] Suetonius, Domitian, VI, 1 ; Eutropius, VII, 23, 4 ; Iordanes, Gel. XIII, 76—78 ; cf. şi V. Pârvan, *Getica*, p. 111—114 ; R. Vulpe, *DID*, 2, p. 69—77 ; H. Daicoviciu, *Dacii*, p. 202—208.

[9] V. Pârvan, *Dacia* [5], Bucureşti, 1972, p. 129—159 ; M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, p. 338—358 ; D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, vol. I, *Dacia romană*, Bucureşti, 1980 ; I. I. Russu, *Daco-geţii în Imperiul roman*, Bucureşti, 1980 ; idem *Etnogeneza românilor*, Bucureşti, 1981, p. 141—144 ; 165—193.

lumea geto-dacă. Etniilor tradiționale din zona carpato-danubiană, li se adaugă, ca de regulă, lumea coloniștilor, indiferent din ce parte a imperiului a fost adusă [10], iar sinteza etno-genetică se va aprofunda și extinde simultan nu numai în limitele celor două provincii Moesia și Dacia, ci și în spațiile geografice unde efectiv forțele militare ale Romei au lipsit.

Să înțelegem prin aceasta o parte — cea de răsărit a Cîmpiei Muntene, nordul Moldovei și zona nordică a Transilvaniei locuită de dacii liberi. Acestea sînt recunoscute ca zone de influență.

Dar influența a fost atît de mare și de puternică în teritoriul cuprins între Nistru și Carpații Orientali, încît nu se poate concepe acest proces larg decît numai prin existența îndelungată a provinciei *Moesia Inferior* (respectiv Scythia, din sec. IV e.n.).

Pornind tocmai de aici, prof. Radu Vulpe a ajuns la cunoscutele considerații din Istoria României, I, 1960, p. 525 : „Circulația romană prin mijlocul acestor teritorii era tot atît de frecventă ca și înainte. Negustorii, trupele, funcționarii provinciali, puteau folosi cu destulă siguranță drumurile dintre Dobrogea și sud-estul Transilvaniei, nici o primejdie nefiind de temut din partea localnicilor, dezarmați și ținuți în respect de numeroasele și puternicele unități de pe linia sinuoasă a *limes*-ului, care îi înconjura din toate părțile. Contactul lor cu reprezentanții civilizației romane și influența înfloritoarei vieți romane din provinciile vecine n-au putut rămîne fără efecte asupra culturii lor. Dovezile arheologice ale pătrunderii economice și culturale romane în Moldova și în Muntenia sînt foarte frecvente. Monedele romane imperiale se găsesc peste tot în interiorul acestor regiuni și în număr mult mai mare decît în țările care ieșeau din sfera autorității romane imediate. Dacă viața păstorilor și plugarilor geto-daci de aici s-a desfășurat numai în modeste forme rurale, fără clădiri de zid și fără pietre scrise, nu este mai puțin adevărat că cultura romană a trebuit pînă la urmă să-i cîștige într-o oarecare măsură și pe ei, ca pe frații lor de peste Dunăre și de peste munți".

Această situație, astfel schițată, se va menține pentru teritoriul carpato-danubian, în forme de mult determinate arheologic, chiar și după retragerea aureliană [11]. În ciuda deosebirilor ce decurg din structura organizatorică a Romei imperiale, cele două provincii, Dacia și Moesia Inferior, concură plenar la plămada noastră etnică. Subliniem însă un fapt important și anume, că încă de pe atunci unitatea de neam și de limbă, în plină fuziune și alambicare, vădea și semnele unei identități administrative și militare. Cu titlu de exemplu, să stăruim puțin asupra acestui aspect.

---

[10] D. Macrea, *op. cit.*, p. 176—256 ; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 190—195.

[11] D. Protase, *Problema continuității în Dacia...*, p. 103, 202 ; M. Macrea, *op. cit.*, p. 436—479 ; I. Ioniță, *op. cit.*, p. 86—117 ; I. I. Russu, *Etnogeneza*, p. 195—207.

Documentele epigrafice și literare analizate mai în detaliu în ultima vreme, au dus la cunoașterea unor guvernatori ai Daciei Superior care au preluat apoi conducerea în provincia Moesia Inferior, ca de exemplu : Sextus Iulius Severus, conduce Dacia Superior între anii 119—127 e.n., iar apoi Moesia Inferior între anii 128—130 e.n. [12].

Ordinea de guvernare a celor două provincii putea fi însă și inversă. Astfel, P. Helvius Pertinax se află în fruntea Moesiei Inferioare între anii 175—176 e.n., și apoi în fruntea celor trei Dacii între anii 177—180 e.n. [13]. Publius Septimius Geta este numit în Moesia Inferior între anii 193—194 e.n., iar între 194—198 e.n. el guvernează cele trei Dacii : Apulensis, Porolissensis și Malvensis [14].

Foștii guvernatori ai Moesiilor erau preferați la conducerea Daciilor fiindcă ei aveau posibilitatea, încă din timpul funcționării în provinciile amintite, să facă cunoștință cu problemele militare ale Daciei învecinate. Interesele și problemele fuzionau adesea.

S-a constatat astfel că cele două provincii, Moesia și Dacia, erau acordate foștilor *legați* ai legiunilor chiar din aceste provincii. De exemplu M. Claudius Fronto cunoaște *Limes*-ul Dunării de Jos în calitatea sa de comandant al leg. XI Claudia (cu sediul la Durostorum), ca să fie numit apoi într-o situație critică pentru Dacia, în fruntea acestei provincii, între 168—170 e.n. [15].

Desigur putem urmări strînsele legături militare între cele două provincii și prin „circulația" unor militari activi sau veterani.

Astfel Fl. Antonius Romanus, *beneficiarius consularis* al leg. XIII-a Gemina Antoniniana de la Apulum, închină o inscripție zeiței Diana în Dobrogea, la Taița (anul 218 e.n.) [16]. Prezența sa în partea de nord-vest a Dobrogei poate să explice importanța economică pentru Dacia a drumului care, traversînd regiunea litoralului, ajungea pe Valea Siretului și prin pasul Oituz pînă în Transilvania [17].

Consemnăm, de asemenea, prezența a o serie de militari din leg. XIII-a Gemina, în Dobrogea : fostul centurion L. Aemilius Severus de la Tropaeum Traiani [18] ; Q. Baebius Proculus și C. Antonius Fronto — fost beneficiar consular — la Tomis și în împrejurimi etc. [19].

---

[12] A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1941, p. 66—67. J. Fitz, *Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior*, Weimar, 1966, p. 46, 57. I. Piso, *Fasti provinciae Daciae* (rezumatul tezei de doctorat), 1983, p. 8 și 14.

[13] A. Stein, *op. cit.*, p. 80—81 ; J. Fitz, *op. cit.*, p. 48 ; I. Piso, *op. cit.*, p. 9, 19. D. Tudor, *Pontica*, 7, 1974, p. 39—45.

[14] A. Stein, *op. cit.*, p. 80—81. J. Fitz, *op. cit.*, 49, 66. I. Piso, *op. cit.*, p. 9 și 16.

[15] *CIL*, III, 1457 — *ILS* 1097 = I. I. Russu și colab. *IDR*, III, 2, București, 1980, nr. 90. *CIL*, VI, 1377 (= 31640) = *ILS*, 1098. C. și H. Daicoviciu, Acta MN, 4, 1967, p. 78—81. E. Thomasson, *Laterculi praesidium. Moesia, Dacia, Thracia*, Göteborg, 1977, p. 39 și 42—43.

[16] *CIL*, III, 6161 = Em. Doruțiu-Boilă, *ISM*, V, București, 1980, nr. 247.

[17] V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, 2, ARMSI, s. 2, t. 36, 1914, p. 106—123.

[18] *CIL*, III, 14214 [8].

[19] *CIL*, III, 12497 ; *AEM*, 8, p. 24, nr. 63, *CIL*, III, 7545, cf. A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 44—45.

Semnificativă în acest sens este situația lui Titus Valerius Marcianus, născut în *canabae*-le de la Troesmis — și el fost beneficiar consular — care urmase în cariera sa militară, leg. V-a Macedonica, în anul 162, în Orient, iar în 166 pe frontul marcomanic, ca să fie lăsat la vatră în 170 în Dacia (unde fusese transferată legiunea). El precizează însă că „s-a întors la larii săi" (reversus ad lares suos), adică în *canabae*-le de la Troesmis [20].

Un exemplu elocvent ne oferă și C. Valerius Iulianus de origine din *colonia Ulpia Zermizegetuza*, capitala Daciei, ajuns *primus pilus* al legiunii *XI Claudia* de la Durostorum, cum ne dovedește monumentul său funerar, descoperit recent în Dunăre, lîngă Ostrov [21].

Acestea sînt numai cîteva exemple asupra cărora ne-am oprit pentru a sprijini ideea unității între cele două maluri ale Dunării, pînă la țărmul vest-pontic, în sec. I — III e.n.

Și dacă facem o retrospectivă asupra perioadei dominatului pînă la venirea bulgarilor (sec. IV—VII), vom constata situații absolut similare. Fiindcă este un fapt prea bine cunoscut că retragerea aureliană a însemnat în realitate o mutație pur administrativ-militară de natură să mascheze realitățile din nordul fluviului, în condițiile marilor migrații. Romanizarea mult avansată la acea dată continua cu intensitate nu numai în Scythia Minor cu zonele aferente din Moldova și Muntenia, pe care le-a controlat și dominat dintotdeauna din acest punct de vedere, ci și asupra întregului teritoriu care reprezintă acum România. Dacia, mult avansată în acest complex proces, rămîne o zonă efectiv romanizată pe parcursul a circa trei veacuri, dar continua în realitate să constituie obiectul aceluiași fenomen istoric, grație tocmai provinciei dintre Dunărea de Jos și Mare, în plină ascensiune romano-bizantină [22].

Chiar dacă pe locul Daciei dispăruse o formă de organizare provincială, tipic romană — de ordin administrativ și militar — în schimb, rămînea, din punct de vedere etnic, o puternică entitate, poporul daco-roman. Acesta, cu formele sale de manifestare date de noile condiții, se unea material și spiritual cu masa etnică dintre Dunăre și Mare, al cărei ascendent roman se continua în formele noi date de apropierea cu noul sediu al imperiului de răsărit, Constantinopole. De pe acest teritoriu a continuat, cu și mai multă vigoare, să se exercite în nord, influențe social-economice și culturale, dintre cele mai importante și mai variate, care dau amprenta spiritualității românești de mai tîrziu. Concepem procesul romanizării, pînă la venirea slavilor și bulgarilor, ca o continuare firească a legăturilor nemijlocite care s-au stabilit în decursul veacurilor între nordul și sudul Dunării, respectiv sec. IV—VII. Spunem sec. VII, ca termen dat de venirea bulgarilor [23], cu observația că documentele arheologice infirmă aproape în totalitate prezența statornică a acestei etnii în spațiul cuprins între Dunărea de Jos și Marea Neagră.

---

[20] *CIL*, III, 7505 = *ILS*, 2311 = *ISM*, V, nr. 160.
[21] M. Bărbulescu-Munteanu, A. Rădulescu, *Pontica*, 15, 1982, p. 153—159.
[22] I. Barnea, *DID*, 2, p. 369—502.
[23] Idem, *DID*, 3, București, 1971, p. 7—69.

Romanizarea înseamnă în perioada sec. IV—VII o accentuată cristalizare a etniei străromânești, în formele de manifestare date de noile condiții istorice și care reprezenta entitatea nord-dunăreană a marii mase umane care se întindea și în sud, dar care continua să viețuiască sub scutul protector al imperiului de răsărit. Astfel, premizele fundamentului etnic românesc, ivite în epoca principatului, capătă valențele unor realități reieșite din îndelungatul amestec geto-daco-roman, cuprins între sec. I—VII e.n., în cadrul căruia, fundalul geografic dat de cele două provincii, Dacia și Moesia Inferior (Scythia Minor) avea să ocupe loc în istorie potrivit cu contribuția fiecăreia la prefigurarea nației românești, într-o unitate absolut organică. Fiindcă independent de organizarea statală a imperiului roman — și în perioada principatului și în cea a dominatului — în cuprinsul căruia cele două provincii funcționează separat (sec. II—III e.n.), apoi în contacte frecvente și intense (sec. IV—VII), unitatea etnică [24] se desăvîrșește în cuprinsul acelor hotare care aveau să formeze peste veacuri statul român. În cuprinsul acestuia se încheagă limba și poporul român, moștenitor al atributelor majore geto-dacice și romane, dînd specificul inconfundabil al unei civilizații care se întinde unitar în spațiul carpato-danubiano-pontic. Aceștia sînt românii, zămisliți deci deopotrivă în aria căreia li se circumscriu în primul rînd Dacia și Moesia Inferioară (Scythia Minor) cu teritoriile lor aferente, romanizate tot atît de intens ca și în organismele provinciale propriu-zise.

DAZIEN UND MOESIEN (SCYTHIA) — BESTANDTEILE DES RUMÄNISCHEN ETHNOS

Zusammenfassung

A. RĂDULESCU

Der Verfasser beschreibt eingehend die Rolle der Provinz Moesia Inferior im ethnischen Problem des rumänischen Volkes und den Beitrag der Dobrudscha zur historischen rumänischen Sruktur. Dank der ersten Kontakte, schon aus dem 1. Jh. v.u.Z., macht die zukünftige Provinz Moesia Inferior (im Jahre 86 u.Z. gegründet) wesentliche Schritte auf dem Weg der Romanisierung. Die ethno-genetische Synthese vertieft und erweitert sich in den Jh. 1—3 u.Z.

Nach dem Rückzug des Kaisers Aurelian, wird die schon damals sehr fortgeschrittene Romanisierung auch dank der im vollen römisch-byzantinischen Aufschwung befindlichen Provinz zwischen der unteren Donau und Meer, fortgeführt.

[24] I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, passim.

NOI DESCOPERIRI DIN NECROPOLELE TOMITANE

C. CHERA-MĂRGINEANU, V. LUNGU

În anul 1983, în triunghiul format de str. Basarabi, bd. Republicii și bd. 1 Decembrie 1918 s-au efectuat excavații pentru blocurile de locuințe L_4, L_5 și L_6. În timpul lucrărilor au fost depistate urmele unor morminte de epocă romană și romano-bizantină, care au constituit obiectul unei atente cercetări arheologice de salvare (vezi harta).

Vom începe cu prezentarea tuturor complexelor funerare (vezi tabelul).

TIPUL MORMINTELOR

Toate mormintele săpate sînt în firidă și cu cameră de acces [1], singura excepție constituind-o M_{30}, care avea două firide și cameră de acces comună. Tipul mormintelor M_1 — M_{29} este foarte bine cunoscut la Tomis [2], Callatis [3] și Histria [4], nefiind cazul să mai insistăm asupra originii, vechimii și nici a răspîndirii sale în diversele areale geografice, pentru că în acest sens s-au făcut suficiente referiri [5]. La tipul acesta de mormînt s-a observat că o parte dintre ele au firida îngustă (0,50—0,67 m), colțurile rectangulare și o pantă accentuată, conținînd numai un singur schelet (M_3, M_5, M_9, M_{11}, M_{12}, M_{13}, M_{14}, M_{17}, M_{27}), iar celelalte morminte au firida mult mai lată (0,65—2,25 m), colțurile

---

[1] La toate complexele funerare orientarea firidei a fost considerată în funcție de camera de acces, iar la orientarea scheletelor s-a ținut cont de poziția cap — picioare.

[2] V. Barbu, SCIV, 22, 1971, 1, p. 53, fig. I, 7.

[3] E. Bîrlădeanu, Pontica 10, 1977, p. 127—150.

[4] P. Alexandrescu, Histria 2, 1966, p. 221, M XXX [2], mormînt datat în a doua jumătate a sec. I e.n., cu firida săpată însă pe latura lungă a gropii, fiind considerat sarmat.

[5] E. Bîrlădeanu, *op. cit.*, p. 143—144 ; V. Lungu, C. Chera-Mărgineanu, Pontica 15, 1983, p. 183—184.

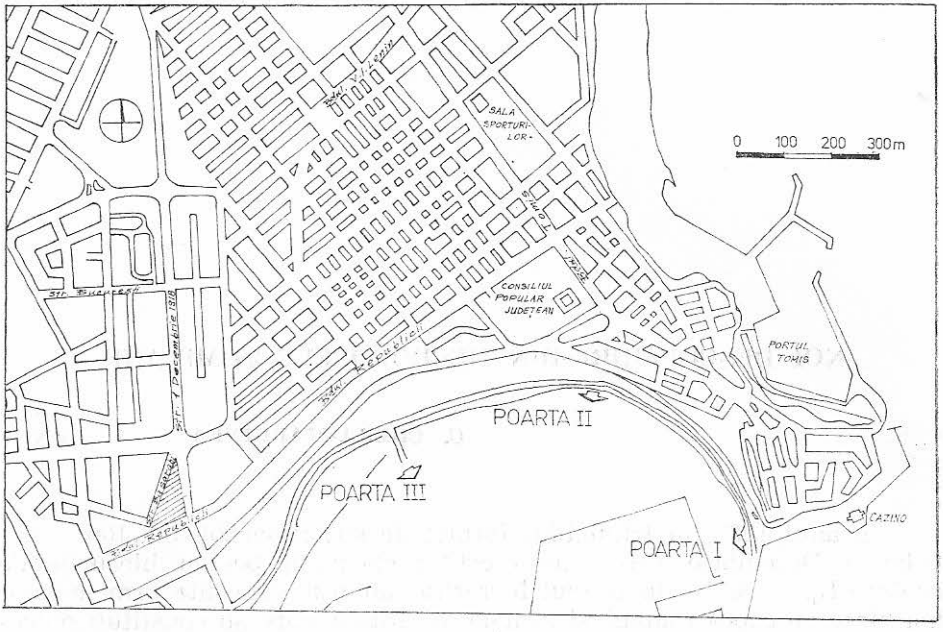

rotunjite, nu sînt în pantă și adăpostesc de regulă cîte două sau mai multe schelete (M_1, M_2, M_4, M_6-M_8, M_{10}, M_{15}, M_{16}, M_{19}, M_{20}-M_{26}, M_{28}, M_{29}). Pe lîngă tipul de mormînt cu o firidă a mai fost cercetat M_{30} cu două firide, dar care se datează mai tîrziu, neavînd nici o legătură cronologică cu mormintele de sec. III-IV e.n. și aparținînd necropolei mai tîrzii, de sec. VI, ale cărei limite cunoscute pînă în prezent sînt : plaja „Muncitorul" la est, gara nouă la vest și bd. Republicii la sud. Asemenea morminte au apărut la Tomis pentru prima dată în sec. al IV-lea [6] și se perpetuează, după cum o dovedește acest mormînt, pînă în veacul al VI-lea al erei noastre.

Pe lîngă aceste constatări trebuie amintit și faptul că majoritatea firidelor erau închise fie cu țigle, fie cu blocuri de piatră, iar altele nu prezentau aceste elemente.

RITUL ȘI RITUALUL

Din cercetarea tuturor mormintelor s-a putut observa practicarea în totalitate a ritului inhumației. Înmormîntările s-au făcut în sicriu sau direct pe podeaua de loess, fiind înregistrate atît înmormîntări individuale cît și colective (vezi tabelul). Au fost cercetate și trei morminte cenotaf. Scheletele erau întinse pe spate, cu mîinile pe lîngă corp, aduse pe bazin, sau o mînă pe abdomen și alta pe lîngă corp (vezi tabelul).

[6] *Ibidem*, p. 183, pl. I, B

Nr. mormânt	Dimensiunea firidei în metri L	l	h	Dimensiunea camerei de acces L	l	Adâncimea în metri	Cu cărămidă	Firida blocată cu țigle	Firida blocată cu sticle	Orientarea firidei	Orientarea scheletului	Poziția scheletului	Nr. scheletului	Obiectul funerar	Dimensiunea obiectului funerar	Diametrul obiectului funerar	Inv.
1	2	1,40	0,70	2	0,80	3	■	—	■	la NV	SE(40°)	⦶	1	M1/1	L = 10,1 cm l = 2,2 cm h = 3,5 cm	III	31355
2	2,20	1,30	0,80	1,80	0,80	3	—	—	—	la S	N	▲ ⦶	2	M1/2	h = 8,1 cm d.m. = 8,3 cm	III	31353
3	2,60	0,70	0,70	2,20	0,70	3,50	■	—	—	la SE	NV(340)	⊖	1	M1/3	h = 12,9 cm d.m. = 8,3 cm	I	31354
4	2,60	1,87	1,00	2,20	0,90	3,00	■	—	■	la V	E	⊖	2	M1/4	h = 9,2 cm d.bulb = 1,3 cm	III	31155
5	2,00	0,60	0,80	1,80	0,70	2,50	■	■	—	la SV	SV(240)	●	1	M1/5	h = 15,2 cm d.m. = 9,6 cm	I	31356
6	1,80	0,65	0,45	DISTRUSĂ		3,20	—	—	—	la NE	SV(240)	⊖	1	M2/6	L = 7,9 cm l = 6,1 cm h = 2,8 cm	IV	31161
7	2,00	1,20	0,80	DISTRUSĂ		2,50	—	—	—	la E	V	⦶	1	M2/5 Emasculat	—	V	—
8	L.P. 0,90	0,70	0,70	DISTRUSĂ		2,50	—	—	—	la N	S	⊖	1	M 2/7	L = 8,2 cm l = 6,9 cm h = 2,6 cm	IV	31162
9	2,20	0,67	0,70	DISTRUSĂ		3,50	—	—	—	la NE	SV(210°)	⊖	1	M2/8	Fragment	IV	—
10	2,20	1,80	—	DISTRUSĂ		3,20	—	—	—	la SV	—	⊖	2	M2/9	h = 13,9 cm d.m. = 9,6 cm	VII	31157
11	2,00	0,65	0,62	1,90	0,62	3,00	—	—	—	la SE	NV(340°)	⦶	1	M2/12	h = 13,6 cm d.m. = 2,4 cm	VII	31156
12	2,00	0,65	0,65	DISTRUSĂ		3,20	■	—	—	la SE	≈NV	⊖	1	M2/14	h = 10,5 cm d.m. = 8,2 cm	VII	31158
13	L.P. 1,00	0,50	0,70	DISTRUSĂ		1,90	—	—	—	la NV (300°)	—	⊖	1	M2/10	h = 9,4 cm d.m. = 8,9 cm	VII	31159
14	2,00	0,60	0,60	L.P. 0,20	0,60	4,20	■	■	—	la E	—	⊖	1	M2/11	h = 8,1 cm d.m. = 7,5 cm	IV	31160
15	2,10	1,45	0,70	2,00	0,80	4,00	—	—	■	la NV (340°)	—	⊖	?	M2/13	L = 11 cm l = 2 cm	VI	31191
16	L.P. 1,40	0,90	—	DISTRUSĂ		3,00	—	—	—	la SV (220°)	—	⊖	1	M3/15	h = 8,2 cm d.m. = 8,4 cm	I	31165
17	1,40	0,60	0,80	1,80	0,70	3,55	■	■	■	la SV (260°)	—	⊖	?	M3/15	L = 11 cm l = 8,1 cm h = 3,8 cm	III	31163
18	D I S T R U S E					—	—	—	■	—	—	⊖	?	M3/17	h = 10,1 cm d.m. = 11,2 cm	III	31164
19	2,00	1,45	0,60	DISTRUSĂ		3,00	■	—	■	la NE	SV(240)	⦶ ⦶	2	M4/21	h = 8,6 cm d.m. = 9,1 cm	IX	31167
20	2,10	1,39	0,80	DISTRUSĂ		3,20	—	—	■	la NE	NE(40)	⊖	2	M4/23	Fragment	VIII	—
21	2,70	2,00	0,80	2,64	1,00	3,50	—	■	—	la E	V	⊖	3	M4/22	L = 9,9 cm l = 6,8 cm h = 3,1 cm	IX	31193
22	2,00	0,85	—	DISTRUSĂ		3,50	—	■	—	la E	CENOTAF	—		M4/19	Fragment	IX	—
23	2,20	1,50	0,70	1,60	0,80	3,50	■	—	■	SV (220°)	—	⊖	1	M4/18	h = 17,2 cm d.m. = 11,8 cm	XIII	31192
24	2,00	1,80	0,70	1,50	0,65	3,20	—	■	—	la E	V	⊖	2	M4/20	Fragment	IX	—
25	2,20	1,25	0,80	DISTRUSĂ		3,00	C	E	N	O	T	A	F	M5/26	h = 10,3 cm d.m. = 7,2 cm	I	31170
26	2,10	1,75	0,70	2,10	0,75	3,50	—	—	—	la E	—	⊖	?	M5/24	h = 13 cm d.diz. = 4,5 cm	X	31169
27	2,00	0,60	0,80	1,60	0,70	4,50	■	■	—	la NE (40°)	—	⊖	1	M5/[illegible]	h = 9,5 cm d.m. = 9,4 cm	III	31168

28	2,20	1,90	—	DISTRUSĂ		3,20	—	—	—	la E	—	⊖	2	M6/27	h = 13 cm d.m. = 9 cm	III	31173
29	2,35	2,25	1,20	DISTRUSĂ		4,00	—	—	■	la SV (250°)	CENOTAF			M6/28	L = 9,6 cm l = 4,7 cm h = 3,4 cm	III	31174
*V 30 E	2,40 2,10	2,00 2,45	0,60 0,80	2,00	1,50	4,00	—	—	—	V E	V	▲①① ⊖⊖⊖ ⊖⊖⊖	10	M7 31	h = 9,6 cm d.m. = 8,9 cm	III	31175
														M7/29	L = 9,7 cm l = 4,5 cm h = 3,5 cm	III	31177
														M7/30	L = 13,5 cm d.bulb = 3,9 cm	III	31176
														M8/33	h = 6 cm d.m. = 7,8 cm	III	31178
														M8/35	L = 4,3 cm l = 5,5 cm h = 2,4 cm	III	31179
														M8/32	L = 13,5 cm	III	31194
														M8/34	Fragment	III	—
														M9/36	h = 9,2 cm d.m. = 9,1 cm	XI	31180
														M9/37	L = 8 cm l = 5,6 cm h = 2,6 cm	XI	31181
														M10/38	L = 14,5 cm d.bulb = 3,2 cm	XII	31182
														M10/39	Fragment	XII	—
														M11/40	Fragment	I	—
														M11/41	h = 8,5 cm d.m. = 8,5 cm	III	31184
														M12/42	h = 8,6 cm d.m. = 8,6 cm	I	31185
														M13/43	h = 8,4 cm d.m. = 8,3 cm	I	31186
														M14/44	L = 11,3 cm l = 3,1 cm h = 3,6 cm	III	31187
														M18/45	d. exterior: 4,5 cm	XIII	31190
														M19/46	L = 17,5 cm d.bulb = 2,2 cm	XIV	31171
														M19/47	L = 18,8 cm d.bulb = 2,3 cm	XIV	31172
														M 20	monedă Aurelian 270-272	XV	—
														M20/48	L = 6,2 cm	XV	31188
														M21/49	Fragment	XVI	31189
														M21/50	?	XVI	—
														M30/53	L = 3,1 cm l = 4,5 cm	XVIII	31194 inf. E.
														M30/51	L = 3,1 cm l = 0,3 cm h = 2,8 cm	XVIII	31195
														M30/52	Fragment	XVII	—

L E G E N D Ă

* CAMERA DE ACCES ; L.P. = LUNGIME PĂSTRATĂ ; 30* = MORMÎNT CU C.D.A. COMUNĂ ȘI DOUĂ FIRIDE, UNA LA V ȘI ALTA LA E ; 5 MONEDE* = 4 ILIZIBILE, 1 DE LA IULIA DOMNA (193-211 E.N.).

⊖ DERANJATE ; ① MÎINILE PE LÎNGĂ CORP ; ▲ O MÎNĂ PE ABDOMEN, CEALALTĂ PE LÎNGĂ CORP ; ● MÎINILE PE BAZIN. I-LA CAP ; II-LÎNGĂ MÎNA STÎNGĂ ; III-LA PICIOARE ; IV-LA PICIOARELE PRIMULUI SCHELET DE LA EST ; V-ÎN MÎNA STÎNGĂ ; VI-ÎN REGIUNEA ȘOLDULUI ; VII-LA PICIOARELE CELUI DE-AL DOILEA SCHELET DE LA VEST ; VIII-LA CAPUL PRIMULUI SCHELET DINSPRE N ; IX-LA PICIOARELE PRIMULUI SCHELET DINSPRE N ; X-ÎNTRE FEMURELE PICIOARELOR ; XI-ÎN PARTEA DE SV A FIRIDEI ; XII-PE LĂTURA DE S A FIRIDEI ; XIII-ÎN CAMERA DE ACCES ; XIV-LA MÎNA STÎNGĂ A FIECĂRUI SCHELET ; XV-LA MIJLOCUL FIRIDEI ; XVI-ÎN REGIUNEA ABDOMENULUI ; XVII-LÎNGĂ SCHELETUL DINSPRE S ; XVIII-LA CAPUL PRIMULUI SCHELET.

în privința orientării mormintelor și a scheletelor, nu există o regulă predilectă pentru primele trei secole ale erei noastre, excepție făcînd M_{21}-M_{29}, M_{19}, orientate V — E, sau cu unele deviații, după obiceiul creștin, considerate de noi în consecință și datate în sec. IV e.n. și respectiv VI e.n.

INVENTAR. TIPURI DE OBIECTE

Inventarul funerar din cele 30 de complexe descrise este relativ bogat, integrîndu-se în totalitate orizontului cultural provincial-roman.

Ponderea cea mai mare din totalul pieselor de inventar o deține ceramica, după care urmează sticla. Obiectele de metal sînt reprezentate aici prin catarame (trei la număr), o brățară și un cuțit. Se impune totuși sublinierea unei deosebiri între ofrandele funerare cu destinație utilitară pentru defunct în viața de dincolo și obiectele pe care defunctul le avea în momentul înhumării [7]. Din această ultimă categorie fac parte obiectele din metal.

Inventarul funerar a fost găsit în diferite părți ale scheletelor, cu predilecție el fiind așezat la cap și la picioare, mai puțin către mijloc. El ne ajută într-o măsură considerabilă la datarea mormintelor din care făcea parte.

Ceramica

În privința acestui tip de material nu se constată o varietate prea mare de forme, obiectele depuse ca ofrandă funerară fiind în special cănițele cu sau fără caneluri, opaițele de forme și tipuri diferite, oale (mică și mare) de uz casnic, precum și un ulcior *.

— *Cănițe cu corpul globular și tortiță*, găsite în M_1, M_2, M_4, M_5, M_8, M_9, M_{12}, M_{13} (pl. I, 2, 10, 11 ; pl. II, 21 ; pl. III, 25 ; pl. IV, 33, 36 42 ; pl. V, 43). Exemplarele care se încadrează în această grupă ceramică au dimensiunile variabile între înălțimea de 7,5 cm și 9,5 cm, diametrul maxim între 7,1 cm și 9,5 cm, diametrul gurii între 5,4 cm și 7,5 cm. Toate au un brîu proeminent ce desparte gura de corpul vasului. Pasta este de culoare cărămizie. Aceste cănițe au o mare circulație în sec. II — III e.n., fiind prezente în mai toate necropolele din Dobrogea, la Histria [8], Callatis [9], Tomis [10], și Tropaeum Traiani [11]. De asemenea sînt

---

[7] M. Babeș, SCIV, 22, 1971, 1, p. 25.

* Cu unele deosebiri vezi C. Tronchetti, Rivista di studi Liguri, 1—4, 1980, p. 236, fig. 2, cu monedă de la M. Aurelius.

[8] Em. Condurachi și colab., Materiale, 4, 1957, p. 36, fig. 20/2 ; P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 543, pl. 101, XXV [2], 4 ; M. Coja, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 39, fig. 2/3.

[9] F. Bîrlădeanu, *op. cit.*, pl. IV, 4—5.

[10] M. Bucovală, Pontica 2, 1969, p. 304, fig. 10 ; idem, Pontica 3, 1970, p. 199, fig. 9/a-b.

[11] A. Panaitescu, Pontica 9, 1976, p. 208, fig. 7/1.

de semnalat în Dacia Inferior [12], Moesia Superior [13] și Inferior [14] și în Agora Atheniană [15]. Cănițele aflate aici în discuție se datează în sec. II — III e.n., ținîndu-se cont atît de celelalte obiecte de inventar cu care au fost găsite în asociație, cît și de analogiile enunțate.

— *Căniță cu corpul ovoidal, toartă și caneluri pe corp.* Au fost descoperite două asemenea exemplare în M_3 și M_6, din pastă cărămizie, avînd buza îngroșată și ușor evazată, tortița fiind lipită imediat sub buză și pe corp. Analogiile cele mai importante le găsim în primul rînd în Dobrogea romană, la Tomis [16], Sacidava [17], Histria [18], în nordul [19] și sudul Dunării [20]. Avînd în vedere aceste analogii, cît și contextul arheologic în care s-au găsit, încadrăm cronologic acest tip de căniță din necropola tomitană în sec. II — III e.n. (pl. II, 17 ; pl. III, 27).

— *Oală mică de bucătărie cu caneluri pe corp.* A fost găsit un singur exemplar (M_7, pl. III, 31), buza este îngroșată și răsfrîntă. Exemplare identice întîlnim tot la Tomis [21] și, de asemenea, în Agora Atheniană [22]. Coroborînd analogiile enunțate cu contextul arheologic din care provine, căniță descrisă se datează către sfîrșitul sec. III e.n.

— *Oală mare de bucătărie, fragmentară, cu caneluri pe corp și toartă,* (pl. VI, 52) găsită asociată cu un opaiț în M_{30}, care se datează în sec. VI e.n. Analogii pentru acest vas se găsesc în Scythia Minor, la Dinogeția [23], Sacidava [24] și Niculițel [25]. Tot la Tomis, într-un complex funerar de sec. VI e.n. s-a găsit un vas asemănător [26].

— *Opaițe.* Au fost descoperite 11 exemplare, dintre care patru au corpul rotund, mic, ciocul cordiform, făcînd parte din categoria opaițelor de largă circulație la Tomis, Callatis și Tropaeum Traiani în sec. II-III e.n. Două dintre ele au discurile sparte [27] (M_2, pl. I, 6, 7), iar celelalte două au discurile decorate cu un taur [28] (M_9, pl. IV, 37) și respectiv

---

[12] Gh. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980, p. 154, pl. XXXI, M_{222} ; idem, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 105, tipul 2 (583—612).

[13] D. Vukovic-Todorovic, Starinar, 12, 1961, p. 268—269, fig. 21.

[14] Al. Mircev, P. Gheorghiev, Izvestiia, Varna, 15, 1979, pl. XV, 2.

[15] H. S. Robinson, *The Athenian Agora, vol. V, Pottery of the Roman Period*, Princeton, New Jersey, 1959, J 10, J 11, J 34.

[16] A. Rădulescu, M. Davidescu, Materiale 5, 1959, p. 754, fig. 1/1—2.

[17] C. Scorpan, Pontica 6, 1973, p. 314, fig. 36/1—2, datată în sec. III e.n.

[18] P. Alexandrescu, *op. cit.*, pl. 82, XXVII [6] 2.

[19] Gh. Popilian, *op. cit.*, tip 3 (pl. LVII), tip 4 (pl. LV și LVI) ; O. Bounegru, Istros, 2—3, 1981—1983, p. 239, fig. 1/3.

[20] B. Sultov, Izvestiia, Varna, 2, 1964, p. 53, fig. 7 b.

[21] V. Barbu, Șt. Cl., 3, 1969, p. 223, fig. 17/1—2.

[22] H. S. Robinson, *op. cit.*, pl. 14, K_{90}, K_{101}, K_{103}, — jumătatea sec. III e.n.

[23] I. Barnea, Dacia, N. S., 10, 1966, p. 255, fig. 14/1—2, — sec. VI e.n.

[24] C. Scorpan, Pontica 8, 1975, tip C (fig. XII, 9) — sec. VI e.n.

[25] V. H. Bauman, Acta M. N., 15, 1977, p. 256, pl. I, 2, — sec. V-VI, găsită în subsolul basilicii paleocreștine de la Niculițel.

[26] N. Cheluță-Georgescu, Pontica 10, 1977, p. 254, pl. I/2.

[27] C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, București, 1967, tip XX, p. 18, fig. 34—36.

[28] *Ibidem*, p. 120, fig. 124, nr. 441 ; E. Bîrlădeanu, *op. cit.*, p. 145, pl. V, 1.

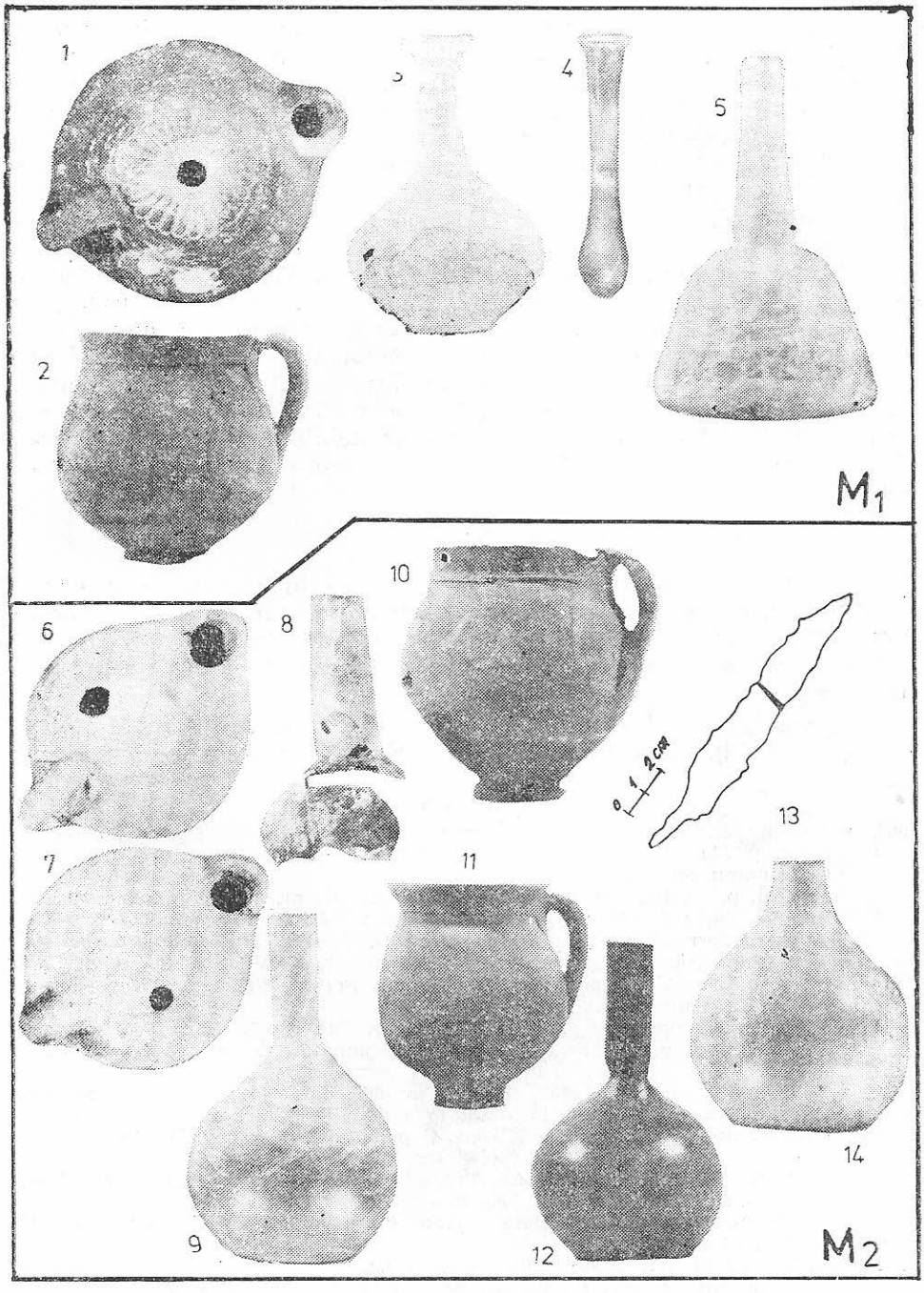

Planșa 1

cu o scenă mitologică reprezentînd o nereidă călare pe hipocamp [29] (M_8, pl. IV, 35). Contextul arheologic, cît și analogiile enumerate ne indică o datare a acestora în sec. II-III e.n., ținînd cont însă de maniera grosolană în care au fost executate opaițele din M_2, probabil de urmașii lui Euctemon [30], se datează sigur în sec. III e.n.

Alte șase exemplare au corpul și ciocul rotund, sînt de dimensiuni mari, iar discul este decorat fie cu rozetă [31] (M_1 și M_4, pl. I, 1 ; pl. II, 22), scoică [32] (M_6, pl. III, 28), pești [33] (M_7, pl. III, 29) sau este simplu (M_3, pl. II, 15).

Dintre toate opaițele, unul singur (M_{30}, pl. VI, 51) se datează mult mai tîrziu, respectiv în sec. VI e.n., ținînd cont de tipul opaițului cît și de contextul în care a fost găsit acesta în mormînt, și anume cu o oală mare, fragmentară, de bucătărie. Acest tip de opaiț este foarte cunoscut pentru perioada tîrzie, iar în Scythia Minor asemenea opaițe au fost descoperite la Dinogeția [34], Tropaeum Traiani [35] și în necropola tîrzie de la Callatis [36]. Bune analogii se pot stabili și cu o serie de opaițe din alte regiuni, cum ar fi Asia Mică [37], Agora Atheniană [38] și Pannonia [39].

Sticla

Constituie o categorie bine reprezentată în această necropolă a Tomisului, caracterizîndu-se printr-o varietate destul de mare de forme. Astfel distingem următoarele tipuri de vase de sticlă :

— *Vase de sticlă cu corpul sferic*, în cadrul cărora avem două subtipuri.

a. Vase cu gîtul cilindric tăiat. Au fost descoperite în M_2 (pl. I, 9, 14 ; pl. I, 12), două exemplare au sticla de culoare verzui-străvezie,

---

[29] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 120, fig. 125, nr. 488 ; A. Rădulescu, Pontica 14, 1982, p. 190, pl. III, 8 ; pl. IV, 8 ; A. Panaitescu, *op. cit.*, p. 208, fig. 2/2 ; E. Bîrlădeanu, *op. cit.*, p. 145.

[30] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 20.

[31] *Ibidem*, p. 69, fig. 109, nr. 227 ; p. 121, fig. 131, nr. 550 ; V. Barbu, *op. cit.*, p. 217, fig. 6/3, M_{22} ; H. Menzel, *Antike Lampen*, Mainz, 1954, p. 79, fig. 67,4 ; pl. 31/11 pentru formă și rozeta de pe disc ; D. Ivanyi, *Tipologia și cronologia opaițelor din Pannonia*, Budapesta, tip VII, p. 13, pl. XXVII ; J. Perlzweig, *The Athenian Agora, vol. VII, Lamps of the Roman Period*, Princeton, New Jersey, p. 84, nr. 133 și 134 pentru formă.

[32] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 69, fig. 100, nr. 222, tip XVIII ; J. Perlzweig, *op. cit.*, p. 85, pl. 6, nr. 143, datat în a doua jumătate a sec. II — începutul sec. III e.n.

[33] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 129, fig. 147, nr. 660, datat la sfîrșitul sec. III e.n.; J. Perlzweig, *op. cit.*, pl. 20, nr. 945, datat în a doua jumătate a sec III și pl. 12, nr. 946—948, datate la sfîrșitul sec. III e.n. și primul sfert al sec. IV e.n.

[34] I. Barnea, *op. cit.*, p. 243, fig. 5/1—3, sec. VI e.n.

[35] I. Barnea și colab., *Tropaeum Traiani. Cetatea*, I, Ed. Academiei, București, 1979, p. 222, fig. 173, nivel VI B, sec. VI e.n.

[36] C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București, 1980, p. 181, pl. LI, $M_9/_2$, sec. VI e.n.

[37] H. Menzel, *op. cit.*, p. 98, pl. 80/2, sec. VI e.n.

[38] J. Perlzweig, *op. cit.*, pl. 96, nr. 2927, datat în sec. VII e.n.

[39] D. Ivanyi, *op. cit.*, tip XIII, pl. XLV, 5.

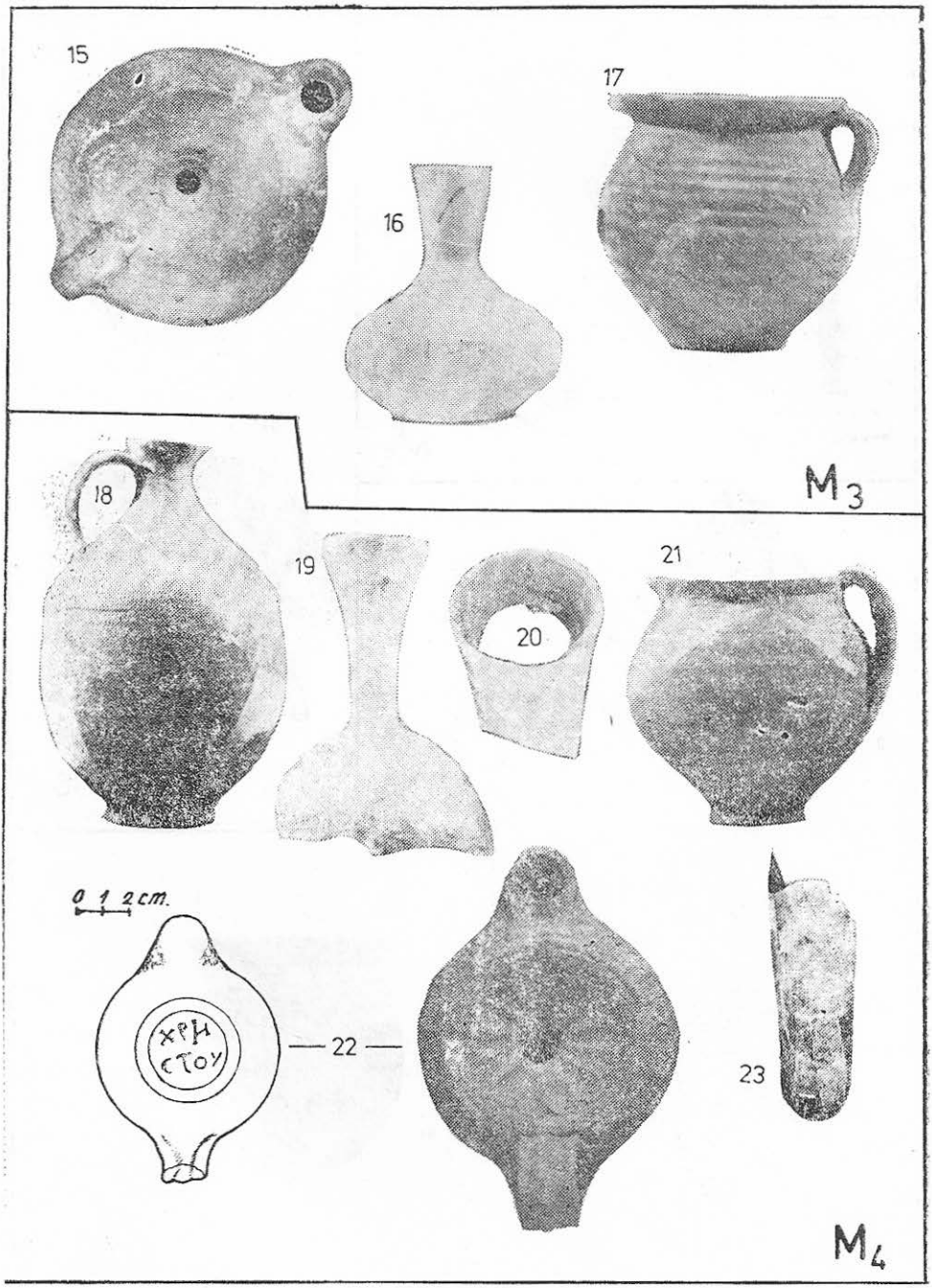

Planșa 2

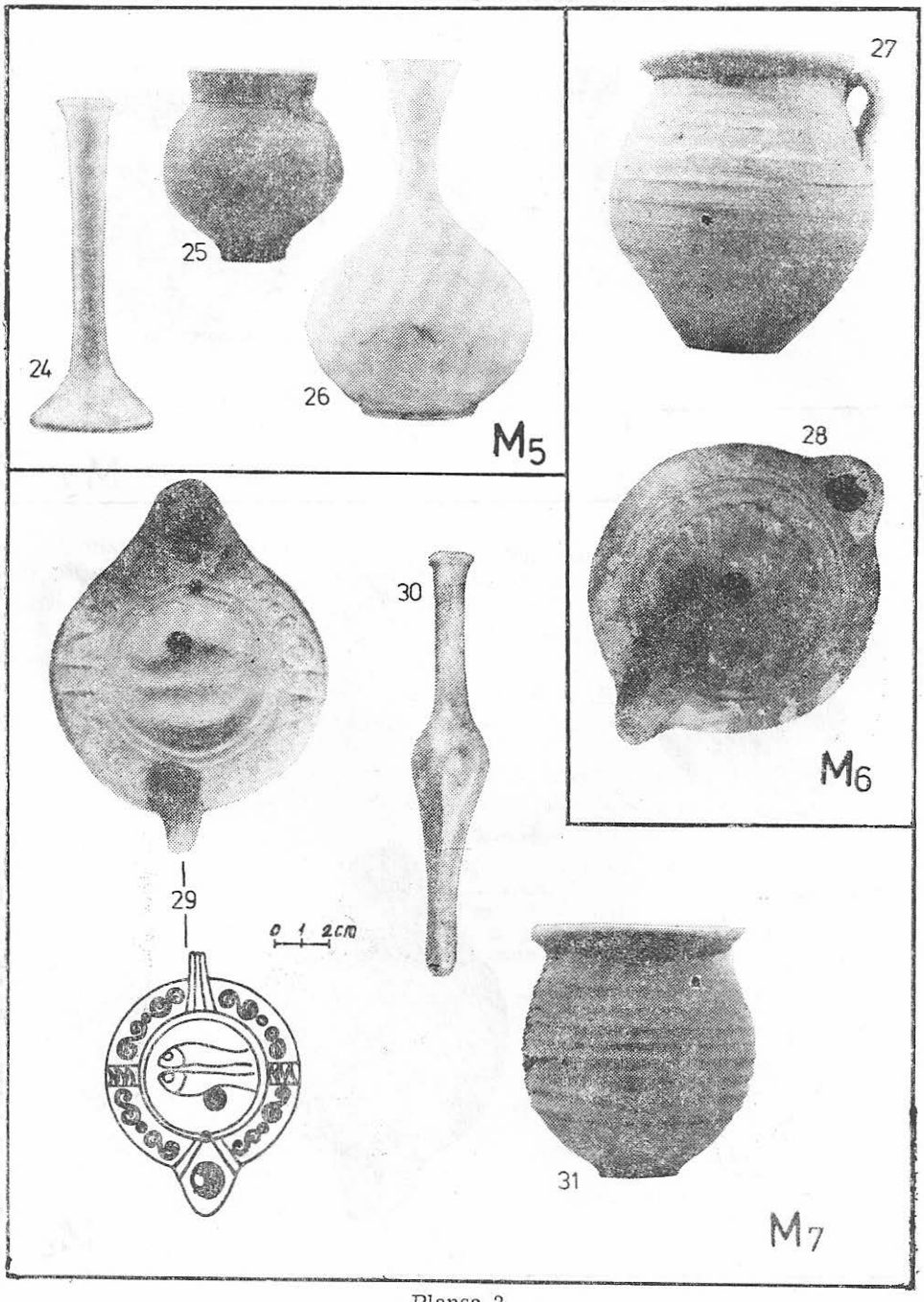

Planșa 3

iar celălalt vas are sticla de culoarea vișinei putrede. Acest tip de vas își găsește analogii la alte exemplare de aceeași formă descoperite în necropolele Tomisului [40], în necropola de la Odessos [41], cît și în unele colecții muzeale [42]. Se impune deci pentru cele trei vase de sticlă de la Tomis o datare la sfîrșitul sec. II — începutul sec. III e.n. ținînd cont și de cele șase monede — 5 ilizibile și una de la Iulia Domna (193—211) — cît și de analogiile relevate.

b. Vas cu gît cilindric și gura pîlnie, descoperit în M_4 (pl. II, 19). Cele mai apropiate analogii le găsim tot la Tomis, dar și în alte părți ale Imperiului [43].

— *Vase de sticlă în formă de carafă.* Din această categorie de vase avem trei exemplare întregi și două fragmentare. Dintre ele, trei au fir de sticlă în jurul gîtului, fiind descoperite în M_1, M_5, și M_{11} (pl. I, 3 ; pl. III, 26 ; pl. IV, 40), iar altele două diferă față de primele prin aceea că au gîtul în formă de pîlnie (M_3, pl. II, 16 ; M_4, pl. II, 20). Tipul de vas carafă ne este semnalat în descoperiri mai vechi din necropolele Tomisului [44], Callatisului [45], în necropola tumulară de la Histria [46], precum și în sudul Dunării [47]. La O. Vessberg această formă este cunoscută sub denumirea de „decanter type", nedatată, fiind prezentă și în multe colecții muzeale, provenite din diverse necropole [48]. Exemplarele de la Tomis se datează în sec. III e.n., avînd în vedere și celelalte materiale cu care se asociază în morminte precum și analogiile relevate.

— *Unguentarium fusiform cu bulb cutat la mijloc.* În cadrul acestui tip se pot distinge două subtipuri, avîndu-se în vedere atît forma cît și cronologia acestora.

a. Unguentarium cu bulb pronunțat (M_7, pl. III, 30). Celelalte obiecte funerare cu care a fost găsit permit o datare a acestuia la sfîrșitul sec. III, deși acest tip de unguentarium se semnalează cu o frecvență destul de mare în necropolele romano-bizantine de sec. IV e.n., cum sînt cele creștine de la Tomis [49], Callatis [50] în Sciția Minor, precum și

---

[40] M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, București, 1968, nr. 80 a, 80 b, 80 c, găsite în morminte cu inventar funerar de sec. II-III e.n.

[41] M. Mircev, Izvestiia, Varna, 14, 1968, p. 219, fig. 2, sec. II-III e.n.

[42] C. Isings, *Roman Glass from dated Finds*, Kroningen/Djakarta, 1957, p. 122, forma 103, datată în sec. III-IV e.n. ; J. W. Hayes, *Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum*, p. 171, fig. 6, 199, sfîrșitul sec. II — începutul sec. III e.n. și p. 206, pl. 20, nr. 288, datat în sec. III e.n.

[43] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 62, nr. 77, sec. II-III e.n. ; B. Filarska, *Szkla Starozytne*, 1, Varșovia, nr. catalog 113, sec. III-IV e.n.

[44] V. Barbu, *op. cit.*, p. 219, fig. 9/2, primul sfert al sec. III e.n. ; p. 223, fig. 17/8, 10, sec. II-III e.n. ; M. Bucovală, *op. cit.*, p. 68, nr. 96, găsit în mormînt cu monedă de la Septimius Severus ; p. 64, nr. 86, A. Panaitescu, Pontica 10, p 340, fig. 2/2 b ; fig. 2/3, exemplare datate în sec. III e.n

[45] E. Bîrlădeanu, *op. cit.*, p. 146, pl. VII, 3

[46] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 223, pl. 101, XXVII [5], 1, în mormînt de sec. III-IV e.n. ; pl. 102, XXVII [6], 1 și XXVII [6], 2, sec. II-III e.n.

[47] Al. Mircev, P. Gheorghiev, *op. cit.* pl. XI, 2, sec. II-III e.n

[48] J. W. Hayes, *op. cit.*, p 201, pl. 15, nr. 201

[49] V. Lungu, C. Chera-Mărgineanu, *op. cit.*, p. 189, pl. IV, 11, 12, 13 ; pl. II, 1.

[50] C. Preda, *op. cit.*, p. 201, pl. LXXI, M_{178}.

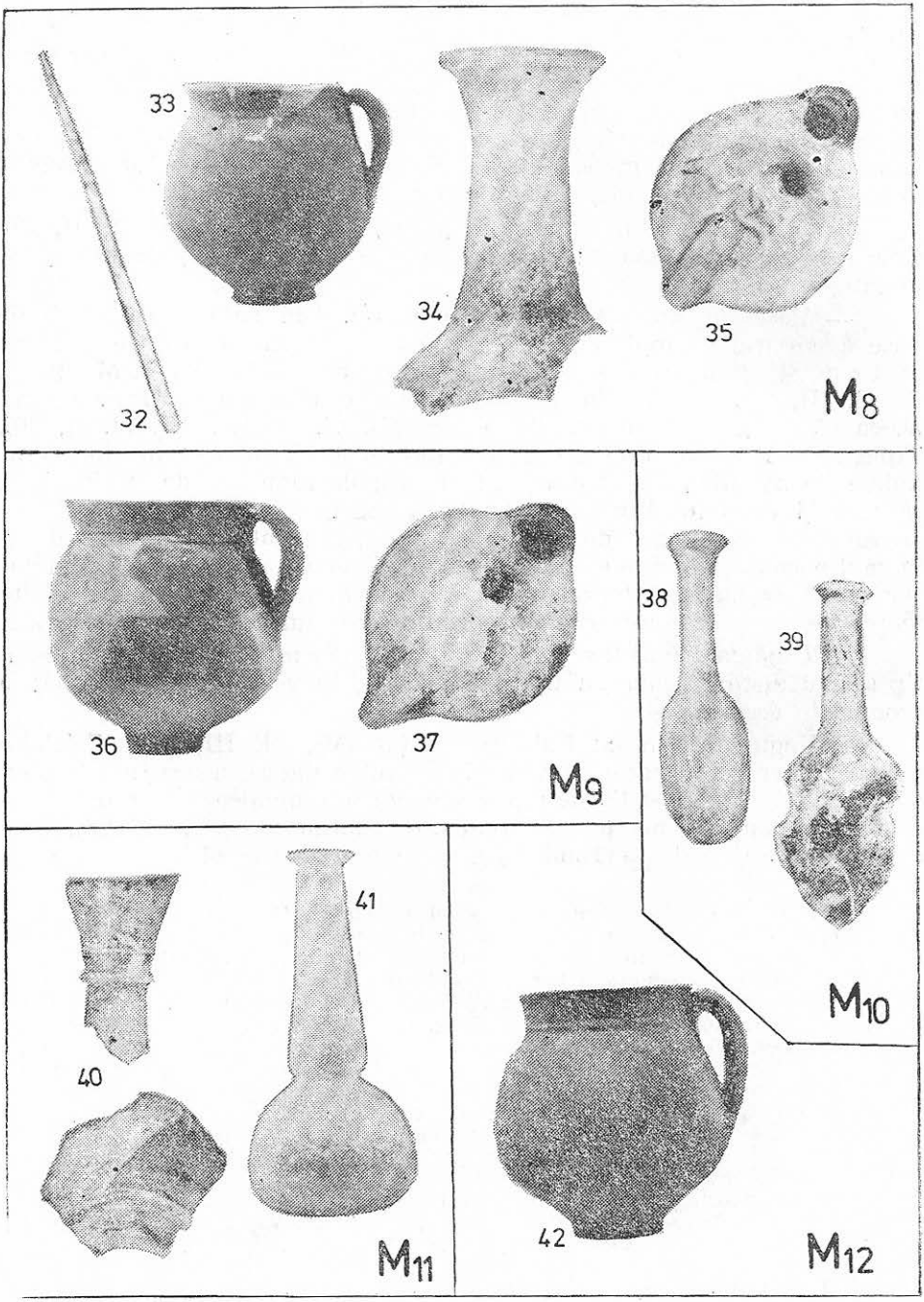

Planșa 4

în alte complexe funerare, tot de sec. IV e.n., de la Scupi [51] și Grnoj Gori [52]. La Duras Europos apare datat în sec. III-IV e.n. [53]. Tipul acesta de unguentarium ni se mai semnalează și în necropola de la Intercisa [54], dar și în descoperirile mai vechi de la Tomis [55].

b. Unguentarii cu bulb mic. Au fost găsite două exemplare în M_{19} (pl. V, 46, 47). Și acest tip de unguentarium a cunoscut o largă răspîndire în Imperiu, fiind cunoscut în necropola de la Callatis [56], necropola de la Sagvar în Pannonia [57] și în necropolele tomitane [58], datîndu-se în sec. IV e.n. Aceeași datare o conferă și J.W. Hayes unor exemplare asemănătoare [59]. Putem, deci, încadra cronologic acest subtip în sec. IV e.n.

— *Unguentarium cu corpul în formă de clopot* (M_1 pl. I, 5). Tipologic face parte din tipul numit „Candlestick IV" după O. Vessberg [60] și este considerat tîrziu la Beiruth și în Thessalia. Astfel de unguentarii, datate în sec. II—III e.n., fiind fabricate în Cipru [61] au circulat în Dobrogea, prezența lor făcîndu-se simțită și în multe din complexele funerare ale Tomisului [62] și Callatisului [63], în necropola tumulară de la Histria [64], precum și în morminte din nordul [65] și sudul [66] Dunării.

— *Unguentarii cu bulb și cute,* descoperite în M_{10} (pl. IV, 38, 39). Reprezintă o formă mai rar întîlnită, unul avînd corpul ovoidal, ascuțit la partea inferioară și cu cute longitudinale, gîtul cilindric, iar buza inelară, răsfrîntă. Un exemplar aproape identic întîlnim în necropola romano-bizantină de la Callatis [67]. Celuilalt exemplar, realizat în aceeași manieră, dar cu fundul plat, i se poate stabili o bună analogie cu un alt unguentarium, descoperit tot la Tomis [68]. C. Isings stabilește pentru

---

[51] I. Miculcic, Arheoloski Vestnik, 25, 1974, p. 210, pl. VIII, fig. 232.

[52] A. Cermanovic-Kuzmanovic, Arheoloski Vestnik, 25, 1974, p. 190, pl. V, fig. 7.

[53] C. Isings, *op. cit.*, p. 126, forma 105.

[54] A. Radnoti, Intercisa 2, XXXVI, p. 158, nr. 52, pl. XVI, 1.

[55] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 128, nr. 261.

[56] C. Preda, *op. cit.*, p. 4 , pl. XIII, M_{264}, — mijlocul și a doua jumătate a sec. IV e.n.

[57] A. Burger Acta, Arch., 18, 1—4, 1966, pl. XCVII, M_{335}; pl. XCI, M_{63}.

[58] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 152, fig. XI.

[59] J. W. Hayes, *op. cit.*, p. 161, pl. 42, nr. 668, — exemplar siro-palestinian ; p. 214, pl. 28, nr. 461 și 462.

[60] S. C. E., IV, 3, p. 164, 204, fig. 49/23.

[61] J. W. Hayes, *op. cit.*, p. 181, nr. 499, — sfîrșitul sec. II — sec. III e.n.

[62] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 112, nr. 227, — exemplar găsit în mormînt de sec. II-III e.n. ; V. Barbu, *op. cit.*, p. 223, fig. 18/2, exemplar găsit în mormînt de sec. II—III e.n.

[63] A. Rădulescu și colab., Pontica 6, 1973, p. 258, pl. VI, 1 ; E. Bîrlădeanu, *op. cit.*, pl. VI, 2 și 4.

[64] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 223, pl. 101, XXVII[3], 4, — exemplar datat în sec. II-III e.n.

[65] O. Bounegru, *op. cit.*, fig. 1/2 ; G. Simion, Peuce, 6, 1977, pl. VIII, 4, — a doua jumătate a sec. II e.n.

[66] G. Tonceva, Izvestiia, Varna, 12, 1961, p. 49, fig. 49, — sfîrșitul sec. II — începutul sec. III e.n. ; idem, Izvestiia, Varna, 15, 1964, p. 59, fig. 1, sfîrșitul sec. II e.n., Odessos ; Al. Mircev, P. Gheorghiev, *op. cit.*, pl. XI, 1, — sec. II-III e.n.

[67] C. Preda, *op. cit.*, p. 147, pl. XIII, M_{252}, sec. IV e.n

[68] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 96, nr. 172.

acest tip de vas o cronologie mai largă, mergînd din sec. I pînă în sec. IV e.n., dar cu o frecvență mare pentru secolele II—III e.n.[69]. O datare în sec. III—IV e.n. pentru exemplarele de la Tomis ni se pare cea mai potrivită, ținînd cont și de tipul mormîntului din care provin.

— *Unguentarium în formă de „eprubetă"* (M_1, pl. I, 4). Acest tip de unguentarium a circulat în tot Imperiul[70] în sec I—III e.n. Tot la Tomis, exemplare asemănătoare cunoaștem din morminte care se datează în sec. III e.n.[71]. În regiunea Dunării de Jos vase asemănătoare ne sînt semnalate la Șendreni (jud. Galați)[72], cît și în sudul Dunării, la Odessos[73]. Unguentarium-ul de la Tomis conține pe fund o substanță cu densitate mare, probabil plumb, și se poate data în sec. III e.n.

OBIECTE DE METAL

Din această categorie fac parte trei catarame, o brățară și un cuțit de fier. Cataramele nu fac parte, ca și brățara, din ofranda înhumării, ci reprezintă obiecte personale pe care defuncții le-au avut în momentul înhumării. Două dintre catarame sînt din bronz, cu inelul de formă ovală (semicirculară), iar spinul este decorat la bază cu cîteva incizii orizontale. Catarama din M_{20} (pl. V, 48) are armătura rectangulară și-și găsește ușor analogii în multe din necropolele romane-tîrzii ale Imperiului, cum ar fi cele de la Callatis[74], Tîrgșor[75], în necropolele din Pannonia de la Sagvar[76] și Csongrad[77], precum și în cele aparținînd orizontului cultural Sîntana de Mureș — Cerneahov[78]. După analogiile enunțate aici, ea se datează în sec. IV e.n., dar menționăm faptul că a fost găsită cu o monedă de la Aurelian (270—272), ceea ce ar coborî datarea ei în sec. III e.n.; această ultimă datare este valabilă numai dacă luăm în considerație ultima treime a acestui secol, moneda constituind un *terminus post quem*.

Cea de-a doua catarramă este lipsită de armătură, (M_{21}, pl. V, 49), dar după forma inelului și a spinului poate fi asimilată aceluiași tip ca prima catarramă, putîndu-i-se găsi și alte analogii[79]. Analogiile, tipul

---

[69] C. Isings, *op. cit.*, p. 100, forma 84.

[70] *Ibidem*, p. 97, forma 82, B_1; J. W. Hayes, *op. cit.*, p. 202, pl. 16, nr. 235.

[71] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 124, nr. 253, nr. 255, cu monede de la Aurelian și Probus.

[72] N. Harțuche, O. Bounegru, Istros 2—3, 1981—1983, fig. 2/4 și fig. 10/2.

[73] G. Tonceva, Izvestiia, Varna, 12, 1961, p. 51, fig. 61, două exemplare datate la sfîrșitul sec. II — începutul sec. III e.n.

[74] C. Preda, *op. cit.*, p. 166, pl. XXXVI, M_{265-2}.

[75] Gh. Diaconu, *Tîrgșor*, București, 1965, pl. CLXI, 5, 7

[76] A. Burger, *op. cit.*, fig. 104, M_{151} și fig. 115, M_{263}.

[77] M. Parducz, Acta Arch ; 11, 1959, pl. VIII, 11 și pl. XII, 3.

[78] C. Bloșiu, Arh. Mold., 8 1975, fig. 6/7 și fig. 31/6 la p. 268.

[79] V. Lungu, C. Chera-Mărgineanu, *op. cit.*, p. 185, pl. 2/4 ; p. 194, pl. 6/26 la Tomis ; C. Preda, *op. cit.*, p. 149, pl. XV, M_{260-1}, M_{342}, la Callatis ; B. Mitrea, C. Preda, *Necropolele din sec. IV din Muntenia*, București, 1966, p. 207, fig. 10/3, la Spanțov ; A. Burger, *op. cit.*, fig. 108, M_{194}, la Sagvar ; idem, Arch. Ert., 99, 1972, fig. 13/11, M_{37}, la Majs ; E. Biro, Arch. Ert., 1959, p. 173—177, pl. XLIV, 56 și LIII, 3, la Kisarpás.

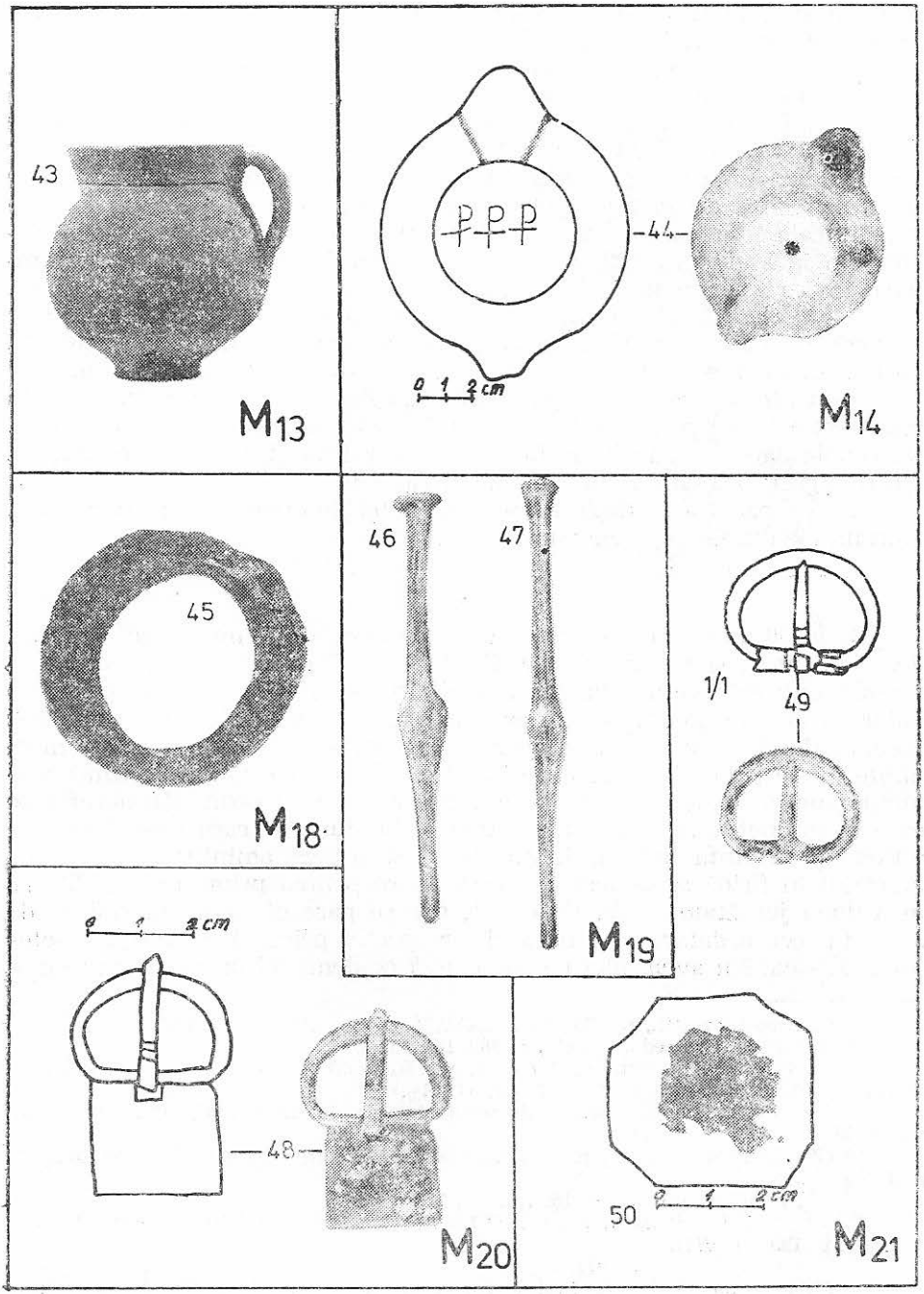
43
M13
44
0 1 2 cm
M14
45
M18
46
47
M19
1/1
49
0 1 2 cm
48
M20
50
0 1 2 cm
M21

Planșa 5

mormîntului, la care adăugăm tipul ţiglei, ne determină să datăm catarama în sec. IV e.n.

Ultima cataramă a fost găsită în M_{30} (pl. VI, 53), aceasta deosebindu-se de precedentele prin materialul din care este confecţionată, formă şi datare. După inventarul cu care s-a asociat în complexul funerar se datează în sec. VI e.n. Cataramele de fier se întîlnesc rar în mai toate necropolele, iar cea din Tomis îşi găseşte corespondenţe la o serie de exemplare apărute în necropole romane tîrzii, cum sînt cea de la Callatis [80], cele aparţinînd orizontului cultural Sîntana de Mureş-Cerneahov [81] şi în Pannonia [82]. Toate analogiile amintite dau o datare mai timpurie însă, respectiv sec. IV—V e.n.

— *Verigă de fier* (M_{18}, pl. V, 45). O bună analogie se poate face cu veriga de fier din M_7 al necropolei daco-romane de la Locusteni [83]. La noi, în funcţie de contextul arheologic se datează în sec. III e.n.

— *Cuţit de fier* (M_2, pl. I, 13). Cuţite de fier apar frecvent în complexele funerare de tip Sîntana de Mureş-Cerneahov din Muntenia [84]. Necropola daco-romană de la Locusteni ne relevă şi ea un exemplar, tot din fier, găsit într-un mormînt de incineraţie [85].

Ac de păr din os (M_8, pl. IV, 32). Astfel de obiecte apar frecvent în mormintele din necropolele tomitane **.

* *
*

Cele 30 de morminte cercetate se datează, după inventarul funerar, destul de larg, şi anume în sec. II—VI e.n. O examinare mai atentă a complexelor ce conţin inventar databil în sec. II—III e.n., ne permit o datare a acestor morminte în sec. III e.n., pentru acest din urmă veac pledînd şi cele 7 monede descoperite. Este evident faptul că aceste morminte nu se pot întinde pe o perioadă de timp prea mare, ele fiind contemporane, aceasta reieşind atît din observaţiile de ordin stratigrafic pe care le-am putut face, cît şi din materialul funerar care este destul de unitar în privinţa datării. Legat de acest aspect amintim că tipul de mormînt în firidă şi cameră de acces apare pentru prima dată la Tomis în a doua jumătate a sec. III e.n. [86], dar se pare că unele morminte de acest tip cer o datare mai timpurie, respectiv prima jumătate a secolului al III-lea. Nu avem nici un indiciu să credem, cel puţin pînă acum [87],

---

[80] C. Preda, *op. cit.*, p. 205, pl. LXXV, $M_{219\cdot2}$; p. 210, pl. LXXX, $M_{304\cdot1}$.

[81] B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p. 382, fig. 251/8.

[82] M. Parducz, *op. cit.*, p. 377—378, pl. VIII, 13, şi pl. XI, 18 ; A. Salamon, A. Burger, Arch. Ert. ; 99, 1972, p. 71, fig. 34, M_{52}.

[83] Gh. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1981, pl. II, $M_{7/4}$.

[84] Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 277, pl. CXXVII, 5 ; B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p. 306, fig. 158/12.

[85] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 132, pl. IX, M_{60}.

** Material inedit în depozitul M.I.N.A. Constanţa ; E. Bîrlădeanu, Pontica, 10, 1977, p. 129, pl. VIII.

[86] V. Barbu, SCIV, 22, 1971, 1, p. 53.

[87] Pînă în momentul de faţă, subsemnaţii au săpat circa 350 de morminte, majoritatea inedite, ce urmează a fi publicate.

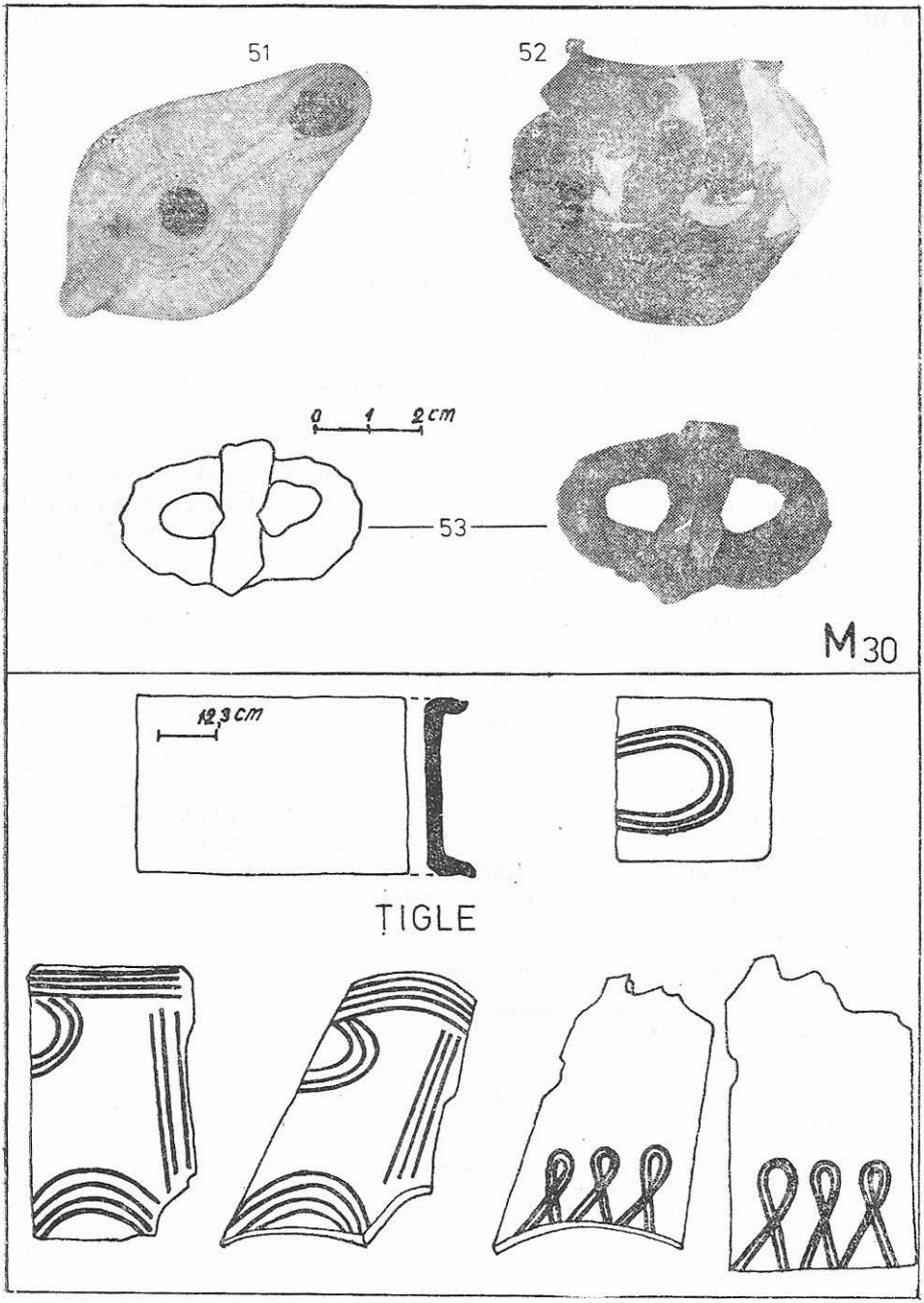

Planșa 6

că tipul acesta de mormînt ar fi putut să apară în sec. al II-lea la Tomis. Deci, mormintele 1—18 și 20 se datează în secolul al III-lea, unele la începutul acestui secol așa cum o dovedește moneda de la Iulia Domna descoperită în M_2 împreună cu alte obiecte de inventar, iar altele la sfîrșitul secolului III e.n. cum ne relevă moneda de la Aurelian din M_{20} și inventarul mormîntului nr. 7.

Celelalte complexe funerare (M_{19}, M_{20} — M_{26}, M_{28}, M_{29}) le-am datat în sec. IV e.n. ținînd cont de tipul mormîntului, inventarul și tipul țiglei aflată la capătul firidei [88].

Referindu-ne la apartenența etnică a defuncților din mormintele de sec. III e.n. ne este foarte greu să facem vreo precizare certă, — ca și pentru celelalte complexe funerare de altfel — dar ne atrage atenția faptul că la numai cîțiva zeci de metri de aceste complexe funerare [89] au fost săpate [90] aproximativ 100 de morminte care se datează în sec. II—III e.n. și fac parte din tipul mormintelor simple, deci cu totul diferite de cele în firidă, care prin tehnica constructivă sînt mai complexe.

În epoca de tranziție de la ritul incinerației la cel al înhumației, cuprinzînd primele secole ale erei noastre [91], cînd biritualitatea exista încă, se observă că înhumațiile se făceau fie în groapă simplă, fie în sarcofage, sau în plăci de calcar. Secolul al III-lea e.n. aduce însă unele modificări în privința tehnicii constructive a mormintelor, făcîndu-și masiv apariția cele cu firidă și cameră de acces care vor continua să apară pe tot parcursul secolelor IV—VI e.n., devenind chiar mai complexe [92]. Spre deosebire de Tomis, la Callatis întîlnim o situație total schimbată începînd cu secolul al IV-lea, unde tipul de mormînt în firidă și cameră de acces se pare că este abandonat, majoritatea mormintelor constituind-o cele în cistă (aprox. 60%) și cele simple (aprox. 40%) [93].

O altă problemă care se pune este legată de modul de pătrundere a acestui tip de mormînt în Dobrogea, la Tomis și Callatis [94]. Elucidarea acestui aspect este extrem de dificilă în stadiul actual, dar poate fi acceptată supoziția în virtutea căreia încetățenirea tipului de mormînt cu firidă să fie o consecință a penetrației unor grupuri etnice venite

---

[88] Situație identică în necropola creștină a Tomisului : V. Lungu, C. Chera-Mărgineanu, *op. cit.*, p. 175—199 ; idem, Pontica 16, p. 217—220.

[89] Care fac parte dintr-o necropolă necercetată exhaustiv, iar demolările ce urmează ne vor prilejui cercetarea altor complexe în zona de care vorbim și vor aduce, desigur, o lumină nouă asupra celor expuse aici.

[90] În incinta spitalului vechi și a școlii generale nr. 34.

[91] V. Barbu, în Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums, Budapesta, 1968, p. 372—376.

[92] Vezi în acest sens tipul de mormînt cu două firide și cameră de acces comună care apare în sec. IV e.n. : V. Lungu, C. Chera, Pontica 15, p. 183, pl. 1 B, precum și complexele funerare caracteristice sec. VI-VII e.n. : N. Cheluță-Georgescu, *op. cit.*, p. 253—261, derivate, credem, din forma inițială a mormintelor cu o firidă și cameră de acces.

[93] Aceasta este situația în momentul actual, nefiind improbabilă apariția unor morminte cu firidă și cameră de acces în sec. IV-VI e.n., într-un număr mare în viitoarele cercetări.

[94] Inexistent în primele două secole ale erei noastre la Tomis.

din Orient [95]. De fapt, Tomisul avea o populație extrem de eterogenă, fapt evidențiat și de varietatea tipurilor de morminte [96].

Dacă pentru secolul al III-lea al erei noastre se poate afirma că tipul de mormînt discutat a fost practicat de un grup etnocultural oriental, pentru sec. IV situația se schimbă substanțial în sensul că tipul de mormînt amintit se generalizează, încît acesta devine singurul tip de mormînt din prima necropolă creștină a Tomisului [97], nu neapărat ca rezultat al infiltrării altor valuri de populație orientală, cît mai ales ca o consecință a înrîuririi și apoi a preluării tipului de mormînt în discuție de către populația locală a Tomisului.

De altminteri, tot acum, la pragul dintre secolele II—III e.n. se petrece și generalizarea ritului înhumării, care se realizează tot pe fondul penetrației unor culte orientale: egiptene [98], siriene și micro-asiatice [99].

În secolul IV e.n. elemente venite din aceleași părți ale Orientului vor avea un important rol și în răspîndirea creștinismului în provincia Scythia Minor, fiind deja cunoscute strînsele legături dintre Orient și Dobrogea [100].

Religiile cu „mistere" care au pătruns în Dobrogea au avut atît un rol „fertilizator" în propagarea noii religii, creștinismul, cît și de înțelegere a dogmelor acestei religii, care începe să se generalizeze în veacul al IV-lea în provincia dintre Dunăre și Mare. Existența unor creștini sau a unor comunități în Dacia sau Scythia reprezintă, așa cum afirma marele savant V. Pârvan, „o necesitate logico-obiectivă" [101], chiar dacă pînă acum prezența unor monumente paleocreștine din sec. II—III e.n. au fost contestate, controversate [102] sau admise [103].

---

[95] V. Barbu, Pontica 10, 1977, p. 206; E. Bîrlădeanu, *op. cit.*, p. 149.

[96] În urma cercetărilor efectuate de subsemnații, au fost identificate morminte cu praguri și nișe practicate pe laturile lungi sau scurte ale mormintelor, sau rigole făcute pe laturile scurte ale mormîntului.

[97] V. Lungu, C. Chera-Mărgineanu, *op. cit.*, p. 175—199; idem, Pontica 16, p. 219 — tabelul.

[98] Pentru Isis și Harpocrate la Tomis, vezi D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, 1969, p. 60—82; pentru Chnobius vezi gema gnostică ophită de la Tomis: R. Ocheșanu, Pontica 4, 1971, p. 303—308; Z. Covacef, C. Chera-Mărgineanu, Pontica 10, 1977, p. 191—202, cu luarea de poziție a lui N. Vlassa în Acta M. N., 17, 1980, p. 483—493, gemă reprezentînd nu pe Mithras, ci divinitatea egipteană sincretică Bes-Pantheos.

[99] V. Barbu, *op. cit.*, p 206.

[100] M. Bucovală, Pontice 1, 1968, p. 285—289; C. Secășeanu, în C.N.A., 13, 109, 1938, p. 14—17, fig. 14; I. Barnea, Pontica 5, 1972, p. 251; idem, în Dacia, N.S., 1, 1957, p. 265—288.

[101] V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 74.

[102] C. Daicoviciu, *Dacica*, 1969, p. 505—517.

[103] N. Dănilă, în B.O.R., nr. 7—8, București, 1982, p. 734 — un opaiț (Sibiu) cu imaginea „păstorului bun" pe disc, datat în sec II-III e.n.; p. 735 — capac de vas (Vețel) cu imaginea crucii, în a doua jumătate a sec. III e.n.; gemă din cornalină reprezentînd pe Iisus Christos cu cei 12 apostoli, recent datată în sec. III e.n.; P. Diaconu, Pontica, 17, p. 164—166, fig. 1/6.

Considerînd deja creat cadrul problemei, ne permitem a prezenta în rîndurile de față două opaițe susceptibile de a face dovada apariției unor creștini la Tomis în secolul al III-lea, localnici sau mai degrabă veniți din Orientul creștinat în mare măsură în această perioadă de timp.

Primul opaiț (M_7, pl. III, 29) are figurată pe disc imaginea a doi pești suprapuși, care, după cum se știe, reprezintă imaginea simbolică a lui Christos [104] și poate, credem, fi considerat în consecință. Opaițul se datează după analogii și context arheologic la sfîrșitul sec. III e.n.

Cel din urmă și cel mai interesant din punctul de vedere al problemei care ne preocupă este opaițul din M_{14} care are tipărit, de trei ori, pe fund crucea monogramatică.

În privința apariției monogramei lui Christos, Sulzberger [105] a publicat un minuțios studiu din care reiese că crucea monogramatică sub forma ♀ apare abia la începutul secolului IV e.n., dar opaițul de la Tomis se datează în secolul al III-lea, poate cel mult către sfîrșitul acestui secol. În cazul în care semnele de pe opaiț nu au o semnificație păgîno-laică — și nu vedem ce semnificație pot avea — atunci acesta ar constitui cel mai timpuriu obiect cu monograma lui Cristos și implicit o dovadă a existenței creștinismului la Tomis în secolul al III-lea e.n. [106]

Că la Tomis a existat o comunitate de creștini veniți din regiuni creștinate, care au polarizat în jurul lor prozeliți din rîndul populației locale, o dovedește și necropola creștină datată în sec. IV e.n., a cărei limită inferioară de datare este începutul celui de-al II-lea sfert al veacului amintit, adică imediat după edictul de toleranță de la Milan din 313 e.n. Oare cui aparțineau aceste morminte care apar într-o necropolă tipic creștină și bine organizată? Desigur, unicul răspuns care se im-

---

[104] Imaginea peștelui ca simbol creștin a apărut pe diverse obiecte, ca de pildă pe o gemă de cornalină la Romula, datată la sfîrșitul sec. III e.n.: I. Barnea, *Arta creștină în România*, 1, București, 1979, p. 51, pl. 17/2; pe o cataramă într-un mormînt de la Callatis, datată în sec. IV e.n.: C. Iconomu, Pontica 2, 1969, p. 105, fig. 24; pe o altă cataramă găsită la Argamum într-un mormînt de secol IV: Informație Mihaela Mănucu-Adameșteanu. Peștele este cel mai vechi simbol creștin.

[105] A. Sulzberger, în Byzantion, II; Studiul nu ne-a fost accesibil, dar vezi pentru aceasta C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 509.

[106] Aceeași formă a crucii monogramatice apare în bisericuța de la Niculițel: I. Barnea, *op. cit.*, p. 43, pl. 3/2; pe un vas de granit: idem, Pontica 10, 1977, p. 281, fig. 4/2, dar datate mai tîrziu, respectiv sec. VI e.n.; acest gen de cruce monogramatică se întîlnește și în sec. IV e.n. la Histria: vezi Em. Popescu, *Inscripțiile din sec. IV-XIII descoperite în România*, Buc., 1976, nr. 127 și 128; la Slăveni: vezi D. Tudor, *Oltenia romană*, Buc., 1978, p. 458, fig. 148/8; printre opaițele cu simboluri creștine de la Efes întîlnim și exemplare avînd ca decor crucea monogramatică pe discul sau pe fundul opaițului: Forschungen in Ephessos veröffentlicht vom Österreichischen Archäologischen Institut, 4, p. 125, nr. 457, Taf. IV și p. 158, nr. 1451, Taf. X; de asemenea pe fundul unei străchini ceramice de la Dinogeția datată la încep. sec. V e.n. sînt decorate șapte cruci monogramatice: Gh. Ștefan, Dacia, 11—12, 1945—1947, fig. 4/1; la Siracuza, în catacomba S. Giovanni pe o piatră de mormînt se află o cruce monogramatică avînd aproximativ aceeași formă ca și cea de pe opaițul nostru, dar datată la sfîrșitul sec. IV e.n.: G. Stuhlfanth, R.A.C., 19, 1942, p. 121, nr. 33.

pune este acela că defuncții din prima necropolă creștină a Tomisului erau fie urmașii celor din secolul III sau chiar o parte dintre aceștia. Ei fuseseră nevoiți să păstreze o mare discreție în privința noii religii pe care o îmbrățișaseră, datorită incompatibilității credinței lor cu religia oficială. În acest sens, aproape că nici nu mai este cazul să mai amintim de marea persecuție împotriva creștinilor dezlănțuită de Diocleția și care a afectat și pe creștinii din Scythia Minor.

Un alt obiect care ne reține atenția este și opaițul din M_4 care are incizat pe fund numele lui XPHCTOY, la genitiv. Este lesne de înțeles că acest exemplar provine din atelierul meșterului amintit despre care nu avem nici o mențiune pînă acum, localizarea sa fiind improbabilă, deși noi îndrăznim să-l localizăm chiar la Tomis. Rămîne ca această ipoteză să fie confirmată sau infirmată de descoperirile viitoare.

Revenind la opaițul din M_{14}, considerăm că semnele de pe fundul său, formînd trei cruci monogramatice, ar putea reprezenta dogma Trinității creștine : Tatăl, Fiul și Sf. Duh [107].

Stadiul actual al descoperirilor și cercetărilor în domeniul arheologiei creștine fac revolut studiul lui M. Sulzberger în care se conchidea că semnul crucii simple sau monogramatice, precum și monogramul lui Christos nu puteau să apară mai devreme de începutul sec. IV e.n. [108]. Descoperirea unor monumente sau obiecte minore purtînd semnul crucii pe ele, în diverse părți ale lumii, cum ar fi la Herculanum (a doua jumătate a sec. I e.n.) [109], Duras Europos, Edessa (Siria) [110] și Palestina în sec. II—III e.n. [111], cît și la noi în țară la Racoviță (jud. Vîlcea) [112], Micia (Vețel — jud. Hunedoara) [113] și Barboși (jud. Galați) [114] în sec. III e.n. infirmă, așa cum am arătat, încheierile lui M. Sulzberger.

Și astăzi se încearcă contestarea caracterului creștin al unor obiecte cu semnul crucii care se datează în sec. III e.n., afirmîndu-se că nu pot avea decît un caracter pur ornamental, decorativ. Dacă lucrurile ar sta așa, într-adevăr, ar însemna să avem de-a face cu o adevărată modă în arta decorativă a vremii și că semnul crucii ar fi trebuit să apară cu o frecvență mai mare în descoperirile arheologice. Dimpotrivă, acestea sînt puține, iar caracterul creștin acordat unor piese databile în sec. III e.n. purtătoare a semnului crucii, ne pare, dacă nu incontestabil,

---

[107] Dogma Sfintei Treimi era deja elaborată în sec. I e.n. (cf. Matei, 28, 19) și definitiv consfințită la conciliul ecumenic de la Constantinopol din 381.

[108] Supra, nota 105.

[109] M. Guarducci, în Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung, t. 60—61, 1953—1954, p. 224—233, fig. 95/1—2.

[110] I. Barnea, în R.I.R., MCMXLIII, fasc. I, p. 31—42.

[111] P. Testini, Archaeologia crestiana, Roma, 1958, p. 296, fig. 106/1, 1 a, 5.

[112] N. Dănilă, în B.O.R., 7—8, 1983, p. 557.

[113] *Idem*, în B.O.R., 7—8, 1982, p. 735.

[114] I. Dragomir, S. Sanie, în *De la Dunăre la Mare. Mărturii...*, p. 118, fig. 49, 51.

cel puțin verosimil, așa cum susțin mulți cercetători din domeniul arheologiei creștine atît din țară [115] cît și din străinătate [116].

Dacă relatările scriitorului creștin Lactantius și ale istoricului Eusebius din Cesareea ar fi verosimile [117], atunci semnul crucii ca simbol creștin și-ar găsi sorgintea în evenimentele ce au premers luptelor de la podul Milvius din 28 octombrie 312. Dar cum relatările celor doi autori au caracter de legendă, atunci aceste simboluri creștine — crucea și chrismonul — sînt anterioare sec. IV e.n., iar baterea lor pe medalioanele și monedele de la Tarragona (Hispania), Ticinium și Siscia (Iugoslavia) [118] nu reprezintă decît consfințirea lor oficială, ca și religia de care aceste simboluri se leagă. Pe de altă parte este greu de crezut că împăratul Constantin, care la începutul sec. IV e.n. mai era încă legat de păgînism [119], să fie inițiatorul principalelor simboluri creștine.

Marea dezvoltare a cultului crucii are loc, într-adevăr, începînd cu sec. IV e.n. datorită și politicii religioase a lui Constantin, apariția simbolurilor creștine în sec. II—III e.n. fiind sporadică datorită vexațiunilor și persecuțiilor la care creștinismul a fost supus începînd cu Nero și terminînd cu Diocleția n.

NEUE ENTDECKUNGEN IN DEN TOMITANISCHEN NEKROPOLEN

Zusammenfassung

C. CHERA-MĂRGINEANU, V. LUNGU

Im Jahre 1983 wurden in der Nähe des neuen Bahnhofs von Constanța Rettungsgrabungen unternommen, infolge derer 30 weitere Gräber aufgefunden wurden. Sie gehören zum Typus mit senkrechtem *dromos* und einer oder zwei Nischen, die in Tomis im 3. Jh. u.Z. zu erscheinen beginnen. Dieses, wie auch ihre Verbreitung in der römischen Dobrudscha, scheint die Folge der Einwanderung orientalischer ethnischer Elemente zu sein.

Das Auffinden einiger Grabbeigaben (zwei Ollämpchen), die christlichen Charakter aufweisen, ermöglichte den Verfassern eine eingehendere Diskussion, die Erscheinungsperiode der bedeutendsten christlichen Symbole — das einfache und das monogrammatische Kreuz — betreffend. Die drei auf der Stützfläche des Öllämpchens aus Grab 14 erscheinenden monogrammatischen Kreuze beweisen, dass dieses christliche Zeichen schon in der zweiten Hälfte oder am Ende des 3. Jh. u.Z. erschienen ist.

Die Beigaben sind ziemlich zahlreich und werden dem provinziell-römischen Kulturhorizont zugeschrieben.

---

[115] I. Barnea, *Arta creștină în România*, 1, Buc., 1980, p. 48, pl. 6/1 ; p. 46, pl. 5/1 ; I. Dragomir, S. Sanie, *op. cit., loc. cit.* ; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 735.

[116] M. Guarducci, *op. cit., loc. cit.* ; P. Testini, *op. cit., loc. cit.* ; N. Dănilă, în B.O.R., 7—8, 1983, p. 557, nota 5.

[117] I. Barnea, Oct. Iliescu, *Constantin cel Mare*, Buc., 1982, p. 35.

[118] *Ibidem*, p. 70.

[119] Pentru problema convertirii lui Constantin la creștinism și politica sa religioasă vezi *ibidem*, p. 68—73.

CÎTEVA DESCOPERIRI MONETARE DIN SECOLUL IV E.N. IN SCYTHIA MINOR

RADU OCHEŞEANU

Pentru o mai bună înţelegere a modului în care a evoluat viaţa economică în provincia Scythia Minor, în secolele IV—VII e.n., contribuţia materialului numismatic rămîne esenţială. În acest sens, considerăm că informaţiile, pe care le oferă cele cîteva descoperiri monetare dobrogene, prezentate aici, vin să se adauge, nu fără folos, cunoştinţelor noastre care, în stadiul actual al cercetării, continuă să fie încă mult lacunare.

I

DEPOZITE MONETARE DE AES

1. **Constanţa — port** (1975).

În timpul operaţiilor curente de dragare a bazinului portului Constanţa, din vara anului 1975, au fost aduse la suprafaţa apei un număr de monede antice de bronz. Monedele s-au dispersat după descoperire, ajungînd în colecţiile cabinetului numismatic al Muzeului de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa doar 18 exemplare [1].

THESSALONICA

Constantius I

1 Follis. ↓. 5,84 g ; 25,5 mm.
RIC, VI, p. 513, nr. 26 a, a. 302—303 e.n.

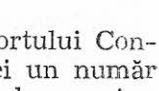

[1] Monedele au fost donate Muzeului din Constanţa de tovarăşii Cioroiu Nicolae şi Ionescu Vasile şi au fost înregistrate la nr. inv. 21442—21459.

HERACLEA

Diocletianus

2. Follis. ↑. 5,43 g ; 27 mm.
RIC, VI, p. 531, nr. 19 a, a. 297—298 e.n.

HT[?]

Maximianus Herculeus

3. Follis. ↑. 9,97 g ; 28,5 mm.
RIC, VI, p. 531, nr. 19 b, a. 297—298 e.n.

HT[?]

Constantius I

4. Follis. ↑. 5,33 g ; 26,2 mm.
RIC, VI, p. 531, nr. 18 a, a. 296—297 e.n. sau
RIC, VI, p. 531, nr. 20 a, a. 297—298 e.n.

HTЄ

5. Follis. ↑. 5,63 g ; 27 mm.
RIC, VI, p. 531, nr. 20 a, a. 297—298 e.n.

HT[?]

Galerius

6—7. Follis. ↓. 8,30 g ; 27 mm.
Follis. ↑. 6,46 g ; 27 mm.
RIC, VI, p. 531, nr. 20 b, a. 297—298 e.n.

HTЄ

8. Follis. ↓. 6,12 g ; 28 mm.
RIC, VI, p. 531, nr. 20 b, a. 297—298 e.n.

HT[?]

Neprecizat

9. Follis. ↑. 6,29 g ; 26,5 mm.
RIC, VI, *genio popu-l-i romani*, a. 296—307 e.n.

HTB

10. Follis.?. 3,97 g ; 26,5 mm.
RIC, VI, *genio popu-l-i romani*, a. 296—307 e.n.

HTЄ

ANTIOCHIA

Diocletianus

11. Follis. ↑. 6,94 g ; 25,5 mm.
RIC, VI, p. 620, nr. 54 a, a. 300—301 e.n.

K A V
ANT.

12. Follis. ↓. 7,67 g ; 25 mm.
RIC, VI, *genio popu-li romani*, a. 294—305 e.n.

[?]
ANT

Maximianus Herculeus

13. Follis. ↓. 9,37 g ; 26 mm.
RIC, VI, p. 621, nr. 58 b, a. 304—305 e.n.

Є
ANT·

Galerius

14. Follis. ↓. 6,61 g ; 25,8 mm.
RIC, VI, p. 620, nr. 53 b, a. 299—300 e.n.

B
ANT

MONETĂRIA NEPRECIZATĂ

Diocletianus

15. Follis.?. 7,12 g ; 28 mm.
RIC, VI, *genio popu-li romani*, a. 294—305 e.n.

[?]

Constantius I

16. Follis. ↑.5,48 g ; 26 mm.
RIC, VI, *genio populi romani*, a. 294—307 e.n.

[?]

17—18. Follis.↑. 6,69 g ; 26 mm.
Follis. ↑. 4,95 g ; 25 mm.
RIC, VI, *genio augg et caessarum nn*, a. 294—305 e.n.

[?]

Starea de conservare a monedelor recuperate este foarte slabă. Draga a răzuit puternic la aproape toate piesele recuperate, fie efigia de pe avers, fie reprezentarea de pe revers, întrucît monedele, sub acțiunea agenților marini, s-au transformat într-un bloc de metal și oxizi, bloc care a opus rezistență operației de dragare. Ori existența unui bloc, în care erau prinse monedele, ne obligă să presupunem că exemplarele recuperate au aparținut unui depozit monetar aflat pe o navă, care s-a scufundat în rada portului Tomis.

Follisul este singurul nominal prezent în fragmentul de tezaur aflat în bazinul portului Constanța. Structura depozitului monetar Constanța — port (1975) se deosebește, astfel, de structura numerarului care circula pe piețele monetare din imperiu, între anii 294 — 305 e.n. Astfel, pentru monedele emise după reforma monetară din 294 e.n. pînă în anul 307 e.n., raportul dintre follis și neoantoninianul radiat este la Sardis de 0% și 100%, la Antiochia de 1,56 % ; și 98,43%, la Athena de 6,83% și 93,16%, la Curium de 8,33% și 91,66%, la Corinth de 16,47% și 83,52%, la Conimbriga de 33,33% și 66,66%, iar pentru Scythia Minor și Tomis este de 20,21% și 79,77%, respectiv de 23,15% și 76,84%[2].

[2] Datele statistice sînt preluate după R. Ocheșeanu, *Circulația monetară la Dunărea de Jos, între anii 270—498 e.n.* în *mss.*

În ordinea importanței lor, monetăriile prezente în acest depozit monetar sînt Heraclea (9 monede) cu 69,23%, Antiochia (3 monede) cu 23,07% și Thessalonica (1 monedă) cu 7,69%. Pentru Scythia Minor și Tomis, analiza numerarului penetrat pe piața monetară între anii 294—307 e.n. oferă următoarele ierarhizări a atelierelor monetare [3].

A) *Ponderea monetăriilor, calculată ca medie a frecvențelor relative cumulate pe ansamblul Dobrogei.*

1. Heraclea — 53,96% ; 2. Cyzicus — 15,61% ; 3. Thessalonica — 5,89%; 4. Serdica — 4,62% ; 5. Nicomedia — 3,09% ; 6. Carthago — 3,04% ; 7. Alexandria — 1,92% ; 8. Antiochia — 1,26%.

B) *Ponderea monetăriilor la Tomis.*

1. Heraclea — 59,52% ; 2. Cyzicus — 27,38% ; 3. Siscia — 3,57% ; 4. Thessalonica — 2,38% ; 5—10. Antiochia — 1,19%.

În raport cu structura monetăriilor, care alimentează cu numerar piețele monetare din Scythia Minor și Tomis, depozitul monetar Constanța — port (1975) are o structură deosebită, deoarece atelierul monetar din Antiochia oferă tezaurului 23,07% din numerar, în vreme ce procentul monedelor emise de monetăria siriană, care au penetrat în Scythia Minor și Tomis este de 1,23 și respectiv de 1,19. Aceste procente, în raport cu procentele oferite de monetăria din Cyzicus, aflată pe locul II în Dobrogea și Tomis, devin lipsite de reprezentativitate, iar prezența monedelor, bătute la Antiochia, pe piețele provinciei de la Dunărea de Jos sînt de interpretat ca reprezentînd o pătrunderea aleatorie. Structura monetăriilor din depozitul monetar Constanța-port (1975) ne obligă să presupunem că formarea acestui depozit nu a avut loc pe piețele Scythiei Minor și reprezintă fie o sumă prelevată de pe piețele așezărilor din insule, sau de pe coasta anatoliană a Mării Egee, în zona de interferență a numerarului emis de Heraclea Thracica și Antiochia, fie o sumă de bani alcătuită din mai multe loturi de monede, compoziție care ar reflecta ruta prin Mediterana orientală și Marea Neagră a corăbiei care s-a scufundat în raza portului Tomis [4].

2. **Hîrșova** (împrejurimi).

În apropiere de Hîrșova au fost găsite șase monede de bronz, depuse într-o oală de lut, vas care s-a spart cu ocazia descoperirii [5]. Monedele au fost donate cabinetului numismatic al B.A.R.S.R. de către Ion Georgescu din Constanța [6].

---

[3] *Ibidem.*

[4] Pentru ponderea atelierelor monetare în structura masei monetare din marile areale geografice ale imperiului, vezi *RIC*, VIII, p. 89—95, cap. *Mints and the distribution of coins.*

[5] O primă relatare a descoperirii la O. Iliescu, în *SCN*, II, 1958, p. 450—451, nr. 9, Hîrșova.

[6] Inventarul cabinetului numismatic al bibliotecii Academiei R.S.R., nr. 1087 din 1954.

ROMA

Constantius II

1. AE 3. ↑ . 3,10 g ; 18,5mm.
LRBC, II, p. 60, nr. 680, a. 352—354 e.n. sau
LRBC, II, p. 60, nr. 682, a. 355—360 e.n.
RIC, VIII, p. 275, nr. 282, a. 352—355 e.n., seria 5 sau
RIC, VIII, p. 278, nr. 304, a. 355—361 e.n.

RP ✶

SISCIA

Constantius II

2. AE. 3. ↓ . 2,52 g ; 18 mm.
LRBC, II, p. 71, nr. 1222, a. 351—354 e.n.
RIC, VIII, p. 375, nr. 352, a. 351—355 e.n., seria 4.

ΓSIS ⸗

3. AE 3. ↑ . 2,35 g ; 18 mm.
LRBC, II, p. 71, nr. 1222, a. 351—354 e.n.
RIC, VIII, p. 375, nr. 352, a. 351—355 e.n., seria 4.

ΔSIS ⸗

MONETĂRIA NEPRECIZATĂ

Constantius II

4. AE 3. ↓ . 2,85 g ; 18 mm.
LRBC, II, *fel temp reparatio* (FH 3) ; a. 355—361 e.n.

M
[?]

5. AE 3. ↑ . 1,20 g ; 18 mm.
LRBC, II, *fel temp reparatio* (FH 4) ; a. 355—361 e.n.

M
[?]

6. AE 3. ↑ . 2,55 g ; 15 mm.
LRBC, II, *fel temp reparatio* (FH 4) ; a. 351—361 e.n.

[?]

Monedele, care aparțin tipurilor *fel temp reparatio* (FH 3 și FH 4), de modul AE 3 și AE 3 cu sigla M în cîmp, au fost emise de monetăriile imperiale între anii 353/4—357/8 e.n.[7]. Cum depozitul monetar de la Hîrșova reprezintă o sumă mică de bani, care exclude un proces mai îndelungat de tezaurizare, prezența în depozit numai a monedelor de modul AE 3 ilustrează structura unitară a numerarului aflat în circulație pe piața provinciei de la Dunărea de Jos după anul 354, ca efect al demonetizării monedelor de modul AE 2[8]. Este de semnalat și faptul că din depozit lipsesc monedele cu efigiile cezarilor Constantius Gallus și Julianus, deși astfel de monede nu sînt rare în descoperirile dobrogene.

În depozitul de la Hîrșova sînt prezente doar emisiunile monetăriilor din Siscia (2 monede) și Roma (1 monedă). Dar emisiunile acestor monetării nu sînt atît de frecvent întîlnite pe piețele monetare din

[7] J.P.C. Kent, în *The Numismatic Chronicle*, 1967, p. 83—90.
[8] *Codex Theodosianus*, IX, 23, 1 ; RIC, IX, p. XXIX ; RIC, VIII, p. 65, unde „cel mai tîrziu 8 martie 354 e.n.".

Scythia Minor, aşa cum pare a sugera descoperirea de la Hîrşova. Analiza numerarului penetrat pe piaţa provinciei dintre Dunăre şi Mare oferă pentru această etapă următoarele ierarhi a atelierelor monetare [9].

A) *Gradul de reprezentativitate calculat ca raport între numărul de localităţi în care au fost aflate monedele monetăriei respective şi totalul localităţilor (45 staţiuni).*

1. Thessalonica (27) — 60,00%; 2. Constantinopolis (21) — 46,66%; 3—5. Heraclea, Nicomedia, Cyzicus (16) — 35,55%; 6. Siscia (15) — 33,33%; 7. Sirmium (14) — 31,11%; 8. Antiochia (9) — 20,00%; 9—10. Aquilea, Alexandria (6) — 13,33%; 11. Roma (4) — 8,88%; 12. Arelate (2) — 4,44%; 13. Lugdunum (1) — 2,22%.

B) *Ponderea monetăriilor calculată ca medie a frecvenţelor relative cumulate pe ansamblul Dobrogei.*

1. Thessalonica — 30,32%; 2. Constantinopolis — 19,82%; 3. Nicomedia — 9,88%; 4. Siscia — 9,53%; 5. Cyzicus — 8,18%; 6. Heraclea — 7,44%; 7. Sirmium — 7,11%; 8. Alexandria — 4,02%; 9. Antiochia — 2,20%; 10. Aquilea — 0,93%; 11. Roma — 0,45%; 12. Arelate — 0,05%; 13. Lugdunum — 0,004%.

Semnificaţia prezenţei, în depozitul monetar de la Hîrşova, a monedelor emise de atelierele din Siscia şi Roma trebuie legată de rolul important pe care îl are Dunărea, ca arteră de circulaţie pentru pătrunderea monedelor emise de monetăriile vest-balcanice şi italice pe piaţa Scythiei Minor. Dacă, pe ansamblul Dobrogei, ponderea cumulată a monetăriilor din Roma, Aquilea, Siscia, şi Sirmium reprezintă 18,04%, în staţiunile aşezate pe malul Dunării ponderea se ridică la aproape 40%. Aceasta este la Iatrus — 42,85%, la Durostorum — 33,33%, la Sacidava — 60,00%, la Axiopolis — 40,00%, la Noviodunum — 21,73%, la Aegissus — 25,00 [10].

Dacă monedele nu au fost depuse drept ofrandă funerară într-un mormînt [11], la nivelul informaţiei noastre asupra condiţiilor de găsire şi în stadiul actual al cercetării, nu putem stabili dacă cauzele, care au dus la ascunderea şi nerecuperarea depozitului monetar de la Hîrşova, se datoresc unor evenimente politico-militare pe linia Dunării de Jos, ori sînt lipsite de semnificaţie istorică.

3. Dobrogea passim.

În anul 1968, Inspectoratul judeţean de miliţie Constanţa a predat Muzeului de arheologie Constanţa un lot de monede de bronz. Toate monedele se aflau într-o stare precară de conservare, fiind mult oxidate şi corodate [12].

---

[9] Vezi *supra* nota 2.

[10] *Ibidem.*

[11] Pentru depozite funerare de la mijlocul secolului IV e.n. depuse în morminte ca ofrandă funerară, vezi C. Stavru, în *Pontica*, 5, 19 2, p. 235—250.

[12] Monedele au fost înregistrate la nr. inv. 3037—3066, 3068—3144.

După curățire s-au putut identifica următoarele monede :

III-b.

337 e.n. — 341 e.n.

ANTIOCHIA

Constantius II

1. Follis. ↓ . 1,40 g ; 14,7 mm.
LRBC, I, p. 31, nr. 1381
RIC, VIII, p. 515, nr. 49, a. 337—347 e.n. seria 1.

SMANE

IV

341 e.n. — 346 e.n.

NICOMEDIA

Constantius II

2. Follis. ↑ . 0,92 g ; 15 mm.
LRBC, VI, p. 27, nr. 1156.
RIC, VIII, p. 475, nr. 58, a. 347—348 e.n., grupa 2.

SMNΓ •

ATELIERE NEPRECIZATE

Neprecizat

3. Follis. ↓ . 0,67 g ; 14,7 mm.
LRBC, I, *victoriae dd auggq nn.*
RIC, VIII, *victoriae dd auggq nn,* a. 347—348 e.n., grupa 2.

[?]

Constantius II

4. Follis. ↓ . fragment.
LRBC, I, *vot xx mult xxx.*
RIC, VIII, *vot xx mult xxx,* a. 347—348 e.n., grupa 2.

[?]

353/4 e.n. — 357/8 e.n.

CONSTANTINOPOLIS

Constantius II

5. AE 3. ↑ . fragment.
LRBC, II, p. 87, nr. 2039, a. 351—354 e.n.
RIC, VIII, p. 458, nr. 118, a. 351—355 e.n., grupa 2.

CONS[?]

NICOMEDIA

Constantius II

6. AE. 3. ↗ . fragment.
LRBC, II, p. 92, nr. 2309, a. 351—354 e.n. sau
LRBC, II, p. 92, nr. 2311, a. 355—361 e.n.
RIC, VIII, p. 479, nr. 96, a. 351—355 e.n., grupa 3 sau
RIC, VIII, p. 481, nr. 104, a. 355—361 e.n., grupa 1.

SMNΔ

ANTIOCHIA

Constantius II

7. AE 3.↑. fragment.
LRBC, II, p. 100, nr. 2632, a. 351—354 e.n.
RIC, VIII, p. 524, nr. 153, a. 350—355 e.n., grupa 3, seria 3.

ANΓI

ATELIERE NEPRECIZATE

Constantius II

8—11. AE 3.↓. 1,81 g ; 17,5 mm.
AE 3.↓ 0,98 g ; 14 mm
AE 3.↓. fragment.
AE 3.↓. fragment.
LRBC, II, *fel temp reparatio* (FH 3), a. 355—361 e.n.

M
[?]

12—17. AE 3.↑. 2,28 g ; 17,2 mm.
AE 3.↓. 2,15 g ; 17 mm.
AE. 3.↖. 1,88 g ; 16,8 mm.
AE 3.↑. 1,64 g ; 14,6 mm.
AE 3.↑. fragment.
AE 3.↓. fragment.
LRBC, II, *fel temp reparatio* (FH 3), a. 351—361 e.n.

[?]

18. AE 3.↑. 1,28 g ; 17,2 mm.
LRBC, II, *fel temp reparatio* (FH 4), a. 351—361 e.n.

[?]

19—23. AE 3.↘. 2,36 g ; 13,8 mm.
AE 3.↑. 1,81 g ; 16 mm.
AE 3.↑. 1,10 g ; 15,5 mm.
AE 3.↑. 0,98 g ; 16,4 mm.
AE 3 ?. fragment.
LRBC, II, *fel temp reparatio* (FH 3 sau FH 4), a. 351—361 e.n.

[?]

Neprecizat

24. AE 3. ?. 1,10 g ; 13,2 mm.
LRBC, II, *fel temp reparatio* (FH), a. 355—361 e.n.

M
[?]

25. AE 3.↑. fragment.
LRBC, II, *fel temp reparatio* (FH 4), a. 351—361 e.n.

[?]

26. AE 3. ?. fragment.
LRBC, II, *fel temp reparatio* (FH), a. 351—361 e.n.

[?]

357/8 e.n. — 361 e.n.

ROMA

Constantius II

27. AE 4.↓. fragment.
LRBC, II, p. 60, nr. 691, a. 355—361 e.n.
RIC, VIII, p. 279, nr. 320, a. 355—361 e.n.

R✱[?]

HERACLEA

Constantius II

28. AE 4. ↑. 1,57 g ; 17,7 mm.
LRBC, II, p. 83, nr. 1905, a. 355—361 e.n.
RIC, VIII, p. 437, nr. 98, a. 355—361 e.n.

SMH[?]

CONSTANTINOPOLIS

Julianus

29. AE 4. ↑. fragment.
LRBC, II, p. 87, nr. 2055, a. 355—361 e.n.
RIC, VIII, p. 461, nr. 154, a. 355—361 e.n.

C
[?]

NICOMEDIA

Julianus

30. AE 4. ↑. fragment.
LRBC, II, p. 92, nr. 2316, a. 355—361 e.n.
RIC, VIII, p. 482, nr. 113, a. 355—361 e.n., grupa 2.

SMN[?]

ATELIERE NEPRECIZATE

Constantius II

31—35. AE 4. ↑ . 1,82 g ; 16 mm.
AE 4. ↑. 1,36 g ; 16 mm.
AE 4. ↑. 1,13 g ; 14,5 mm.
AE 4. ↓. fragment.
AE 4. ↑. fragment.
LRBC, II, *spes reipublice*, a. 355—361 e.n.

[?]

Julianus

36—37. AE 4. ↑. 2,41 g ; 16,5 mm.
AE 4. ↓. 1,42 g ; 17,3 mm.
LRBC, II, *spes reipublice*, a. 355—361 e.n.

[?]

364 e.n. — 378 e.n.

THESSALONICA

Valentinianus I

38. AE 3. ↑. 1,45 g ; 16 mm.
LRBC, II, p. 79, nr. 1704, a. 364—367 e.n.

TESB

Valens

39. AE 3. ↑ . 2,72 g ; 17,2 mm.
LRBC, II, p. 79, nr. 1709, a. 364—367 e.n.

·TESΓ

CONSTANTINOPOLIS

Valentinianus I

40. AE 3.↓. fragment.
LRBC, II, p. 88, nr. 2087, a. 366—367 e.n.

CONS[?]

Valens

41. AE 3.↑. fragment
LRBC, II, p. 87, nr. 2069, a. 364—365 e.n.

CONS[P]Δ

42. AE 3.↑. fragment.
LRBC, II, p. 87, nr. 2070, a. 364—365 e.n.

CONSPA

43. AE 3.↓. 2,43 g ; 17 mm.
LRBC, II, p. 88, nr. 2103, a. 367—375 e.n.

CONSΔ

44. AE 3.↓. 2,74 g ; 17,5 mm.
LRBC, II, p. 88, nr. 2110, a. 367—375 e.n.

CONS[?]

Neprecizat

45. AE 3.↑. fragment.
LRBC, II *securitas reipublicae.*
emisiune neînregistrată de cataloage.

CONSΔ

46. AE 3.↓. fragment.
LRBC, II, p. 88, nr. 2109—2110, a. 367—375 e.n.

CONS[?]

NICOMEDIA

Valens

47. AE 3. ↓. 2,00 g ; 16 mm.
LRBC, II, p. 93, nr. 2327, a. 364—365 e.n. sau
LRBC, II, p. 93, nr. 2335, a. 367—375 e.n.

SMNΓ

Gratianus

48. AE 3.↑. 2,07 g ; 19 mm.
RIC, IX, p. 255, nr. 24 b var., a. 367—375 e.n.

SMNB

CYZICUS

Valentinianus I

49. AE 3.↓. fragment.
LRBC, II, p. 97, nr. 2519, a. 364—365 e.n. sau
LRBC, II, p. 97, nr. 2529, a. 367—375 e.n.

SMKΔ

Valens

50. AE 3. ↓. 2,23 g ; 16 mm.
LRBC, II, p. 97, nr. 2520, a. 364—365 e.n. sau
LRBC, II, p. 97, nr. 2529, a. 367—375 e.n.

SMKA

51. AE 3. ↓. 2,30 g ; 16 mm.
LRBC, II, p. 97, nr. 2520, a. 364—365 e.n. sau
LRBC, II, p. 97, nr. 2529, a. 367—375 e.n.

SMKΓ

ANTIOCHIA

Valens

52. AE 3. ↑. 1,55 g ; 15,3 mm.
LRBC, II, p. 100, nr. 2657, a. 364—367 e.n. sau
LRBC, II, p. 100, nr. 2664, a. 367—375 e.n.

ANTO

53. AE 3. ↓. 1,51 g ; 14,5 mm.
LRBC, II, p. 100, nr. 2657, a. 364—367 e.n. sau
LRBC, II, p. 100, nr. 2664, a. 367—375 e.n.

ANT[?]

ALEXANDRIA

Valens

54. AE 3. ↑. 2,33 g ; 16,5 mm.
LRBC, II, p. 104, nr. 2861, a. 364—367 e.n. sau
LRBC, II, p. 104, nr. 2863, a. 367—375 e.n.

ALEA

Neprecizat

55. AE 3. ↓. 1,31 g ; 13 mm.
LRBC, II, p. 104, nr. 2860—1, a. 364—367 e.n. sau
LRBC, II, p. 104, nr. 2862—3, a. 367—375 e.n.

ALE[?]

ATELIERE NEPRECIZATE

LRBS, II, *gloria romanorum* (8).

Valentinianus I

56. AE 3. ↑. 2,55 g ; 15,5 mm.

[?]

57. AE 3. ↓. 1,87 g ; 14 mm.

[?]

Valens

58—60. AE. 3. ↑. 2,70 g ; 18,5 mm
AE 3. ↑. 2,46 g ; 16,5 mm.
AE 3. ↑. 2,05 g ; 15,5 mm.
AE 3. ↓. 2,01 g ; 16,5 mm.
AE 3. ↑. 1,83 g ; 15,5 mm.
AE 3. ↑. 1,52 g ; 15,5 mm.
AE 3. ↑. 1,38 g ; 14 mm.
AE 3. ↑. 1.27 g ; 15,5 mm.
AE 3. ↓. fragment
AE 3. ↓. fragment
AE 3. ↑. fragment
AE 3. ?. fragment.

[?]

Gratianus

70. AE 3.↑. 1,36 g ; 15 mm. [?]

Neprecizat

71—78. AE 3. ↑. 2,53 g ; 18 mm.
AE 3. ↑. 2,35 g ; 16,5 mm.
AE 3. ↑. 2,15 g ; 16,5 mm.
AE 3. ↓. 2,14 g ; 21 mm.
AE 3. ↓. 1,85 g ; 17 mm.
AE 3. ↓. 1,29 g ; 18,5 mm.
AE 3. ↓. fragment
AE 3. ?. fragment [?]

LRBC, II, *securitas reipublicae.*

LRBC, II, *securitas reipublicae.*

Valentinianus I

79. AE 3. ↑. 1,88 g ; 15 mm. [?]

80. AE 3. ↓. 2,30 g ; 16,5 mm. [?]

Valens

81—86. AE 3. ↑. 2,02 g ; 15,6 mm.
AE 3. ↑. 2,00 g ; 18,5 mm.
AE 3. ↑. 1,93 g ; 13,7 mm.
AE 3. ↓ 1,90 g ; 17,5 mm.
AE 3. ↑. 1,70 g ; 12,5 mm.
AE 3. ↓. 1,65 g ; 14,3 mm. [?]

Neprecizat

87. AE 3. ↓. 1,64 g ; 16 mm. [?]

88—91. AE 3. ?. 1,25 g ; 17 mm.
AE 3. ↓. 1,58 g ; 12 mm.
AE 3. ↑. 1,13 g ; 12,5 mm.
AE 3. ?. fragment. [?]

MONEDE ILIZIBILE

92—107. 1,59 g · 1,43 g ; 1,25 g ; 1,15 g ; 0,90 g ; fragment.

Pentru acest lot nu avem, din păcate, informații asupra locului și condițiilor de descoperire, dar monedele se pot atribui, fără a greși, unei descoperiri dobrogene.

Considerăm că lotul nu reprezintă suma unor descoperiri izolate, deoarece caracterul unitar al acestei descoperiri monetare se sprijină pe următoarele argumente :

— Toate monedele erau necurățate și în această stare ilizibile, ceea ce exclude o selecție intenționată a materialului numismatic.

— Pe toate monedele era depusă aceiași patină malignă, foarte groasă, dovedind că, pînă la descoperire, monedele au stat în pămînt în condiții identice.

— Limitele cronologice sînt destul de strînse, circa 40 de ani, toate monedele identificate aparțin emisiunilor de bronzuri care se datează între anii 337—341 e.n. și 364—375 e.n.

— Lotul, prezentat aici, are o structură a numerarului asemănătoare cu a tezaurului Straja (1980) [13].

Toate argumentele converg spre a confirma ipoteza în care lotul reprezintă parte dintr-un depozit monetar dobrogean, ascuns și nerecuperat datorită evenimentelor imediat premergătoare bătăliei de la Adrianopol, din anul 378 e.n. [14]. Tezaurele îngropate după această dată, în Dobrogea, au o altă structură a numerarului [15].

Analiza statistică a structurii numerarului din depozitul Dobrogea passim oferă cercetării informații utile, pentru cunoașterea compoziției masei monetare aflată pe piața Scythiei Minor, în anii premergători catastrofei de la Adrianopol, precum și a raportului dintre stocul de monedă rămas în circulație și numerarul emis după anul 364 e.n.

Din tabelul I rezultă că 59,34% din numerarul în circulație pe piața monetară a provinciei de la Dunărea de Jos era alcătuit din mone-

TABELUL I (după RIC VIII)

337—340	346—348		354—356	357—358	358—362	364—378	
gloria exercitus (1 steag)	victoriae auggq nn	vot xx vot xxx	fel temp re paratio (FH)	fel temp re paratio (FH) sigla M	spes rei publice	secu ritas reipubli cae (8)	gloria romano rum
1	1	2	17	5	11	25	29
1,09%	1,09%	2,19%	18,68%	5,49%	12,08%	27,47%	31,86%
1,09%	3,29%		24,17%		12,08%	59,34%	

[13] Antoaneta Vertan și Radu Ocheșeanu, *Tezaurul de monede romane imperiale de bronz, din vremea împăratului Valens, descoperit la Straja, jud. Constanța*, în *mss.*

[14] Ion Barnea în Radu Vulpe, Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei*, 2, *Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968, p. 399 și urm.

[15] Depozitul monetar de la Nalbant, jud. Tulcea, se deosebește întru cîtva ca structură a numerarului, conținînd alături de trei monede de argint, și monede anterioare etapei 335/6—341 e.n., monede Crispus, vezi C. Moisil, în BSNR, 11, 22, 1914, p. 55, nr. 42, Nalbant (1910). Pentru structura tezaurelor post 378 e.n. vezi O. Iliescu, *op. cit.*, în *SCN*, II, 1958, p. 453, nr. 10, Strunga ; R. Ocheșeanu, A. Dumitrașcu. în *Pontica*, 5, 1972, p. 537—541. De asemenea pentru orizontul de tezaure încheiat pe la 410 e.n. vezi R. Ocheșeanu, în BSNR, 121—123, 1975, p. 105—112 ; R. Ocheșeanu, Paul I. Dicu, în *BSNR*, 129—130, 1983, p. 451—453.

dele curente, emise între anii 364—375 e.n. [16]. Emisiunile anterioare cele mai bine reprezentate sînt cele de modul AE 3 *fel temp reparatio* (FH) cu 24,17% şi *spes reipublice* cu 12,08%. Monedele mai vechi, emise înainte de anul 348 e.n., au un grad de reprezentativitate redus, doar de 4,39%. Lipsesc din acest depozit monetar monedele de modul AE 2, emise între anii 348—354 e.n. Atît gradul mic de reprezentativitate a follisului emis pînă în anul 348 e.n., cît şi lipsa din acest depozit a monedelor de modul AE 2, constituie o bună reflectare a efectelor legii din 354 e.n. privind demonetizarea tuturor emisiunilor anterioare. De asemenea lipsa monedelor emise de Julianus Apostata trebuie atribuită penetrării scăzute în provincie. Astfel din 24 de staţiuni alese pentru a alcătui Modelul Dobrogea, în 12 staţiuni nu au fost găsite monede emise de Julianus Apostata şi Jovianus. În depozitul analizat, raportul dintre emisiunile *securitas reipublicae* şi *gloria romanorum* (8) este de 46,29% şi 53,70%, spre deosebire de Panonia de sud, unde raportul este în favoarea emisiunilor *securitas reipublicae* cu 59,32% faţă de 40,69% [17].

Analiza datelor cuprinse în tabelul II oferă posibilitatea stabilirii raportului dintre structura masei monetare în circulaţie pe pieţele provinciei, aşa cum este reflectată de compoziţia depozitului Dobrogea passim şi indicele volumului de monedă/an etapă, calculat ca procent din suma indicilor monedă/an etapă din perioada cercetată, care a penetrat în fiecare din cele şapte etape a perioadei 335/6—378 e.n. şi care a fost stabilit pentru un ipotetic Model Dobrogea (reprezentînd media indicilor a 24 staţiuni) [18].

TABELUL II (după LRBC)

Nr. crt.	Anii	X	AS ±	I $\frac{Vol\ Mon}{An\ etap.}$	I dep — X	% $\frac{I\ dep - X}{AS}$
1	335/6—341	14,00	6,22	1,32	— 12,67	— 203,62
2	341 —346	11,87	5,46	4,97	— 6,89	— 126,26
3	346/8—353/4	8,02	5,17	0	— 8,02	— 155,23
4	353/4—357/8	38,83	8,85	45,60	+ 6,77	+ 76,44
5	357/8—363	7,62	4,64	18,24	+ 10,62	+ 228,46
6	363 —364	7,69	10,30	0	— 7,68	— 74,63
7	364 —378	11,92	8,13	26,85	+14,92	+ 183,60

[16] Pentru compoziţia tezaurelor din imperiu post 364 e.n., vezi RIC, VIII, p. 89, tabel 10.

[17] Alice Sz. Burger, *Late Roman money circulation in South-Panonia*, Budapesta, 1981, p. 84.

[18] Vezi *supra* nota 2 : Pentru modul de aplicare a metodelor statistice vezi în literatura română R. Ocheşeanu, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, III, 1981, p. 56—91 ; R. Ocheşeanu, în *BSNR*, 129—130, 1983, p. 209—235 ; Maria Chiţescu şi Gh. Poenaru Bordea, în *BSNR*, 129—130, p. 169—208 ; Gh. Poenaru Bordea şi Maria Cojocărescu, în *SCN*, VIII, 1984, p. 53—74.

Poziția indicilor din depozit, calculați pentru etapele anterioare anului 354 e.n., coborîtă sub limita inferioară a abaterii standard a Modelului Dobrogea, arată că procesul de înlăturare din circulație în Scythia Minor a numerarului de acest tip, demonetizat prin edictul din 354 e.n., a fost foarte puternic. Deci pînă la dezastrul de la Adrianopol, circulația monetară de la Dunărea de Jos se înscrie, prin conformarea la acest aspect al politicii monetare imperiale, în cadrul general al fenomenului circulației monetare din imperiu. Considerăm că datele statistice trebuiesc interpretate în cazul monedelor de tip *fel temp reparatio* din depozit ca dovedind o scădere a numărului lor în structura masei monetare, aflate în circulație în deceniul 8, în raport cu indicii de penetrație din anii 354—358 e.n.[19]. Indicii oferiți de depozitul Dobrogea passim pentru emisiunile din anii 358—363 e.n. și 364—375 e.n., 18,24% și 26,85%, indici care se plasează cu mult deasupra abaterii standard a Modelului Dobrogea, cu medii de 7,62% și 11,92%, dovedesc că și în raport cu volumul de monedă de acest tip care a penetrat în provincie, rolul emisiunilor *spes reipublice* și a emisiunilor casei lui Valentinianus I este major în alcătuirea masei monetare pe piețele din Scythia Minor.

Tabelul III

Nr. crt.	Monetării	Frecvențe absolute						Frecvențe relative					
		335/6 341	341 346	353/4 357/8	358 363	364 378	Total	335/6 341	341 346	353/4 357/8	358 363	364 378	Total
1	Roma				1		1				25		3,70
2	Thessalonica					2	2					11,11	7,40
3	Heraclea				1		1				25		3,70
4	Constantinopol			1	1	7	9			33,33	25	33,88	33,33
5	Nicomedia		1	1	1	2	5		100	33,33	25	11,11	18,51
6	Cyzicus					3	3					16,66	11,11
7	Antiochia	1		1		2	4	100		33,33		11,11	14,81
8	Alexandria					2	2					11,11	7,40
	Total	1	1	3	4	18	27	100	100	99,99	100	99,98	99,96

Tabelul prezintă atît ierarhia monetăriilor în cadrul fiecărei etape, cît și pentru întreaga perioadă acoperită de emisiunile prezente în depozit. Pe întreaga perioadă, primul atelier care oferă piețelor dobrogene 33,33% din numerar este Constantinopolis, urmat de Nicomedia cu 18,51%, Antiochia cu 14,81% și Cyzicus cu 11,11%. Cu un grad mai

[19] Pentru retragerea treptată din circulație a monedelor *fel temp reparatio*, vezi RIC, VIII, p. 66 și nota 25.

redus de reprezentativitate, sub 10% [20], sînt atelierele monetare din Thessalonica şi Alexandria cu 7,40%, Roma şi Heraclea cu 3,70%. Pentru a stabili relaţia corectă între gradul de reprezentativitate al atelierelor monetare, prezente în depozit, în cadrul fiecărei etape cu ierarhia reală, aşa cum este stabilită pe ansamblul Dobrogei, s-a trecut în paranteze locul pe care îl ocupa monetăria, în etapa respectivă, în materialul monetar descoperit în provincia de la Dunărea de Jos [21]. Doar datele oferite de monedele emise între anii 364—375 e.n. au un nivel mai înalt de semnificaţie. Etapele 335/6 — 341 e.n. şi 341 — 346 e.n. sînt prezente cu emisiuni din cîte o monetărie, Antiochia (VI) şi Nicomedia (I). Pentru etapele 353/4 — 357/8 e.n. şi 357/8 — 363 e.n., sînt prezente în depozit, cu cîte o monedă, monetăriile din Constantinopolis (II), Nicomedia (III) şi Antiochia (IX), respectiv Roma (XI—XIV), Heraclea (V), Constantinopolis (II), şi Nicomedia (VI). Pentru etapa 364—378 e.n., principala monetărie care oferă 38,88% din numerar este Constantinopolis (I), urmată de Nicomedia (V) cu 16,66%. Pe locurile 3—6 cu 11,11% din numerar sînt atelierele monetare din Thessalonica (III), Nicomedia (V), Antiochia (VIII) şi Alexandria (X).

II

TEZAURUL DE MONEDE DE ARGINT DESCOPERIT ÎN JUDEŢUL CONSTANŢA (1921). ASPECTUL CRONOLOGIC.

Deoarece tezaurul de silicve, descoperit în Dobrogea (1921), a fost editat cu trimiteri la lucrarea lui H. Cohen şi într-o revistă greu accesibilă astăzi [22], este necesară reluarea studiului acestei importante descoperiri numismatice pentru istoria Scythiei Minor în cel de-al treilea pătrar al veacului IV e.n. Ar fi fost deosebit de utilă republicarea catalogului tezaurului cu toate datele tehnice necesare şi cu trimiteri la „The Roman Imperial Coinage", dar mai degrabă imperfecţiunile catalogului sintetic cu descrieri incomplete sau greşite, decît existenţa unor variante neînregistrate de RIC, IX, fac ca o astfel de încercare să fie lipsită de precizia ştiinţifică necesară [23].

Fără a mai reveni asupra tuturor aspectelor, vom insista mai ales asupra aspectului cronologic, în lumina datărilor propuse de J.W.E. Pearce [24] şi O. Ulrich Bansa [25] pentru monedele de argint emise de casa lui Valentinianus I.

---

[20] R. Ocheşeanu, *op. cit.*, în *BSNR*, 129—130, 1983, p. 227.
[21] Vezi *supra* nota 2.
[22] Leon Ruzicka, *Blätter für Münzfreunde*, 1923, nr. 4, (extras p. 1—7).
[23] Vezi catalogul nr. 1, 18, 26, 27, 28, 44.
[24] J.W.E. Pearce, *The Roman Imperial Coinage*, IX, Londra, 1968, p. 200.
[25] O. Ulrich Bansa, în *Numismatica e Antichita Classiche*, 2, 1973, p. 166—169.

CONSTANTINOPOLIS

27 iunie 363 — 16 februarie 364

Siliqua

Jovianus

1. RIC, VIII, p. 464, nr. 174 dar — CP·Γ

25 februarie 364— 24 august 367

Argenteus

Valens

2. RIC, IX, p. 211, nr. 11 d 1 sau
RIC, IX, p. 211, nr. 11 e 1 — CONSA

3. RIC, IX, p. 211, nr. 11 d 4 (3,09 g) — CONSΔ

Siliqua

Valentinianus I

4— 9. RIC, IX, p. 212, nr. 13 a 1 sau
RIC, IX, p. 213, nr. 13 g 1 — CP·A

10—12. RIC, IX, p. 212, nr. 13 a 2 — CP·B

13. RIC, IX, p. 212, nr. 13 a 3 — CP·Γ

14. RIC, IX, p. 212, nr. 13 a 6 — C·A

15—17. RIC, IX, p. 212, nr. 13 a 7 — C·Δ

18. RIC, IX, p. 212, nr. 13 a 9 dar — CONSA·

Valens

19. RIC, IX, p. 212, nr. 13 d dar — CP·A

20—21. RIC, IX, p. 212, nr. 13 d 2 — CP·Γ

22—25. RIC, IX, p. 212, nr. 13 b 2 sau
RIC, IX, p. 213, nr. 13 h — CP·Γ

26—27. RIC, IX, p. 212, nr. 13 b dar	C·PΓ
28. RIC, IX, p. 212, nr. 13 b dar	CP·S
29. RIC, IX, p. 212, nr. 13 d 7	C·A
30. RIC, IX, p. 212, nr. 13 d 8 sau RIC, IX, p. 213, nr. 13 i 2	C·B
31. RIC, IX, p. 212, nr. 13 d 10 sau 32— RIC, IX, p. 212, nr. 13 i 3	C·△
32—34. RIC, IX, p. 212, nr. 13 d 2	C·S
35—36. RIC, IX, p. 212, nr. 13 d 13 sau RIC, IX, p. 213, nr. 13 i 5	C·Z
Procapius	
37. RIC, IX, p. 213, nr. 13 e 1 sau RIC, IX, p. 213, nr. 13 k 1	C·A
38. RIC, IX, p. 213, nr. 13 e 2	C·B
39. RIC, IX, p. 213, nr. 13 e 3 sau RIC, IX, p. 213, nr. 13 k 2	C·Γ
40—42. RIC, IX, p. 213, nr. 13 e 4	·△
43. RIC, IX, p. 213, nr. 13 e 5	C·Є
44. RIC, IX, p. 213, nr. 13 e 14 dar	C·Z

Alături de silicvă este prezent în tezaur și un al doilea nominal, *argenteus*. Astfel, două monede emise de Valens, cat. nr. 2 și 3 [26], conform atribuirilor din RIC, IX, aparțin emisiunilor de argentei.

Pentru a obține o imagine cît mai clară a structurii tezaurelor Dobrogea (1921) și Gura Ialomiței [27], abordînd aspectul cronologic cu ajutorul unui instrument de lucru adecvat, datele, oferite de cele două descoperiri numismatice de la Dunărea de Jos, au fost introduse într-un tabel alcătuit conform propunerilor avansate de J.W.E. Pearce și O. Ulrich Bansa.

Tezaurul Dobrogea (1921) se încheie cu trei monede, o silicvă și doi argentei, emise, după părerea lui J.W.E. Pearce, pentru comemorarea

[26] Moneda nr. 3 are greutatea de 3,09 g, vezi L. Ruzicka, *op. cit.*, p. 2.
[27] I. Mititelu, în SCN, I, 1957, p. 133—147.

TABELUL IV

cronologia emisiunilor de argint din anii 364 e.n. — 367 e.n.

CONSTANTINOPOLIS			DOBROGEA (1921)								GURA IALOMIȚEI							
RIC IX	Ulrich Bansa		A	B	Γ	Δ	E	S	Z	H	A	B	Γ	Δ	E	S	Z	H
25 II 364— 28 IX 365 CP·A ; CPA ; C·PA	SERIA II III 365—28 IX 365 CP·A	V I	6	3	1	—	×	×	×	×	6	6	—	4	×	×	×	×
		Vs	1	—	8	—	×	1	—	—	6	5	11	—	×	1	—	—
C·A ; ·C·A	C·A	V I	1	×	3	—	×	×	×	×	6	×	1	—	×	×	×	×
		Vs	1	1	—	1	—	3	2	×	—	—	—	—	—	—	—	×
Procopius 28 IX 365 — 27 V 366 C·A ; ·C·A	C·A		1	1	1	3	1	—	1	—								
27 V 366— 24 VIII 367 * C·A	SERIA III 2 V 366 — ante I 368	V I	×	×	×	×	×	×	×	×								
		Vs	×	—	—	×	×	×	×	×								
CONSA	Toamna 367 CONSA	V I	—	×	×	×	×	×	×	×								
		Vs	×	×	×	×	×	×	—	×								
·CONSA·	·CONSA	V I	1	×	×	×	×	×	×	×								
		Vs	×	—	×	×	×	×	×	×								
CONSA	ARGENTEI CONSA	V I	—	—	—	×	×	×	×	×								
		Vs	1	—	—	1	—	—	—	×								
CONSPA	CONSPA ·CONSPA	V I	—	×	×	×	×	×	×	×								
		Vs	×	×	×	—	×	×	×	×								

victoriei asupra uzurpatorului Procopius [28] sau, conform ipotezei propuse de O. Ulrich Bansa, pentru acordarea de donative armatei revenite din campania transdanubiană din anul 367 e.n. [29]. Dacă tezaurul va fi fost descoperit pe linia Dunării, ar fi de presupus o ascundere datorată operațiilor militare din anii 368—369 e.n., expediții întreprinse de Valens în teritoriile limitrofe provinciei Scythia Minor. Dar există și posibilitatea, dat fiind faptul că circulația monedei de argint cunoaște în a doua jumătate a secolului IV e.n. un nivel coborît de intensitate [30], argintul fiind monetizat pentru plata donativelor, iar tezaurele aparțin mai degrabă militarilor sau veteranilor, decît civililor, ca proprietarul acestui tezaur să nu mai fi avut posibilitatea să adauge monede de argint din emisiunile posterioare anului 367 e.n., pînă după anul 376 e.n., cînd goții trec Dunărea în imperiu, și deci ascunderea tezaurului să fie legată de evenimentele care se vor derula în zonă pînă la bătălia de la Adrianopol.

Pentru data de emitere a monedelor din tezaurul de la Gura Ialomiței, primul editor propunea anul 369 e.n., iar ascunderea tezaurului era pusă în legătură cu evenimentele din 378 e.n. [31]. Într-o recentă lucrare, revenind asupra unor aspecte ridicate de tezaur, C. Deculescu atrăgea atenția că emisiunile de silicve de tip *vot v* se datează, conform catalogului RIC, IX, între 25 februarie 364 — 24 august 367 e.n. [32]. Redatînd tezaurul, autorul consideră că abandonarea silicvelor de la Gura Ialomiței este legată de expediția din 367 e.n. a împăratului Valens la nord de Dunăre, în munții Buzău. Pentru a se explica îngroparea tezaurului la 367 e.n. în această zonă, se avansează ipoteza unei reîntoarceri din expediție a armatelor romane pe valea Ialomiței și traversarea Dunării prin vadurile de la Carsium[33]. Dar argumentarea este circulară. De fapt, conform datărilor propuse de J.W.E. Pearce și O. Ulrich Bansa silicvele din tezaurul de la Gura Ialomiței aparțin emisiunilor cuprinse între martie și 28 septembrie 365 e.n. Această realitate istorică permite să considerăm, cu rezervele arătate mai sus și pentru tezaurul Dobrogea (1921), că ascunderea tezaurului de silicve de la Gura Ialomiței poate fi, mai degrabă, pusă în legătură, datorită structurii sale, cu mișcările la Dunăre a goților chemați în sprijin de împăratul uzurpator decît cu un ipotetic pod de vase roman din toamna anului 367 e.n., construit pe Dunăre la vadurile de la Hîrșova.

---

[28] *RIC*, IX, p. 200.

[29] O. Ulrich Bansa, *op. cit.*, p. 169.

[30] Vezi *RIC*, VIII, p. 75 ; Pentru Dobrogea sînt cunoscute următoarele descoperiri de monede izolate : Constantius II — nordul jud. Tulcea, vezi M. Petrescu Dîmbovița, *Inventarul materialului arheologic de la rezidența regală Galați*, București, 1940, p. 11, nr. 20 ; Valens, silicvă emisă la Antiochia — Tulcea, vezi Gh. Poenaru Bordea și V. H. Baumann, în *Peuce*, IV, 19 3—1975, p. 146, nr. 115.

[31] I. Mititelu, *op. cit.*, p. 136.

[32] C. Deculescu, în *BSNR*, 124—128, 1981, p. 228.

[33] *Ibidem*, p. 229.

QUELQUES DÉCOUVERTES MONÉTAIRES DE SCYTHIA MINOR DU IVe SIÈCLE

Résumé

RADU OCHEŞEANU

L'auteur présente trois trésors de monaies en bronze inédites et réexamine le trésor de *siliquae* découvert en Dobroudja (1921).

Le premier trésor a été découvert dans les eaux de la Mer Moire dans le port de Constanța (1975). On a récupéré 18 folles des années 294—307 de n.è. Le deuxième trésor a été découvert à Hîrşova et il est composé d'émissions AE 3, *fel temp reparatie* (FH) des années 354—358 de n.è. Du troisième trésor, découvert quelque part en Dobroudja, furent récupérées 107 monnaies des années 336/7—341 à 364—375 de n.è. Les plus nombreuses sont celles des types *fel temp reparatio* (FH), *spes reipublice* et les émissions de l'èpoque de Valentinien Ier. Le dépôt a été probablement caché pendant les événiments des années 376—378 de n.è. au Bas Danube.

En ce qui concerne la trésor de *siliquae* découvert en Dobroudja (1921), l'auteur insiste sur l'aspect chronologique. Suivant les propositions de J.W.E. Pearce et de O. Ulrich Bansa, les dernières émissions datent au plus tard de l'automne de l'année 367 de n.è. Le trésor contennait au moins deux *argentei*. On réexamine aussi la date finale du trésor de Gura Ialomiţei, qui est antérieure au règne de Procope. En conséquence, l'auteur avance l'idée qu'il fut mis à l'abri durant les mouvements des Goths au Bas-Danube en 365—366 de n.è.

DATE NOI PRIVIND CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA OVIDIU

MIHAI BUCOVALĂ, GHEORGHE PAPUC

Cea de-a cincea campanie de săpături arheologice în fortăreața romano-bizantină de la Ovidiu — 10 km N de Constanța [1], s-a desfășurat în intervalul 1 august — 15 septembrie 1984 și a avut în atenție continuarea cercetării sistematice în două zone apropiate, atacate în campaniile trecute :

1. Obținerea de noi date de ordin arhitectural și stratigrafic în capătul de N-E al unui mare edificiu, adosat zidului de incintă.

2. Cercetarea în profunzime a porțiunii de mijloc a incintei de Est a fortificației, atît în zona intra- cît și în cea extramurană.

De asemenea, considerăm necesar să menționăm că în acest an au fost întreprinse lucrări de consolidare și restaurare la turnurile A și C.

Pentru atingerea primului obiectiv a fost finalizată cercetarea începută anul trecut în trei careuri notate : L_3 — L_4 — L_5, fiind strict necesară suprimarea martorului dintre primele careuri menționate.

Observațiile făcute în acest mod, permit următoarele concluzii :

În partea de nord a fortăreței, adosat incintei, a funcționat, într-o lungă perioadă de timp, un edificiu public foarte mare (probabil depozit de provizii), avînd lungimea de 23,35 m și lățimea de 3,15 m.

Zidurile acestuia (păstrate pe înălțimea de circa 0,55 m) erau lucrate, la bază, din blocuri de piatră relativ regulate, de talie mică și mijlocie, avînd deasupra rînduri de cărămizi (jumătăți sau sferturi) lipite cu pămînt.

În capătul de Est, zidul longitudinal de N al edificiului lipsește, rolul acestuia fiind preluat la un moment dat de însăși curtina, iar zidul longitudinal de S, prezintă cîteva îngroșări, datorate în mod evident

[1] Pontica XIII, 1980, p. 275—283 ; XIV, 1981, p. 211—216.

unor modificări și reparații succesive, firești pentru perioada îndelungată de existență a edificiului (secolele IV-VI e.n.).

În același perimetru, cercetarea atentă a dovedit caracterul provizoriu al zidului despărțitor depistat în anul 1983 în careul L_4, mai exact faptul că avem a face în acest caz cu o modificare ulterioară uneia din distrugerile edificiului : cărămizile — majoritatea jumătăți, numai una întreagă avînd dim. 31,5 × 31,5 × 4 cm — din care era lucrat, erau așezate pe strat de arsură masivă, avînd în amestec numeroase scoici și resturi de lemn ars, strat aflat pe pardoseala lucrată din lespezi de piatră și cărămizi. Peretele care închide la Est acest mare edificiu este lucrat numai din cărămizi. Dacă luăm în considerare acest zid despărțitor, rezultă că în capătul de est al edificiului funcționa într-o anume perioadă o încăpere cu dimensiunile 3,10 × 3,15 m ; lățimea încăperii este aceeași, ca în restul edificiului, deoarece chiar lipsind zidul de Nord, cel de Sud prezintă mai multe îngroșări.

În peretele de Sud al edificiului a fost descoperită, practicată oblic față de linia zidului, o intrare largă de 0,80 m, păstrată pe înălțimea de 0,30 m doar, avînd marginea constituită din două blocuri de piatră fasonată, între care erau așezate jumătăți de cărămidă, totul pe un strat de arsură care duce la aceeași concluzie : încăperea cu pricina aparține unei faze tîrzii de viețuire în fortăreață.

Materialul arheologic recoltat în perimetrul cercetat anul acesta este constituit în principal de fragmente ceramice aparținînd unor tipuri de amfore caracteristice secolelor IV-VI e.n., de talie mică, mijlocie și mare, ornamentate cu striuri dese, ondulate sau drepte, cu caneluri și „coaste".

Cercetările efectuate în campania 1984 pe curtina estică a fortăreței, au adus o serie de date noi care pot fi luate în considerare pentru stabilirea a cel puțin două etape — cu mai multe faze — în fortificarea punctului de pe malul golfului de altădată.

1.1. Fundația pe care au pus-o în evidență sondajele (limitate în profunzime din cauza nivelului ridicat al apelor lacului) are un mod constructiv aparte, deoarece peste patul de așteptare al temeliei se află, cel puțin în zona centrală, un rînd de dale din piatră de mari dimensiuni, a căror grosime este cuprinsă între 18 și 20 cm, parte din ele probînd o refolosire, și care depășesc fundația spre exterior cu 10 cm.

Interesant este și faptul că deasupra dalele au fost tencuite cu mortar pe toată suprafața. De la acest nivel, începe elevația curtinei, retrasă spre interior cu 90 cm și care s-a păstrat în anumite locuri pe înălțimea a două asize. Urmele de mortar de deasupra ultimei asize păstrate, ne indică o crepidă de 10 cm.

1.2. Prinse organic de fundația curtinei, intramuros, au apărut în acest an două ziduri din piatră legate cu mortar, orientate perpendicular pe incintă. Zidul dinspre Nord are grosimea de 2,80 m, prezintă urme vizibile de dezafectare, care a constat într-o demantelare neuniformă ; la nivelare s-a folosit, pe lîngă piatră și cărămidă, pămînt de compoziție și culoare diferită. În partea superioară se află un nivel compus din

mortar, cărămizi fragmentare și piatră măruntă. Zidul a putut fi urmărit pe o lungime de circa 3 m. Pe latura sudică se află adosat un rînd de blochete din calcar, late de 20—25 cm, care stau pe nivelul patului de așteptare al fundației, element a cărui semnificație încă nu o cunoaștem. Paralel cu zidul prezentat mai sus, la 2 m spre Sud, se află cel de-al doilea zid amintit, care a suferit o demantelare încă mai puternică și căruia nu i-am putut stabili grosimea în acest an. Deci, din curtină pornesc perpendicular spre interior două ziduri paralele, unul din ele avînd lățimea de 2,80 m.

1.3. Tot în zona amintită, în perimetrul extramuran, la — 1 m, a apărut un pavaj din dale mari de piatră de mărimi diverse. Spre Nord, în imediata apropiere a curtinei, pavajul este mărginit de o placă din calcar așezată pe cant, lungă de 1,25 m. Acest pavaj, lat de 4 m, s-a păstrat pe o lungime de circa 3 m. După aspect este o stradă de acces în burg și avînd în vedere că în interior îi corespunde porțiunea dintre cele două ziduri ce pornesc din incintă, poate fi vorba de o primă cale de acces în fortificația de la Ovidiu, care era prevăzută cu „capcană".

1.4. Luînd în discuție enunțul anterior, privitor la accesul în burg, reamintim că într-una din campaniile anterioare, fusese localizată o intrare care a funcționat în perioadă tîrzie pe curtina sudică, în apropierea turnului A, care-i asigura apărarea [2]. Descoperirea din acest an aparține unei faze anterioare, poate chiar celei dintîi ; în favoarea acestei ipoteze pledează următoarele observații de ordin stratigrafic, în primul rînd : peste pavajul amintit se află două nivele clare, primul realizat prin nivelarea cu piatră măruntă și fragmente mici de cărămidă a unui strat de pămînt cenușiu. Peste acesta se află un al doilea nivel care în apropierea incintei, pe 1,50 m lungime, este compus din mai multe blocuri de piatră de mărimi diferite, așezate de asemenea în maniera unui pavaj, dar cu o lățime mică.

În concluzie, putem considera că prima cale de acces în fortăreață era amplasată la jumătatea curtinei estice și era prevăzută cu „capcană" ; faptul că acest acces era plasat înspre apă, coincide cu situația fortăreței de la Boljetin-Gradač, în Iugoslavia [3].

1.5. Tot în zona de Est a incintei, în campania din acest an, a apărut un alt element care sprijină ideea unei fortificări în etape a promontoriului de la Ovidiu, concluzie bazată, în primul rînd, pe existența unui turn circular de apărare, nivelat mai tîrziu și peste care s-a construit turnul dreptunghiular notat de noi A, iar în subsidiar de existența unor ziduri avînd orientare diferită de incintă [4].

Unul dintre aceste ziduri, orientat NV-SE, era tăiat de incintă în zona intrării în turnul dreptunghiular B, făcînd un unghi cu incinta de Nord.

În campania 1984, în careurile notate I_2 — J_2 a apărut, la mică adîncime, un zid avînd lungimea — deocamdată — de 7 m și lățimea

[2] Descoperire făcută în campania 1982.
[3] Cf. Anciennes cultures du Djerdap, Beograd, 1969, p. 104—109.
[4] Descoperire făcută în campaniile 1979—1980.

de 0,63 m. Fețele zidului sînt lucrate din pietre mai mari iar pe mijloc cu un rînd de pietre mici sau mijlocii. La bază, unde apar și două fragmente de cărămidă, pentru egalizare, zidul este legat cu mortar, iar straturile de sus sînt lipite cu pămînt. Orientarea zidului (NNV-SSE) al cărui capăt de Nord n-a fost încă surprins, permite observația că el cade perpendicular pe zidul apărut în fața intrării în turnul B.

În capătul de Sud al zidului a apărut o pardoseală lucrată din cărămizi cu dimensiunile 0,32 × 0,30 m, despre care sperăm să obținem date mai precise în campania viitoare.

Un fragment de zid lucrat din pietre mici și mijlocii, legate cu mortar, avînd lățimea de 0,60—0,70 m, apare între cele două ziduri semnalate la începutul descrierii noastre ca aparținînd zwinger-ului. Credem că el reprezentă o continuare a zidului din careurile I_2 — J_2, întreruperea sa datorîndu-se construirii celor două laturi ale „capcanei".

De asemenea, în apropierea turnului A, se află colțul unei clădiri cu orientare diferită de a curtinei de Est, dar care coincide cu direcția fragmentului semnalat. Pe baza acestei situații, putem considera că existau aici, în prima etapă, mai multe construcții ce se întindeau pe o bună suprafață din aria închisă ulterior de zidurile de apărare ale celei de-a doua etape de fortificare a promontoriului de la Ovidiu.

NEUE DATEN, DIE ARCHÄOLOGISCHEN FORSCHUNGEN VON OVIDIU (MUNICIPIUM KONSTANZA) HETREFFEND

Zusammenfassung

MIHAI BUCOVALĂ, GH. PAPUC

Die im Jahre 1984, in der römisch-byzantinischen Burg von Ovidiu (Munic. Konstanza) unternommenen Forschungen verfolgten neue stratigraphische und architektonische Daten an der Nord-, wie auch an der Ostseite der Burg, sowohl *intra-* als auch *extramuros*.

Im jetztigen Forschungsstadium kann man annehmen, daß an der Nordseite der Burg ein imposantes öffentliches Gebäude, 23,35 × 3,15 m, wahrscheinlich ein Warendepot, für lange Zeit in Betrieb war.

Für die Ostseite zeigt sich die Lage, der Überlagerungen, der Zerstörungen und der Ausbesserungen wegen, etwas schwieriger. Hier wurde eine Verbindungsstraße, die von Osten in die Burg führte, aufgefunden. Sie wurde aus großen Steinplatten, 4 m. breit, ausgearbeitet. Es stellt sich das Problem des Vorhandenseins eines früheren Eingangs vom ehemaligen Golf.

Es wurden auch einige Mauern, die den inneren Bauten angehören, aufgefunden. Diese Tatsache stellt das Problem der Existenz einiger Schutzanlagen in Ovidiu, die dem Quadriburgum der Jh. 4—6 u.Z. vorangehen.

DOCUMENTE VECHI CREȘTINE ÎN DOBROGEA

PETRE DIACONU

Acum cîțiva ani, I. Barnea socotea — cu învederată dreptate — că documentele vechi creștine descoperite pe teritoriile țării noastre, constituie nu numai un fenomen cultural-istoric, ci și o dovadă a continuității populației autohtone romanizate și românești în teritoriile pe care le locuiește astăzi [1].

De aceea, ori de cîte ori apar asemenea vestigii, indiferent de aspectul lor exterior, ele trebuie semnalate de îndată. Este exact ceea ce încercăm să facem și noi în legătură cu cîteva piese și înscrisuri descoperite în Dobrogea.

În același timp ne vom permite să repunem în discuție interpretarea și a unor vestigii vechi creștine, tot din Dobrogea, cunoscute însă de mai multă vreme. Prezentarea documentelor va fi făcută în ordinea topografică a descoperirilor.

ADAMCLISI (TROPAEUM TRAIANI) — jud. CONSTANȚA

1. Într-o groapă situată la cîțiva metri depărtare de latura apuseană a turnului părăsit [2], aflat — la rîndu-i — la răsărit de turnul nr. 20 al cetății Tropaeum Traiani, au apărut, între altele, mai multe fragmente ceramice de amforă purtînd inscripții realizate cu vopsea roșie. Pe fața unui astfel de ciob din umărul unei amfore *cu coaste*, amforă databilă în sec. VI, se citește inscripția Z O H (fig. 1/1). De notat că litera Z este înlocuită cu o cruce, la fel ca în cazul unei inscripții de la Păcuiul lui Soare, datată însă în secolul al XI-lea [3].

---

[1] I. Barnea, *Arta creștină în România*, I, București, 1979, p. 5.

[2] Pentru orientarea în numerotarea turnurilor cetății Tropaeum Traiani, vezi Petre Diaconu, în Dacia XXIV, 1980, p. 380—381.

[3] Petre Diaconu, în Materiale și cercetări arheologice, VII, 1959, p. 603—604, fig. 5, 2 ; idem, în Dacia, N. S., V, 1961, p. 497, fig. 9, 2 ; idem, în BOR CXXXI, 5—6, 1963, p. 555, fig. 4, 2 ; Silvia Baraschi, în SCIVA, 24, 1973, 3, p. 542, fig. 3, a ; Emilian Popescu, *Inscripțiile din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 193 (nr. 132).

Ne grăbim să atragem luarea aminte că inscripția de la Păcuiul lui Soare a fost imprimată prin mijlocirea unei ștampile, de genul celeia descoperite în așezarea amintită, cu mai mulți ani în urmă și continuînd numele prescurtat al lui Leon sau Gheorghe [4].

Sub înscrisul Z O H de pe fragmentul ceramic de la Tropaeum Traiani se disting alte cîteva semne, despre care nu știm dacă exprimă sau nu capacitatea vasului-amforă.

PÎRJOAIA (SUCIDAVA), azi IZVOARELE — jud. CONSTANȚA

2. Pe „plaja" cetății romane tîrzii, identificate cu Sucidava din Moesia Secunda [5], elevii școlii generale de 8 ani din satul Canlia, com. Lipnița, au găsit un vas de plumb, miniatural, aflat într-o foarte precară stare de conservare (fig. 1/2).

Vămsciorul, astăzi complet turtit, prezintă urme de retezare (din vechime) cu cuțitul atît la partea superioară, adică la gură, cît și la partea opusă ; el are forma unei amforete-ploscă, prevăzută cu două tortițe ; una din tortițe, îndoindu-se, s-a alipit de-abinelea corpului. Din cauza rulării piesei în pietrișul de pe „plaja" cetății, pe corpul vămsciorului nu se mai distinge acum nimic din decorul pe care l-a avut inițial.

Înălțimea actuală a vămsciorului este de 0,03 m, iar lățimea de 0,018 ; lățimea gurii — 0,011 m, iar a fundului — 0,010 m. După cum se vede, prin turtire, vămsciorul a căpătat o formă alungită.

Acest gen de vase poartă numele de *ampula* sau *eulogia* [6] ; ele erau folosite la păstrarea uleiului sfînt, a apei sfințite sau chiar a unor picături din sîngele vreunui martir [7].

Cele mai multe vămscioare-ampulla aveau dimensiuni mai mari decît cel pe care-l prezentăm aici și erau făcute din lut, sticlă, iar mai rar din argint [8].

Ele au „circulat" cu deosebire în Asia Mică, Siria, Palestina și Egipt. În această din urmă zonă erau „aduse de pelerini la mormîntul sf. Mina, la circa 25 km vest de Alexandria" [9].

---

[4] Silvia Baraschi, *op. cit.*, p. 541—544. Cf. Emilian Popescu, *op. cit.*, p. 192 (nr. 181).

[5] Cele mai multe dintre lucrările rezervate realităților arheologiei de la Păcuiul lui Soare aparțin regretatului V. Culică. O listă completă a lor vezi în Pontica, XIV, Constanța, 1981, p. 380—381. Lista trebuie completată și cu lucrarea lui V. Culică, din S.M.M.I.M., 14—15, București, 1981—1982, p. 63—68. Despre Pîrjoaia vezi și Petre Diaconu, în BOR, LXXXI, 5—6, 1963, p. 546—550 ; idem, în SCIVA 25, 1974, 2, p. 289—294.

[6] Klaus Wessel, *Ampullen*, în Reallexikon zur byzantinischen Kunst 1, Stuttgard, 1963, p. 138—142.

[7] *Ibidem*, p. 139—140.

[8] O bogată bibliografie despre aceste vase vezi la Victor Macarie, în SCIVA, 32, 1981, 2, p. 299—302.

[9] I. Barnea, *op. cit.*, p. 238.

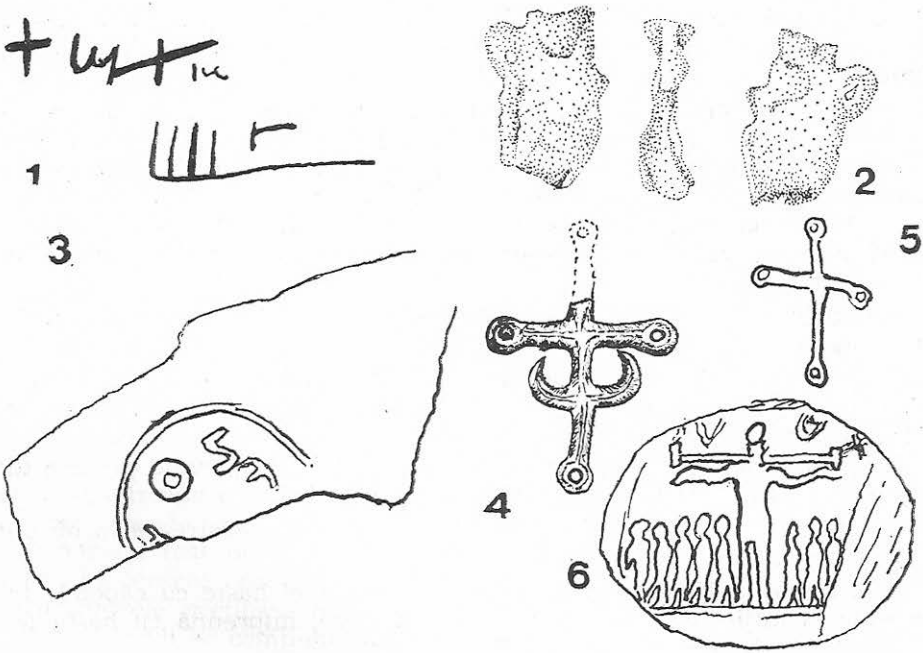

Fig. 1 ; 1. Inscripția de pe o amforă de la Adamclisi ; 2. Vas miniatural de la Pîrjoaia ; 3. Ștampilă pe o amforă de la Păcuiul lui Soare ; 4. Cruciuliță de bronz de la Păcuiul lui Soare ; 5. Cruciuliță scrijelată pe o amforă de la Păcuiul lui Soare ; 6. Gema de la Tomis.

Un asemenea văscior, mai mare însă, din lut, databil în secolele V-VI, s-a găsit la Constanța [10]. Alt vas, de plumb, descoperit la Iași, a fost datat în secolul al X-lea [11]. Din punctul nostru de vedere, piesa de la Iași datează, mai degrabă, din secolul al VI-lea, așa cum, de altfel, ne lasă să înțelegem și Dan Gh. Teodor [12].

PĂCUIUL LUI SOARE (VICINA) — jud. CONSTANȚA

3. Cruciuliță de bronz, din secolul al X-lea, obținută, desigur, prin turnare (fig. 1/4) ; dreptunghiulară în secțiune. Lungimea fiecăreia dintre brațele laterale măsoară 0,015 m, iar a brațului inferior 0,026 m ; brațul superior este rupt din vechime. Capetele brațelor, rotunjite, au

[10] *Ibidem*, p. 239, pl. 101. Tot un *ampullum* trebuie să fi fost și vasul de lut găsit la Voivoda lîngă Sumen (R. P. Bulgaria) publicat de Ștefan Damianov, în Godișnik na Muzeite ot severna Bălgaria, II, Varna, 1976, p. 24 (text) și pl. VI. 7.

[11] Vezi, *supra*, nota 8. Un alt vas de plumb, descoperit la Tîrnovo (vezi Atanas Pisarev, în Arheologija, 1, 1976, Sofia, p. 45—50) a fost datat în sec. XI—XII. Este probabil că și acesta să fie tot de prin sec. VI.

[12] Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-danubiană și Bizanțul în veacurile VI—XI e.n.*, Iași, 1981, p. 113, fig. 25, 9.

cîte un orificiu în centru. Datorită acestei particularităţi se poate spune că piesa de la Păcuiul lui Soare se înscrie în seria crucilor de tip gemmée [13].

Asemenea cruci, realizate însă prin scrijelare, se întîlnesc pe pereţii de cretă de la Basarabi (Murfatlar), jud. Constanţa [14], într-un context arheologic din a doua jumătate a veacului al X-lea [15] şi pe pereţii exteriori ai bisericii de la Ravna (R. P. Bulgaria) [16], datînd din a doua jumătate a sec. IX — prima jumătate a sec. X. Asemenea cruci sînt scrijelate şi în pasta arsă a unor amfore din sec. XI de la Păcuiul lui Soare (fig. 1/5).

Cruciuliţa pe care o prezentăm este înzestrată pe braţul inferior cu o ancoră.

Se susţine că ancora, ca simbol creştin, dispare încă din antichitatea tîrzie [17]. Însă în lumina descoperirii de la Păcuiul lui Soare această afirmaţie trebuie atenuată. De altfel, în aşezarea mai sus amintită s-a găsit şi un pandantiv de plumb din secolul al XI-lea, avînd pe una din feţe o cruciuliţă, iar în spaţiile dintre braţele ei cîte o ancoră [18].

Cruciuliţa cu ancoră de la Păcuiul lui Soare se păstrează în Muzeul de istorie din Călăraşi.

4. Semn scrijilat pe o piatră sub forma unei haste cu capetele trifurcate ; la mijloc el e prevăzut cu un X, care, împreună cu hasta formează, evident, un *chrismon* (fig. 3/1).

Semnul este, fără îndoială, creştin. Dovada o găsim în faptul că el însoţeşte perechea de cizme [19], care apare ca „marcă de olar" pe fundul cîtorva oale ceramice de la Dinogetia — Garvăn. Or, aceste „cisme" aveau o semnificaţie creştină, legată, după opinia noastră, de spălarea picioarelor apostolilor de către Iisus Christos [20]. Semnul de la Păcuiul lui Soare datează din sec. X. Piatra cu semnul respectiv se păstrează în depozitele de materiale arheologice de la Păcuiul lui Soare.

5. Pe o altă piatră de la Păcuiul lui Soare este gravată o cruce cu capetele trifurcate. Înălţimea crucii măsoară 0,149 m, iar lăţimea 0,125 m. Unul dintre braţe este ceva mai scurt (fig. 3/2). Datează din sec. X. A fost săpată pe o piatră de constructorii cetăţii.

---

[13] Acest gen de cruce este cunoscut încă din sec. IV—VI (vezi DA CL, plomb, 1215, fig. 10372/1 şi 10400/5.

[14] Inf. Virgil Bilciurescu.

[15] Vezi, *infra*, nota 31.

[16] Inf. Kazimir Popconstantinov — Sumen (R. P. Bulgaria).

[17] I. Rămureanu, în Studii teologice, seria II, anul XIII, nr. 9—10, 1971, p. 606.

[18] Silvia Baraschi, RESEE, XVI, 1978, 1, p. 159—161.

[19] Maria Comşa, în *Dinogetia*, I, 1967, p. 211, fig. 135, 40—41. Capătul inferior al hastei din fig. 135, 41, pare a fi bifurcat ; dacă nu este o eroare de estampaj, atunci avem tot dreptul să ne gîndim la un defect al ştampilei de imprimare. La p. 125, Maria Comşa socoate, în chip greşit, că semnul respectiv ar fi o combinaţie de „litere runice".

[20] Petre Diaconu, în Dacia, N.S., XIX, 1975, p. 267—268. În acest articol socoteam, pe nedrept, că toate aceste semne reprezintă picioare

Această cruce își găsește analogii la Celei (Sucidava) jud. Olt, unde se întîlnește zgîriată pe o cărămidă din sec. VI [21]. Nu este exclus însă ca și crucea de la Celei să fi fost incizată tot prin sec. X. Dealtminteri, în imediata apropiere a cetății romane tîrzii de la Celei s-au găsit resturi de viețuire din epoca feudală timpurie [22]. Alte asemenea cruci se întîlnesc la Basarabi (jud. Constanța) [23] și Pliska (R. P. Bulgaria) [24].

6.Pe umerii unei amfore piriforme de la Păcuiul lui Soare datînd din sec. XI, se păstrează urmele unei stampile circulare. În cîmpul cercului se distinge inscripția, în poziție retrogradă, Z O H. Din pricina rupturii, din litera H se păstrează numai hasta din stînga. Litera ω este înlocuită cu O, fenomen frecvent întîlnit încă din epoca bizantină timpurie [25]. Sub O se observă o parte din litera θ (sau ε inversat) (fig. 1/3). Piesa se păstrează la Institutul de arheologie din București.

DEALUL DERVENT, satul CANLIA — jud. CONSTANȚA

7. Cruce relicvar (tip Malta), din foaie de aramă aurită (fig. 2). Nici unul din brațe nu se păstrează în întregime. Capetele par a fi fost alungite. Brațele sînt mărginite de un chenar. În cîmpul determinat de chenar au fost plasate cerculețe făcute din sîrmă de aramă, foarte subțire. În centrul crucii și la capetele brațelor se disting bine lăcașele pentru pietrele prețioase (sau semiprețioase). Ornamentul de pe partea cealaltă a crucii se compune, de asemenea, din cerculețe din sîrmă subțire de aramă.

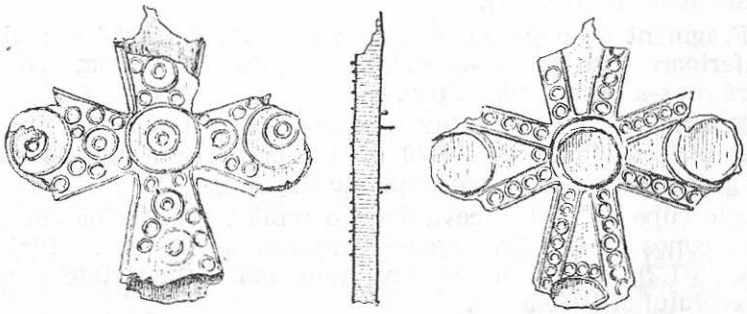

Fig. 2. Cruciuliță-relicvar de la Dervent.

Diametrul cerculețelor se înscrie în trei mărimi. Cele mai mari au în cîmpul lor alte două cerculețe, iar cele de mărime mijlocie, un singur cerculeț. Dimensiunile păstrate ale crucii sînt : 0,059/0,026 m. Grosimea : 4—5 mm. Cruciulița datează de la sfîrșitul secolului X sau în-

[21] I. Barnea, *op. cit.*, p. 264 (text) și p. 265, pl. 114, 2.
[22] D. Tudor, în SCIV, I, 1950, 2, p. 139—141.
[23] Inf. Virgil Bilciurescu.
[24] D. Krandžalov, în Sbornik Prace Historickych, IV, 1963, p. 121, fig. 44 (Cf. Albumul Aboba-Pliska, pl. XLIX, 216).
[25] Vezi, *infra*, nota 47.

ceputul celui următor, dar nu mai tîrziu decît anul 1036, cînd așezarea de la Dervent este distrusă de pecenegi [26].

O piesă asemănătoare oarecum, dar distrusă în mare parte, s-a găsit la Păcuiul lui Soare [27], vizavi de dealul Dervent, și una — mai bine păstrată, la Dinogetia-Garvăn [28]. O altă piesă, păstrată parțial, s-a găsit întîmplător pe malul bălții Cioroiu com. Ciobanu, jud. Constanța [29]. Una, întreagă, provine de la Ciobanu (jud. Constanța) [30].

BASARABI (fost MURFATLAR) — jud. CONSTANȚA

8. În cuprinsul carierei de cretă de unde s-au exploatat blocuri paralelipipedice spre a fi folosite în zidul valului de piatră din Dobrogea [31], a ființat în a doua jumătate a secolului X un așezămînt mănăstiresc cu mai multe bisericuțe, capele, chilii, coridoare [32] etc.

Cu ocazia cercetărilor arheologice, aici au fost descoperite cîteva cupe bitronconice, un fel de *cantharoi*, din cretă, toate sparte din vechime. Suportul unora dintre cupe era scobit spre interior; partea inferioară, cînd nu era scobită, avea înfățișarea unui mîner de formă bitronconică. În locul de îmbinare a celor două trunchiuri de con unele cupe erau prevăzute cu guler inelar. Toate piesele sînt obținute prin cioplire.

În cele ce urmează vom înfățișa doar trei exemplare: 1. Fragment de cupă păstrat pe o înălțime de 0,078 m; diametrul maxim al părții superioare este de 0,07 m, iar al părții inferioare de 0,087 m; diam. gîtului este de 0,047 (fig. 4/1).

2. Fragment de cupă cu înălțimea păstrată de 0,087 m; diametrul părții inferioare este de 0,086 m; diam. gîtului 0,052 m. Din partea superioară nu s-a păstrat nimic (fig. 4/2).

3. Fragment de cupă avînd înălțimea păstrată de 0,073 m. Diam. maxim al piciorului este de 0,079 m. Diametrul gîtului 0,044 m. Pare a fi avut guler. Partea superioară lipsește (fig. 4/3).

Aceste cupe nu sînt altceva decît o replică a potirelor eucharistice, de calcar, cunoscute în Dobrogea [33] secolului al VI-lea la Pîrjoaia, de pildă (fig. 5/1.2), dar și în regiuni mult mai îndepărtate cum ar fi Irlanda secolului al VIII-lea [34].

---

[26] Petre Diaconu, *Les Petchénègues au Bas Danube*, București, 1970, p. 48.

[27] Petre Diaconu, în *Păcuiul lui Soare*, II, București, 1977, fig. 99, 16 și p. 129. La Păcuiul lui Soare s-a mai găsit un exemplar nepublicat încă.

[28] I. Barnea, *Arta creștină în România*, II, 1981, p. 141, pl. 56/4.

[29] *Ibidem*.

[30] Inf. Emilian Popescu.

[31] Despre datarea valului de piatră din Dobrogea, vezi Petre Diaconu, în Dacia, N.S., VI, 1962, p. 319—322.

[32] În privința descrierii bisericuțelor și capelelor de la Basarabi, vezi I. Barnea, *Arta creștină în România*, I, p. 46—91.

[33] V. Culică, în Pontice, 2, Constanța, 1969, p. 368—370; Idem, în BOR, XCIV, 1976, nr. 7—8 (extras) p. 8, fig. 4, și text, p. 7.

[34] V. Culică, în Pontice, 2, p. 369.

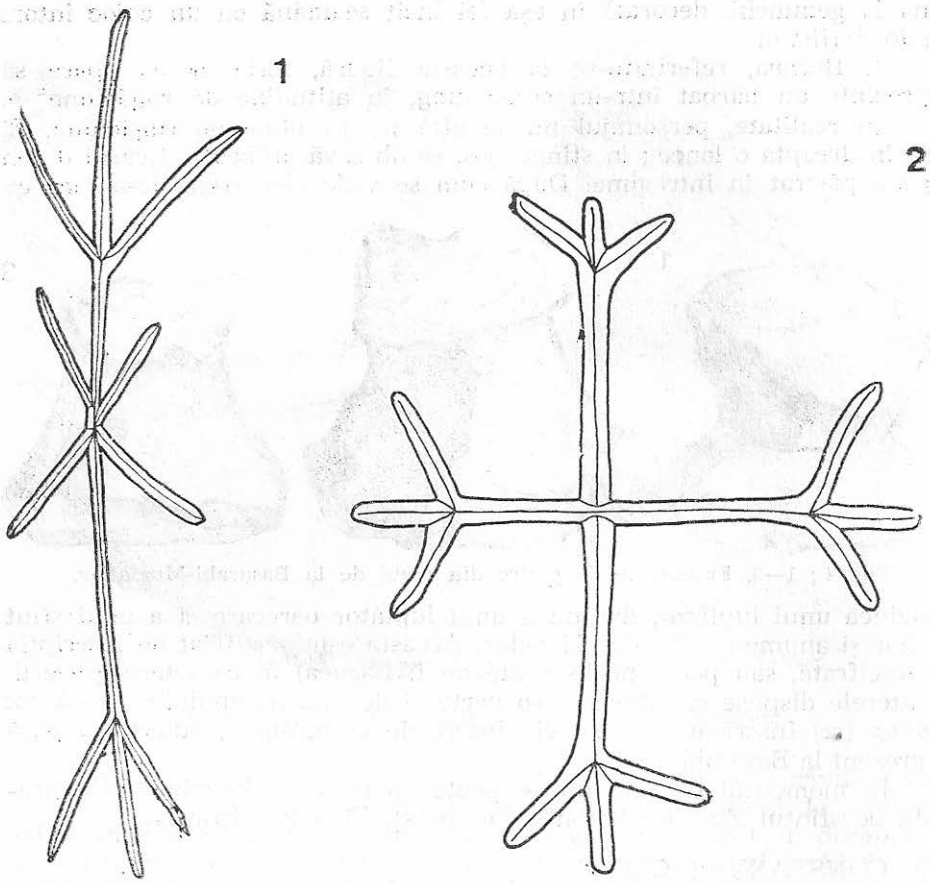

Fig. 3 ; 1—2. Semne cruciforme săpate pe pietre, de la Păcuiul lui Soare.

Firește, potirele de la Basarabi fiind din cretă, nu puteau fi folosite în practica eucharistiei. Ele aveau funcție de simbol, legat de fenomenul transformării *calix*-ului laic în potir eucharistic. Oricum ar fi, piesele de la Basarabi reflectă, odată în plus, fenomenul continuității în Dobrogea a unora dintre fenomenele de cultură materială și spirituală.

9. În partea inferioară „a stîlpului din stînga intrării principale dintre naos și altar în bisericuța nr. 4" de la Basarabi, este gravată silueta unui ins văzut din față. Înălțimea desenului, obținut prin scrijelare în pereții de cretă, este de 0,26 m, iar lățimea de 0,13 m. Maniera de redare a figurii este stîngace, de unde și disproporția diferitelor componente ale corpului, inegalitatea ductului liniilor, plasarea în aceeași direcție — spre dreapta — a picioarelor. Desenul este dăunat din vechime, încît ochii, nasul și gura nu se mai disting. Personajul are barbă, iar în jurul capului un nimb, desenat nedibaci ; poartă o mantie

pînă la genunchi, decorată în așa fel încît seamănă cu un cojoc întors pe dos [35] (fig. 6).

I. Barnea, referindu-se la această figură, scrie că ea „pare să reprezinte un bărbat într-un cojoc lung, în atitudine de rugăciune“ [36].

În realitate, personajul nu se află în atitudine de rugăciune. El ține în dreapta o lance ; în stînga, jos, se observă un scut, al cărui desen nu s-a păstrat în întregime. După cum se vede aici avem de-a face cu

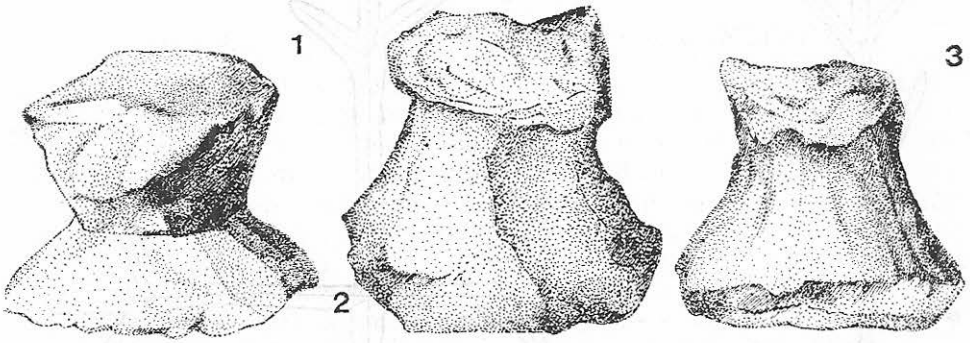

Fig. 4 ; 1—3. Fragmente de potire din cretă de la Basarabi-Murfatlar.

imaginea unui luptător, dar nu a unui luptător oarecare ci a unui sfînt militar și anume a sfîntului Theodor. Aceasta este certificat de inscripția (nedescifrată, sau poate neobservată de I. Barnea) în caractere grecești, cu literele dispuse cruciform de-o parte și de alta a capului : ὁ ἅγιος Θεόδορ (ος). Inscrisul este a treia inscripție grecească [37], cunoscută pînă în prezent la Basarabi.

În momentul de față nu se poate spune dacă imaginea îl reprezintă pe sfîntul Theodor Tiron [38] sau pe sf. Theodor Stratilat.

CONSTANȚA (TOMIS).

10. Cu peste un veac în urmă, la Constanța s-a descoperit o gemă de cornalină (fig. 1/6) împreună cu alte geme datînd din sec. II—III e.n.[39]. Acum piesa, despre care este vorba, se păstrează la British Museum din Londra.

---

[35] I. Barnea, *Arta creștină*, II, p. 66.

[36] *Ibidem*. I. Barnea a dat și altor reprezentări de la Murfatlar interpretări neadecvate (vezi Petre Diaconu, în Pontica, XIV, p. 37). Deasemeni, fig. 20, din Arta Creștină I, p. 80, nu redă nașterea lui Iisus, cum socoate autorul, ci Invierea lui Lazăr ; vezi și Carlo Carletti în Revista di arheologia cristiana, XLVII, 1971, 1—2, p. 104, fig. 3.

[37] Prima inscripție grecească a fost remarcată de N. A. Oikonomides, în RESEE, III, 1965, 1—2, p. 65, nota 28, iar o a doua de I. Barnea, care a publicat-o ultima dată în Arta creștină II, pl. 22, 1.

[38] In SCIVA, 34, 1983, 3, p. 292, nota 12, opinam că este vorba de sf. Theodor Tiron.

[39] Vezi bibliografia la Em. Popescu, *op.cit.*, p. 90. La aceasta se adaugă P. Maser, în Revista de arheologia cristiana, LII, 1976, 3—4, p. 266—268 și I. Barnea, *Arta creștină* I, p. 92 și pl. 28, 1.

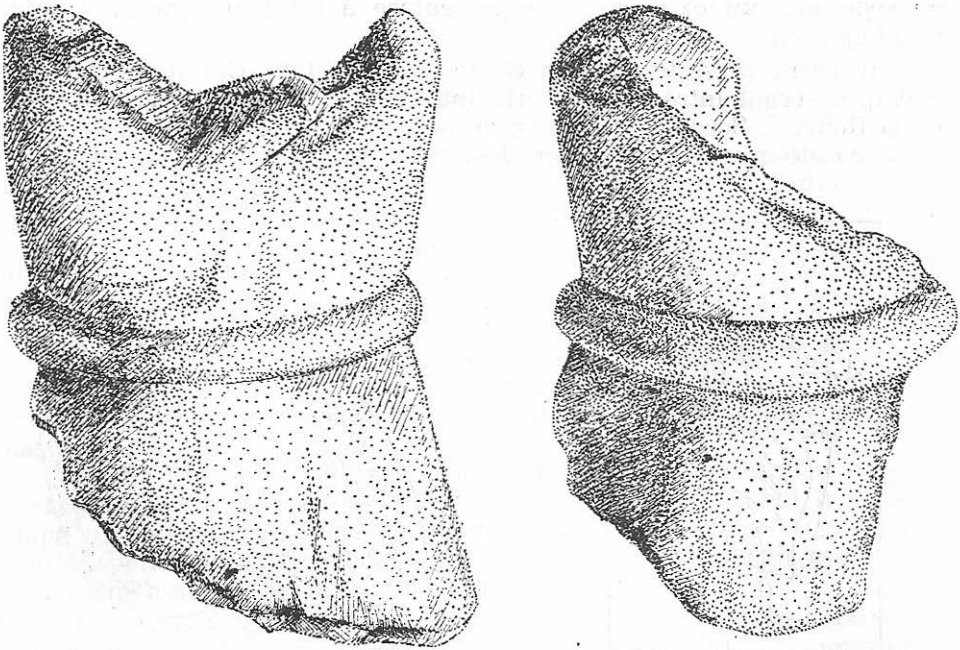

Fig. 5. Fragmente de potire de piatră de la Pîrjoaia.

Pe fața gemei este gravat Iisus Christos, gol, cu privirea spre dreapta și brațele întinse lateral. La picioare, de o parte și de alta, sînt redate în mărime redusă figurile celor 12 apostoli, cîte 6 în dreapta și, respectiv, în stînga lui Iisus. Din cauza unei spărturi mai vechi figurile a trei apostoli din stînga lui Iisus au dispărut. Sub picioarele apostolilor și ale lui Iisus este gravată o linie orizontală. O altă linie, paralelă cu aceasta, avînd capetele mărginite de cîte o hastă scurtă, este plasată deasupra brațelor lui Christos.

În cîmpul superior al gemei sînt săpate literele IXΘYC, în poziție inversă, ceea ce i-a făcut pe unii cercetători să socoată că inelul pe care a fost montată gema a servit drept sigiliu. Litera I a dispărut probabil datorită aceleași spărturi care a dus la distrugerea și figurilor a trei apostoli din stînga lui Iisus. În timp ce unii datează gema din sec. II—III, alții o plasează în sec. IV—V [40].

În general, se consideră că gema de la Constanța îl reprezintă pe Iisus Christos răstignit. Noi credem că ea n-are nici o legătură cu răstignirea lui Christos [41]. Dealtminteri, în iconografia creștină nu se

[40] Vezi, *supra*, nota 39.

[41] Este posibil ca cei care au interpretat scena drept răstignirea lui Christos să fi fost incitați la această interpretare de existența barei orizontale de deasupra mîntuitorului.

cunoaște nici un exemplu de reprezentare a lui Iisus crucificat între cei 12 apostoli.

În ce ne privește, opinăm că, în cazul de față, Christos este redat în chip de orant între apostolii săi, întocmai ca pe o altă gemă păstrată azi la Roma [42]. Scena de pe gema de la Constanța se aseamănă oarecum cu scena de pe celebrul opaiț descoperit tot la Constanța, reprezen-

Fig. 6. Figura Sf. Theodor de la Basarabi-Murfatlar.

Fig. 7. Fragment de capac de lut de la Dinogeția-Garvăn.

tîndu-l pe Iisus, îmbrăcat, cu brațele întinse, în mijlocul busturilor celor 12 apostoli [43].

Întrucît Iisus este reprezentat fără îmbrăcăminte, gema de la Tomis nu poate fi mai nouă decît sec. III.

GARVĂN (DINOGETIA) JUD. TULCEA

11. Un interes deosebit îl prezintă un capac de lut pentru amforă, din secolul al IV-lea, publicat de I. Barnea de mai multe ori [44].

În centru, pe fața exterioară, se păstrează un buton pentru apucat cu mîna. Aceeași față a fost ornată cu două „ramuri de brad" dispuse în diagonală. Din cauza unei rupturi, cea mai mare parte a capacului a dispărut ; azi se mai păstrează doar o mică porțiune pe care se distinge o singură „ramură de brad". Pe această ramură de brad „cade" perpendicular o cruce. În spațiile libere din dreapta crucii se disting cîteva

[42] P. Maser, *op. cit.*, p. 268, fig. 4.

[43] Cf. Emilian Popescu, *op. cit.*, p. 90—92. Vezi și I. Barnea, *op. cit.*, p. 93, pl. 28/2.

[44] I. Barnea, în Dacia, N.S., IX, 1965, p. 412, fig. 2, 3 ; idem, *Les monuments paléochretiens de Roumanie*, Vatican, 1977, p. 99, fig. 30/d ; idem, Arta creștină I, p. 198 (text) și pl. 36, 1.

litere. Alte litere dispuse în două rînduri se păstrează pe marginea intactă a capacului. Decorul, crucea și literele sînt realizate prin reliefare (fig. 7).

I. Barnea, publicînd acest capac, a prezentat un desen în parte greșit și o fotografie cu literele retușate inadecvat, ceea ce a dus la o citire necorectă a inscripției [45].

Făcînd abstracție de erorile din desen și de retușul fotografiei noi dăm următoarea lectură inscripției de pe capac : în spațiile din dreapta crucii apare de două ori cuvîntul θέ(ος) în poziție retrogradă ; pe marginea capacului se citește de la dreapta la stînga (ἡ) ἁγία μαρ[ία] și nu Θέ(ος) μαρία , cum presupune I. Barnea [46]. Sub această inscripție este ...is, tot în poziție retrogradă φος (în loc de φῶς), [47]. Literele II și I ...esenul lui I. Baranea nu există în realitate.

...iltul Fecioarei Maria este documentat pe teritoriul țării noastre în... din secolele V—VI. În privința aceasta trebuie amintite numeroase inscripții de pe umerii amforelor exprimate prin literele XΓM (Maria naște pe Christos).

Vasile Pârvan susține că în sudul Dobrogei s-a găsit chiar o reprezentare, databilă în sec. VI—VII, a Mariei cu Iisus pruncul în brațe [48]. După opinia noastră relieful în cauză nu are de-a face cu scena reprezentînd pe Maria cu Iisus în brațe. Pe piatra respectivă sînt redate două figuri femenine, fiecare cu cîte un prunc în brațe.

Inscripția ἡ ἁγία μαρία este importantă fie și numai motivul că sîntem în fața celui mai vechi document creștin din țara noastră în care numele Maria este însoțit de apelativul sfînt [49].

ALTCHRISTLICHE DOKUMENTE IN DER DOBRUDSCHA

Zusammenfassung

PETRE DIACONU

In dieser Arbeit veröffentlicht der Verfasser ein paar altchristliche Gegenstände, die chronologisch zwischen das 3. und 11. Jahrhundert eingereiht sind. Es handelt sich um Kreuze, ein *ampulla*-Gefässchen, Amphorenstempel, eine Darstellung des Sankt Theodor und ein paar Inschriften.

---

[45] Vezi, *supra*, nota 44.

[46] I. Barnea, *Arta creștină* I, p. 108.

[47] Pentru folosirea lui 0 în loc de ω vezi Em. Popescu, *op. cit.*, p. 426, XV.

[48] Vasile Pârvan, în B.S.H., XI, București, 1924, p. 1—11. M. Sîmpetru, SCIV, 22, 1971, 2, p. 222, crede că vestigiile de la Chiosaidin (deci și relieful despre care-i vorba) datează din sec. VI.

[49] Petre Diaconu, în Pontica, XIV, Constanța, 1981, p. 374.

Weinterhin äussert der Verfasser die Meinung, dass die wohlbekannte Gemme von Tomis, die sich zur Zeit im British Museum befindet, die Kreuzigung Jesus' darstellt und dass sie aus dem 3. Jh. stammt.

Liste der Abbildungen

Abb. 1 ; 1. Inschrift auf einer Amphore von Adamclisi ; 2. Miniaturalgefäss von Pîrjoaia ; 3. Stempel auf einer Amphore von Păcuiul lui Soare ; 4. Kleines Bronzekreuz von Păcuiul lui Soare ; 5. Kleines, auf eine Amphore von Păcuiul lui Soare geritztes Kreuz ; 6. Gemme von Tomis.

Abb. 2. Reliquarium-Kreuz von Dervent.

Abb. 3. In Stein gemeisselte kreuzförmige Zeichen von Păcuiul lui Soare.

Abb. 4 ; 1—3. Fragmente von Kelchen aus Kreide von Basarabi-Murfatlar.

Abb. 5. Fragmente von Steinkelchen von Pîrjoaia.

Abb. 6. Darstellung des Sankt Theodor von Basarabi-Murfatlar.

Abb. 7. Fragment von einem Deckel aus Ton von Dinogeția-Garvăn.

VALEA CARASU ÎN CARTOGRAFIA MEDIEVALĂ

PANAIT I. PANAIT, ARISTIDE ŞTEFĂNESCU

Publicarea studiului de istorie dobrogeană elaborat pe baza izvoarelor cartografice de către C. C. Giurescu [1], şi a volumului *„România în izvoare geografice şi cartografice"*, de Marin Popescu-Spineni [2], reprezintă contribuţii valoroase la cunoaşterea evoluţiei societăţii autohtone pe pămîntul dintre Dunăre şi Mare. Cele două lucrări, cărora li se pot adăuga şi altele [3], au avut menirea nu numai de a pune în circuit ştiinţific un bogat material documentar, ci şi de a atrage atenţia asupra importanţei acestui gen de izvoare, în privinţa stabilirii cadrului geografic, a densităţii localităţilor, a obţinerii de date istorice. După cum se cunoaşte, lucrările cartografice se caracterizează, în privinţa elaborării lor, prin transmiterea de date, din generaţie în generaţie, cu acest prilej preluîndu-se şi unele erori. Şi este firesc să fie aşa, atîta vreme cît posibilităţile de informare erau relativ modeste. La începutul secolului al XVIII-lea, hărţile consacrate centrului răsăritean al Europei capătă contururi mai precise, o contribuţie remarcabilă în reflectarea stărilor de la est şi sud de Carpaţi, avînd-o operele cartografice ale stolnicului Constantin Cantacuzino [4] şi Dimitrie Cantemir [5]. Jean Baptiste- Burguignon d'Anville, membru al Academiei de Ştiinţe din Paris, cunoştea lucrarea lui Dimitrie Cantemir şi consemna că „mi-a fost permis de principele Antioh Cantemir, ambasadorul Rusiei pe lîngă rege, de a copia în întregime harta Moldovei dresată de Demetrios

[1] Constantin C. Giurescu, *Ştiri despre populaţia românească a Dobrogei în hărţi medievale şi moderne*, Constanţa, 1966.

[2] Marin Popescu-Spineni, *România în izvoare geografice şi cartografice*, Bucureşti, 1978.

[3] T. Mateescu, în Pontice, 2, 1969, p. 413—424.

[4] Constantin Cantacuzino, *Harta Ţării Româneşti*, Bibl. Acad. H./1165.

[5] Dimitrie Cantemir, *Principatus Moldaviae nova et occurata descriptio delineante principe Demetrio Cantemiro.*

Cantemir, tatăl său, pe timpul cînd guverna această provincie în calitate de Gospodar sau voievod" [6].

Din nefericire, Dobrogea nu apare în nici una din cele două hărți întocmite de savanții români la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul veacului următor. Și totuși, fîșia aceasta de pămînt a intrat în atenția cartografilor, în primul rînd prin vecinătatea ei cu Dunărea și cu Marea Neagră. La acest fapt s-au adăugat interesele militare ale celor trei mari imperii aflate în secolul al XVIII-lea în dezlănțuită competiție de a subordona Țările Române.

De fapt pămîntul Dobrogei sintetizează iureșul istoriei acestor locuri și cu adevărat îndreptățite au fost cuvintele : „atîtea vremuri și atîtea stăpîniri, toate s-au prefăcut, toate s-au pierdut în nesfîrșita urzeală a timpului. Dar toate, din zările neoliticului pînă în veacurile de strălucitoare lumină ale civilizației greco-romane și pînă în trista epocă a nimicirilor barbare, și-au înscris în pămîntul Dobrogei, stăruitoare urme, ascunse în sînul țărînei sau intrate sub mormane de ruine. Rar se mai poate întîlni un alt colț de pămînt, care pe o întindere atît de mică să fi înghițit o atît de bogată și de zbuciumată istorie" [7]. Pentru toate acestea valea Carasu a fost un excelent culoar, lacunelor cartografice contrapunîndu-li-se bogăția de vestigii surprinse de cercetările recente.

Dintre formele de relief cel mai frecvent întîlnite în hărțile din secolele XVII—XIX, valea Carasu se plasează în primele rînduri. Ea apare sub diferite nume și contururi, adăpostind la nord și sud cîteva localități.

Termenul cel mai frecvent folosit de cartografi este Lac de Carasu. Sub forma aceasta apare pe harta din 1640 a lui Nicolaus Visscher (Lago de Cara-su), pe aceea din 1678 a lui Gerardus Valk, urmată după zece ani de lucrarea lui Nicolas de Fer și de harta lui Guillaume de l'Isle ce vede lumina tiparului în 1700, dată ce consemna la Padova apariția hărții stolnicului Constantin Cantacuzino. Exemplele pot fi urmărite pînă către sfîrșitul secolului, cînd se întîlnește și numele de Valea Carsoviensis. Acest termen apare pe harta lui I. M. Hasius, publicată în 1774. Anul 1780 pune în circuit două alte denumiri : Lacul Halmiris folosit de Roberto Bonâ și Lacul Hîrșova (lac de Kersova), la care apelează atît Fr. Müller, cît și cunoscutul I. F. Schmid. În puține lucrări se întîlnește numai numele Karasu, fără să se precizeze dacă este un lac sau o vale secată. Printre acestea se află și o hartă a lui Robert de Vaugondy de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

Deși sporadice, cele două denumiri, Halmiris și Kersova prezintă un interes deosebit, primul dintre ele păstrînd, în cartografie, vechea localitate nord-dobrogeană. În cunoscuta sa lucrare „*De aedificiis*", Procopius de Caesarea notează că împăratul Justinian a ridicat la Dunărea de Jos mai multe cetăți și a reparat, în această extremitate a Scythiei

---

[6] Marin Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 192.

[7] R. Vulpe, în *Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, București, 1928, p. 117.

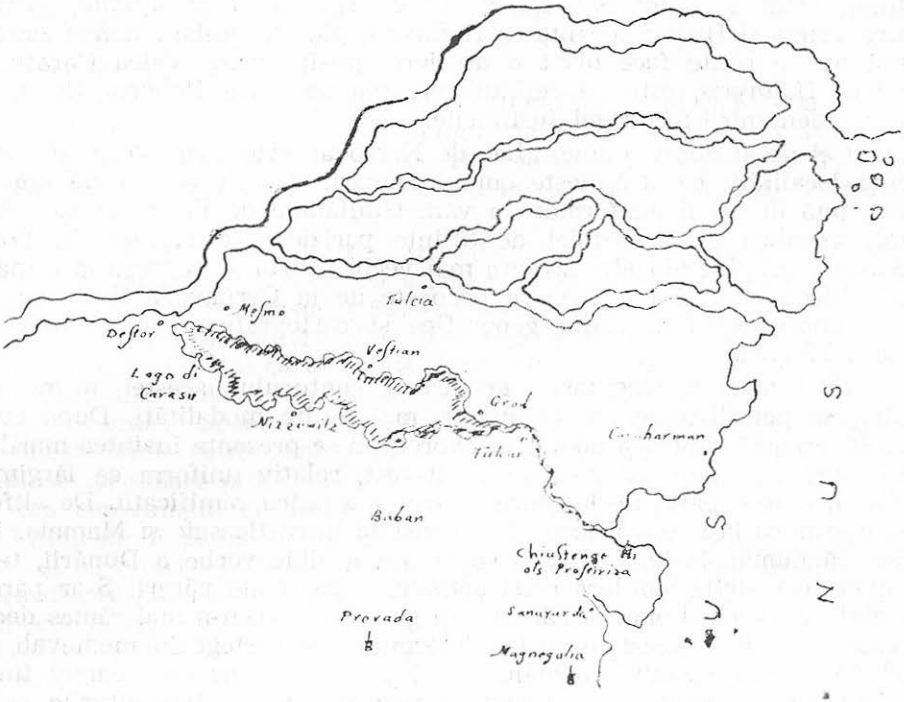

Fig. 1. Dobrogea înfățișată în harta executată de *Gerardus Valk* (1678).

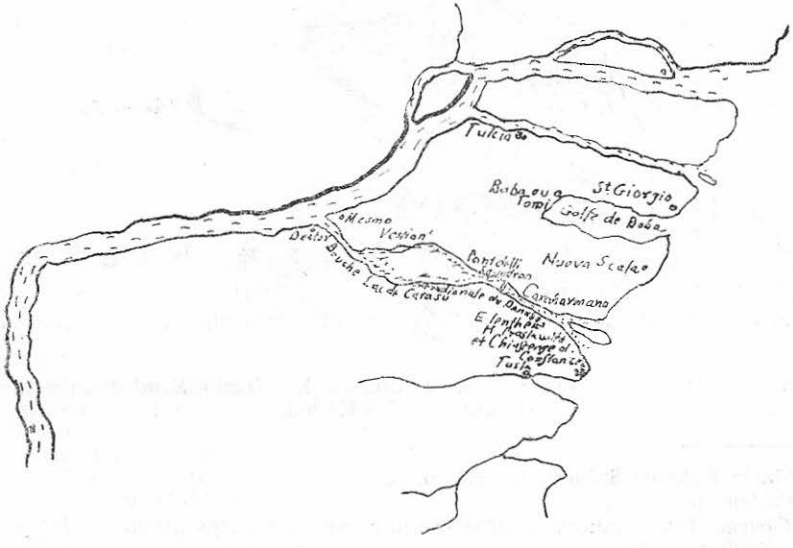

Fig. 2. Gurile Dunării și Valea Carasu cartografiate de *Nicolas de Fer* (1688).

Minor, cetatea Halmyris [8]. La rîndul ei *Tabula Peutingeriană*, înscrie între Tomis și Histria localitatea Halmyris, plasare desigur defectuoasă [9]. Deși nu se poate face decît o asociere greșită între Valea Carasu și anticul Halmyris, este de reținut reluarea de către Roberto Bonâ, în 1780, a denumirii fortăreței Justiniene.

Cel de-al doilea nume, „Lac de Kersova" este strîns legat de prezența localității ce străjuiește cursul Dunării, la cîteva zeci de km în aval, față de locul de formare a văii. Guillaume de l'Islle, erudit geograf, membru al Academiei de Științe pariziene, a preluat, în 1780, această denumire din alte izvoare mai vechi. Harta sa reprezintă o mărturie incontestabilă că valea ce pornește de la Cernavoda de astăzi, a fost cunoscută în cercurile geografice și cartografice prin denumirea cetății Hîrșova.

Urmărind reprezentarea grafică a conturului acestei forme de relief, se pot distinge, de asemenea, mai multe modalități. După cum se știe, această albiere a podișului dobrogean se prezenta înaintea marilor metamorfoze, ca un braț orientat est-vest, relativ uniform ca lărgime, bifurcat spre capătul de la Mare în trei sau patru ramificații. De altfel, cea mai mică lățime a Dobrogei se constată între Boasgic și Mamaia. Ea măsoară numai 44 km [10]. Valea sugerează o albie veche a Dunării, terminată cu o deltă similară celei actuale, după unele păreri. S-ar părea că dintr-un vechi liman dunărean, un golf profund, n-a mai rămas decît o vale [11]. Poate și acest lucru i-a determinat pe cartografii medievali să includă valea respectivă în mănunchiul de ape ce formează cursul final al Dunării, nu odată reprezentat extrem de stufos. Începuturile con-

Fig. 3. Valea Carasu în redarea cartografică a lui *Jacob Sandrart*, la începutul secolului al XVIII-lea.

---

[8] Marin Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 72.

[9] *Ibidem*, p. 84.

[10] George Ioan Lahovari, *Marele dicționar geografic al României*, vol. II, București, 1899, p. 589.

[11] C. Brătescu, *Dobrogea*.... București, 1928, p 41.

semnării acestei pluriramificații a fluviului la vărsare se găsesc în lucrările scriitorilor antici. Pentru Herodot, Dunărea își purta apele în Pontul Euxin prin cinci brațe, pentru Strabon în șapte brațe, iar pentru Pliniu și Ptolemeu prin șase brațe.

Menținînd o atare mentalitate, geografii sec. al XVII-lea, deformează, în mod evident, ceea ce numim delta. În harta sa Le Royaume de Hongrie, Nicolas Sanson, considerat fondatorul cartografiei franceze, inglobează pur și simplu Valea Carasu între brațele zonei de vărsare a fluviului.

Deși numărul localităților înscrise în Țara Românească și Moldova este relativ mic, pe valea aflată în atenția noastră apar trei așezări [12]. Harta lui N. Sanson (1627—1667) tipărită în 1691, deci la 24 de ani de la dispariția autorului, a fost repede depășită. În 1688 Nicolas de Fer (1646—1720) a cărui operă se compune din peste 600 de planșe [13], a realizat una dintre cele mai corecte hărți privind și centrul Dobrogei. „Lac de Carasu" apare ca un braț puternic ce se desprinde din Dunăre, se lățește mult către zona centrală, pentru ca apele regrupate să fie împinse spre mare prin două ramificații. Redarea este mult asemănătoare cu cea consemnată de topografii actuali. Același aspect de vale largă se întîlnește și pe harta lui Guillaume de L'Islle cu bogatele ei orașe, sate și drumuri cu mențiuni speciale privind unele localități. Valea Carasu care pare că se rupe direct din albia fluviului merge pînă către mijlocul pămîntului dobrogean, aproape constantă, pentru ca apoi să se îngusteze [14]. Același aspect se regăsește și în planșa dedicată de Nicolas de Fer, Ungariei, Transilvaniei, Valahiei și Moldovei în 1717. Deși lucrarea prezintă serioase deficiențe, ea înscrie aproape corect valea Carasu [15], situație întîlnită și la Iacob Sandrart în a sa „*Novissima et Accurstissima Toti Regni Hungariae...*" Autorul acestui izvor, colaborator al unei societăți cartografice de la Amsterdam, prin îngrijirea căreia a văzut lumina tiparului „*Atlas Maior*" în opt tomuri [16], se oprește asupra deltei și a culoarului Carasu care taie pe mijloc Dobrogea [17]. Valea este redată ca un braț tot atît de important ca și cele trei ce crează Delta Dunării.

Începînd cu cel de-al treilea deceniu al secolului XVIII se întocmesc hărți care aduc forme noi privind Carasu. Pentru Chiquet autorul unei planșe scoasă la Paris în 1729, cursul văii dobrogene nu este atît de uniform cum l-au înfățișat înaintașii sau chiar contemporanii. În mica sa hartă, Valea Carasu trimite spre nord largi brațe care fac din ea un grup de văi asemănător unui bazin hidrologic larg [18]. În schimb Homan-

---

[12] Marin Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 30.
[13] Muzeul de istorie a municipiului București, inv. 12065, S. F. 734 (se va cita M.I.M.B.).
[14] Marin Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 159.
[15] M.I.M.B., inv. 11070 S.F. 1146.
[16] I d e m, inv. 11027/24, S.F. 1161.
[17] Marin Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 157—158.
[18] M.I.M.B., inv. 11101/190, S.F. 760.

nia Heredes reduce totul, în harta sa policromă, la un întins lac legat de Dunăre și Mare prin fire de apă [19]. Lucrarea tipărită în 1769 completează menționarea aspectului topografic printr-un însemn de deal. Un grup de hărți elaborate între 1774 și 1790 mențin această redare, transformînd valea într-un lac legat de fluviu și de Marea Neagră prin cursuri modeste de apă. Este cazul lucrărilor lui Samuel Dunn [20], Roberto Bonâ [21], Fr. Müller [22] și alții. Pe aceeași linie se înscrie și lu-

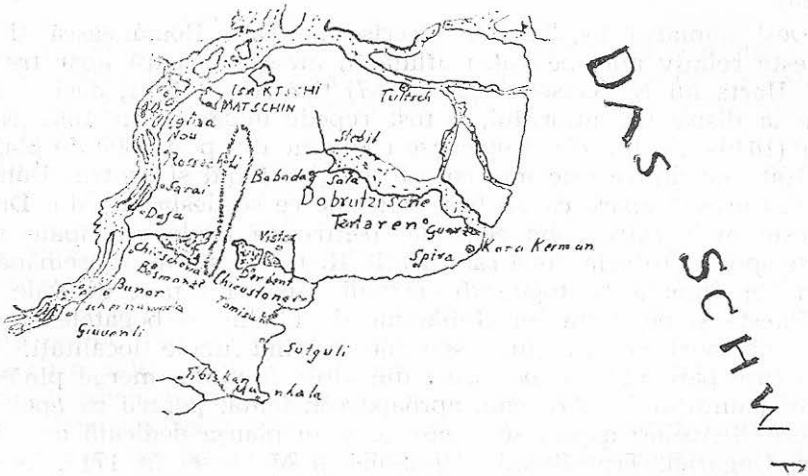

Fig. 4. Spațiul dintre Dunăre și Mare într-o hartă germană din 1728.

crarea lui I. F. Schmid din 1788. De data aceasta cadrul geografic este consemnat și printr-un șir de dealuri, care pornind din jumătatea estică a Dobrogei se îndreaptă oblic spre Măcin [23]. Pana aceasta îl determina pe geograful C. L. Thomas [24] ca și pe Dezauch [25] să segmenteze lacul, creînd din Valea Carasu, două brațe ce se opresc la poalele scundei văluriri. Ca atare, în aceste hărți nu se mai poate vorbi de o vale unitară orientată est-vest, ci de două văi despărțite de un deal. O redare cu totul convențională se întîlnește în harta maghiară din 1789 [26]. Infuzia de informație de la sfîrșitul sec. XVIII și începutul veacului următor va conduce la elaborarea unor noi lucrări aflate mai aproape de elementele din teren. Firul de apă apare ca o zonă de polarizare a unor sate și orașe. Astfel harta lui Gerardun Valk din 1678 consemnează

[19] Idem, inv., 69968, S.F. 10147.
[20] Idem, inv., 72978, S.F. 10638.
[21] Idem, inv., 11082, S.F. 715.
[22] Idem, inv., 11107, S.F. 1837.
[23] Idem, inv., 11063, S.F. 1278.
[24] Idem, inv., 11114, S.F. 757.
[25] Idem, inv., 11093, S.F. 754.
[26] Idem, inv., 11057, S.F. 779.

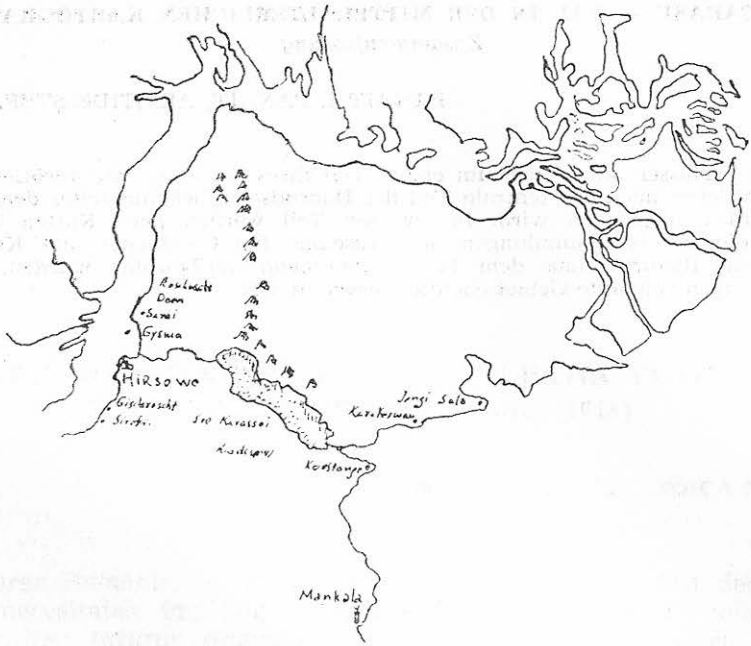

Fig. 5. Valea Carasu în harta lui *I. F. Schmid* (1788).

chiar la confluența cu fluviul, localitatea Destor, iar către mijlocul lacului, pe malul sudic, așezarea Nizzowitz, la terminarea oglinzii de apă satul Tulcar (azi Poarta Albă) [27]. Pe extrema de nord două localități : Vestiano și Grad, iar la sud de contactul cu marea, Chiustenge.

Făcînd un bilanț al așezărilor consemnate în documentele cartografice din secolele XVII-XVIII, rezultă că valea Carasu a fost populată cu cel puțin nouă localități. Astfel, la capul de vest, spre Dunăre, se găseau Mesmo la nord și Destor la sud. Pe malul de miazănoapte se anunțau mai depărtatul Dăieni, Vestiano și Grad, iar pe cel sudic Mizzowitz, Tulcar, Derbent. Improprie apare consemnarea Hîrșovei.

Un pod ce trecea peste albia îngustată a văii este menționat ca stațiune de poștă și garnizoană ostășească. Trebuie să fi fost cu toate localități importante pentru acea vreme în care Dobrogea se marchează și în cartografie drept aspra patrie adoptivă a poetului latin. Una din aceste hărți înscrie orașul „Tomi ex ilia Ovidij Nasonis Rob“ [28].

Cu toate deficiențele lor hărțile medievale reflectă rolul deosebit al văii Carasu. Prin intermediul lor această formă de relief dobrogeană a fost cunoscută în cercurile geografice și cartografice ale Europei Centrale, devenite principale furnizoare de hărți pentru întreaga lume a acelei vremi.

---

[27] I d e m, inv., 11072, S.F. 746.
[28] I d e m, inv., 11027/33, S.F. 781.

DAS CARASU — TAL IN DER MITTELALTERLICHEN KARTOGRAPHIE

Zusammenfassung

PANAIT I. PANAIT, ARISTIDE ŞTEFĂNESCU

Die Verfasser beschreiben im ersten Teil ihres Studiums, die veröffentlichten Karten, in denen auch der zentrale Teil der Dobrudscha, bekannt unter dem Namen *Valea Carasu*, angegeben wird. Im zweiten Teil werden neue Karten bekanntgegeben, die in den Sammlungen des Museums für Geschichte und Kunst des Munizipiums Bukarest (aus dem 18 Jh. stammend) aufbewahrt wurden, und in denen das oben genannte Gebiet ebenfalls erwähnt wird.

MĂRTURII DOCUMENTARE PRIVIND OCUPAȚIA PUTERILOR CENTRALE ÎN DOBROGEA (1916—1918)

ADRIAN STĂNESCU, STOICA LASCU

Intrarea României în prima conflagrație mondială a fost determinată de necesitatea împlinirii dezideratului de veacuri al poporului nostru : *unirea tuturor românilor*. De aceea, războiul de întregire al neamului românesc a fost un război drept, just, în consens cu îndeplinirea aspirațiilor naționale, așa cum au fost toate luptele purtate pînă atunci de poporul nostru împotriva cotropitorilor — el marcînd un moment hotărîtor în procesul constituirii statului național unitar român [1].

Campania militară din septembrie—octombrie 1916, desfășurată pe frontul de sud, a evoluat rapid nefavorabil pentru armata română, în fața unui inamic superior atît numeric, cît și în dotare tehnică în condițiile nerespectării flagrante de către aliați a obligațiilor asumate [2]. După „bătălia Dobrogei" [3], din septembrie, conform strategiei comandamentului suprem al Quadruplei Alianțe, a urmat ofensiva susținută a trupelor germano-bulgaro-turce pe direcția Cernavoda—Constanța, în scopul izolării regiunii dobrogene de restul țării. Crîncenele bătălii din a doua jumătate a lunii octombrie s-au încheiat cu succesul trupelor Puterilor Centrale, care au reușit, cu prețul unor mari eforturi, să împingă trupele românești în retragere, peste Dunăre [4].

---

[1] I. Popescu-Puțuri, *Pentru o cauză dreaptă. Intrarea României în război în august 1916*, în „Anale de istorie", XXIII, nr. 6, 19 7, p. 23.

[2] *Ibidem* (II), în Idem, XXIV, nr. 2, 1978, pp. 3—4. pe larg, în M. Mușat, I. Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1983, pp. 496—510.

[3] A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 309 ; vezi și V. Straton, *De la Turtucaia la Chilia Veche. Note din războiul 1916—1918*, în „Delta" (Sulina), I., nr. 2, 22 decembrie 1924, pp. 2—3 — nr. 13, 7 iunie 1925, pp. 2—3.

[4] V. Atanasiu (și colab.), *România în primul război mondial*, Editura militară, București, 1979, p. 167.

Odată cu aceste desfășurări militare începea, așa cum plastic s-a subliniat, „martiriul Dobrogei“ [5], o adevărată tragedie pentru populația străvechii provincii românești din Dunăre și Mare — Dobrogea.

Conform acordului de la Sofia [6], asupra departajării administrației teritoriilor românești ocupate, Dobrogea revenea autorităților bulgaro—turce. Sînt cunoscute, în general, aspectele esențiale ale acestei perioade cît și a celei următoare, începînd din februarie 1917, cînd județul Constanța și sudul județului Tulcea au trecut sub administrația comandamentului Etapei a 262-a germane [7]. Județele Durostor și Caliacra au fost anexate Bulgariei [8]. Conducerea administrativă a Dobrogei a fost încredințată prefectului de Sofia, numit și prefect al Dobrogei, cu sediul la Constanța. Teritoriul ocupat a fost împărțit în șase subprefecturi. Administrația bulgară a căutat să îndepărteze orice urmă a caracterului românesc al provinciei ; a fost impus sistemul bulgăresc de impozite, limba bulgară a fost declarată ca limbă oficială pentru toate autoritățile publice și juridice, au fost introduse mărcile poștale bulgare. Pe frontispiciul primăriei constănțene s-a aplicat inscripția : „Regatul Bulgariei, comuna urbană Constanța, Administrația comunală“ [9]. Interesant este faptul că însăși organele militare germane au sesizat că „această administrație n-a urmărit nici un moment restabilirea ordinei, a liniștei și a refacerii economice a țării ocupate, ci întreaga activitate desfășurată s-a extins numai pentru satisfacerea intereselor bulgare și îndeosebi ale funcționarilor administrativi care serveau ei înșiși de intermediari la contrabanda de cereale și vite, la jafurile făcute în averea locuitorilor“ [10]. Nu puține au fost situațiile cînd au izbucnit adevărate conflicte de competență între ocupanți [11].

Lapidara analiză generală a situației ne creează cadrul favorabil aducerii în discuție a unor documente care completează, credem, tabloul sumbru al martiriului îndurat de populația dobrogeană în anii războiului, cu precădere ai ocupației.

---

[5] C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, ed. a II-a, București, f.a., vol. III, pp. 160—163 ; vezi și A. Deac, I. Toacă, *Lupta poporului român împotriva cotropitorilor 1916—1918*, Editura militară, București, 1978, pp. 32—33.

[6] A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Op. cit.*, p. 310.

[7] Pe larg, la I. I. Georgianu, *România sub ocupația dușmană*, II, *Exploatarea economică a țării*, București, 1920, pp. 153—157 ; E. Răcilă, *Contribuții privind lupta românilor pentru apărarea patriei în primul război mondial 1916—1918*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1981, pp. 92—95.

[8] *Memoriile generalului Ludendorff*, București, 1919, vol. I, p. 436.

[9] I. I. Georgianu, *Op. cit.*, p. 153 ; despre mașinațiunile ocupanților bulgari de a dezbina populația dobrogeană, neîncoronate de succes, vezi la D. Sultan, *Preliminarii ale făuririi Statului Național Unitar Român*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1984, pp. 117—119 ; mai nou, vezi Anghel Dimitrov, *Niacoi soțialno-ikonomiceski i politiceski aspecti ot istoriata na Dobrudja po vreme na părvata svetovna voina*, în „Izvestiia na narodnia muzeii Varna“, 19(34), 1983, pp. 64—78.

[10] I. I. Georgianu, *Op. cit.* ; vezi și C. Brătescu, *De sub ocupația germană în Dobrogea*, în „Arhiva Dobrogei“, vol. II, nr. 2, 1919, pp. 116—133 ; G. N. Ionescu, *De sub ocupațiunea germană*, în Idem, nr. 1, 1919, pp. 83—84.

[11] *Memoriile generalului Ludendorff*, București, 1919, vol. I, p. 438.

Semnificativă este declarația cetățeanului olandez Johann de Jong asupra ocupării orașului Constanța și a purtării autorităților de ocupație : „...Constanța a fost ocupată la 22 octombrie (1916 — n.n.) după-amiaza, de trupe germane și bulgare. O mare cantitate de cereale și benzină a căzut pradă dușmanilor. Nu știu dacă pentru cereale o fi venit vreun ordin de distrugere. Știu însă cu precizie că în ceea ce privește societățile de petrol, nici un fel de astfel de ordin nu a venit. Au rămas la „Aquila" 13 rezervoare pline și la „Steaua Română", 15. Imediat s-a început transportul spre Bulgaria... la lucru au fost întrebuințați prizonierii români... Constanța a fost furată în modul cel mai nerușinat. Oriunde soldații nemți și bulgari au găsit o casă încuiată al cărei stăpîn fugise, au scos afară toată mobila, toată averea casei, o parte au distrus-o și cealaltă au trimis-o în Bulgaria. Statuia lui Ovidiu fusese dată jos de trupele bulgare și era cît pe ce să fie trimisă în Bulgaria dacă nu interveneau autoritățile germane care au făcut ca statuia să fie pusă din nou la loc. În schimb, statuia din fața Prefecturii, în amintirea evenimentelor din 1913, a fost dusă în Bulgaria. În general, trupele bulgărești s-au purtat mult mai sălbatec decît cele nemțești, care au arătat chiar o leacă de bunăvoință față de prizonierii români care lucrau la „Aquila", „Steaua Română" și „Astra". În spitalul din Constanța au fost lăsați de trupele românești în retragere 38 soldați români grav răniți. Toți aceștia au fost omorîți de soldații bulgari și îngropați lîngă spital ... La ocuparea Constanței aproape toată populația fugise. Rămăseseră bulgari și turci care au furat foarte mult. Încetul cu încetul locuitorii au început să se întoarcă, și pînă la 13 februarie (1917 — n.n.) veniseră 40—50%. De mîncare nu se găsea. Era introdusă cartela de pîine, pe care se căpăta și fasole ... Banul românesc scăzuse foarte mult. Un leu românesc valora numai 65 centime bulgărești ; mai tîrziu însă leul românesc valora un leu bulgăresc. În oraș firmele românești au fost distruse și înlocuite prin firme bulgărești..." [12].

O altă categorie de documente redau declarațiile unor localnici sau militari români luați prizonieri și evadați ulterior din captivitate. Astfel, în declarația lui Taras Ivanov, plugar din Caracoium (jud. Constanța), se arăta, printre altele : „...populația turcă se poartă cît se poate de bine cu românii, regretă pe români pe care-i consideră preferabili dominațiunii germane sau bulgare, laudă pe români și-i ajută în toate ocaziile. Populația ... a fost despuiată de întregul ei avut, lăsată fără hrana zilnică și aceasta la nevoie recurge cu bani la germani care le revindea propriile cereale ce le furaseră fără nici un fel de plată ; grîu nu mai există, iar foarte puțin orz sau porumb ce s-a lăsat pentru hrana populației nu se mai poate măcina fără permisiunea comandamentului. Germanii, la strîngerea recoltei anul acesta — 1917 — au luat drept medie recolta pe 1916, care era mult superioară celei pe anul curent..." [13].

---

[12] Muzeul Național de Istorie al R. S. România, *inv, nr. 115.648 ;*
[13] *Loc cit.*, inv. 115.726.

Săteanul Ivan Olteanu din Luncaviţa (jud. Tulcea) releva că: „...îndată ce inamicul a venit în sat a început să adune de pe la locuitori păsări, vite, căruţe, cereale şi apoi alimentele, astfel că toată lumea a rămas muritoare de foame. După aceea a început să adune şi lucrurile din casă, ca velinţe, plăpumi, saltele, îmbrăcăminte şi încălţămintea care era mai bună. Au fost cazuri cînd dezbrăcau oamenii şi pe stradă şi le luau îmbrăcămintea, iar la femei le luau broboadele şi scurteicile şi se îmbrăcau soldaţii turci şi bulgari cu ele... în iarnă au ars toate ulucile de pe la locuinţe şi la aproape majoritatea caselor au luat uşile şi ferestrele şi le-au ars" [14].

Mărturia sergentului Sava Nicolae din regimentul 78 infanterie, evadat din prizonierat şi datată 28 august 1917 completează tabloul în chip zguduitor: „...germanii au rechiziţionat totul în Constanţa, lăsînd populaţiei numai porumb. Nevoiaşii care nu aveau nici porumb primeau cîte o pîine de 800 gr şi un kilogram de mălai pe patru zile de persoană. Germanii au rechiziţionat şi toată fierăria, maşinile de treierat şi cusut, ca şi clopotele de la biserici" [15]. Aceeaşi notă sumbră caracterizează şi declaraţia soldatului Donose Teodor: „Am văzut un turc vînzînd lucruri sfinte pe străzi, furate de pe la bisericile din Dobrogea. Lumea vorbeşte că duşmanii au băgat caii în biserici" [16].

Ample informaţii aflăm din declaraţiile datate 11 iulie 1917, aparţinînd caporalului Cardon Lazariu, din regimentul 78 infanterie: „La Constanţa germanii au scos de prin case scaune, pături, plăpumi, tablouri, lăsînd numai pereţii. Aceste obiecte erau încărcate în vagoane şi trimise (în Germania şi Bulgaria — n.n.). Din magaziile din port au luat ghinda pentru tăbăcărie... de asemenea şi grîul Biroului britanic... s-au luat copii de la 3 la 8 ani şi duşi în Germania. S-au trimis în Bulgaria bărbaţii de la 14 ani în sus. Populaţia refugiată cînd s-a întors în Constanţa a fost jefuită pe drum... în Dobrogea armata bulgară şi turcă au luat de la populaţia română bani, haine, vite şi tot avutul, lăsînd puţin porumb. Oamenii bogaţi români care nu dădeau bani bulgarilor erau desbrăcaţi şi aruncaţi pe zăpadă" [17].

Vom completa tabloul fragmentar dar sugestiv al prezentării noastre cu două extrase din gazete străine de mare circulaţie. Ziarul olandez „Het Vaterland" din 1 noiembrie 1916 nota: „La Constanţa trupele germane şi bulgare au găsit petrol şi benzină în valoare de 50 milioane franci" [18]. Nota marelui cotidian parizian „Le Temps" din 7 octombrie 1917 este de un dramatism extrem de convingător; o reproducem din această cauză: „Le spectacle qu'offre la ville d'Isaccea depuis l'occupation bulgare est affreux. Les Bulgares ont enlevé toutes les provisions et tout les vêtements. Ils soumetent la population à toutes sortes de

[14] *Loc., cit.*, inv. 115.224.
[15] *Loc. cit.*, inv. 115.197.
[16] *Loc. cit.*, inv. 115.220.
[17] *Loc. cit.*, inv. 115.197.
[18] *Loc. cit.*, inv. 115.152.

corveés et de tortures. Les crimes et les viols surtout ne se comptent plus. Ils ont de plus systématiquement pillé et démoli les maisons des Roumains et emporté tout le matériel. Ils ont obligé les citoyens roumains à s'enrôler dans l'armeé bulgare et ont executé quelques récalcitrants" [19].

Apare cu claritate, din relatările menționate, condițiile extrem de grele, de teroare sistematică, pe care le-a înfruntat, cu curaj și demnitate, populația dobrogeană în anii nemiloasei ocupații dușmane.

Documente achiziționate în ultimii ani de către Muzeul de istorie națională și arheologie din Constanța probează și ele calvarul suferințelor îndurate de dobrogenii rămași în vatra teritoriului strămoșesc, la cheremul silniciilor administrației și armatei inamice. Ele întregesc imaginea distrugerilor în județele dobrogene, așa cum — mai de mult [20] — au fost făcute publice, însă numai pentru județul Tulcea.

Ordonînd, în 1977, manuscrisele din arhiva familiei cunoscutului fruntaș al vieții publice dobrogene, avocatul Ioan N. Roman [21], atenția mi-a fost atrasă de cîteva foi scrise de mîna acestuia, conținutul lor semănînd frapant cu lucrarea, menționată mai sus, a lui M. Ionescu-Dobrogianu (publicată în 1919). După cum se știe, această lucrare este „rezumatul lucrărilor comisiunii instituite pentru constatarea abuzurilor făptuite de armata bulgară și minoritatea bulgară rămasă la sate" [22].

Cele zece foi scrise de I. N. Roman [23] — nepublicate, din cîte cunosc — sînt grupate pe categorii de nedreptăți abuzuri produse locuitorilor județului Constanța : violuri, furturi, omoruri, maltratări, incendii. Concluziile ce se desprind, sintetic, din aceste documente, deosebit de revelatoare prin conținutul lor, ne arată că în 8—9 din 10 cazuri sînt implicați soldați și ofițeri bulgari, de cîteva ori sînt menționați militari germani, iar de două ori cei turci. Germanii sunt implicați cu deosebire la capitolul amenzi ilegale, precum și la arestări și incendii, neapărînd aproape de loc la capitolul „bestialități și torturi". Efectuînd un total al locuințelor distruse în cei peste doi ani de ocupație dușmană, rezultă peste 4 000 de case (sînt recenzate numai localitățile rurale), cele mai afectate fiind comunele Satișchioi (Crucea) 386, Boascic (Dunărea) 229, Tekirghiol 100, Carol I (Nicolae Bălcescu) 160, Peletlia (Săcele) 106

---

[19] *Loc. cit.*, inv. 115.124.

[20] Vezi *Conferința* ținută de Colonel M. Ionescu-Dobrogianu în ședința Adunării generale a S.R.R.G. din 25 aprilie 1920, publicată în „Buletinul S.R.R.G.", XXXIX, 1920, pp. 115—139. sub titlul *Năvălirea bulgarilor din 1916—1918 în județul Tulcea*, precum și Idem, *Invazia barbară din 1916—1918 în jud. Tulcea*, în „Arhiva Dobrogei", vol. II, nr. 3—4, 1919, pp. 182.

[21] Despre el, pe larg la St. Lascu, *Ioan N. Roman (1866—1931)*, în *Comunicări de istorie a Dobrogei*, M.I.N.A., 1, Constanța, 1980, pp. 159—186 ; Idem, *Ioan N. Roman*, în „Contemporanul", nr. 28 (1. 965), 6 iulie 1984, p. 15 ; E. Puiu, *Ioan N. Roman*, în „Tomis", II, nr. 11, 1967 p. 8.

[22] Col. Dobrogianu Ionescu, *Op. cit.*, p. 182.

[23] Ele se găsesc în *Depozitul Secției de istorie medie, modernă și contemporană* a M.I.N.A.C., inv. 4.469.

etc.[24]. La un an și jumătate după revenirea autorităților legale românești, imaginea distrugerilor edilitare persista încă. Un raport al prefectului atestă : „În afară de reparațiile făcute la orașe, la imobilele persoanelor cu dare de mînă, tot restul a rămas în aceeași stare dezolantă. *Ruine și jale peste tot* (subl. n.). Hârșova, Medgidia etc. orașe înfloritoare altă dată, stau pustii și sînt amenințate cu o totală dispariție din cauza intemperiilor, dacă nu se vor găsi mijloace pentru reclădirea lor. Sate bogate ca : Saragea (Gălbiori), Satișchioi, Erchesec (Stupina), Boascic etc. (cîteva zecimi) vor avea aceiași soartă dacă nu se va interveni energic.

Nu cred să existe priveliște mai sfîșietoare decît vizitarea acestor localități — continuă relatarea prefectul județului Constanța. Sate care altă dată numărau pînă la 250—300 case, abia dacă mai constau din 4—10 case. Locuitorii înapoiați stau prin bordee, construite în grabă, grămădindu-se cîte zece pînă la cincisprezece într-un loc“ [25].

Deosebit de cutremurătoare sînt cazurile (declarate) de violuri bestiale, fiecare comună dînd un greu tribut dezlănțuirilor barbare ale cotropitorilor [26], după cum sadismul primitiv a funcționat de fiecare dată atunci cînd, fără motive, mulți locuitori au fost omorîți. Astfel, D. Soare din Ghiuvenlia (Chirnogeni) a fost rănit la față, mîna stîngă îi este tăiată din cot, fiind lăsat să moară fără nici un fel de îngrijiri într-o grădină ; la marginea satului Gherengic (Mireasa) sînt împușcați trei bătrîni de cîte 80—90 de ani, „lăsîndu-i apoi neîngropați ca să-i mănînce cîinii“ ; numeroase sînt cazurile cînd sunt omorîți oamenii ce încercau să se opună batjocririi fiicelor și soțiilor, sau a omorîrii acestora din urmă la Saraiu, Ion Rășinaru a fost pus cu burta pe foc și ars de viu. Pentru că s-a rugat de soldați să nu-i dea foc casei, același sfîrșit tragic avînd și consăteanul său Ion Tudorică ; în noaptea de 17 spre 18 august 1918 sînt asasinați soții Ion și Zoe Alexandrescu din Murfatlar (Basarabi) : „Victimele au fost maltratate și schingiuite în mod îngrozitor. Ion Alexandrescu avea 16 lovituri de baionetă ; soției sale i s-au tăiat mîinile fiind și ea străpunsă de baionete“. Fapte oribile s-au petrecut și la Esechioi : trei dintre cei opt cetățeni omorîți au fost bestial schingiuiți — „li s-au tăiat mîinile și picioarele, li s-au scos ochii, murind în chinuri îngrozitoare“. În încercarea lor disperată de a se apăra, mamele își luau în brațe copiii mici, sperînd că de aceștia soldații nu se vor atinge ; sînt consemnate însă numeroase cazuri cînd copii de 1—2 ani sînt smulși de la pieptul mamelor și uciși întîi ei, iar apoi și mamele lor (cum s-a întîmplat, de pildă, în comuna Enge Mahale

---

[24] Asupra distrugerilor suferite de localitățile constănțene, vezi *Trupul Dobrogei martire*, în „Farul“, I, nr. 182, 3 noiembrie 1919, p. 3 ; V. Monea, *Odiseea unui sat dobrogean în războiul cel mare*, în „Arhiva Dobrogei“, vol. II, nr. 3—4, 1919, p. 300 ; B. Rădulescu, *Dobrogea sub ocupație*, în „Farul“, I, nr. 142, 22 septembrie 1919, p. 1 ; *Trupul Dobrogei noastre*, în Idem, nr. 182, 3 noiembrie 1919, pp. 3—4 etc. ; A. Deac, I. Toacă, *Op. cit.*, pp. 1 , 32.

[25] Arhivele Statului București, *Fond M.A.I.*, dos. 165/1920, f. 1.

[26] Vezi și A. Deac, I. Toacă, *Op. cit.*, p. 18.

(Mereni). Milă nu au avut ocupanții nici față de soldații români răniți, rămași în îngrijirea sătenilor : „Soldatul Ciripoiu C. împreună cu un alt soldat român din infanterie rănit la ambele picioare au fost împușcați la viile dinspre Velichioi (Goruni) și aruncați într-un șanț". La Satu Nou (locuit în exclusivitate de populație românească), fidelitatea patriotică a învățătorului Ștefan Popescu față de îndeplinirea sarcinilor sale de dascăl l-a costat mutilarea pe viață ; arestat de către un ofițer cu o trupă de 20 de soldați pe motivul „că învăța românește pe copiii din sat", este dus la Cuzgun (Ion Corvin), bătut, apoi condamnat la moarte : „După două zile, cînd să-l execute, a fost scăpat de un căpitan neamț, dar din cauza maltratărilor a rămas infirm de mîna stîngă". În total, conform relatărilor (incomplete, căci nu sînt cuprinse toate satele, iar dintre orașe nu-i menționat nici unul) din notele amintite, au fost omorîți sălbatic un număr de 130 locuitori (între ei se aflau 15 femei).

În perspectiva timpului, documentul din care am extras exemplele de mai sus se poate constitui într-un veritabil act de acuzare a războiului, a întregului cortegiu de suplicii, bestialități, înjosire a demnității umane și nenorociri ce-l însoțește. El face parte din acea categorie de mărturii istorice care, toate la un loc, se înfățișează ca un perpetuu memento asupra necesității de a învăța din experiența tragică a trecutului, a apărării și salvgardării păcii, a întăririi bunelor relații de vecinătate între toate popoarele, a conlucrării lor pentru cauza progresului și prosperității, a biruinței ideilor universale ale civilizației și respectării demnității umane.

Ultimul grupaj de materiale pe care-l dorim menționat în același context a fost achiziționat de la avocatul Traian Ulpiu Berberianu (fost prefect și deputat liberal constănțean în anii '30). Acesta, la rîndul său, le deținea de la tatăl său, farmacistul Ion Berberianu, cunoscut fruntaș al vieții publice constănțene de la sfîrșitul secolului trecut și primele două decenii ale veacului nostru [27].

În ajunul intrării României în prima conflagrație mondială, I. Berberianu ocupa demnitatea de ajutor de primar al Constanței. Titularul, profesorul Virgil Andronescu era mobilizat și se afla deja pe front. După cum este cunoscut, în toamna anului 1916, situația militară pe frontul din Dobrogea se agrava precipitat, ocuparea întregii regiuni de către coaliția inamică fiind o chestiune de zile. Duminică, 9 octombrie, la ora 14, deja Constanța era ocupată [28]. I. Berberianu, în calitatea sa de ajutor de primar, ordonă afișarea, în noaptea de sîmbătă spre dumi-

---

[27] Născut la Craiova în 1859, el este licențiat în farmacie în 1885, iar din 1896 se stabilește la Constanța ; tipărește în două volume manualul *Examenul de asistent în Farmacie*, timp îndelungat singurul manual de specialitate ; specialitățile sale farmaceutice („Elixirul de sănătate Sf. Ioan Botezătorul"), cu efecte în bolile tubului digestiv, au fost recompensate cu medalii de aur și argint la Paris, Moscova, Roma, Madrid, București ; încetează din viață în 1922.

[28] M. Turbatu, *Amintiri de la evacuarea Constanței, 1916*, în „Dobrogea jună", XXIII, nr. 244, 12 noiembrie 1927, p. 1.

nică, a unei „publicațiuni de evacuare“ [29]. Arătînd că aceasta era necesară în „interesul operațiunilor armatei“, proclamația cerea cetățenilor să „primească această știre cu o deosebită liniște, și nefiind nici un pericol iminent, îi îndemnăm ca totul să se petreacă în perfectă ordine, autoritatea comunală fiind oricînd la postul ei pentru a preveni nevoile tuturor“. Proclamația comunală mai specifica intenția autorităților de a încerca organizarea de gărzi „care să mențină liniștea și să parvină orice devastare din partea acelora care ar căuta să aducă neorînduieli în oraș“. Intențiile autorităților constănțene au fost rapid anulate de către ocupanți, care au întronat un regim deosebit de brutal [30], ele, autoritățile, părăsind orașul la 9 octombrie [31] (stil vechi).

Materialele datorită cărora reamintim aceste lucruri, folosind surse locale mai puțin utilizate, sînt, de fapt, cîteva ciorne scrise de mîna lui I. Berberianu, concepte ale unor telegrame trimise de el superiorilor din Ministerul de Interne. Prima dintre ele [32], datată luni 10 octombrie 1916, este adresată instituției amintite, căreia i se aduce la cunoștință că „Duminică, 9 curent la orele două și un sfert după amiază cînd trupele inamice ajunseseră la apropierea barierei orașului am părăsit orașul Constanța. Fiind și mobilizat ca farmacist și maior, am trebuit să părăsesc orașul spre a nu fi luat ca prizonier de război. Ajungînd dincolo de Anadalchioi și parte din trupele noastre se aflau acolo, am trecut prin tirul artileriei inamice, multe proiectile spărgîndu-se pe șosea și în apropierea de șosea.

În ziua de 8 curent am afișat publicația de evacuare (deci, nu noaptea — n.n.) și în ziua de 9 aproape tot orașul era evacuat în deplină liniște și ordine.

Actele cele mai de valoare ale Primăriei au fost trimise dinainte [33].

Tot pentru ziua de 9 la ora 4 după amiază pusesem la cale în înțelegere cu alți cetățeni formarea de gărzi care să ferească orașul de devastări ; această măsură însă n-am putut să o pun în practică din cauza plecării noastre forțate“ (acest ultim pasaj este tăiat prin două linii transversale). Documentul în cauză confirmă ceea ce se știa din sursele memorialistice, inclusiv cele citate deja. Acest raport telegrafic este trimis, așa cum rezultă dintr-o altă telegramă, din Babadag.

O a doua telegramă — mult mai detaliată —, este trimisă pe 18 sau, probabil, pe 19 octombrie, ajutorul de primar al Constanței rapor-

---

[29] *Ibidem.*

[30] Vezi și M. Sadoveanu, *Tînguirile bulgarilor*, în „România“, I, nr. 247, 21 octombrie 1917, p. 1 ; S. Staub, *Unde duce drumul acesta ?...* în „Tulcea nouă“, I, nr. 4, 13 iulie 1919, p. 1 — nr. 8, 19 august 1919, p. 1.

[31] Vezi și relatările profesorului C. Lăzărescu, în „Reamintiri“, I, nr. 2, 22 martie 1928, pp. 7—9.

[32] Toate documentele citate aici se află în *Depozitul Secției...*, inv. 4730.

[33] În legătură cu soarta arhivelor lăsate la Constanța (distruse sau sustrase de ocupanți), vezi „Reamintiri“, I. nr. 2, 22 martie și nr. 3, 8 iunie 1928.

tînd „asupra modului cum refugiații din Constanța împreună cu alte autorități, diferite arhive, ofițeri și oameni din diferite trupe am făcut trecerea lor prin cele trei județe ale Basarabiei — Ismail, Bolgrad și Cahul spre a ajunge iarăși în țară". Raportul-telegramă descrie drumul convoiului de „vreo 2 000" de oameni, care plecînd din Tulcea pe 11 octombrie ajunge, trecînd prin județele amintite, la Brăila în ziua de 18 octombrie. Se amintește cooperarea cu autoritățile rusești, cu care s-a stabilit modul de transportare a celor sosiți pe teritoriul Imperiului țarist ; respectiv, au fost puse la dispoziția refugiaților constănțeni 80 de căruțe care transportau, fiecare, cîte patru persoane împreună cu bagajele lor pe drumul de la Ismail la Cahul, schimbîndu-se atît căruțele, cît și caii în fiecare județ de două ori.

Drept mulțumire pentru facilitarea trecerii convoiului de refugiați constănțeni prin sudul Rusiei, I. Berberianu, conducătorul acestuia, trimite o telegramă de gratitudine (copia achiziționată poartă nr. 7326 bis) generalului-maior de flotă Maier Alexandru, guvernatorul județului Ismail.

După stabilirea în mod provizoriu a Primăriei constănțene la Brăila, I. Berberianu s-a prezentat la unitatea sa, Spitalul Corpului V Armată, unde a făcut războiul în calitate de farmacist, cu gradul de maior, pînă la demobilizarea sa, în iarna anului 1917. După demobilizare, el participă activ la acțiunile patriotice ale dobrogenilor refugiați în Moldova, inițiindu-se acțiuni ce cereau îmbunătățirea situației materiale a refugiaților și despăgubirile promise de către autorități. Se alcătuiesc în 1918 numeroase memorii [34] către guvern și rege, au loc congrese [35] și întruniri ale dobrogenilor în localitățile moldovenești în care se aflau refugiați, cerîndu-se, de fiecare dată, facilitarea întoarcerii acasă. Printre documentele achiziționate se află și un *Memoriu* adoptat de către refugiații dobrogeni din Huși la 4 iunie 1918, adresat primului-ministru ; documentul (tipărit la Huși) este semnat de Toma D. Protopopescu, protoerul județului Constanța, I. Dinescu, pensionar, mare proprietar din Babadag, I. Berberianu, farmacist, ajutor de primar din Constanța, Gh. Coriolan, profesor la Liceul din Constanța, și el conține

---

[34] *Ibidem ;* vezi și Br. Cotovu, *Însemnări din timpul refugiului,* în Idem, X, 1929, pp. 255—259 ; I. Tăutu, *Din zilele refugiului,* în „Marea Noastră", II, nr. 5, 28 octombrie 1928, p. 3, nr. 8, 18 noiembrie, p. 2, nr. 181, 10 februarie 1929, p. 2 ; vezi și *Memoriu prezentat de refugiații Dobrogeni Excelenței Sale contele de Saint-Aulaire ministrul Franței în România,* în „Vestea", II, nr. 184, 25 noiembrie (8 decembrie), 1918, p. 2. Memoriul este datat 3 decembrie 1918, iar delegația de dobrogeni a fost compusă din G. Benderli, dr. I. Butărescu, G. Pruncu, I. P. Atanasof, M. H. Abdurman, Const. Sarry ; despre situația precară a locuitorilor dobrogeni, în urma distrugerilor suferite din partea inamicului, vezi și N. Negulescu, *O dare de seamă și un sfat către locuitorii județului Constanța,* Tipografia „Albania", Constanța, 1919, p. 4.

[35] P. Grigorescu, *Însemnări din pribegia războiului, 1916—1918. Brăila—Iași—Odesa—Galați,* Constanța, 1929, p. 1.

doleanțele slujitorilor bisericii, corpului didactic, funcționarilor pensionari, farmaciștilor, invalizilor, văduvelor și orfanilor de război, comercianților, profesiunilor libere, chiriașilor, agricultorilor, arendașilor, chiristigiilor, înserîndu-se, totodată, și probleme privind acordarea moratoriului general, a stațiunilor balneare și a plății rechizițiilor [36].

NOCH NICHT VERÖFFENTLICHTE DOKUMENTÄRE AUSSAGEN, DIE BESATZUNG DER ZENTRALMÄCHTE IN DER DOBRUDSCHA (1916—1918) BETREFFEND

Zusammenfassung

A. STĂNESCU, STOICA LASCU

Die Verfasser machen mehrere noch nicht veöffentlichte Dokumente, die Besatzung der Dobrudscha während des ersten Weltkrieges seitens des Drei-Mächte-Bundes bekannt. Diese Dokumente (Aussagen der Bürger der neutralen Länder, der aus den Gefangenenlagern geflüchteten rumänischen Bauern oder Soldaten, von den rumänischen Behörden, im Jahre 1919 ausgearbeitete Berichte, die Vernichtungen der Ortschaften und die Leiden der Bewohner betreffend) sind neue Beweise des Märtyrertodes der Rumänen in der Dobrudscha, des Raubes und des Schadens. Sie unterstreichen ebenfalls die Gegensätze und Rivalitäten unter den deutschen, bulgarischen und türkischen Besatzern und betonen nochmals die Opposition der Bevölkerung.

[36] *Depozitul Secției...*, inv. 4.741. Despre situația grea a dobrogenilor reîntorși la vetrele lor, vezi N. Negulescu, *O dare de seamă și un sfat către sătenii județului Constanța*, Tip. „Albania", Constanța, 1919, p. 4.

ASPECTE PRIVIND PREZENȚA ORGANIZATORICĂ A PARTIDELOR BURGHEZE ÎN JUDEȚUL CONSTANȚA (1918—1938) (I)

STOICA LASCU

În ultimii ani, eforturile conjugate ale cercetătorilor istoriei României moderne au vizat, între alte preocupări majore, și descifrarea unei componente intrinsece și atribut esențial al regimului burghezo-democratic din segmentul de timp cuprins între cele două războaie mondiale — este vorba despre activitatea partidelor politice, atît ale clasei muncitoare [1], cît și ale claselor conducătoare în societatea românească a acelor ani, acestea din urmă „înrîurind evoluția economică și social-politică (și) au imprimat anumite caracteristici democrației burgheze din România" [2].

---

[1] În rîndurile de față — ținînd seama de spațiul restrîns avut la dispoziție —, ne vom limita investigația la aria tematicii precizate în titlu, despre activitatea organizațiilor politice ale clasei muncitoare în județul Constanța, scriindu-se deja substanțiale studii ; vezi, în acest sens, I. Lungu, I. Bitoleanu, Gh. Dumitrașcu, Gh. Lotcă, M. Stanciu, *Momente din mișcarea comunistă și muncitorească în județul Constanța*, Constanța, 1971, pp. 45—143 ; I. Ardeleanu, *Din activitatea organizației regionale P.C.R. Dobrogea (1934—1944)*, în „Peuce", 2, 1971, pp. 357—362 ; A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979, pp. 329—332, 338—340 ; S. Tavitian, *Mărturii peste timp*, Editura politică, București, 1982, passim ; I. Stoian, *Județul Constanța în contextul istoriei patriei*, în „Anale de istorie", XXV, nr. 5, 1979, pp. 50—53 ; St. Lascu, *Contribuții la cunoașterea mișcării muncitorești dobrogene. Aspecte ale activității organizațiilor social-democrate în perioada interbelică*, în *Comunicări de istorie a Dobrogei*, 2, M.I.N.A.C., Constanța, 1983, pp. 269—283 ; Idem, *Repere ale unui trecut glorios*, în „Tomis", XVI, nr. 2, 1981, pp. 12, 14 ; vezi și Val. Ciorbea, *Dobrogea între anii 1918—1944. Contribuții la cunoașterea problemelor economice, sociale și politice*. Rezumatul tezei de doctorat, Universitatea „Al. I. Cuza", Iași, 1982, pp. 15—16.

[2] A. Petric, Gh. I. Ioniță, I. Cîrțînă, I. Scurtu, Gh. Z. Ionescu, E. Popescu, V. Budrigă, D. Smîrcea, *Istoria României între anii 1918—1981*, Editura didactică și pedagogică, București, 1981, p. 47.

Ca și în restul țării, viața politică și socială în județul Constanța a stat sub urmările decisive și benefice ale desăvîrșirii statului național unitar, prin Marea Unire din 1918, și a celor două reforme fundamentale : acordarea votului universal și legiferarea reformei agrare ; în acest context, ea s-a desfășurat în coordonatele regimului social-politic interbelic burghezo-democratic, în cadrul căruia „Sistemul partidelor politice a suferit modificări importante, caracterizate prin dispariția partidelor conservatoare, întărirea partidului politic al marii burghezii, apariția de noi formațiuni politice burgheze, afirmarea cu putere a partidului politic al clasei muncitoare“ [3]. În scurta sinteză de față, dat fiind spațiul restrîns existent, ne vom limita a puncta prezența organizatorică a partidelor burgheze în județul Constanța în perioada interbelică, după ce, cu alt prilej, am semnalat începuturile activității acestora prin înființarea organizațiilor locale în anii 1908—1910 [4].

În răstimpul istoric menționat, PARTIDUL NAȚIONAL — LIBERAL, „cel mai vechi și organizat partid al burgheziei române, cu cadre de partid proprii, experimentate în conducerea compartimentelor-cheie ale economiei și politicii, cu un patrimoniu material care întrecea pe al celorlalte partide burgheze luate la un loc“ [5], a căutat să găsească acele forme organizatorice și suport programatic capabile a mobiliza și atrage cît mai mulți membri și susținători, de ale căror voturi depindea prezența sa la putere.

Reprezentant al burgheziei comerciale și industriale, P.N.L. își va orienta munca organizatorică spre cetățenii municipiului Constanța, o bună parte dintre aceștia fiind tocmai comercianți și mici industriași. În toamna anului 1920 municipiul este împărțit în 19 sectoare, la care se adaugă și 5 ale comunelor suburbane, circumscripții ce aleg la 12 decembrie Delegația permanentă a municipiului. Aceasta era formată din vechile cadre care activaseră și înainte de război, respectiv profesorul Virgil Andronescu (președinte), financiarul C. Alimănișteanu (vicepreședinte), avocatul Vintilă Berberianu (secretar) și avocatul D. Țimiraș (secretar) ; ca membri figurau profesorii N. T. Negulescu și Gr. Roșu, avocații Paul Dobrescu și P. Nițescu și dr. N. Mărgărint. În cadrul ședinței de constituire a Delegației municipale, V. Andronescu declară că „introducerea votului obștesc în viața politică a statului român, tre-

---

[3] I. Scurtu, *Viața politică din România, 1918—1944*, Editura Albatros, București, 1981, p. 41.

[4] Vezi St. Lascu, *Crearea și activitatea organizațiilor județene Constanța ale partidelor politice (1908—1916)*, în *Comunicări de istorie a Dobrogei*, 2, M.I.N.A.C., Constanța, 1983, pp. 159—206 ; Idem, *Din istoria modernă a României : lărgirea exercițiului de către locuitorii județelor Constanța și Tulcea a drepturilor politice constituționale*, în „Peuce“, IX, 1984, pp. 411—421.

[5] M. Rusenescu, I. Saizu, *Viața politică în România, 1922—1928*, Editura politică, București, 1979, p. 141.

buie să ducă o lărgire și în organizarea P.N.L., printr-o adîncă democratizare în viața lui și printr-o largă descentralizare în conducere" [6].

În decembrie 1920 — după ce la alegerile parlamentare din acel an se prezentaseră dezbinați, I. N. Roman și M. R. Opreanu candidînd în calitate de liberali-independenți în cartel cu compromișii și muribunzii (politic) marghilomaniști — liberalii constănțeni își desfășoară primul congres postbelic. La ordinea de zi s-a aflat „reorganizarea în spiritul noilor statute și pentru alegerea diferitelor comitete ; singurul vorbitor la această manifestare este V. Andronescu, care expune pe scurt cîteva considerații generale asupra programului partidului, adresînd o urare de bun venit „țărănimei dobrogene, muncitorilor, meseriașilor și, în fine, tuturor membrilor P.N.L. din Constanța" [7]. Principalul scop al congresului este, de fapt, alegerea organelor conducătoare județene, respectiv a Comitetului județean compus din 85 de membri aleși și 150 membri de drept (respectiv, membrii comitetelor de conducere ale sectoarelor municipale), la care se mai adaugă membrii comitetelor orașelor Medgidia (15, în frunte cu C. Golea și A. Oancea, foști și viitori primari), Hîrșova (10, în frunte cu avocatul D. Gheorghiu, viitor primar și senator), Mangalia (în frunte cu avocatul N. Roșculeț, fost deputat), Cernavodă (în frunte cu Radu Iordăchescu, viitor primar), Cuzgun (atunci avea statutul de oraș, azi e comuna Ion Corvin). Delegația permanentă era compusă din 45 membri (cei mai mulți erau avocați și comercianți, trei erau căruțași, un lucrător, un țăran, preoți), în conducerea ei aflîndu-se V. Andronescu, președinte, C. Alimănișteanu și C. Golea, vicepreședinți, P. Dobrescu, secretar general, Gh. I. Popa, casier, C. Scărișoreanu, C. Oancea, Gh. Popa, N. T. Negulescu (prefect între 1922—1925), Al. Negrea, Osman Nuri, P. Bîrzan, P. Ciuperceanu, I. Mandai, V. Berberianu, P. Nițescu ș.a. În total, numărul membrilor Comitetului județean era de 440.

Între 1922—1925, liberalii constănțeni s-au manifestat prea puțin în planul acțiunilor organizatorice și propagandistice de cîștigare a noi aderenți, atenția conducătorului acestora, primarul Virgil Andronescu, concentrîndu-se asupra problemelor de administrație municipală (semnificativ este și faptul că organizația nu-și avea un sediu sau club propriu, rarele întruniri ale conducerii desfășurîndu-se în casa președintelui ei din bd. Tomis nr. 119). De abia în noiembrie 1924 este adresată o chemare către membrii organizației constănțene de către V. Andronescu pentru a „cerceta în amănunt mersul tuturor organizațiilor P.N.L. din județul nostru" [8] ; prima întrunire are loc la Medgidia, la 14 decembrie (participă 300 de aderenți).

---

[6] „Liberalul" (C-ța), IV, nr. 22, 19 decembrie 1920, p. 2 ; despre situația politică la Constanța în această perioadă, vezi I. Bitoleanu, *Situația politică din județul Constanța la sfîrșitul primului război mondial*, în *Comunicări de geografie și istorie. Sesiunea științifică 1969*, Institutul pedagogic de 3 ani, Constanța, 19 1, pp.

[7] „Liberalul", IV, nr. 23, 26 decembrie 1920, p. 1.

[8] „Liberalul Constanței", IX, nr. 26, 2 noiembrie 1924, p. 1.

Insuccesul liberalilor constănțeni în alegerile comunale și județene din 1925 va determina intervenția conducerii centrale. În toamna anului 1925 este trimis la Constanța, de către I. I. C. Brătianu, un fost și viitor ministru, omul politic Vasile P. Sassu, considerat între politicienii democrați ai partidului. El avea misiunea de a prelua șefia organizației locale, uzată în cei patru ani de guvernare, ai cărei conducători nu încurajau tinerii liberali dornici de afirmare, cadre dinamice și active. Acest act nu a fost realizat însă fără fricțiuni, căci „vechea gardă" nu cedează ușor (influența în municipiu era deosebită) și diferite confruntări au loc între anii 1925—1928 : organizații liberale paralele, congrese ale acestora, atacuri reciproce în presă [9]. *În final, în 1927 V. Sassu se impune ca președinte al Comitetului județean* (va fi liderul necontestat al liberalilor constănțeni pînă la dispariția partidului de pe scena politică a țării), iar la 27 ianuarie 1928 dizidenții din jurul lui Andronescu (P. Dobrescu, St. Stănescu, Gr. Roșu), împreună cu acesta, sînt excluși din partid [10].

Înconjurat de o pleiadă de tineri avocați (V. Bellu, R. Roșculeț, H. Grigorescu, Sc. Vulcan, Tr. Berberianu ș.a.), V. Sassu va organiza mai întîi organizațiile din județ, reorganizarea politică a municipiului Constanța avînd loc în septembrie 1929, cînd în prezența a peste 200 de membri se definitivează noile conduceri ale sectoarelor acestuia [11]. În aprilie 1928 avusese loc inaugurarea noului local al Clubului național-liberalilor-constănțeni (în Piața Independenței) [12], pentru ca la începutul anului următor să fie votate, la 16 ianuarie, cele 23 de articole ale

---

[9] Procesul-verbal de constituire a unui comitet de reorganizare a organizației constănțene a fost scris în seara zilei de 25 octombrie 1925 — așa cum mi-a relatat chiar cel care l-a întocmit (desigur, era inspirația lui V. Sassu), tînărul (pe atunci) avocat Scipione Vulcan (ulterior, ajutor de primar al Constanței între (1934 și 1941). În iunie 1926, la o agapă prietenească, V. Sassu insistă asupra necesității reorganizării național-liberalilor constănțeni, „pentru a reînvia timpurile de strălucite succese ale P.N.L. din localitate" (Ibid., XI, nr. 487, 27 iunie 1926, p. 1). O revigorare a organizației se impunea, căci pierderea popularității liberalilor devenise un fapt real ; astfel, la alegerile pentru Camerile Agricole, din toamna lui 1925, aceștia (cartelați cu averescanii), deși aflați la guvernarea țării, înregistrează un fiasco răsunător : obțin doar 4 573 de voturi, față de aproape 12 000 ale opoziției național-țărăniste („Coasa", (C-ța), III, nr. 11 și 12, 10 octombrie 1925, p. 4). Ca urmare a unei activități susținute din partea lui V. Sassu și a sprijinitorilor săi, pînă în ianuarie 1927 fuseseră deja reorganizate secțiile liberale din 72 de comune, din totalul de 99 existente („Viitorul", XX, nr. 5672, 23 ianuarie 1927, p. 3).

[10] Ibid., XXI, nr. 5.982, 30 ianuarie 1928, p. 3. În decembrie același an este exclus și avocatul I. N. Roman, figură aparte printre fruntașii național-liberali constănțeni (vezi St. Lascu, *Ioan N. Roman (1866—1931)*, în *Comunicări de istorie a Dobrogei*, 1, M.I.N.A.C., Constanța, 1980, pp. 159—186.

[11] „Viitorul" XXII, nr. 6.486, 25 septembrie 1929, p. 3. În noiembrie 1926 își reluase activitatea *Cercul de studii*, condus de profesorul N. T. Negulescu, fost prefect („Liberalul Constanței", XI, nr. 504, 21 noiembrie 1926, p. 2).

[12] „Voința Dobrogei", I, nr. 8, 15 aprilie 1928, p. 2.

Regulamentului organizației municipale Constanța a P.N.L. (președinte este V. P. Sassu, iar secretar general Sc. Huhulescu — fost țărănist) [13].

La 3 noiembrie 1929 are loc congresul organizației județene Constanța a P.N.L., prilej cu care sînt votate statutele și alese organele de conducere. Județul era împărțit în sectoare politice (fiecare cuprindea mai multe comune); congresul era convocat o dată la 4 ani; municipiul Constanța era împărțit în 21 sectoare. Din Comitetul județean făceau parte 239 de membri (respectiv, 58 membri de drept, 99 președinți ai comitetelor comunale și 80 membri aleși). Din delegația permanentă făceau parte membrii biroului (V. Sassu, președinte, C. Golea și C. Alimănișteanu, vicepreședinți, R. Roșculeț, secretar general (din 1936 vicepreședinte al Adunării Deputaților, viitor membru al guvernului dr. P. Groza și șef al liberalilor tătărăscieni din județ), Alex. Dracopol (casier), cei șapte președinți ai circumscripțiilor din municipiu (dr. N. Mărgărint, D. Țimiraș, N. Roșculeț, cpt. N. Ștefan, S. Abdulachim, P. Nițescu, plus Sc. Huhulescu, secretarul organizației municipale, și Tr. Berberianu, casierul acesteia; de asemenea, din delegația permanentă mai făceau parte cei 8 șefi de sectoare județene, respectiv Iancu Jianu (Caraomer-Negru Vodă), V. Bellu (Caramurat-M. Kogălniceanu), Gh. Aldea (Mangalia), N. T. Negulescu (Cernavodă), A. Oancea (Medgidia), D. Gheorghiu (Hîrșova) [14].

În timpul guvernării liberale din anii 1933—1937, liberalii constănțeni se vor manifesta prin numeroase acțiuni propagandistice și întruniri publice; la Constanța, o frumoasă activitate edilitară o va desfășura primarul Horia P. Grigorescu, în timp ce prefect va fi V. Bellu, nepot al „șefului" V. Sassu, membru al guvernului. În noiembrie 1935 are loc următorul congres județean, principalul punct la ordinea de zi fiind alegerea (realegerea, de fapt) a Delegației permanente (formată din 60 persoane) și a Comitetului județean (format din 290 membri) [15]. În darea de seamă a secretarului general al organizației, R. Roșculeț (va fi ales acum vicepreședinte, funcția de secretar general revenind primarului Horia P. Grigorescu), se făcea mențiunea că membrii activi înscriși în partid în județul Constanța erau în număr de 8000 [16].

În perioada interbelică, organele de presă al național-liberalilor constănțeni vor fi „Liberalul" (1920—1922), „Liberalul Constanței"

---

[13] Vezi *Organizația Partidului Național Liberal din Municipiul Constanța. REGULAMENT*, Institutul de editură și arte grafice „Constanța", f.a. /1932/, p. 3; municipiul era împărțit în 21 sectoare și 7 circumscripții.

[14] Vezi *Statutele organizației Partidului Național-Liberal din municipiul și județul Constanța votate în unanimitate de congresul organizației în ședința de la 3 noiembrie 1929*, Institutul de arte grafice „Constanța", Constanța, 1930, p. 8; în decembrie 1930 se desfășoară la Constanța un Congres regional național-liberal cu participarea liderilor Vintilă Brătianu, I. G. Duca, Gh. Tătărescu ș.a. („Viitorul", XXII, nr. 6.861, 18 decembrie 1930, p. 3; „Ziua" (C-ța), IV, nr. 750, 20 decembrie 1930, p. 1).

[15] „Voința Dobrogei", V, nr. 18, 10 noiembrie 1935, p. 2.

[16] Ibid.

(1913—1928), „Viitorul satelor" (1932—1933) și „Voința Dobrogei" (1928—1938) [17].

Celălalt important partid din perioada interbelică a fost PARTIDUL NAȚIONAL-ȚĂRĂNESC, înființat în octombrie 1926 prin fuziunea partidelor național — cu influență preponderentă în Ardeal — și partidul țărănesc, al cărui cîmp de activitate era în special în Muntenia, Moldova și Dobrogea [18].

Deoarece partidul național nu a avut în județul Constanța decît o prezență onorifică (era condus de fostul conservator C. Pariano) — pînă la fuziunea din 1926 — trăind doar prin sporadice manifestări publice și prin prestigiul șefului său [19], ne vom referi pe scurt la prezența organizatorică a partidului țărănesc, înființat pe plan național în decembrie 1918 de către învățătorul muscelean Ion Mihalache [20].

La Constanța, inițiativa înființării unei grupări țărănești revine tot unui învățător (prieten și coleg de școală normală cu fruntașul din Topoloveni), Vasile Lepădatu. Acesta adresează încă în ianuarie 1919 un apel țărănimii dobrogene, îndemnînd-o să se grupeze în jurul învățătorilor și preoților satelor [21]. Gruparea ca atare se constituie la 17 august 1919, cînd era publicat un alt apel către „Cetățenii orașului și județului Constanța" în care, printre altele, se spunea: „un grup de oameni legați cu toată inima de pămîntul acestui colț de țară, a cărui iubire am dovedit-o printr-un trecut de muncă curată, ne-am strîns laolaltă într-o grupare pe care am numit-o „Țărănimea Dobrogenă", pentru a ajuta la scoaterea țării din încurcăturile și prăpastia la care

---

[17] St. Lascu, *Prezentarea presei locale interbelice în cadrul Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța (II)*, în „Revista muzeelor și monumentelor. Muzee", XVI nr. 2, 1979, p. 49. Sediul organizației se afla în Piața Ovidiu, deasupra fostei librării D. Nicolaescu, într-o clădire astăzi dezafectată (forma corp comun cu fostul Hotel „High Life").

[18] Vezi I. Scurtu, *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918—1926)*, Editura Litera, București, 1975, passim; Idem, *Din viața politică a României (1926—1947). Studiu critic privind istoria P.N.Ț.*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1983.

[19] În jurul acestuia se grupaseră cîțiva amici personali ce constituiau, de fapt, și Comitetul executiv; la 15 aprilie 1923, este aleasă componența acestuia, formată din C. Pariano, președinte (în anul următor va demisiona, apoi va reveni), avocații N. Țimiraș și O. Berceanu, vicepreședinți, avocatul St. Ștefănescu, secretar, iar între ceilalți șase membri figuri cunoscute în viața publică și comercială locală erau ing. Jean Stoenescu-Dunăre și comerciantul Pincus Șapira. Desele certuri pentru funcții, în rîndurile puținilor membri ai naționalilor, a determinat ziarul „Dobrogea jună" din 13 februarie 1923 să-și intituleze sugestiv comentariul, pe marginea prezenței naționalilor la Constanța, *Unde ești Caragiale*.

[20] Prin 1906, o revistă constănțeană editată de un grup de învățători din școlile rurale (în frunte cu P. Ștefănescu-Dobromir) milita pentru organizarea țărănimii într-un propriu partid; este inserat, în acest sens, un articol semnat de „Mihalache Muscel", intitulat *Organizarea țărănimii în partid țărănesc* (vezi „Răvașul nostru", I, nr. 5, noiembrie 1906, pp. 1—8).

[21] „Dobrogea jună", XIII, nr. 10, 19 ianuarie 1919, p. 1.

a adus-o un politicianism sălbatic, nesățios și nenorocit" [22]. Semnatarii apelului sînt Sc. Vârnav [23] (fost prefect liberal antebelic, care nu va mai participa însă la viața politică, murind peste două luni), dr. Gh. Bîrzănescu, ziaristul Constantin N. Sarry (un timp — în 1919—1920 — ziarul acestuia, „Dobrogea jună", va fi oficios al țărăniștilor constănțeni), Gh. Popa, Gh. S. Popescu, institutor, mîna dreaptă a lui Vasile Lepădatu, conducătorul de fapt al noii grupări politice ș.a. Prima organizație se constituie la 18 decembrie 1919, la Murfatlar (acolo era institutor V. Lepădatu) [24], pentru ca la 15 februarie 1920 Gh. S. Popescu, secretarul organizației din orașul Constanța să lanseze un manifest către „Iubiții tovarăși", în care este explicat rostul partidului țărănesc, locul învățătorilor și preoților în viața publică.

În 1922, la alegerile parlamentare, țărăniștii constănțeni desfășoară o intensă propagandă [25] și este ales pentru prima dată un deputat țărănist în persoana lui Ion Mihalache. Un an mai tîrziu, la 15 martie 1923, adunarea generală întrunită în localul clubului din str. T. Vladimirescu nr. 1 (sediul unei școli) alege noul Comitet județean din care făceau parte, între alții, colonelul M. Ionescu-Dobrogianu (istoriograf și geograf al Dobrogei), președinte pînă la 16 aprilie acel an, dr. I. Teodorescu (șeful organizației municipale), Fr. Sachetti, Gh. Stețcu, Selim Abdulachim, Nicu Petru (avocat, prefect în timpul guvernărilor P.N.Ț.), Gh. S. Popescu, V. Lepădatu (liderul, în fapt, al țărăniștilor constănțeni), precum și cîțiva fruntași din comune, respectiv din Vlahchioi, Ostrov, Topraisar și Medgidia (Gh. Mihail). La această manifestare este prezent și dr. N. Lupu, care își arată mulțumirea pentru „felul cum se lucrează în județ" [26].

În anii ce urmează influența țărăniștilor sporește, mai ales la sate, exemplul elocvent în acest sens fiind obținerea majorității voturilor în

---

[22] Ibid., nr. 42, 24 septembrie 1919, p. 15 (apelul este publicat pe întreaga pagină întîi); vezi și Val. Ciorbea, *Activitatea organizațiilor din Dobrogea ale partidelor politice burgheze între anii 1918 și 1921*, în „Cercetări istorice", IX-X, 1978—1979, p. 473.

[23] Despre acesta, vezi mai recent I. M. Ștefan, *Scarlat Vârnav*, în „Viața studențească", XXVIII, nr. 27 (999), 4 iulie 1984, p. 12 (cu unele date greșite privind aportul acestuia la modernizarea edilitară a Constanței).

[24] V. Ciorbea, *Op. cit.*; vezi și *Un jubileu gazetăresc. Trei decenii de dobrogenism*, Institutul de arte grafice al ziarului „Dobrogea jună", Constanța, 1935, p. 88 („În Dobrogea jună" din septembrie 1919 a apărut cel dintîi manifest țărănist din țară, *pentru ca cea dintîi organizație țărănească din România a fost aceea a Partidului Țărănesc Dobrogean din Constanța* (subl. n.-n.n.), fuzionată imediat cu mișcarea inițiată de dl. Mihalache").

[25] Pentru a contrabalansa propaganda țărănistă, cu larg ecou în rîndurile sătenilor, autoritățile județene liberale se folosesc de faptul că sînt la putere și afișează publicații la primării prin care se încearcă discreditarea „agenților partidului țărănesc ce răspîndesc zvonuri alarmante și tendențioase (...), spre a zădărnici conștiința publică și a face adverse (Sic !) Guvernului actual" (apud Arhivele Statului Constanța, *Fond Primăria Sibioara*, dosar nenumerotat/1922, nepaginat).

[26] „Secera" (C-ța), II, nr. 8, 15 aprilie 1923, p. 2.

alegerile din august 1925 pentru Camera agricolă, (în cartel cu naționalii), în condițiile în care liberalii se aflau la putere. Pe plan local, la Constanța, fuziunea cu naționalii și formarea organizației P.N.Ț. are loc la 7 februarie 1927 [27], conducerea acesteia fiind practic în mîinile foștilor țărăniști, V. Lepădatu fiind ales președinte, iar Gh. S. Popescu secretar general; naționalilor li se rezervă o onorifică și de complezență vicepreședenție prin avocatul I. Radovici. Prima întrunire publică a noului partid are loc la Constanța la 6 martie 1927, la manifestație participînd 400 de persoane, în fața cărora vorbitorii afirmă că „dorința masei cetățenilor (era) ca cele două forțe să nu mai lucreze separat, căci de diviziunea lor a profitat intriga liberală pentru a-și asigura hegemonia politică în țară" [28].

Primul congres al organizației constănțene a P.N.Ț. are loc la 30 octombrie 1927, singurul punct la ordinea de zi fiind alegerea Comitetului județean (în deceniul ce va urma, anual se va desfășura un asemenea congres). Conform statutelor, sînt aleși 38 de membri din rîndurile celor 65 de delegați prezenți (la acea dată partidul avea 80 de organizații), figurile proeminente fiind V. Lepădatu, președinte, D. G. Rizescu și I. Radovici, vicepreședinți (primul va demisiona imediat în semn de protest față de intenția Comitetului de a mai coopta încă un al treilea vicepreședinte, în persoana avocatului G. Dobias — toți trei foști naționali), Gh. S. Popescu, secretar general, V. Fiacescu, Nicu Petre, avocații Dan Alecu (din noiembrie 1928 va fi desemnat ca secretar general, afirmîndu-se ca bun organizator), Al. Șteflea [29], A. Peride ș.a. [30]. Din punctul de vedere al profesiunilor exercitate, membrii Comitetului județean al P.N.Ț. erau avocați (10), învățători (8), proprietari(2), comercianți (7), la care se adăugau cîte un director de bancă, preot, doctor (M. Isăcescu), un meseriaș și un plugar (din Ovidiu). Constituirea Comitetului a consființit linia și voința impusă de V. Lepădatu, acuzat de adversarii neincluși în Comitet, că el „crede că singur D-sa deține toată știința, toată capacitatea, toată forța de muncă, pe toate terenurile și în toate împrejurările" [31]. De fapt, acest învățător pensionar avea să se remarce ca un om politic cu vederi democratice, antifascist convins [32], un parlamentar ce va pleda pentru menținerea legalității în societatea

---

[27] „Dacia" (C-ța), XXI, nr. 44, 26 decembrie 1934, p. 2.

[28] „Secera", V, nr. 1, 1 aprilie 1927, p. 1.

[29] Vezi Al. Șteflea, *De ce sunt țărănist?* în „Dobrogea jună", XXIII, nr. 11, 24 ianuarie 1927, p. 1.

[30] „Dreptatea", I, nr. 16, 4 noiembrie 1927, p. 2.

[31] *Explicațiunea rezultatului Congresului Partidului „Național-Țărănesc" din orașul și județul Constanța dela 30 octombrie 1927*, Tipografia Curții Regale F. Göbl Fii, București, 1927, p. 11 (este semnată această broșură, pe ultima pagină (13), de „Un grup de membri fondatori ai Partidului Național-Țărănesc").

[32] Vezi Șt. Lascu, *Repere ale unui drum glorios*, în „Tomis", XVI, nr. 2 (143), 1981, p. 14 (în februarie 1936, el va declara revistei „România de la Mare" că „Mișcarea hitleristă în Dobrogea este dăunătoare statului nostru").

burgheză și ale cărei racile nu se va sfii a le arăta în Camera Deputaților, în repetate rînduri [33].

În 1928, național-țărăniștii constănțeni organizează ample întruniri în campania de răsturnare a guvernului ; o delegație constănțeană participă la adunarea de la Alba Iulia, din mai [34], în același an definitivîndu-se și constituirea organizației municipale Constanța (aceasta era împărțită în 15 sectoare și 5 circumscripții, pe lîngă care se constituiau Case de sfat, „instituțiuni de propagandă și cultură, de educațiune socială" [35]).

Principala formă de manifestare organizatorică a național-țărăniștilor constănțeni o constituia întrunirea anuală în congres (de obicei în luna noiembrie). În 1929, în darea de seamă prezentată de Dan Alecu se aprecia că partidul avea în organizațiile sale rurale și urbane circa 12 800 membri înscriși efectiv (din care 1200 în municipiul Constanța) [36]. La congresul din 2 mai 1936 [37], se aprecia că numărul membrilor înscriși se ridicase la 15 689 (nota bene — național-țărăniștii se aflau în opoziție), iar cel al organizațiilor se cifra la 205 (în 1929 erau 127). Interesante aspecte se cuvin relevate — din aceeași perspectivă a prezenței organizatorice și a îmbunătățirii structurilor organizației — pe marginea raportului secretariatului, prezentat la cel de-al XIV-lea congres, din 8 noiembrie 1933 (din cei 253 membri-delegați ce trebuiau să participe, la ora deschiderii lucrărilor se aflau în sală doar 182). În

---

[33] Iată cîteva dintre intervențiile sale în Camera Deputaților : la 1 martie 1934, face o interpelare „asupra regimului de ilegalități exercitat împotriva organizațiilor muncitorești din Portul Constanța" (Arhivele Statului București, *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, dos. 1/1934, f. 134) ; la 20 decembrie 1935 ridică unele aspecte ilegale ale acapărării proprietății rurale în Dobrogea („Desbaterile parlamentare", nr. 19, 16 ianuarie 1936, *Ședința din 20 decembrie 1935*, p. 485), la 26 noiembrie 1934 a arătat unele iregularități în funcționarea Băncii Centrale Cooperative (Ibid., nr. 4, 1 decembrie 1934, *Ședința din 26 noiembrie 1934*, p. 26 ; cu alt prilej a denunțat creșterea continuă a scumpetei la Constanța (Ibid., nr. 27, 16 martie 1936, *Ședința din 24 februarie 1936*, p. 1.025) ; altădată, a abordat chestiuni de îmbunătățire a funcționării administrației locale, în folosul cetățenilor (Ibid., nr. 20, 22 februarie 1937, *Ședința din 27 ianuarie* 1937, p. 707) ș.a.

[34] D. Alecu, *Alba Iulia, 6 mai 1928*, Institutul de arte grafice al ziarului „Dobrogea jună", Constanța, 1928, p. 6. Secretarul general al țărăniștilor constănțeni își făcuse debutul politic la 21 mai 1926, cu prilejul unei mari întruniri a opoziției antiliberale locale („Naționalul" (C-ța), I, nr. 12, 23 mai 1926, p. 1).

[35] *Partidul Național Țărănesc. Organizația județului Constanța. REGULAMENTUL ORGANIZAȚIEI MUNICIPIULUI CONSTANȚA*, Institutul de arte grafice „Dobrogea jună", Constanța, f.a. /1928/, p. 26. În ianuarie 1932, se va decide ca și organizarea partidului în județ să se facă pe sectoare (în număr de 15), de care răspundea cîte un delegat („Dacia", XIX, nr. 10, 2 ianuarie 1932, p. 2).

[36] Ibid., XVI, nr. 216, 10 noiembrie 1929, p. 3.

[37] „Ogorul" (C-ța), III, nr. 3, 12 mai 1936, p. 2. Cîteva zile mai tîrziu, la 17 mai, „La Constanța s-a dat semnalul marii bătălii pe care partidul național-țărănesc o începe", în vederea răsturnării guvernului liberal ; au participat circa 20 000 de cetățeni care au defilat — pe sectoare — prin fața fruntașilor partidului (I. Mihalache, dr. N. Lupu, M. Popovici ș.a.) („Dreptatea", X, nr. 2 570, 19 mai 1936, p. 3).

raportul menționat, D. Alecu vorbește de „defectuoasa formă a descentralizării pe sectoare ; inițial, conducerea județeană pornise de la premisa „lăsării în sarcina șefului de sector viața politică la sate. Foarte ușor, foarte comod", adăuga raportorul, căci „Șefii de sector locuiesc însă la Constanța", situație ce făcea ca activitatea politică în sectoare să „lîncezească". Se revine, de aceea, la o propunere din 1931 a secretariatului ce prevedea „ca sectorul să fie condus de un comitet compus din președinții organizațiilor respective, iar secretarul comitetului să fie președintele organizației ce dădea numele sectorului" [38].

Spre deosebire de liberali, național-țărăniștii constănțeni — ai căror conducători erau intelectuali ieșiți din popor, cu vederi democratice și, în orice caz, nefasciste [39] — au încurajat mai mult atragerea tineretului în rîndurile organizației lor — țărani, muncitori din port, intelectuali (avocați, profesori, învățători, studenți). Încă în 1929 se pun bazele organizației județene a „Tineretului țărănist" ; președinte este ales avocatul Al. Șteflea (în deceniul patru va fi membru al partidului comunist, desfășurînd o directă și susținută activitate antifascistă [40], fiind, totodată, deputat și membru în Delegația permanentă județeană, precum și comandant al gărzilor țărănești și director al oficiosului „Ogorul"), iar vicepreședinte studentul Val. Jipa [41].

De remarcat aportul tinerilor național-țărăniști constănțeni la mișcarea respectivă pe plan național. La primul congres pe țară al Tineretului Național Țărănesc (T.N.Ț.), desfășurat la 23 martie 1930 la București, D. Alecu este ales unul dintre cei doi vicepreședinți ai Biroului, cooptat în Delegația permanentă a T.N.Ț., din al cărui Comitet

---

[38] „Ziua", VII, nr. 917, 14 noiembrie, 1933, p. 2.

[39] În timpul desfășurărilor cunoscutelor alegeri parlamentare parțiale din Mehedinți, în februarie 1936, V. Lepădatu este desemnat asistent la urne în comunele județului ; pentru a face față „furiei și fărădelegilor cuziste", din județul Constanța s-au deplasat și 50 de național-țărăniști, „care să pună stavilă puhoiului năvălitor" și „a face gardă delegatului la urne" („Ogorul", III, nr. 2, 12 martie 1936, p. 2).

[40] În decembrie 1936, el va fi unul dintre principalii inculpați în cadrul unui mare proces antifascist la Constanța, proces în care au apărut ca acuzați numeroși militanți comuniști și uteciști ce activau sub paravanul calității de membri național-țărăniști (vezi, pe larg, I. Lungu, I. Bitoleanu, Gh. Dumitrașcu, Gh. Lotcă, M. Stanciu, *Op. cit.*, pp. 107—120). Demn de relevat este atitudinea democratică a fruntașilor politici constănțeni, liberali (Horia P. Grigorescu, primarul municipiului în acel moment), național-țărăniști (V. Lepădatu, Gh. S. Popescu, pr. A. Popescu, ing. Val. Jippa, N. Petru, fost prefect), sau chiar argetoianiști (respectiv, șeful acestora, I. Teodorescu-Valahu, decanul Baroului) — toți depunînd mărturii favorabile acuzaților („Strălucitorul", XIV, nr. 5 și 6, 20—30 decembrie 1936, p. 1).

[41] „Dacia", XVI, nr. 79, 20 aprilie 1929, p. 2 ; întrunirea avusese loc la sediul *Casei de sfat* a sectorului respectiv din str. Maramureș, colț cu str. Temișanei, prilej cu care D. Alecu conferențiază despre „Tineretul țărănist" („Dobrogea jună", XXV, nr. 88, 26 aprilie 1929, p. 1).

executiv mai făcea parte și Al. Șteflea (doi constănțeni din totalul de opt membri) [42].

În anii ce au urmat însă, activitatea organizației T.N.Ț. Constanța nu se va face remarcată, astfel încît, în august 1934, aceasta se va reînființa ca atare. Din Biroul de organizare vor face parte studentul Mircea Brătucu, funcționarul D. Denciu, învățătorul Gh. Homocea [43] și profesorul Victor Dușa (viitor și el utecist și comunist în ilegalitate, secretar al Regionalei Dobrogea a P.C.R. în anii războiului). Primul congres are loc în ianuarie 1935, cînd secretar general al T.N.Ț. Constanța este desemnat avocatul C. Dinu, pentru ca din martie 1936 cel care va conduce organizația, imprimîndu-i un pronunțat spirit antifascist, să fie V. Dușa, membru în Delegația permanentă a Comitetului județean al P.N.Ț.

Pentru mai buna organizare și educație politică a propriilor cadre, între 15 și 19 aprilie 1936 și-a desfășurat cursurile o școală de îndrumare a T.N.Ț., la care au ținut prelegeri fruntașii locali național-țărăniști. „Scopul acestei școli care a avut un efect imediat, trebuie privit sub 2 aspecte : 1) o îndrumare educativă cu caracter general a elementelor tinere și 2) cunoașterea acestuia tineret de către organele superioare cît și între ei" [44].

În cadrul organizațiilor P.N.Ț. și T.N.Ț. Constanța este demn de relevat faptul că aici au acționat, începînd cu 1935, sub paravanul calității de membri național-țărăniști, numeroși antifasciști constituiți — în fapt — în celule ilegale de comuniști și uteciști, la indicația Comitetului Regional Dobrogea al P.C.R. Nota distinctă, democratică și antifascistă, imprimată de către aceștia manifestărilor publice ale organizației național-țărăniste a fost deja relevată [45], semnificația ei meritînd un studiu aparte.

Organele de presă ale P.N.Ț. în județul Constanța au fost, succesiv, „Secera" (1920—1927), „Zorile" (1927—1928), „Naționalul" și „Ordinea" (ale grupării naționale, ambele ocazional apărute în 1926) și „Ogorul" (1934—1938), în paginile acestuia din urmă regăsindu-se bogata activitate democratică și antifascistă a tineretului constănțean din anii '30 ; dintre ziarele independente ce apăreau la Constanța, o atitudine pronațional-țărănistă au manifestat-o mai ales „Dacia" și „Ziua". Sediul organizației județene s-a aflat în str. Plevnei nr. 4.

---

[42] „Curentul", III, nr. 783, 26 martie 1930, p. 5.

[43] Vezi Gh. Homocea, *Cuvînt către tineret*, în „Ogorul", I, nr. 7, 14 iulie 1934, p. 1.

[44] Ibid., III, nr. 4, 5 iunie 1936, p. 1.

[45] Vezi, mai pe larg, S. Tavitian, *Op. cit.*, pp. 81—85 ; I. Stoian, *Op. cit.*, p. 53 ; St. Lascu, *Aspecte ale luptei antifasciste duse de comuniștii constănțeni*, în „Tomis", XVI, nr. 1 (142), 1981, p. 14

ASPEKTE, DAS ORGANISATORISCHE VORHANDENSEIN DER BÜRGERLICHEN PARTEIEN IM KREIS KONSTANZA (1918—1938) BETREFFEND

Zusammenfassung

STOICA LASCU

So wie der Titel schon voraussagt, barichtet der erste Teil der Arbeit über das organisatorische Vorhandensein der zwei wichtigen bürgerlichen Parteien von Rumänien im Kreis Konstanza. Anhand der Zeitpresse und der Veröffentlichungen der Organisationen von Konstanza, werden die wichtigsten Momente ihrer Tätigkeit geschildert (Kongresse, Fusionen, Disidente, Veranstaltungen auf nationalem Gebiet).

ASPECTE ALE VIEȚII ECONOMICE TULCENE REFLECTATE ÎN DOCUMENTE DE ARHIVĂ (1918—1944)

VALENTINA POSTELNICU

Fondul documentar deținut de Filiala Arhivelor Statului Tulcea conține informații prețioase privind dezvoltarea economică a județului în perioada interbelică.

Așa cum atestă documentele, progresele înregistrate în economie n-au fost pe măsura posibilităților, a materiilor prime și a forței de muncă existente, astfel încît ținutul nord-dobrogean prezenta o economie cu un pronunțat specific agro-piscicol și cu o industrie slab dezvoltată.

La înapoierea economică a județului contribuia și faptul că principalele bogății ale județului : apa, pădurile, subsolul, erau exploatate de Administrația pescăriilor și regiunii inundabile a Dunării (PARID), Casa autonomă a pădurilor statului (CAPS) și societățile anonime Iacob-Deal, Calea Nouă, Creditul Minier, și care nu contribuiau cu nimic la bugetul județului [1].

Documentele anului 1920 consemnează o reluare în ansamblu a activității industriale, în special a ramurei alimentare, industriei pielăriei, extracției și a materialelor de construcții.

În anul 1919 ia ființă Societatea anonimă „Delta Dunării" pentru fabricarea conservelor de pește, dar care a avut o existență de scurtă durată [2].

În cadrul ramurii alimentare predominau morile, urmate de fabricile de ulei vegetal, așa cum se vede în tabelul următor [3] * :

---

[1] Arh. St. Tulcea, fond Prefectură jud. Tulcea, Serv. administrativ, dos. 231/1935, f. 433—434.

[2] *Ibidem*, fond Tribunalul jud. Tulcea, dos. 75/1919, f. 3—6.

[3] *Ibidem*, dos. 154/1920, f. 47.

* Tabelele din prezenta lucrare au fost întocmite de Prefectura Județului Tulcea.

Nr. crt.	Proprietarul	Felul fabricii	Personal tehnic	Personal administrativ	Lucrători
1	Terente C. Lisavoi	moară ulei și cherestea	1	2	5
2	Alexe Avramide	moară și cherestea	1	2	60
3	Alexe Sezanov	moară și ulei	1	—	10
4	Avram Sezonov	ulei	—	—	4
5	Toma D. R. Stoianoff	făină și ulei	1	3	3
6	Toma Dracopol	făină	2	1	20
7	Ivan Rusef et comp.	făină și ulei	2	1	8
8	Pavel Cernevschi	ulei	—	1	2
9	Societatea „Talpa" (Sucursală a societății din București)	tăbăcărie	3	3	120

Din 335 de mori cîte existau în județ în anul 1922, 250 erau acționate de forța vîntului, 47 de forța apei, 25 mori cu aburi, 13 mori cu benzină [4].

O imagine de ansamblu asupra industriei județului, care în accepțiunea timpului includea și atelierele meșteșugărești, ne este oferită de un document din 1924, care atestă existența a 628 lucrători și 354 ucenici repartizați pe plăși și întreprinderi, astfel: Plasa Babadag avea 7 mori cu 12 lucrători; plasa Casimcea dispunea de 6 mori, o fabrică cu piuă și darac de lînă, 2 ateliere de fierărie, un atelier de cizmărie și unul de croitorie cu 24 lucrători și 5 ucenici; plasa Cataloi — 4 mori cu 12 lucrători; plasa Isaccea — 3 mori, o fabrică de cherestea, 9 ateliere și 2 darace de lînă, cu 53 lucrători și 9 ucenici; plasa Măcin — 2 cariere de piatră, 2 mori, 70 ateliere, 2 fabrici sifon, o piuă, 2 darace, cu 206 lucrători și 114 ucenici; plasa Topolog — 5 mori, 26 ateliere cu meseriași, un darac de lînă, o fabrică de ulei, cu 33 lucrători și 33 ucenici; plasa Sulina — 41 ateliere meșteșugărești, o moară, 2 sifonării cu 38 lucrători și 31 ucenici; plasa Tulcea — 8 fabrici de făină și ulei, ape gazoase, cherestea, frîngherii, tăbăcărie, 1 darac, 4 mori de făină și ulei, o tipografie, 32 ateliere meșteșugărești cu 250 lucrători și 162 ucenici" [5].

Dintre cele mai mari întreprinderi menționăm Fabrica de tăbăcărie „Talpa" din Tulcea a Societății anonime române „Talpa" din București, cu o producție săptămînală de 10 000 kg talpă, 5000 kg piele, 5000 perechi opinici și care utiliza, în 1926, un număr de 86 lucrători [6].

[4] *Ibidem*, fond Prefectura jud. Tulcea, Serviciul administrativ, dosar 210/1922, f. 4—7.
[5] *Ibidem*, dosar, 255/1924, f. 1—25.
[6] *Ibidem*, dosar 459/1926, f. 70.

precum și Fabrica de cherestea „Avramide" din Tulcea avînd 60 lucrători, cu o producție în 1930 de 46 m.c. cherestea în 24 ore, produsele fiind exportate în Egipt, Siria și nordul Africii [7].

Asupra ținutului nord-dobrogean ca și asupra întregii producții transdunărene, se vor abate mari greutăți pe măsură ce efectele războiului au fost tot mai puternic simțite.

Lipsa diferitelor materiale, a combustibilului și a mîinii de lucru, dificultățile de aprovizionare, ca și efectele bombardamentelor au fost principalele cauze care au determinat închiderea unor întreprinderi și scăderea producției la unele din ele. Așa, de pildă, Fabrica Talpa, care în luna mai 1944 lucra foarte redus din lipsa materiilor prime, iar în luna septembrie își încetează complet activitatea, muncitorii fiind transferați la Centrala fabricii „Talpa" din București [8].

În preajma actului de la 23 August 1944, în județul Tulcea funcționau următoarele întreprinderi industriale [9] :

Numele și prenumele	Felul întreprinderii	Localitatea
Afanase Egor	moară făină, presă ulei	Tulcea
Avramide A. Adrian	fabrică făină, presă ulei, cherestea	Tulcea
Cernevschi Pavel	presă ulei	Tulcea
Efremov L. Gavrilă	fabrică paste făinoase	Tulcea
Gridin Dănilă	presă ulei	Tulcea
Hrisafi Gheorghe	moară făină, porumb ; presă ulei	Tulcea
Hrisafi Grigore	moară făină, presă ulei	Tulcea
Sezanov Alexe	moară făină porumb	Tulcea
Serghei Ichim	presă ulei	Tulcea
Lichiardopol Gh.	moară făină	Tulcea
Ion C. M. Stoian	piuă, boiangerie	Tulcea
Lichiardopol Gh.	Fabrica „Olivia"	Tulcea
SAR. Praga	industrie de articole alimentare	Tulcea
SAR. Talpa	industria tăbăcăriei și pielei	Tulcea
Ioan Iacobini și Dionisie Tomorug	piuă, boiangerie și spălătorie	Tulcea
Simion Sezanov	moară și presă ulei	Babadag
Caramilea D. Atanase	moară și presă ulei	Babadag
Epaminonde Varveri	moară și presă ulei	Babadag
Angelica Sarando	fabrică cherestea	Isaccea

[7] *Ibidem*, dosar 1513/1943, f. 6.
[8] *Ibidem*, dosar 1282/1944, f. 14, 53.
[9] *Ibidem*, dosar 1282/1944, f. 44.

Numele și prenumele	Felul întreprinderii	Localitatea
Pavel Sezanov	moară și uleiniță	Isaccea
Sava I. Chiriac	moară	Ostrov
Serghei Tăbăcaru	moară și presă ulei	com. Regina Maria
Frații Alexici	șantier construcții	com. Smîrdanul Nou
Niculae și Andrei Scorțea	industria morăritului	com. Topolog

În general aceste ramuri foloseau materia primă din agricultură și brațe de muncă ce nu necesitau o pregătire deosebită.

Documentele din perioada interbelică atestă existența și dezvoltarea industriei extractive a materialelor de construcții, începînd de la Măcin pînă la Tulcea și Mahmudia.

Granitul, calcarul, gresia, șisturile verzi, oferite de subsolul dobrogean, erau exploatate de Societatea anonimă „Granitul" și „Calea", ambele fuzionînd în 1924 în Societatea anonimă minieră română. Cea mai renumită carieră de granit era cea de la Iacob-Deal, care se întindea, în 1925, pe o suprafață de 106 ha 3194 m.p. (împreună cu carierele Valea Oii și Gura Armanului [10] și la care munceau 150 lucrători [11].

Transportul pînă la Dunăre a materialului extras se făcea pe o linie ferată îngustă (prima de acest fel în județ), de unde era încărcat în șlepuri și transportat pe Dunăre. Printre alte cariere bogate în granit, documentele menționează cele de la : Muntele Greci (12 ha) [13], Baba Rada II (29 ha 8125 m.p.) [14], Ghiunalt (cu 46 lucrători în 1925) [15], Valea cu Tei (7 ha 3448 m.p.) [16], Dealul Pană (12 ha 5664 m.p.) [17], Piatra Îmbulzită (20 ha) [18], Tociu Culac (2 ha) [19], Dealul Tugulea (16 ha 455 m.p.) [20] și altele.

În baza Legii minelor din 28 martie 1929, intră în funcțiune noi exploatări : Valea Sulucului, Căprăriile Mari, Valea Cheii [21].

Granitul era furnizat sub formă de pavale abnorme, calîpuri, borduri de formă dreptunghiulară, piatră spartă și brută, toate fiind utilizate la diferite construcții, pavaje și lucrări de artă.

---

[10] *Ibidem*, fond Tribunalul jud. Tulcea, dos. 168/1925, f. 6.
[11] *Ibidem*, fond Prefectura jud. Tulcea, Serv. administrativ, dos. 206/1925, f. 36—39.
[12] *Ibidem*, fond Tribunal jud. Tulcea, dos. 167/1925, f. 18.
[13] *Ibidem*, dosar 179/1926, f. 3.
[14] *Ibidem*, dosar 178/1926, f. 2—3.
[15] *Ibidem*, dosar 167/1925, f. 2—3.
[16] *Ibidem*, dosar 182/1926, f. 1.
[17] *Ibidem*, dosar 181/1926. f. XX, 3.
[18] *Ibidem*, dosar 186/1926, f. 2.
[19] *Ibidem*, dosar 192/1926, f. 3.
[20] *Ibidem*, dosar 183/1926, f. 12.
[21] *Ibidem*, fond Primăria Măcin, dosar 156/1934, f. 33, 46, 133.

Printre alte materiale extrase din cariere, amintim : calcarul marmorean de la Aiorman (5 ha) [22], gresia de la Denis-Tepe (30 ha) [23], șisturile verzi de la Pecineaga (30 ha) [24].

După anul 1919 intră în exploatare sistematică mina cupriferă de la Altîn-Tepe, cînd Societatea creditul miner execută lucrări de restaurare, exploatare și de investiție, cu utilaje dintre cele mai moderne.

În anul 1927 mina dispunea de trei puțuri cu 27 galerii, extrăgîndu-se în medie 90 tone minereu [25]. Materialul extras era livrat sub formă de praf și pulbere [26].

Consecințele slabei dezvoltări industriale a județului a făcut ca ponderea populației urbane în județ să fie mică, iar centrele urbane Tulcea, Babadag, Măcin, Isaccea să prezinte un pronunțat caracter rural. Edificator este documentul din 1919 care atestă existența în mediul rural a 111 740 locuitori și numai 38 260 în mediul urban [27].

Dezvoltarea cu precădere a agriculturii și pisciculturii a făcut ca economia județului să prezinte un pronunțat caracter agro-piscicol. Practicarea unei agriculturi extensive și cu o slabă dotare tehnică, a făcut ca productivitatea la cereale și plante să fie destul de scăzută, obținîndu-se în medie 600 kg grîu, 650 kg porumb, 500—600 kg floarea-soarelui, 12 500 kg cartofi la hectar [28].

Într-un raport din anul 1922 al șefului Regiunii agricole Isaccea, se menționa că „aratul se făcea o singură dată pentru însămînțările de toamnă cît și pentru cea de primăvară“ [29], iar prețul muncilor, se arată în același raport, este extrem de scump din cauza lipsei de brațe de muncă. În anul 1931, din suprafața totală a județului de 839 860 ha, terenul arabil era reprezentat de 242 913 ha, apele ocupau 430 000 ha, iar restul fiind livezi, vii etc. [30].

Numeroase documente scot în evidență faptul că reforma agrară din 1921 n-a adus îmbunătățiri substanțiale în structura proprietății și situației țărănimii tulcene. Faptul că în județ, predomina proprietatea mică și mijlocie, a făcut ca pămîntul expropriat pentru împroprietărirea celor 18 000 țărani îndreptățiți la împroprietărire [31] să fie insuficient, așa că 50 la sută din aceștia [32] nu au putut fi satisfăcuți, îndeosebi în

---

[22] *Ibidem*, fond Tribunalul Tulcea, dosar 180/1926, f. 2.
[23] *Ibidem*, dosar 187/1926, f. 1.
[24] *Ibidem*, dosar 188/1926, f. 23.
[25] *Ibidem*, fond Prefectura jud. Tulcea, Serv. administrativ, dosar 432/1928, f. 7.
[26] *Ibidem*, fond Tribunalul Tulcea, dosar 165/1925, f. 1.
[27] *Ibidem*, fond Prefectura jud. Tulcea, Serv. administrativ, dosar 104,1919, f. 5.
[28] *Ibidem*, dosar 571/1931, f. 1—14.
[29] *Ibidem*, fond Consilieratul agricol al jud. Tulcea, dosar 8/1922, f. 579.
[30] *Ibidem*, fond Prefectura jud. Tulcea, Serv. administrativ, dosar 571/1931, f. 1—4.
[31] *Ibidem*, fond Consilieratul agricol al jud. Tulcea, dosar 8/1922, f. 379.
[32] *Ibidem*, fond Prefectura jud. Tulcea, Serv. administrativ, dosar 595/1932, f. 169.

satele din Deltă și de-a lungul Dunării, unde P.A.R.I.D-ul deținea între 40 000—50 000 ha teren sustras de la improprietărire [33].

În anul 1939, semnalează un document, din cele 60 000 gospodării sătești, 46 100 deținеau între 1—5 ha, iar 9700 aveau 5—10 ha, ceea ce demonstrează că reforma agrară a avut ca drept rezultat fărămițarea și mai mult a proprietății funciare [34].

Dintr-o statistică întocmită de Serviciul sanitar-veterinar Tulcea pe anul 1928, reiese că și zootehnia a cunoscut o relativă dezvoltare, în județ fiind 36 301 cabaline, 40 298 bovine, 206 285 oi și 29 869 porcine [35].

Datorită vegetației bogate și variate a județului, s-a putut dezvolta în bune condiții și apicultura, reprezentată în anul 1920 de 5530 stupi cu o producție de 107 840 kg miere, în 1924 de 8636 stupi și 133 898 kg miere, iar în 1941 la 8000 stupi [36].

Vița de vie ocupa circa 4600 ha, dînd o producție anuală de 1500 vagoane vin [37].

O pondere însemnată în economia județului a avut-o piscicultura. Regiunea piscicolă Tulcea furniza în general jumătate din producția de pește a întregii țări. Suprafața totală a domeniului Pescăriilor statului din județ era în 1927 de 431 995 ha [38], iar producția de pește a variat de la 3 858 612 kg în 1926 [39] la 8 500 000 kg în 1936 și 10 886 600 în 1939 [40].

În perioada interbelică s-au luat măsuri pentru ameliorarea stării generale a bălților, efectuîndu-se lucrări de străpungere a grindurilor Caraorman (1931), a ghiolului Crasnicol (1934) și s-au construit canalele Pardina și Sireasca [41].

O realizare meritorie a constituit-o înființarea în 1932 a Laboratorului de cercetări hidrobiologice din Tulcea în scopul studierii posibilităților de ameliorare a bălților și de repopulare a acestora cu speciile corespunzătoare de pește [42].

Informații și date utile ne sînt furnizate de unele documente care consemnează eforturile făcute de organele agricole, în special Camera de agricultură (înființată în 1925), de redresare a agriculturii județului prin dotarea comunelor cu mașini și unelte agricole, distribuirea de semințe selecționate, înființarea de loturi demonstrative [43].

În perioada interbelică, deși agricultura era ramura economică cea mai importantă din județ în care era angrenată 87% din populație, era

---

[33] *Ibidem*, dosar 596/1932, f. 17.
[34] *Ibidem*, dosar 888/1939, f. 8—10.
[35] *Ibidem*, dosar 386/1928, f. 20—21.
[36] *Ibidem*, dosar 991/1941, f. 1.
[37] *Ibidem*, dosar 768/1937, f. 40—41.
[38] *Ibidem*, dosar 379/1927, f. 209.
[39] *Ibidem*.
[40] *Ibidem*, dosar 925/1940, f. 44—45.
[41] *Ibidem*, dosar 1149/1943, f. 6—12.
[42] *Ibidem*, dosar 1149/1943, f. 6—12.
[43] *Ibidem*, dosar 396/1928, f. 17—18; dosar 888/1939, f. 8—10; dosar 1083/1942, f. 9.

practicată în mod rudimentar, fiind lipsită de o înzestrare tehnică corespunzătoare [44].

O mică parte din documente sînt concludente în ceea ce privește starea căilor de comunicație și insuficiența acestora pentru economia județului.

Orașul Tulcea, principalul centru economic al județului, nu era legat de interiorul țării prin linie ferată, decît din anul 1940 [45]. Deși dispunea de o rețea mare de drumuri (a doua pe țară), acestea erau într-o stare rea de întreținere. Cei 974 km drumuri, 500 poduri și 19 cantoane reclamau pentru întreținere importante sume din bugetul județului și pe care, Prefectura, din lipsă de fonduri nu le putea aloca [46].

De asemenea, telecomunicațiile, nu satisfăceau cerințele economiei județului [47]. În anul 1940, rețeaua telefonică însuma 463 km, fiind deservită de 94 posturi telefonice dintre care 23 în orașul Tulcea și nici unul în Delta Dunării. Pentru înlocuirea stîlpilor și a rețelei degradate, era nevoie de un fond de 175 000 lei [48].

Comerțul, atît intern cît și cel pentru export, s-a dezvoltat strîns legat de agricultură și industrie. În Tulcea, funcționau cu regularitate, un obor de cereale și altul pentru vite, orașul fiind și un important centru pentru desfacerea peștelui. Astfel, între anii 1932—1937, în oboarele județului s-au comercializat 862 050 tone cereale, iar prin porturile Tulcea și Măcin s-au exportat 236 000 tone cereale [49].

Caracteristica comerțului mărunt era oglindit de un document din 1939, în care se arată că în oraș erau 5 restaurante, 84 cîrciumi, 6 hoteluri, 13 cafenele, 126 băcănii, 3 berării, 36 magazine de manufactură, 12 măcelării, 37 debite de tutun, 10 depozite de făină, 7 depozite de cherestea, 4 depozite lemne de foc, 4 depozite de vinuri, 124 magazii de cereale [50]. Dacă la sfîrșitul anului 1936, numărul firmelor comerciale atingea cifra de 2118 [51], în perioada 1941—1944 comerțul a stagnat, numărul firmelor comerciale scăzînd în 1944 la cifra de 1386 [52].

Orașele Tulcea și Sulina fiind unele din principalele porturi fluviale dobrogene, aici își aveau sediul numeroase sucursale și agenții ale companiilor comerciale și de navigație, ca de pildă Societatea „Lloyds", Agenția comercială maritimă franceză a Dunării „Vuccino Boscoff" în Tulcea [53], iar în portul Sulina, Compania genoveză de navigație și vapoare „Lloyd Triestino", „Jowstene Line" și agențiile maritime și fluviale „Watson Yonel", „Gattorino" și altele [54].

---

[44] *Ibidem*, dosar 1083/1942, f. 9.
[45] *Ibidem*, dosar 703/1935, f. 17 ; dosar 913/1940, f. 1—17 ; dosar 831/1938, f. 33.
[46] *Ibidem*, dosar 21/1914/1915, f. 23—57 ; 831/1938, f. 93—94 ; 900/1940, f. 4.
[47] *Ibidem*, dosar 900/1940, f. 4 ; 1137/1942, f. 1—2.
[48] *Ibidem*, dosar 831/1938, f. 97 ; 900/1940, f. 4.
[49] *Ibidem*, dosar 1512/1943, f. 81.
[50] *Ibidem*, dosar 1230/1939, f. 200.
[51] *Ibidem*, dosar 768/1937, f. 40—41.
[52] *Ibidem*, dosar 1282/1944, f. 10.
[53] *Ibidem*, fond Tribunalul jud. Tulcea, dosar 201/192[illegible], f. 1—8.
[54] *Ibidem*, fond Căpitănia portului Tulcea, dosar 34/1937, f. 6—7.

În anul 1935, portul Sulina a deservit exportul, ajungînd la cifra de 54 la sută din totalul exportului de cereale făcut pe Dunăre [55].

Numeroase instituții financiare și de credit au însoțit activitatea din industrie, agricultură, comerț, acordînd ajutoare bănești meseriașilor, țăranilor, comercianților. Așa, de pildă, la Tulcea, funcționau băncile: „Dunărea", „Sfatul Negustoresc", „Tulcea", „Spiru C. Haret", „Gurile Dunării", „Creditul nostru" [56].

După 4 ani de război, economia județului se afla într-o situație destul de grea din pricina slabei dezvoltări a industriei, din cauza inflației, speculei și a sarcinilor ce reveneau locuitorilor nord-dobrogeni ca urmare a participării României la războiul antihitlerist. Greutățile moștenite au fost însă învinse de hărnicia tulcenilor care, alături de confrații lor din întreaga țară au trecut la refacerea economiei.

IN ARCHIVDOKUMENTEN (1918—1944) WIDERSPIEGELTE ASPEKTE DES ÖKONOMISCHEN LEBENS IN TULCEA

Zusammenfassung

V. POSTELNICU

In dieser Arbeit bringt die Verfasserin neue, in den Dokumenten des Staatsarchivs der Stadt aufbewahrte Informationen, das ökonomische Leben im Kreis Tulcea betreffend. Die zahlreichen und nützlichen Daten bieten das Bild einer unterentwickelten Wirtschaft in der erforschten Periode.

[55] *Ibidem*, fond Prefectura jud. Tulcea, Serviciul administrativ, dosar 666/1934, f. 20

[56] *Ibidem*, dosar 621/1928, f. 129.

Mărturii de epocă :

PROCESUL ANTIFASCIŞTILOR CONSTĂNŢENI
(10—16 decembrie 1936)

VASILE SILEA

După cum se ştie, în anul 1934 a luat fiinţă la Bucureşti *Comitetul Naţional Antifascist* — organizaţie care a cuprins în componenţa sa personalităţi de seamă ale culturii şi ştiinţei româneşti şi care a dat o mare amploare luptei de demascare a fascismului sub toate aspectele. În baza apelului acestui Comitet, creat şi îndrumat de P.C.R., au început să se constituie în mai toate centrele judeţene şi în marile centre muncitoreşti comitete locale antifasciste.

Un astfel de comitet, intitulat *Comitetul de ajutorare şi apărare a deţinuţilor antifascişti*, a luat fiinţă în anul 1935 şi la Constanţa ; la înfiinţarea sa, un rol hotărîtor au jucat muncitorii portuari, între care Nicolae Rusu, Gh. Mihăilescu, Petre Voian, Alexandru şi Costică Marin (ultimul zis şi „trei roate"), care, la îndemnul partidului, au unificat acest comitet cu un alt grup antifascist, în anul următor, cu o bază mai mare de mase, condus de avocatul Alexandru Şteflea.

Organismul astfel constituit — activa legal — era format în cea mai mare parte din muncitori (docheri, lucrători de la Atelierele de reparaţii din port, ceferişti, lucrători din diferite ateliere particulare), la care se adăugau şi intelectuali, funcţionari, femei casnice. Cu conducerea activităţii Comitetului au fost însărcinaţi avocatul Al. Şteflea numit preşedinte (fost deputat naţional-ţărănist, membru în Delegaţia permanentă judeţeană a P.N.T., director al oficiosului „Ogorul"), contabilul Liceului „Mircea cel Bătrîn" — Nicolae Cioroiu (secretar), Filimon Sîrbu, profesoara Raşela Camburg, tîmplarul Andrei Ionescu (vechi militant comunist) ş.a.

Dintre membrii activi ai Comitetului aş vrea să evoc cîteva nume : astfel, de la Atelierele de reparaţii ale portului menţionez pe Filimon

Sîrbu, strungar, în plină efervescență revoluționară, pe Mihai Dumitru tot strungar, remarcat în timpul procesului prin fermitatea și pregătirea sa politică, pe cazangiul Ion Cupin, pe mecanicul Tudor Carapancea. Tot aici îmi desfășuram și eu activitatea. Nu vreau să trec cu vederea grupul muncitorilor ceferiști în frunte cu Costică Mușat, cunoscut în activitatea revoluționară de tineret încă din 1920, după cum în rîndul muncitorilor ce lucrau la rezervoarele de petrol ale Societății Româno-americană („petroliștii", cum le spuneam) se aflau Vasile Popa, Lewi și Silvia Kaufman.

Printre cei mai în vîrstă, cu mulți ani închinați cauzei clasei muncitoare, socialismului, mai evoc pe Achilea Mihail (avea 65 de ani la data procesului, activitatea revoluționară începînd-o de prin anii 1905—1906), pe tîmplarul Ilie Ninescu, militant cu bogată experiență, delegat la Congresele al II-lea și al V-lea ale partidului, care o îndelungată perioadă a fost secretarul Regionalei Dobrogea a P.C.R. (1928—1932); un alt tîmplar, Panait Vanghele, militant pasionat și luptător pentru dreptate socială.

Am lăsat mai la urmă grupul de intelectuali. Aici am în vedere pe Al. Șteflea, reprezentantul aripii de stînga a național-țărăniștilor constănțeni, alături de care se apropiaseră și avocații Oct. Cioroianu și Atanasie Peride. Din această categorie mai făcea parte și diplomatul Academiei de studii comerciale, Nicolae Cioroiu, cel care se apropiase de mișcarea muncitorească încă din anii studenției.

Aș fi nedrept dacă evocînd pe tovarășii menționați, n-aș aminti pe inimoasa Elena Danielescu, muncitoare, Brana Lerner, moașă, Maria Iașcisin, tovarășe care la împărțirea răspunderilor și a condamnărilor nu au fost de loc trecute cu vederea.

Făcînd această scurtă prezentare a unora dintre membrii Comitetului, am dorit să arăt că acest organism nu era cîtuși de puțin un conglomerat de oameni, ci el reprezenta un organism matur politicește, reprezenta categoriile sociale cele mai angajate în lupta pericolului fascist, pentru democrație. Iată de ce, socot că doar lipsa de argumente și orbirea de clasă l-au determinat pe comisarul regal Anastase Cucinschi să caracterizeze pe cei implicați în proces drept „pleava societății".

Nu voi să menționez aici, bogata activitate desfășurată de Comitetul nostru (relevată în diverse studii în ultimii ani, mai ales în volumul apărut la Constanța în 1971, intitulat *Momente din mișcarea comunistă și muncitorească în județul Constanța)*; reamintesc doar că săptămînal — miercurea și vinerea — ne adunam cu toții, fără nici o altă convocare, la sediul din str. Dacia nr. 15. În anul 1936, susținuta activitate a Comitetului de demascare a caracterului nociv al fascismului, de apărare a libertăților democratice, de susținere a moralului militanților clasei muncitoare (închiși de către autorități) a alarmat organele de represiune ale regimului burghezo-moșieresc. În seara zilei de 21 octombrie, maiorul St. Ștefan este însărcinat cu efectuarea unei descinderi; însoțit de agenți ai Siguranței și un grup de comisari, el înconjoară sediul și, după rostirea sacramentalei formule „în numele

legii sînteți arestați", cei prezenți în sală (circa 50 de persoane) sînt îmbarcați în autobuze și depuși la Chestura din oraș. În acest moment trebuie reținut că arestații, cînd erau împinși spre autobuze, printre cordonul de agenți, erau îmbrînciți și loviți ; personal, acest „tratament" l-am simțit și eu din partea comisarului Pavlovici.

Îmi aduc aminte că în ziua arestării, audiam o conferință despre rolul și însemnătatea Societății Națiunilor, prezentată de tovarășul Nicolae Cioroiu, după care a urmat conferința științifică a bătrînului Andrei Ionescu (era născut în 1874) despre formarea pămîntului. În momentul intrării în sală a agenților, vorbitorul își dezvolta subiectul cu o rară pasiune. A fost întrerupt ; după o oră și jumătate însă, după ce am fost plasați într-o hrubă a Chesturii, nea Andrei — cum îi spuneam cei mai mulți — întrebă : „ei, băieți, v-ați găsit fiecare cîte un loc ?", pentru ca după răspunsul afirmativ să urmeze netulburat : „ei, atunci, să ne continuăm conferința".

La Chestură am fost repartizați pe trei nivele ; marea majoritate (circa 40 de inși) a fost înghesuită în hruba de la subsol, cele cinci femei au fost băgate într-o cămăruță de la parter de cca 1,5—2 metri, iar cîțiva dintre cei mai în vîrstă (5—6 persoane), la mansardă.

Personal, această neașteptată arestare mi-a produs la început frămîntări adînci. Eram cel mai tînăr, nu cunoșteam îndeaproape decît tovarășii de muncă de la Atelierele de reparații, respectiv, numai pe Filimon Sîrbu (cel care mă atrăsese în activitatea Comitetului), M. Dumitru și I. Cupin. Treptat însă, înconjurat cu dragoste și înțelegere de către tovarășii mai experimentați, această frămîntare a fost învinsă, încadrîndu-mă în atmosfera generală, optimistă, ce domnea în rîndul arestaților ; am învățat să recit poezii revoluționare în lunile anterioare (unele chiar în detenție) și tovarășilor le plăcea să asculte astfel de versuri.

A doua zi a început anchetarea ; interogatoriile erau însoțite de gama de metode prin care cei arestați erau siliți să-și recunoască vinovăția impusă, pentru ca în acest fel să se justifice arestarea și trimiterea lor în judecată ; ancheta era condusă la Siguranță de șeful acesteia, Nicolau și, mai ales, de adjunctul lui, comisarul Florea, de Scurtu, D. Coșciug, Visarion și alți cîțiva agenți.

Principalul obiectiv pe care acești anchetatori vroiau să-l atingă era acela de a-i determina pe arestați să recunoască că respectivul Comitet se constituise în societate secretă, adică în organizație comunistă.

Îmi aduc bine aminte *zilele desfășurării procesului.* Sala Consiliului de război (după asasinarea primului-ministru I. G. Duca, în decembrie 1933, se introdusese în țară starea de asediu) a fost special amenajată pentru a cuprinde un așa de mare număr de inculpați (58), la care se adăugau numeroși apărători, asistenți, martori ; ea se afla în incinta cazărmii Regimentului 34 Infanterie din str. Mircea. Toți deținuții (cu excepția celor trei avocați — Șteflea, Cioroianu și Peride) erau depuși încă de la terminarea cercetărilor la Penitenciarul civil din oraș, situat pe bd. Carol (Tomis), colț cu str. Crișana. Drumul pînă la sala de jude-

cată (2 km) îl parcurgeam la început pe jos, escortați de gardieni. Curînd însă, la acest mod de transport s-a renunțat (intonam cîntece revoluționare) și am fost transportați cu dubele.

Grupul celor mai tineri — P. Vanghele, F. Sîrbu, Ilie Cristache, Gh. Mihăilescu-Malec ș.a. — cîntam cu înfocare, mai ales marșul „Frontul popular antifascist", pe care încă mi-l reamintesc și astăzi cu emoție :

„Nu ne înfricoșează furia fascistă
Nici Curtea marțială nu ne înspăimîntă
La luptă noi mergem, jugul scuturăm
Noi nu avem ce pierde, și-o lume
Jos războiul, jos fascismul barbar
Singura salvare Frontul popular.
Crucea-ncîrligată iar întinde ghearele
Răpește drepturile și libertățile
Noi războaie aduce, — la război noi vom pieri
În războiul de clasă noi vom porni
Steagul luptei ține pumnul proletar
Înainte la luptă Frontul popular !"

Marșul Frontului popular și alte cîntece revoluționare, precum „Tînăra gardă", „Sîntem milioane cu o conștiință", „Madrid, Madrid" (acesta era creația lui P. Vanghele) le-am învățat în săptămînile de detenție.

În sala procesului, în prima bancă a acuzaților figurau cei trei avocați. În banca avocaților erau mulți apărători, unii veniți din proprie inițiativă ; aș cita pe Ion Bentoiu, Dan Alecu, Ioan Radovici, Sandi Constantinescu, Ion Bîrzan, Voicu Roculeț. De asemenea, s-a dat citire unui număr de circa 60 de martori, din rîndul cărora se remarcau importante personalități politice ale vremii, din Constanța, ca : Vasile Lepădatu, președintele organizației P.N.Ț., Ghiță Popescu, învățător, fost primar național-țărănist al municipiului, avocatul I. Teodorescu-Valahu, decanul Baroului (și președintele organizației argetoianiste), Gh. Coriolan, directorul Liceului „Mircea cel Bătrîn", ing. Val. Jippa, de la Stația de petrol, Horia Grigorescu, primarul (național-liberal) al Constanței, în acel moment ș.a.

În cele ce urmează nu am să mă ocup în amănunt de desfășurarea procesului — de altfel, după aproape o jumătate de secol de la acest eveniment mi-ar fi aproape imposibil, prin omisiunile ce le-aș produce —, ci mă voi opri doar asupra unor aspecte particulare, ce pot contribui la redarea atmosferei din timpul dezbaterilor.

Nota dominantă în desfășurarea procesului a fost, pe de o parte, condamnarea cu precădere a muncitorilor, mai ales cei cunoscuți ca fiind militanți în mișcarea comunistă și muncitorească, iar pe de altă parte se urmărea timorarea intelectualilor și a funcționarilor ce se alăturaseră acțiunilor antifasciste, mai ales că intelectualii nu au fost de loc o prezență simbolică în Comitet, ci, dimpotrivă, au contribuit la desfășu-

rarea întregii activități a acestuia. Autoritățile au fost, de asemenea, mult iritate de semnarea unor proteste de solidarizare cu lupta ceferiștilor și petroliștilor judecați în diferite centre din țară în anii 1934—1936.

Apărarea și-a divizat pledoariile în funcție de conținutul acuzațiilor. Astfel, în timp ce o parte din apărători a luat poziție împotriva caracterului abuziv al arestării, combătînd ideea așa-zisei activități subversive și cerînd achitarea tuturor acuzaților, o altă parte (în special reprezentată de avocații național-țărăniști, ca Virgil Potîrcă, Dan Alecu, Ghiță Popescu sau liberalul Horia Grigorescu și I. Teodorescu-Valahu) a insistat atît în apărare, cît și în mărturiile depuse, ca martori în favoarea avocaților național-țărăniști inculpați, asupra calităților morale, a faptului că aceștia sînt buni patrioți, care nu au nimic cu ideile subversive comuniste, numai inima lor caritabilă și umanismul lor făcîndu-i să ia apărarea deținuților antifasciști etc.

N-aș vrea să se înțeleagă din cele arătate mai sus că apărătorii puși din partea P.N.Ț. n-au demascat caracterul abuziv al acestei arestări și a formei procesului, însă cei mai autorizați dintre ei s-au ferit să abordeze în pledoariile lor activitatea Comitetului în ansamblu, limitîndu-se doar la a apăra doar membrii marcanți ai P.N.Ț. inculpați — lucru ce l-au invocat, de altfel, încă la începerea dezbaterilor. Așa, de pildă, avocatul Dan Alecu (secretar general al organizației constănțene a național-țărăniștilor) arăta în pledoaria sa că „citind procesul-verbal al comisarului Floarea, subșeful Siguranței, rezulta lămurit că Siguranța avînd observatori în Comitetul de ajutorare a deținuților politici a recurs la acest truc, încurajînd astfel lărgirea aderenților, pentru ca la prima descindere, creșterea să dea o impresie mai mare ; este neîndoios că ne aflăm în fața unor înscenări puse la cale după sistemele clasice în materie". De remarcat că atît acest avocat, cît și alți apărători, au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a absolvi, a delimita orice înclinație pentru ideile de stînga și nicidecum să ia apărarea tuturor inculpaților ; nu s-a suflat un cuvînt față de acuzațiile brutale aduse de comisarul regal (procurorul militar) A. Cucinschi, cînd i-a taxat pe majoritatea acuzaților drept „pleavă a societății". Ba, mai mult, în timpul unei ședințe, discutîndu-se despre fascism și antifascism, comisarul regal s-a oferit să le dea apărătorilor o broșură, cum spunea el, „scrisă de bulgarul Dimitrov", dar ei refuză s-o ia, spunînd (avocatul Bentoiu) că avocații nu iau lecții de la Dimitrov și că își vor dezvolta ei teoriile despre fascism și antifascism — așa cum s-a și întîmplat.

Dar, importantele probleme ale desfășurării procesului nu acestea erau. Trebuie să spun că de pregătirea apărării, și în general a desfășurării procesului, s-a ocupat înainte de toate partidul comunist. Conducerea superioară a trimis în acest scop (așa cum am aflat mai tîrziu), pe tovarășul Vasile Vîlcu, activist al C. C., militant cu experiență și care cunoștea bine situația din Constanța. Acesta, pe lîngă angajarea de apărători pentru toți cei arestați, a transmis, în același timp, indicații privind modul cum trebuie să acționeze acuzații, ce poziții trebuie să se ia față de acuzațiile aduse. Pe baza acestor indicații ale partidului, în

timpul desfășurării procesului, colectivul constituit în închisoare analiza, la sfîrșitul fiecărei zi de dezbateri, modul cum s-a desfășurat procesul, ce aspecte s-au evidențiat și, în funcție de acestea, ce poziție trebuia adoptată la interogatorii, în apărare etc.

Desigur, între cei 55 de inculpați nu toți aveau aceeași temeinică pregătire politică și călire revoluționară ; de aceea, cei mai bine pregătiți dintre noi — am în vedere pe Cioroiu, D. Mihai, A. Ionescu, N. Rusu, I. Ninescu — în pauzele dintre ședințele de judecată și, mai ales noaptea, discutau cu ceilalți tovarăși, stabilind punctul de vedere asupra atitudinii ce trebuiau să o adopte. Nu mai spun că pe foarte mulți îi împovăra gîndul pentru cei rămași acasă, lipsiți de grija lor, lipsiți de cel ce le aducea bucățica de pîine în toate zilele.

Cu toate acestea, se poate aprecia că poziția la proces a fost bine concepută și realizată. Orientarea generală dată din arest pregătirii procesului a fost aceea de a se sublinia caracterul umanitar al organizației, precum și respingerea prin toate mijloacele a acuzației de constituire și activare în organizație subversivă, temei în baza căruia se pregătea condamnarea acuzaților. Este de la sine înțeles că evidențiind caracterul umanitar al organizației, a întregii activități a Comitetului antifascist, partidul urmărea evitarea condamnării la închisoare a acuzaților, a antifasciștilor, asigurîndu-se, totodată, popularizarea ideilor antifasciste și crearea posibilităților ca inculpații să-și reia cît mai grabnic activitatea în frontul luptei antifasciste.

De aceea, s-a recomandat tovarășilor să adopte o atitudine cît mai sobră, dar hotărîtă, fără manifestări de bravadă, pentru a respinge pornirea tribunalului și a Siguranței de a obține condamnări cît mai substanțiale. De asemenea, nu trebuie subestimat aspectul social al problemei, faptul că zeci de familii erau lipsite de existență de aproape două luni de zile. Arestarea a avut loc la 21 octombrie, iar dezbaterile procesului au început la 10 decembrie 1936.

Pornit pe această bază, la interogări fiecare acuzat a urmărit să atenueze învinuirile aduse că ar face parte dintr-o organizație secretă, unii arătînd, de exemplu, că fuseseră întîmplător arestați, luați de pe stradă, din jurul sediului, alții — cei mai mulți — că prin aderarea lor la activitatea Comitetului n-au făcut decît să răspundă la apelul lansat în presă de către d-na Ella Negruzzi (prima femeie avocat din țara noastră, președintă de onoare a Comitetului Național Antifascist). Au fost însă și tovarăși care nu au putut ocoli acuzația de a fi semnat apelul împotriva procesului celor 19 antifasciști de la București sau a procesului antifasciștilor de la Iași, în frunte cu profesorul Petre Constantinescu-Iași.

Pentru exemplificare, iată cîteva dintre cele spuse la interogatoriile din timpul dezbaterilor. Aurel Ștefănescu, de pildă, arăta că „a aderat la acțiunea Comitetului în urma apelului publicat în ziar" ; Ahile Mihail, de 63 de ani, arăta că „din tinerețe am îmbrățișat cauza democratică și de atunci poliția s-a ținut mereu de capul meu, aici am venit să văd ce fac tinerii" ; Tudor Nicolae, cizmar, a arătat că nu este nici

comunist, nici iredentist, nici antifascist, ci doar un simplu om de omenie care a înțeles să îndulcească prin obolul său suferințele celor din închisori. M. Dumitru, respinge și el afirmația că învinuitul Comitet ar fi avut o activitate subversivă, scoțînd în evidență umanitarismul său și arătînd că „socoate că nu i se poate aduce vreo învinuire pentru faptul că a contribuit și că a adunat bani pentru cei în suferință". Hamalul din port Nicolae Rusu (unul dintre cei mai buni șahiști ai Dobrogei, cum chiar declara în timpul procesului) arată că este inițiatorul comitetului de ajutorare, înființat în port împreună cu alți muncitori din spirit de umanitate în urma apelului d-nei E. Negruzzi. Leonida Giogla recunoaște că a fost membru al Comitetului, că a donat cărți literare, a semnat moțiuni pentru grațierea deținuților politici și că, în sfîrșit, a adus în mai multe rînduri alimente deținuților la închisoare.

Președintele Comitetului, avocatul Alex. Șteflea, a declarat că la puține zile de la constituirea Comitetului, a primit vizita unui gardian la sediu ; acesta a primit răspunsuri satisfăcătoare în ceea ce privește legalitatea activităților Comitetului și nu a avut nimic de obiectat (de altfel, audiat ca martor, gardianul respectiv a recunoscut acest lucru).

Interogatoriile au luat sfîrșit în cea de-a treia zi a procesului cu un episod aparte, ce demască, fără putință de tăgadă, duplicitatea autorităților în manipularea datelor privind acuzațiile aduse. În această zi, subșeful Siguranței, comisarul Florea, încolțit de acuzați și apărare, a determinat ca însuși completul de judecată, însoțit de escortă, să meargă acasă la un agent acoperit, care în calitatea aceasta participa la ședințele Comitetului, chipurile ca adept, lucru ce nu a reușit însă să inducă în eroare pe adevărații membri ai Comitetului. Era vorba de agentul Mitică Ionescu, iar cel care s-a oferit să meargă și să-l aducă la proces a fost Panait Vanghele. Șansa i-a surîs, însă, agentului provocator, căci înainte de a ajunge P. Vanghele, însoțit, firește, de escortă, la locuința acestuia, agentul fugise prin spatele casei — după cum au arătat vecinii, Siguranța avînd mijloace mai rapide în a-l pune în gardă pe omul ei și a-l face dispărut. Cu acest episod, mult comentat, s-a încheiat seria interogatoriilor, trăgîndu-se un voal foarte transparent peste trucurile Siguranței.

În ședințele din cursul zilei de 15 decembrie au început pledoariile de fond.

Primul a vorbit avocatul Dan Alecu, despre care am amintit deja, după care a urmat d-na Ella Negruzzi, într-o impresionantă pledoarie ; ea s-a socotit realmente răspunzătoare pentru cele imputate celor 58 de acuzați, declarînd că „prin aducerea lor pe banca de acuzații se face mai mult decît o crimă". Ea a subliniat caracterul legal al acțiunii Comitetului, precum și cel internațional al luptei antifasciste — specificînd că în Franța un comitet similar are în fruntea sa pe soția ministrului justiției.

A urmat, apoi, pledoaria avocatului Sandi Constantinescu, care, de asemenea, combate ideea de organizație secretă, întrucît Comitetul nu și-a ascuns niciodată activitatea și, chiar el ar semna în acel moment

protestul împotriva condamnării prof. Constantinescu-Iași. El a arătat că i se pare foarte ușoară apărarea acuzaților, căci vinovăția fabricată de comisarul regal este complet subiectivă, bazată numai pe prezumții. O poziție mai aparte a avut avocatul Miltiade Çutava (era și directorul ziarului local „Strălucitorul"), care participînd la proces în calitate de ziarist s-a simțit profund șocat de rechizitoriul comisarului regal; combătînd „argumentele" acestuia, Cutava — înscris ca apărător din oficiu, după ce a arătat părtinirea autorităților — s-a dezlănțuit într-o pledoarie plină de căldură la adresa muncitorimii, care „constituie temelia societății de mîine".

Iată, pe scurt, și cîteva dintre intervențiile acuzaților; s-a remarcat N. Cioroiu, secretarul Comitetului, care a arătat că greșit s-a făcut deosebirea între culpa celor trei avocați național-țărăniști și culpa celorlalți 55 de acuzați, pentru care avocații celor trei nu au binevoit să vorbească în apărarea lor. De asemenea, respinge ideea de gradare a pedepselor, cum avansează comisarul regal, afirmînd: „mă întreb cu ce sînt mai vinovați unii decît alții, cînd ei nu au făcut altceva decît să răspundă unui apel publicat în ziare, spre a contribui la opera de caritate. Profundă eroare, căci cu atît mai frumos apar sentimentele de caritate, cu cît ele au pornit de la oameni simpli"; în încheiere, el cere achitarea tuturor inculpaților.

O puternică impresie a produs-o în cuvîntul său Mihai Dumitru. Deși au trecut atîtea decenii, parcă și acum îmi răsună în memorie poziția sa fermă, plină de demnitate, spulberînd rînd pe rînd ideile acuzării. Fără a folosi tertipuri avocățești, muncitorul constănțean, în cuvinte vibrante prin simplitatea lor — după cum sublinia și ziarul „Dimineața" — a arătat că invinuitul Comitet nu a depășit niciodată caracterul lui de instituție caritabilă. Puternic impregnată în memorie mi-a rămas și intervenția lui Nicolae Rusu; el a arătat, plin de curaj și demnitate, „că toți inculpații de astăzi n-au fost niciodată judecați sau cercetați pentru furturi, excrocherii sau măcar beție, ceea ce dovedește că sînt oameni cinstiți și deci nu li se poate face nici o culpă din faptul că au încercat și și-au manifestat dorința de a ieși din întunericul ignoranței citind diferite cărți spre a se cultiva".

Din păcate, în ciuda tuturor dovezilor privind nevinovăția inculpaților, pedepsele erau deja date dinainte; respectiv ele s-au concretizat în 13 condamnări la cîte 1 an închisoare (și 6 ani interdicție politică), 21 de condamnări la 6 luni (și 3 ani interdicție politică) și 6 condamnări la cîte 3 luni; restul de 17 inculpați au fost achitați. Folositor a fost doar faptul că în toiul dezbaterilor, ideile nobile antifasciste au căpătat o mai mare recunoaștere și popularizare.

Procesul a dovedit, în esență, că cei care au fost adevărații patrioți, cei care au prevăzut pericolul ce-l reprezenta fascismul pentru poporul român, ca și pentru întreaga unanimitate, au fost nu cei care ne judecau sau ne dădeau povețe, ci muncitorii și intelectualii care în acele momente cruciale pentru viitorul țării au știut să-și depășească condiția socială și să se înregimenteze cu toții în Frontul popular antifascist.

Ajuns la încheierea acestor succinte relatări, convins că multe detalii și, poate, lucruri importante le-am scăpat din vedere, timpul care s-a scurs îmi va ierta aceste minusuri ; aș vrea, totuși, să mai subliniez o idee ce mi se pare foarte importantă și anume : cu toate greutățile și suferințele provocate de arestare, de cercetări și, în general, de șederea în închisoare — și nu în ultimul rînd de condamnări — în tot acest timp s-a învățat foarte mult, alegîndu-ne toți cu învățăminte de mare utilitate pentru activitatea noastră revoluționară ulterioară. Dacă unii dintre noi, pînă la arestare, aveam idei mai mult abstracte despre fascism, despre necesitatea de a desfășura acțiuni susținute și concrete împotriva acestei plăgi a omenirii, în timpul procesului am învățat foarte mult în ceea ce privește modalitățile de desfășurare a activității revoluționare, a luptei de clasă, ceea ce a făcut ca marea majoritate să continue — cu experiență sporită — lupta după ieșirea din închisoare, cu mai multă fermitate și pricepere. Personal, după ispășirea detenției, am întîlnit în activitatea ilegală pe mulți dintre tovarășii judecați în acest proces, acțiunile noastre sporind în intensitate în confruntarea dintre democrație și fascism, pentru ca apoi, în anii războiului, să ne adaptăm la noua situație de ducere a luptei revoluționare, îndrumați fiind de aceeași minunată și eroică forță politică și organizatorică — gloriosul și neînfricatul nostru partid comunist.

BERICHTE AUS DER EPOCHE : DER PROZESS DER ANTIFASCHISTEN VON KONSTANZA (10—16 DEZ. 1936)

Zusammenfassung

VASILE SILEA

Der Verfasser ist ein gewesener Kämpfer der Kommunistischen Jugend in der Illegalität und hat seine revolutionäre Tätigkeit besonders zwischen den Jahren 1934—1935 in Konstanza ausgeübt. Im Jahre 1936 findet der Prozess der antifaschistischen rumänischen Kämpfer von Konstanza, in dem auch der Autor einbegriffen wurde, statt. Die vorliegenden Seiten erinnern an manche Aspekte, den Verlauf des Prozesses betreffend, und stellt die Atmosphäre jener Tage wieder her.

Mărturii de epocă :

PROCESUL ANTIFASCIȘTILOR DIN CONSTANȚA
(octombrie 1943)

MARIN CIOCAN

Socotesc de datoria mea ca participant nemijlocit la acest eveniment, să rețin atenția cu cîteva pagini care nu sînt nici un jurnal intim și nici o lucrare memorialistică, ci mai degrabă un document, o mărturie, fără pretenția că ar fi singurul și cel mai detaliat material privind acest proces. Fac aceasta cu conștiința faptului că oricine a prins ceva în amintirea sa din faptele luminoase ale unei perioade materializate în acțiuni concrete, din profilul unor oameni hotărîți, n-are dreptul să le țină numai pentru el — nu-i aparțin.

... Dictatura militaro-fascistă a acordat o importanță specială măsurilor represive ce trebuiau luate contra mișcării muncitorești și antifasciste în județele din dreapta Dunării. În acest scop, Dobrogea a fost declarată zonă de operații, iar în ajunul intrării țării în cel de-al doilea război mondial valul măsurilor represive luase proporții și mai mari, căci la metodele de represiune ale Siguranței române se adăuga acum și școala bestială a Gestapoului. Obiectivul său principal era lichidarea organizațiilor partidului comunist, a oricărei împotriviri față de războiul hitlerist.

O mare parte din elementele revoluționare, în frunte cu comuniștii, fuseseră internate în lagăre, altele concentrate, mobilizate sau trimise pe front ; au loc căderi ale unor ilegaliști, înscenări și procese la Curtea Marțială. Numeroși comuniști și antifasciști sînt judecați și condamnați la ani grei de închisoare. Însuși secretarul Regionalei de partid, Victor Dușa, a scăpat ca prin urechile acului, în august 1941, din fața plutonului de execuție. Gloanțele trase în primele zile ale războiului au retezat în floarea vîrstei viața neînfricatului luptător patriot Filimon Sîrbu. Tot atunci a căzut una dintre cele mai îndrăznețe organizații de tineret din rîndurile căreia patru tineri au fost condamnați la ani grei de închisoare.

Hotărîtoare în momentele grele ale luptei antifasciste din anii războiului hitlerist era forța organizatorică, dar ea singură nu era deajuns. Oamenilor li se cerea să facă sacrificii. Ei trebuiau să știe în numele cărui ideal să se sacrifice. Cu alte cuvinte, era nevoie și de tărie morală, muncitorilor trebuind să li se insufle încrederea în partidul comunist, în trăinicia primului stat socialist din lume. Prezența unor muncitori înaintați, în vîltoarea luptei ilegale, a unor intelectuali animați de cele mai înaintate idei ale timpului și care să dea naștere conștiinței de clasă, constituia pentru noi muncitorii, care abia ne inițiam în mișcarea muncitorească, un ajutor de mare însemnătate.

În cadrul acțiunilor privind aportul mișcării revoluționare dobrogene la rezistența antifascistă, un loc central îl ocupă cele referitoare la sabotarea mașinii de război hitleriste. Asupra acestui aspect, materialele publicate în ultimii 10—15 ani au reliefat multiple fațete ; eu mă voi opri doar asupra unei acțiuni ce a constituit motivul arestărilor din aprilie 1943, apoi a procesului ce a urmat.

... Era la începutul anului 1943, cînd pe un ger de crăpa pietrele, într-o marchiză lucrată în fier forjat, fără foc, din str. Sabinelor nr. 7, modesta locuință a familiei Deglarian au fost prelucrate instrucțiunile partidului cu privire la organizarea de acțiuni de sabotaj activ și trecerea la acțiuni armate.

Momentul declanșării acestei acțiuni armate a fost stabilit la data de 23 aprilie 1943. Era vinerea „patimilor", cînd la Catedrala din Constanța episcopul Gherontie oficia slujba religioasă în prezența autorităților. Prin întunericul nopții, de nu vedeai la doi pași, pe un camuflaj de război, liniștea este tulburată de explozia a două bombe. Pe acest întuneric de smoală, se mișcă trei umbre, avînd în picioare tîrlici (pentru a nu produce zgomot), doi din ei supravegheau, iar celălalt avea asupra sa o găleată, material explozibil, un cuțit și o foarfecă meșterită de fierarul-potcovar Bezerian, cu ajutorul căreia a fost tăiată sîrma ghimpată ce împrejmuia depozitul de materiale al marinei germane de pe fostul Bulevard Ferdinand (astăzi, B-dul Republicii), colț cu I. G. Duca. Ulterior, din referatul procurorului a reieșit că una din bombe a explodat dînd foc magaziei, iar cealaltă a fost așezată cu precauțiune într-o găleată de zinc neexploatînd, luată apoi și dusă la sediul poliției germane. În timp ce era studiată, bomba a făcut explozie, rănind prin ardere pe comisarul Dumitrescu, care a fost trimis la spital.

În primele ore s-a crezut că este vorba de acțiunea parașutiștilor sovietici. Cînd, dimineața, s-au găsit în cartierele orașului manifeste al cărui conținut era îndreptat net împotriva ocupantului german și a ieșirii poporului din războiul hitlerist, atunci autoritățile și-au dat seama că este vorba de o acțiune a comuniștilor români. Au început arestările... Peste 80 de oameni au fost reținuți, printre ei aflîndu-se și membrii Biroului regional de partid.

Dacă ar încerca cineva să descrie exact metodele schingiuirii folosite de organele Siguranței, cu greu ar putea-o face. Cele mai degradante și rafinate mijloace de schingiuire, caracteristice poate numai

Evului Mediu, alcătuiau arsenalul dictaturii militaro-fasciste, a cărui asistență tehnică era asigurată de Gestapoul german. Patru călăi te tîrau ca pe o vită la abator în camera de tortură, te legau de stinghiile unei bănci și amețiți de bătură, în zgomotul puternic al unui aparat de radio (ca să nu se poată auzi în stradă) te loveau. La prima lovitură, nu atît durerea era aceea care-ți smulgea primul geamăt, ci ura, dar îți adunai toate forțele să taci. Să apelezi la mila lor, era și mai înjositor decît să fii bătut în fața lor. De plîns nu puteai să plîngi, dar nici nu puteai să taci. Spre „norocul" celor bătuți că leșinau, și atunci nu mai știau și nu mai vedeau nimic. Erau procedee barbare de a smulge declarații, „dovezi" de care organele Siguranței aveau nevoie pentru a trimite oameni nevinovați în fața Curții Marțiale. Am văzut oameni stăpîniți de frică instinctuală, groază în fața morții, unii stăpîniți de revoltă, alții de disperare, la un moment dat nu-ți puteai da bine seama dacă e vorba de slăbiciuni sau de trădare ; se poate spune că în situația aceasta inițiativa era de partea organelor de represiune, dar aceasta a durat pînă în momentul confruntării.

Nu fac din aceasta un act de bravură sau de eroism, fiind printre cei șase care am fost confruntați cu Victor Dușa. Toți la rînd, cînd au fost întrebați, l-au recunoscut cu ușurință, singurul care a ezitat să spună că-l cunoaște, am fost eu (de fapt, acest lucru reiese din „Actul de acuzare" și din cele ce mi-a confirmat V. Dușa, mult mai tîrziu). În legătură cu aceasta, o precizare. Am văzut că cei șase fuseseră bătuți în halul în care am fost noi cîțiva, Mesia Hacearian, Mircea Gh., Leca Iordan, eu și alți cîțiva.

Cînd Victor Dușa a fost adus în fața noastră și confruntat, era numai o umbră de om. Din gura acestei umbre de om am auzit o voce stăpînită și demnă, spunînd : „Din cîte știu, comuniștii nu-și trădează conducătorul. Aceștia sînt niște muncitori simpli, pe care i-ați bătut pînă la sînge, și i-ați bătut să declare ce vă interesează". Așa a vorbit V. Dușa. De abia atunci mi-am dat seama mai bine din ce material e făcut acest om ! Spun cît se poate de sincer, cînd am auzit aceste cuvinte, durerile fizice, de nesuportat pe care le aveam pînă atunci, au dispărut ca prin farmec, fiindcă primisem o nouă lovitură și mai puternică. Iată comportarea pe care trebuie s-o ai. Strașnică lecție, pe viu, dată de comportarea demnă în fața dușmanului de clasă. În zilele de 24—26 aprilie 1943 am trăit clipe de groază în camerele de tortură ale Siguranței. Faptul că după asemenea încercări am rămas în viață, îmi dă dreptul să pot spune că m-am născut a doua oară. Am învățat în 24 de ore cît aș fi putut învăța într-o viață. Un lucru pe care l-am învățat, și cred că l-am învățat bine, a fost acela că atît timp cît omul nu-și pierde cumpătul, nimeni și nimic nu-l poate învinge. În ce privește moartea, o clipă după ce ai murit, îți este tot una dacă mori la 30 de ani sau la 70, dar dacă în ultima clipă a vieții, cînd într-o fracțiune de secundă îți revezi întreaga viață pentru a-ți lua adio de la lume, nu-ți este tot una dacă ai conștiința împăcată cu tine însuți sau dacă îți este rușine de cele ce ai făcut.

Comportarea demnă a unor tovarăși, cuvîntul lor spus la timp, a avut un rol determinant asupra altor tovarăși, asupra întregului colectiv, a făcut ca acesta să se redreseze fizic și moral, să capete o bună orientare asupra a ceea ce aveau de făcut.

Nu pot uita cuvintele spuse de bătrînul Leca Iordan : „fiecare vorbă în plus este o zală în plus la lanțul cu care ești legat", sau cuvintele mult regretatului dr. Marcu Cohn care și-a făcut datoria și ca om și ca medic, dar mai ales ca militant comunist. Lăsați dinandins fără asistență medicală, fără medicamente, el a făcut tot ce a depins de el ca să poată salva viața celor bătuți atît de îngrozitor. În lipsa pansamentelor a folosit propria sa cămașă ; mai mult decît atît, am auzit șoptind la urechea celor care-i trata, cuvîntul de ordine „lacăt la gură" ; în situații ca acestea trebuie să devii „cetate închisă" etc.

Faptul că în detenție reușisem să avem fiecare sarcini concrete în funcție de puterea de muncă și posibilitățile fiecăruia ne-a ajutat mult. De exemplu, Mircea Gh., Dumitriu D-tru și subsemnatul lucram în atelierul de tîmplărie al închisorii, unde timp de aproape un an de zile am cules informații cu privire la situația stării de spirit a populației, mersul frontului (aspect ce ne interesa cel mai mult), procurarea presei, ascultarea radioului ; totodată, făceam legătura cu familiile unor tovarăși din afară, cu sprijinul unor gardieni și a unor deținuți de drept comun. Se crease astfel un fel de rețea, un aparat de culegere a informațiilor și făceam tot ce era posibil ca acest aparat să funcționeze bine ; personal, timp de un an am introdus presă și alte materiale scrise în temniță. Mi-aduc aminte că ziua de 25 iunie 1943 mi s-a părut nesfîrșit de lungă. Începînd de pe la ora două după-amiază și pînă la ora șase seara ; nu știam cum să fac să ajungă ziarul în temniță, ziarul în care se anunța căderea dictatorului Mussolini. Cînd vestea a ajuns la tovarășii mei, deodată am auzit un „ura" atît de puternic de am crezut că a sărit în aer acoperișul închisorii. După aceea a răsunat o voce puternică, de bas, „după aceasta îi vine rîndul lui Hitler" ! ... Mesia Hacearian, pentru faptul că știa limba turcă, avea sarcina să facă discuții cu Amdi Musaret, directorul închisorii, în vederea ameliorării regimului de detenție. V. Dusa și Dinar Marcarian se ocupau printre altele de organizarea apărării. În acest scop au fost scrise două memorii, aflate în original la Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța, și alte materiale.

Despre activitatea politică în detenție se pot spune multe lucruri, dar eu voi reveni asupra unui singur aspect, acela care făcea obiectul pregătirii noastre pentru proces. Se punea problema așa : ce faci cînd ajungi în fața instanței, cum te comporți ? Noi învățasem cîte ceva din experiența tristă a grupului Filimon Sîrbu. Acum trebuia mers pe linia negării totale a vinovăției ce ni se aducea, iar întreaga acuzație trebuia îndreptată asupra organelor represive, a procedeului acestora de a smulge declarații care le conveneau.

Dintre cei peste 80 de arestați, acuzați ca sabotori contra armatelor fasciste-hitleriste, au fost interogați și supuși torturilor un număr de 55, din care un număr de 27 la instrucția parchetului militar au fost găsiți vinovați și trimiși în fața Curții Marțiale.

Dar a venit şi procesul care, de fiecare dată, aducea imagini noi în furtunoasa bătălie de clasă cu un duşman perfid şi feroce. Ne simţeam cuprinşi parcă într-o încercuire, din strînsoarea căreia nu puteai ieşi decît printr-o luptă pe viaţă şi pe moarte. El amintea poporului, sătul de război, de existenţa Partidului Comunist Român. El făcea apel la vigilenţă, era o mică flacără a unei lupte ce trebuia menţinută cu orice preţ, ca apoi să se extindă în toată regiunea. Cînd au început dezbaterile de fond am văzut lucruri care pur şi simplu m-au uluit. Din „actul de acuzare", în care era prevăzut „Îndemn prin viu grai sau alte mijloace la acţiuni cu caracter de uneltiri împotriva ordinii publice; instigarea la scris lozinci comuniste şi la crimă de provocare de pericol public etc.", din acest rechizitoriu, deci, al procurorului Emil Chirculescu, n-a mai rămas nimic în picioare, totul s-a prăbuşit ca un castel de nisip.

Cînd plutonierului major Soare Paraschiv, secretarul Biroului mobilizării al Regimentului 9 Călăraşi Constanţa, i s-a cerut ca în copia ce urmează să fie trimisă Curţii Marţiale după memoriul ofiţerului Victor Duşa, să treacă anumite date care să corespundă cu zilele în care avuseseră loc şedinţele la care s-a pus la cale distrugerea obiectivelor militare ale armatei germane, el n-a ezitat s-o facă. Fără să şovăie şi cu orice risc, a făcut ce i se cerea, ştiind că totul este fals, iar acesta se putea dovedi cu uşurinţă, prin confruntarea cu memoriul ofiţerului; dar n-a insistat nici maiorul Ion Chivulescu, comandantul T.S. Un astfel de act, a cărui greutate era evidentă în pronunţarea sentinţei pentru achitarea lui Victor Duşa şi uşurarea pedepselor celorlalţi tovarăşi, pentru autor, în cazul că se descoperea falsul, era trimiterea în faţa plutonului de execuţie.

Cuvîntul avocaţilor apărării, Petre Pandrea şi Aurel Zaharescu (trimişi de C.C. al P.C.R.), oameni cu prestigiu, nu a fost numai o pledoarie în apărarea celor în cauză, ci un adevărat rechizitoriu la adresa fascismului şi a războiului. Se poate afirma că centrul luptei de rezistenţă se localizase cu toată intensitatea în instanţa Curţii Marţiale. Ei au făcut tot ce a depins de ei ca să cîştige timp, au recurs la tărăgănarea procesului, la administrarea de probe şi soluţii care să ducă la aplicarea de circumstanţe uşurătoare şi în ultimă instanţă la achitarea inculpaţilor.

Cu aceeaşi fermitate s-a prezentat în apărarea noastră, din oficiu, bătrînul şi energicul magistrat militar de carieră Ion Poenaru, care la încercările preşedintelui de a intimida martorii, a intervenit energic spunîndu-i: „domnule preşedinte, 40 de ani am slujit pe scaunul acela, dar niciodată n-am oprit martorii să spună ce au de spus..." Cînd procurorul a prezentat rechizitoriul în care se cerea pedeapsa capitală a inculpaţilor în frunte cu Victor Duşa, avocaţii apărării s-au ridicat cu vehemenţă atrăgînd atenţia completului de judecată să nu condamne cu uşurinţă nişte oameni nevinovaţi, căci „frontul se apropie şi cineva trebuie să răspundă de viaţa acestor tineri".

Cu toții am asistat la un duel, la un schimb de cuvinte puternice între președintele Ion Ștefan și avocații apărării :

Ion Ștefan : — Cîte procese comuniste ai apărat pînă acum ?

P. Pandrea : — Asta n-are importanță (vreo șaisprezece), eu îmi apăr clienții, domnule președinte (nouă nu ne-a luat nici un ban).

N-am să pot reda exact cuvintele lui Petre Pandrea, dar în esență, printre altele, iată ce am reținut : „De ce să-i condamnați la moarte pe acești tineri ? Singura lor vină este aceea că au avut curajul să spună cu voce tare că războiul pe care-l ducem este o catastrofă națională. Și dvs. gîndiți la fel, dar n-aveți îndrăzneala s-o spuneți cu voce tare...". Și apropiindu-se de masa completului, mai adaugă : „Domnule președinte, să nu faceți ca Pilat din Pont, cel care a cerut să se spele pe mîini înaintea crimei istorice", scoțînd în mod demonstrativ din servietă un prosop, pe care îl întinde președintelui...

În acele momente de maximă încordare, inițiativa, care era acum de partea noastră, a luat forme concrete. Toate greșelile noastre de la început și slăbiciunile, șovăielile de tot felul au fost rînd pe rînd depășite și în fața instanței judecătorești ne-am prezentat uniți. Se vedea bine că munca desfășurată în colectiv n-a fost în zadar. Toți, fără excepție, n-au mai recunoscut nimic, dimpotrivă, au cerut în instanță să se formeze o comisie medicală care să constate procedeul barbar folosit de organele Siguranței pentru a trimite oameni nevinovați în judecată. Un amănunt : noi toți ne-am prezentat în instanță curat îmbrăcați, cu cămăși, cravate, pantofi, cu haine — e drept, mai uzate — curate, care ni s-au adus de acasă. Așa, ca să fim văzuți de lume, să influențăm și pe calea aceasta, deoarece distanța (de circa 1 km) de la arest și pînă la instanța de judecată am parcurs-o pe jos, străjuiți de jur împrejur de jandarmi cu baionetele la arme, dublați de gardieni.

Președintele tuna și fulgera, privindu-ne nervos pe sub ochelari, schimbînd cînd o pereche, cînd alta și spunînd : „Acuzații au luat în brațe pe nu știu, n-am văzut, nici pe acolo n-am trecut, niște fierari și cizmari s-au găsit să schimbe regimul".

Procurorul, nemaiavînd argumente suficiente, a trecut la insulte grosolane : „În timp ce soldații noștri își varsă sîngele pe front, acești bandiți operează în spatele frontului", la care Victor Dușa ripostează, spunînd că „Noi nu sîntem bandiți și n-am trimis pe nimeni pe front".

Lucrul cel mai demn de menționat cu privire la desfășurarea procesului este faptul că el a avut loc într-o atmosferă de totală surprindere a membrilor completului de judecată și a reprezentanților Siguranței. Surprinderea a fost provocată de faptul că actele penale și probate întocmite de Siguranță, pe baza unor declarații smulse sub imperiul torturii, au fost anulate aproape în întregime de declarațiile în instanță ale inculpaților, care au negat tot ceea ce recunoscuseră în timpul anchetei penale, arătînd că întreg procesul este o înscenare a Siguranței și răsturnînd astfel întreaga desfășurare a procesului, destrămînd toată urzeala comisarilor, agenților informatori și a schingiuitorilor.

Îmi amintesc cum procurorul Curții Marțiale, cpt. magistrat Emil Chiculescu își mușca mîinile de supărare și spunea : „Greșeala mea a fost că după mutarea inculpaților la Parchetul Curții Marțiale, l-am lăsat pe secretarul Regionalei de partid Victor Dușa să stea la un loc cu ceilalți tovarăși ai lui. El a profitat de ocazie și i-a instruit pe toți să nege faptele, să nege evidența, să-și retragă declarațiile făcute la ancheta penală", adăugînd : „Este limpede că turma și-a găsit păstorul".

În privința atitudinii tovarășilor la proces, cel mai mult m-a impresionat Victor Dușa ; era hotărît, demn, curajos, dădea răspunsuri înțelepte și pline de miez juridic, ataca pe față și cu violență Siguranța și înscenările, aceasta ușurînd situația tovarășilor săi aflați sub inculpare. M-au impresionat, de asemenea, curajul și dîrzenia lui Mesia Hacearian, omul care a jucat rolul de frunte în incendierea depozitului hitlerist din noaptea de 23 aprilie 1943. Mi-au plăcut și i-am prețuit pe martorii apărării, colonel Adrian Dumitriu-Șoimu, preoții Andrei Dumitriu și Atanase Petrescu, care au depus mărturii cu curaj și sinceritate în favoarea inculpaților.

Sentința Curții Marțiale a fost destul de aspră, dar mai puțin nemiloasă ca pînă atunci, deși este vorba de cel mai mare proces politic din timpul războiului și de fapte cu totul ieșite din comun...

În seara zilei de 18 octombrie 1943, în jurul orei 19, în curtea închisorii din Constanța, la lumina slabă a unui bec, prin care abia se putea distinge silueta procurorului și a gardienilor, încolonați pe două rînduri, cei 27 de tovarăși au ascultat sentința de condamnare nr. 2607 din 18 octombrie 1943 a Curții Marțiale a Comandamentului Militar a Garnizoanei Constanța, pronunțată de procurorul militar, cpt. Emil Chirulescu.

Procesul comuniștilor și antifasciștilor constănțeni a constituit o școală practică, o repetiție generală, un val al furtunii ce se apropia (dar nu și furtuna însăși, căci pentru aceasta trebuiau ridicate masele). Faptele pentru care a avut loc procesul aveau să amintească despre începutul unor lupte armate, de necesitatea transformării luptei de rezistență în luptă insurecțională ; se făcea apel la vigilența poporului sătul de război și de fascism. Pentru România, războiul început alături de Germania hitleristă n-aducea nimic bun, decît o țară înjosită și un popor distrus, care nu-și putea da seama cum se va sfîrși această nenorocire.

În perioada aprilie 1943 — 23 August 1944, perioadă în care cei 27 militanți comuniști și antifasciști au fost arestați, judecați și condamnați, au scăpat ca printr-o minune în două rînduri de la moarte, cei cărora li se hotărîse această soartă. În primele zile și săptămîni ale arestărilor noastre, organele Gestapoului au făcut mari presiuni ca inculpații să le fie predați lor, „întrucît activitatea s-a produs împotriva armatei germane", la care organele justiției militare românești răspund : „Avînd în vedere că activitatea a avut loc pe pămîntul României, procesul se va judeca pe teritoriul ei, după legile în vigoare și vinovații își vor primi pedeapsa cuvenită". Justiția militară română nu s-a lăsat intimidată de nemți ! Ce bine se potrivește vorba din popor, „nimeni

nu crește decît al tău". În noaptea de 3—4 aprilie 1944, am fost treziți și duși în grabă la fierărie, unde ni s-au pus cătușe, după aceea am fost transportați în grabă sub escortă la gară și îmbarcați într-un vagon special; în final am ajuns la Aiud, la capătul a patru zile de mers. Auzisem despre această temută temniță; acum mi-a fost dat să fac cunoștință cu ea...

Cîteva luni mai tîrziu, în memorabila lună August, revoluția de eliberare socială, antifascistă și antiimperialistă cuprinsese întreaga țară. În chiar ziua de 23 August, în gara Aiud, o unitate germană se găsea pe punctul de a bombarda orașul, dar n-a mai avut timp, căci două batalioane de vînători de munte a încercuit-o, silind-o să se retragă spre Turda, unde se știe că s-au dat lupte grele.

Sîntem eliberați! De la Caransebeș și Aiud pînă la București am străbătut frumoasa vale a Oltului, în drumul nostru întîlnind trenuri încărcate cu armata română mergînd spre front; soldații erau poate copiii acelor părinți care în urmă cu un sfert de veac treceau prin aceleași trecători, luptînd împotriva aceluiași dușman, pentru eliberarea aceluiași teritoriu, cîntînd, poate, același mobilizator cîntec: „Să trecem Carpații / Ne trebuie Ardealul, / Chiar de-o fi să ne îngropăm de vii..."

BERICHTE AUS DER EPOCHE: DER PROZESS DER ANTIFASCHISTEN VON KONSTANZA (OKTOBER 1943)

Zusammenfassung

MARIN CIOCAN

Der Verfasser dieser Anmerkungen war ein direkter Teilnehmer an der revolutionären Tätigkeit. Als Mitglied der Führung der kommunistischen Jugend, war er einer der Angeklagten im Prozess gegen die rumänischen antifaschistischen Kämpfer des zweiten Weltkrieges, der in Konstanza stattgefunden hat.

Die vorliegenden Zeilen beschreiben Teile des illegalen Kampfes unter der Führung der RKP.

UN MEDALION DIN CHIHLIMBAR DESCOPERIT LA NUFĂRU (JUD. TULCEA)

GH. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU

În anul 1979, cu ocazia executării fundației pentru un bloc de locuințe, au ieșit la iveală numeroase vestigii arheologice, situație ce a făcut necesară executarea unei săpături de salvare.

În timpul cercetărilor arheologice întreprinse aici s-au descoperit diverse materiale arheologice ce acopereau o perioadă mai îndelungată (secolul IV î.e.n. — secolul XVIII e.n.) [1]. Dintre acestea prezentăm acum un medalion din chihlimbar de culoare portocaliu-închis. Pe o parte este neted în timp ce pe cealaltă este redat în relief un sfînt militar în picioare, văzut din față. Capul, înconjurat de un nimb bine conturat, are ovalul feței ușor alungit și redat foarte schematic. În aceeași manieră schematizantă sînt trasate pe bust romburi mici care sugerează o armură ; mîna stîngă, îndoită din cot, susține o lance, în timp ce dreapta se sprijină pe mînerul unei săbii atîrnată la șoldul drept. Figura în ansamblul ei denotă că a fost executată de un meșter mai puțin priceput ; proporțiile dintre diferitele părți anatomice ale corpului nu sînt respectate, mîinile fiind disproporționat de mari în comparație cu picioarele care, datorită nepriceperii încadrării personajului, sînt doar sugerate.

Piesa este perforată longitudinal la partea superioară, fapt ce permitea să fie purtată ca medalion. (L.-30 mm ; La-22 mm ; gr.-10 mm ; inv. 7957), pl. I.

Prezența însemnelor militare — lance, sabie, armură, la care se adaugă nimbul — se constituie în tot atîtea argumente care ne permit să afirmăm că figura de pe medalion reprezintă un sfînt militar.

Cultul sfinților militari a cunoscut o largă răspîndire în sec. X—XII, perioadă de cînd datează și cele mai multe descoperiri de acest fel [2].

Primele imagini ale sfinților militari ne sînt cunoscute din sec. VII—IX [3], dar ele constituie apariții izolate. În perioada de început sfinții militari — dintre

---

[1] Cu excepția unor monede ce au fost integrate într-un studiu despre circulația monetară din sec. XII—XIV, materialele descoperite în acest punct sînt încă inedite. Vezi Ernest Oberländer Târnoveanu și Gheorghe Mănucu Adameșteanu, Peuce IX, p. 257 și urm.

[2] Gh. Mănucu Adameșteanu, SCIVA, 34, 1983, 2, pp. 171—174 și cu bibliografia respectivă.

[3] Hippolite Delehaye, *Les légendes grecques des saints militaires*, Paris, 1909, p. 3, nota 3 ; Gustave Schlumberger, *Sigillographie de l'Empire Byzantin*, Paris, 1884, pp. 143—144, 618—619 ; I. Barnea, RESEE, VII, 1969, 1, p. 31, nr. 21. Pe sigiliu apare Sf. Teodor cu lance și scut, reprezentarea aceasta constituind una

care se detașează cu autoritate Sf. Gheorghe, Dimitrie, Teodor Tiron și Teodor Stratilat — apar îmbrăcați cu veșminte de ceremonie, situație ce se consemnează apoi din ce în ce mai rar [4].

Din secolul XI ei apar reprezentați cu precădere cu echipamentul militar caracteristic: armură, lance, scut, la care putem adăuga, tot ca o constantă, poziția comună: în picioare, văzuți frontal, cu lancea în mîna dreaptă și cu mîna stîngă sprijinită de scut [5]. Excepții de la această regulă sînt întîlnite în cîteva cazuri, dar ele sînt nesemnificative și încercările de diferențiere ce s-ar putea face nu pot avea un caracter definitoriu.

Astfel lancea este ținută uneori pe umărul drept sau în diagonală pe piept și sprijinită pe celălalt umăr [6]. Scutul este ridicat uneori la șold sau, mai rar, pînă la umăr [7].

Pe unele piese sfinții militari au și sabie, prinsă în dreptul șoldului stîng; uneori ea constituie singura armă și atunci personajul este arătat fie trăgîndu-și

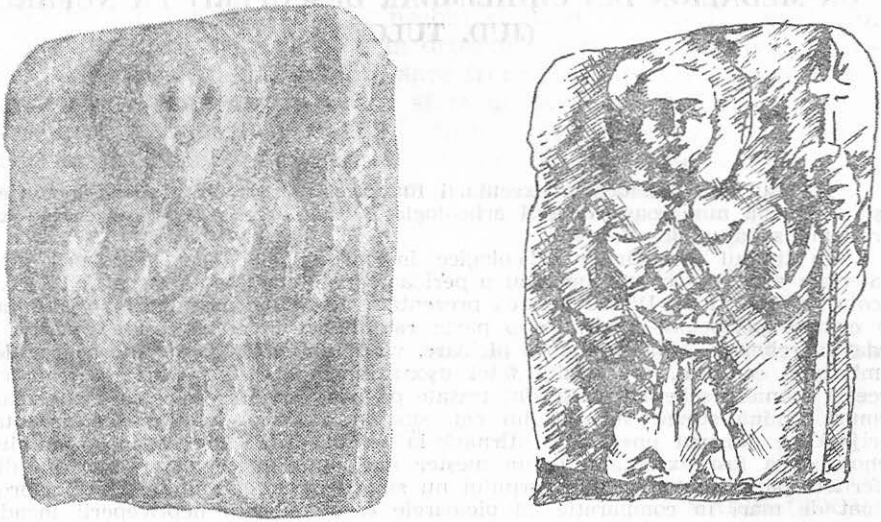

Sc. 2:1

Fig. 1

din cele mai vechi descoperiri de acest fel de la noi din țară; V. N. Lazarev, *Novîi pamiatnik stankovîi jivopisi XII v i obraz Gheorghia — voina v vizantiiskom i drevnerusskom iskustve*, VV, 1953, VI, p. 197.

[4] Ibidem, p. 199; G. Schlumberger, *L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle. Troisième partie. Les Porphyrogénètes Zoé et Théodora*, Paris 1905, Pl. I; A. Bank, *Les Steatites. Essai de classification, méthodes de recherches, XVII Corso di Cultura sull'arte ravennate e byzantina*, Ravenna, 1970, p. 362; Archäologischen Museum Preslav, pp. 158—159, cat. 140; *Byzantin art and european art*, Atena, pp. 401—402, nr. 466; pp. 403—404, nr. 470; *L'Art byzantin dans les musées de l'Union Sovietique*, Leningrad 1977, p. 302, cat. 163.

[5] Vezi nota 2.

[6] Charles Diehl, *Manuel d'art byzantin*, II, Paris 1926, pp. 662—663 — vezi Teodor Tiron; G. Schlumberger, *L'épopée byzantine..., Seconde partie. Basile II le tueur des Bulgares*, Paris 1900, p. 49 — vezi Sf. Gheorghe.

[7] *Byzantine Art...*, p. 271 — nr. 236, p. 274, nr. 242; *L'Art Byzantin...*, p. 294, cat. 123—127.

sabia din teacă, fie cu ea sprijinită pe umărul drept. Această ultimă poziție este caracteristică pentru sfîntul Dimitrie, dar se întîlnește și în alte cazuri [8]. Ca o excepție de la toate aceste reguli, sfîntul Dimitrie apare cu un arc pe umărul drept și cu o tolbă de săgeți [9].

Destul de rar pentru această perioadă de început [10] dar frecvent într-o etapă ulterioară secolului XIII, sfinții militari apar călare luptînd cu dragonul : în această poziție apare sfîntul Gheorghe, dar putem consemna o situație identică și pentru sfîntul Dimitrie [11] ; luptînd cu dragonul sau cu balaurul, fără a fi călare, apare și sfîntul Teodor [12].

Singurul element sigur de diferențiere îl constituie prezența bărbii, ea caracterizîndu-i pe Teodor Tiron și Teodor Stratilat [13], amănunt care ne ajută să-i eliminăm din discuția pentru identificarea personajului de pe medalionul de la Nufăru.

Revenind la materialul din care este lucrat medalionul, trebuie să facem precizarea că acesta reprezintă singurul exemplar pe care-l cunoaștem, concluzie ce este valabilă atît pentru descoperirile de la noi din țară cît și pentru cele din străinătate [14]. În aceste vremuri foarte răspîndită era folosirea steatitului, material din care au fost lucrate multe piese reprezentative ale genului ; la acesta se adaugă splendide reprezentări pe fildeș — unde sfinții militari apar cu predilecție în grup, pe mozaic, în aur și email, ceramică, sigilii sau pe diverse alte materiale [15].

Piesele cu reprezentări de sfinți militari de la noi din țară sînt destul de puține, și cu cîteva excepții ele provin în totalitate din Dobrogea. Cele mai timpurii și totodată cele mai numeroase imagini cu sfinți militari apar pe sigilii, majoritatea acestora fiind descoperite la Isaccea [16]. Tot de aici au ajuns în colecțiile muzeului din Tulcea un fragment de steatit și mai multe inele din bronz ce au redate pe chaton unul sau doi sfinți militari, toate acestea constituind descoperiri singulare pe teritoriul țării noastre [17]. În aceeași perioadă cu piesele menționate anterior — secolele XI—XII — se înscrie și o amuletă descoperită la Sălacea (jud. Bihor) [18].

Cele mai tîrzii exemplare provin de la Mangalia — un fragment de la un vas de sticlă pe care este redat sfîntul Gheorghe [19] călare, iar celălalt de la Viișoara — o plăcuță de bronz cu o reprezentare similară [20].

Prin prisma celor arătate pînă acum credem că se pot formula cîteva concluzii : Primele reprezentări cu sfinți militari datează din secolul VII dar despre un „cult" al acestora se poate vorbi începînd cu secolele IX—X și pînă la finele secolului XII, după care piesele cu reprezentări de acest fel devin din ce în ce mai rare. Perioada respectivă corespunde din punct de vedere istoric cu prezența

---

[8] *Ibidem*, p. 297—298, cat. 145—146 ; A. Bank, *op. cit.* p. 363 ; Irina Scereva, Arheologija, 2, 1975, pp. 55—60 și fig. 45.

[10] I. Barnea, *op. cit.*, cat. 22 ; M. V. Sedova, *Iuvelirnie izdelia drevnevo Novgoroda (X—XV vv)*, Moscova, 1981, p. 62 și fig. 20/11, p. 66 și fig. 24 ; A. L. Iacobson, *Srednevekovaia polivnaia keramika kak istoriceskoe iavlenie*, VV 39, 1978, p. 153 și fig. 2b.

[11] *L'Art Byzantin...*, p. 297—298, cat. 145—146.

[12] *Ibidem*, p. 308—309, cat. 196.

[13] Gheorghe Mănucu Adameșteanu, *op. cit.*, p. 173 și notele 8, 9.

[14] Piesele lucrate din chihlimbar descoperite la noi în țară, analizate în totalitatea lor, relevă că obiectele din acest material se rezumă doar la mărgele.

[15] Vezi nota 2.

[16] I. Barnea, *op. cit.* ; idem, SCN, IV, 1968, pp. 240—241, fig. 2 ; idem, SCN, VI, 1975, p. 161 și pl. II.

[17] Gh. Mănucu Adameșteanu, Peuce IX, p. 237 și urm.

[18] Răzvan Teodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, III, București, 1976, p. 114 și fig. 116.

[19] I. Barnea, Materiale, VI, 1959, p. 908, fig. 4/1.

[20] Ghenuță Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, p. 265 și fig. 161/9.

pe tronul Bizanţului a împăraţilor din dinastiile Macedoneană şi Comnenă, aceştia fiind iniţiatorii unor războaie de durată care vizau revenirea statului Bizantin la graniţele avute iniţial [21]. Legat de aceste evenimente se poate explica răspîndirea largă pe care a cunoscut-o cultul sfinţilor militari, precum şi abundenţa descoperirilor din secolele X—XII.

Revenirea graniţelor bizantine la Dunărea de Jos — la sfîrşitul secolului X — luptele ce s-au purtat aici ulterior explică prezenţa pieselor descoperite în Dobrogea sau în restul ţării.

Medalionul de la Nufăru se înscrie în lista descoperirilor cu caracter apotropaic, dar spre deosebire de celelalte piese descoperite în Dobrogea, care constituie importuri bizantine, despre acesta se poate spune că a fost lucrat de un meşter dintr-un atelier local din zona dunăreano-pontică [22]. El a avut la dispoziţie o bucată neprelucrată de chihlimbar, pe care a redat apoi imaginea unui sfînt militar. Spre această concluzie ne îndeamnă prelucrarea grosolană, neîndemînatică a piesei, situaţie ce ne arată că cel ce a lucrat-o nu avea o mînă formată ; la acestea se poate adăuga şi unele argumente de natură iconografică : aici lancea este ţinută cu mîna stîngă şi nu cu mîna dreaptă cum se întîlneşte pe celelalte piese, amănunt ce ne indică că cel care a lucrat piesa a copiat imaginea, situaţie în care a inversat poziţia lancei.

Revenind la identificarea personajului, trebuie să spunem că, deşi nu avem o inscripţie care să ne permită o formulare precisă, credem totuşi că se poate afirma că pe medalion apare figura sfîntului Gheorghe, cultul acestuia cunoscînd o largă răspîndire pe teritoriul ţării noastre [23].

Cronologic — medalionul se încadrează în secolele XI—XII — datare ce corespunde cu perioada de maximă răspîndire a cultului sfinţilor militari.

Prezenţa acestei piese de chihlimbar la Nufăru se alătură unor alte descoperiri şi se constituie în noi argumente care dovedesc cu prisosinţă că la Nufăru se găsea un puternic centru militar şi economic în perioada bizantină (secolele X—XIV).

UN MÉDAILLON EN AMBRE JAUNE DÉCOUVERT À NUFĂRU (DÉP. DE TULCEA)

Résumé

GHEORGHE MĂNUCU-ADAMEŞTEANU

Pendant les fouilles archéologiques effectuées à Nufăru (dép. Tulcea) en 1979 on a découvert un médaillon en ambre jaune, portant sur une face l'image d'un saint militaire.

[21] V. N. Lazarev, *op. cit.*, p. 202 ; V. G. Putko, S.A., 2, 1969, p. 221.

[22] Prezenţa unor cuptoare pentru ceramică, descoperirea unor piese ce indică prezenţa unor meşteşugari specializaţi în confecţionarea unor obiecte de podoabă, constituie tot atîtea indicii ce se constituie în puternice argumente care să pledeze că medalionul a fost lucrat la Nufăru.

[23] Răzvan Teodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (sec. X—XIV)*, Bucureşti, 1974, p. 343.

Le personnage est représenté frontal, tenant dans la main gauche une lance, tandis que la droite repose sur le manche d'une épée pendue à l'hanche.

L'équipement militaire est complété par une armure suggerée par de losanges.

Il s'agit d'une pièce singulière, où l'image d'un saint militaire est reproduite sur tel matériel, l'ambre jaune étant rarement utilisée à l'époque byzantine (on la rencontre, aux X—XII siècles, seulement dans le cas des perles).

La manière dont la pièces est réalisée — très schématique — laisse supposer qu'il s'agit de l'oeuvre d'un artisan local de la région danubiano-pontique (peut-être même de Nufăru, où l'existence d'autres objets témoigne de l'activité de certains artisans-bijoutiers).

Le médaillon est attribué aux XI—XII siècles, époque marquée par un grand développement du "culte" des saints militaires. On peut identifier le personnage avec St. Géorges, dont le culte était très répandu dans ce régions.

MEȘTEȘUGUL PRELUCRĂRII OSULUI LA PĂCUIUL LUI SOARE

A. PANAITESCU

Aflată la circa 12 km de comuna Ostrov — jud. Constanța cetatea bizantină de la Păcuiul lui Soare a fost înălțată în a doua jumătate a sec. X e.n. (971) în urma luptelor purtate de împăratul Ioan Tzimiskes cu cetele kievene ale cneazului Sviatoslav. Fortificația a constituit, în prima fază a existenței, principala bază navală a flotei constantinopolitane la Dunărea de Jos, iar ulterior un însemnat pion în sistemul de apărare al Dobrogei de sud-vest organizat de către bizantini în veacurile XIII—XIV e.n. [1].

Alături de importanța militară și politică a așezării fortificate de pe ostrovul de la Păcuiul lui Soare, aflată în acele timpuri în imediata apropiere a centrului politico-administrativ bizantin de la Durostorum (Silistra), cercetările arheologice desfășurate de peste un sfert de veac în acest loc, au relevat și înfloritoarea viață economică și culturală ce s-a derulat aici timp de peste patru secole [2].

În rîndurile ce urmează ne propunem să prezentăm un aspect important al activității economice ce se desfășura în așezarea bizantină și anume prelucrarea osului și cornului.

O primă idee pe care dorim să o discutăm este aceea legată de materialul osteologic folosit la confecționarea uneltelor, armelor, obiectelor de podoabă.

Este normal că o sursă importantă ce furniza „materia primă" o constituia creșterea animalelor. Această ocupație este documentată la Păcuiul lui Soare în primul rînd de cele opt exemplare de clopote tălăngi, dreptunghiulare în secțiune, datate în sec. XI e.n. descoperite în campaniile anterioare [3].

În al doilea rînd marele număr de oase și coarne de animale domestice scoase la iveală vin și ele să dovedească importanța pe care creșterea vitelor o avea în rîndul ocupațiilor locuitorilor din așezarea bizantină de pe ostrovul dunărean.

În al treilea rînd, zona de S-V a Dobrogei era propice prin pădurile și locurile bune de pășunat, acestei ocupații.

Mai adăugăm la cele enunțate și o altă sursă pentru procurarea „materiei prime", și în special a coarnelor de animale, vînătoarea.

---

[1] P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare — cetatea bizantină*, I, 1972; P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare — așezarea medievală*, II, 1977.

[2] Ibidem, *op. cit.*, p. 136 și p. 142.

[3] Din cele opt exemplare două sînt publicate în *Păcuiul lui Soare — așezarea medievală*, II, 1977.

Vînătoarea reprezenta, în acele vremuri, o importantă sursă de hrană și de asemenea o modalitate de antrenament pentru garnizoana din cetate în vremuri de liniște.

Pescuitul constituia și el o ocupație de seamă a locuitorilor de la Păcuiul lui Soare, dovezi în acest sens fiind uneltele specifice și resturile osteologice descoperite în așezare [4].

Avînd în vedere aceste surse și făcînd analogii cu alte centre din Dobrogea acelor veacuri, putem afirma că meșteșugul prelucrării osului în general și al cornului, în special, a cunoscut o dezvoltare remarcabilă la Păcuiul lui Soare în secolele X—XIV e.n. Cercetările arheologice mai vechi sau mai noi, făcute în centre ca Dinogeția [5], Capidava [6], așezarea de la Castelu [7], contribuie la o mai bună cunoaștere a acestui meșteșug.

Datorită structurii organice, cornul de animal era mult mai căutat, din el realizîndu-se numeroase produse. Era preferat cornul de cerb [8]. Pentru a-i reduce din duritate și densitate, materialul osteologic era ținut într-o baie cu leșie sau zeamă de măcriș și apoi, cu unelte specifice, era prelucrat [9]. Această duritate a cornului cerea anumite condiții de prelucrare, unelte specifice și o anumită pricepere, fapt ce a dus la apariția unor meșteșugari legați de producția obiectelor din os și corn și, evident, a unor ateliere.

La Păcuiul lui Soare au fost descoperite vîrfuri de săgeți confecționate din corn și datate în sec XIII—XIV e.n. [10]. Un asemenea vîrf de săgeată nu a fost finisat, descoperirea sa la Păcuiul lui Soare fiind o dovadă a existenței unui atelier de prelucrare a osului și cornului.

Au mai fost scoase la iveală trei mînere de bici, din care două prelucrate, și un exemplar în curs de prelucrare, datate în secolele X—XI e.n. [11]. De asemenea au fost descoperite mărgele confecționate din os, unelte ce serveau la împuns, realizate din același material.

O altă dovadă cu privire la existența unor meșteșugari specializați în prelucrarea osului este și trimiterea de către mitropolitul Durostorumului, Leon Khartzianites, la Constantinopol, lui Ioan Tzetzes, la mijlocul veacului al XII-lea, a unei călimări realizată dintr-o vertebră de somn sau de morun [12]. Din moment ce la Durostorum existau asemenea meșteșugari de înaltă profesionalitate era normal ca și în apropierea sa, la Păcuiul lui Soare, să existe oameni specializați în prelucrarea osului.

Descoperirile făcute în ultimii ani și mai ales cea din 1983 vin să completeze, pe de o parte gama de utilizare a osului și cornului, pe de alta să confirme existența unui meșteșugar și a unui atelier specializat la Păcuiul lui Soare.

În cursul campaniei din anul 1983 în martorul aflat între SI_R și SI_S (Fig. 1), C_3 la —1,25 m de la nivelul actual de călcare a fost descoperită o lingură confecționată din corn, avînd următoarele dimensiuni: L = 9,5 cm; l = 4,3 cm; l. mînerului = 1,2 cm, grosimea = 0,2 cm.

Obiectul are lipsă o parte din căuș și este ornamentat. Motivul realizat în tehnica inciziei cu compasul este constituit din puncte delimitate de cercuri și se găsește pe ambele fețe ale mînerului și pe fața exterioară a căușului. După cîte știm o asemenea piesă constituie o raritate la Dunărea de Jos. Sînt de amintit trei linguri confecționate din lemn descoperite în locuințele așezării de la Dinogetia [13]. De asemenea există în expoziția de bază a Muzeului de istorie națională

[4] P. Diaconu, D. Vîlceanu, *op. cit.*, p. 180.
[5] Dinogetia, I, 1967, p. 84.
[6] Capidava, I, 1958, p.
[7] A. Panaitescu, Pontica, 13, p. 284.
[8] Dinogetia, I, 1967, p. 84.
[9] Idem, p. 84.
[10] P. Diaconu, S. Baraschi, *op. cit.*, p. 136, p. 141, fig. 105, 26—28.
[11] Idem, *op. cit.*, p. 136.
[12] P. Diaconu, RESEE, 3, 1981, p. 485—488.
[13] Dianogetia, I, 1967, p. 84.

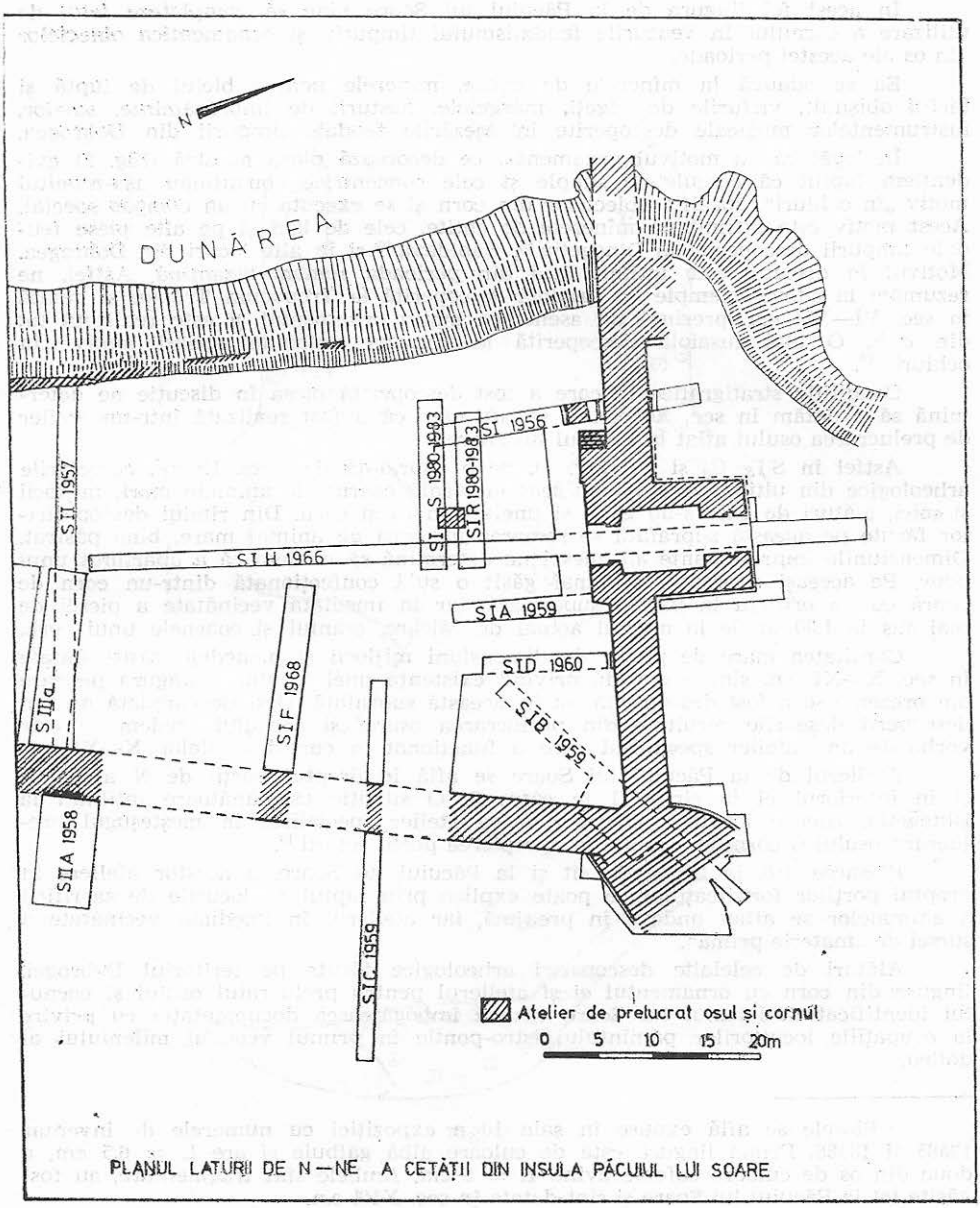

PLANUL LATURII DE N—NE A CETĂȚII DIN INSULA PĂCUIUL LUI SOARE

Fig. 1

şi arheologie din Constanţa două linguri confecţionate din os dar lipsite de ornament [14].

În acest fel lingura de la Păcuiul lui Soare vine să completeze felul de utilizare a cornului în veacurile feudalismului timpuriu şi ornamentica obiectelor din os ale acestei perioade.

Ea se adaugă la mînerele de cuţite, mînerele pentru biciul de luptă şi biciul obişnuit, vîrfurile de săgeţi, mărgelele, nasturii de îmbrăcăminte, sulelor, instrumentelor muzicale descoperite în aşezările feudale timpurii din Dobrogea.

În legătură cu motivul ornamental ce decorează piesa noastră (Fig. 2) evidenţiem faptul că cerculeţele simple şi cele concentrice constituiau aşa-numitul motiv „în ochiuri", specific obiectelor din corn şi se executa cu un compas special. Acest motiv este întîlnit pe mînerele de cuţite, cele de bici şi pe alte piese feudale timpurii descoperite la Dinogetia [15], Capidava [16] şi în alte locuri din Dobrogea. Motivul în discuţie este întîlnit încă din perioada romano-bizantină. Astfel, ne rezumăm la cîteva exemple ; o fusaiolă descoperită la Tropaeum Traiani şi datată în sec. VI—VII e.n. prezintă un asemenea motiv ornamental şi este realizată tot din os [17]. O altă fusaiolă descoperită la Hîrşova cuprinde acelaşi motiv „în ochiuri" [18].

Condiţiile stratigrafice în care a fost descoperită piesa în discuţie ne determină să o datăm în sec. XI e.n. şi să afirmăm că a fost realizată într-un atelier de prelucrarea osului aflat la Păcuiul lui Soare.

Astfel în $S\,I_S$ C_3 şi C_4 (Fig. 1), pe o suprafaţă de circa 12 m^2, cercetările arheologice din ultimii trei ani au scos la iveală coarne de animale mari, mijlocii şi mici, alături de care s-au găsit şi unelte din os şi corn. Din rîndul descoperirilor făcute pe această suprafaţă se remarcă un corn de animal mare, bine păstrat. Dimensiunile impresionante ale piesei ne determină să credem că a aparţinut unui bour. Pe aceeaşi suprafaţă s-a mai găsit o sulă confecţionată dintr-un corn de capră cu un orificiu la partea superioară, iar în imediata vecinătate a piesei de mai sus la 1,30 m de la nivelul actual de călcare, craniul şi coarnele unui cerb.

Cantitatea mare de pietre de dimensiuni mijlocii şi monedele găsite datate în sec. X—XI e.n. sînt o dovadă privind existenţa unei locuinţe. Lingura pe care am prezentat-o a fost descoperită tot în această suprafaţă. Deşi deocamdată nu am descoperit deşeurile rezultate din prelucrarea osului şi cornului credem că este vorba de un atelier specializat care a funcţionat în cursul secolelor X—XI e.n.

Atelierul de la Păcuiul lui Soare se află în dreptul porţii de N a cetăţii şi în interiorul ei la circa 11 m către S. O situaţie asemănătoare întîlnim la Dinogetia. Aici o locuinţă, considerată ca atelier specializat în meşteşugul prelucrării osului şi cornului, se află în apropierea porţii cetăţii [19].

Plasarea atît la Dinogetia cît şi la Păcuiul lui Soare, a acestor ateliere în dreptul porţilor fortificaţiilor se poate explica prin faptul că locurile de sacrificii a animalelor se aflau undeva în preajmă, iar atelierul în imediata vecinătate a sursei de „materie primă".

Alături de celelalte descoperiri arheologice făcute pe teritoriul Dobrogei, lingura din corn cu ornamentul ei şi atelierul pentru prelucratul osului şi cornului identificat la Păcuiul lui Soare vin să îmbogăţească documentaţia cu privire la ocupaţiile locuitorilor pămîntului istro-pontic în primul veac al mileniului al doilea.

---

[14] Piesele se află expuse în sala 10 a expoziţiei cu numerele de inventar 13585 şi 13586. Prima lingură este de culoare albă gălbuie şi are L = 6,5 cm, a doua din os de culoare cafenie avînd L = 5 cm. Ambele sînt fragmentare, au fost găsite tot la Păcuiul lui Soare şi sînt datate în sec. XIII e.n.

[15] Dinogestia, I, 1967, p. 84.

[16] Capidava, I, 1958, p. 55.

[17] A. Panaitescu, Pontica, 16, 1983, p. 236.

[18] Idem, *op. cit.*

[19] Dinogetia I, 1967, p. 86.

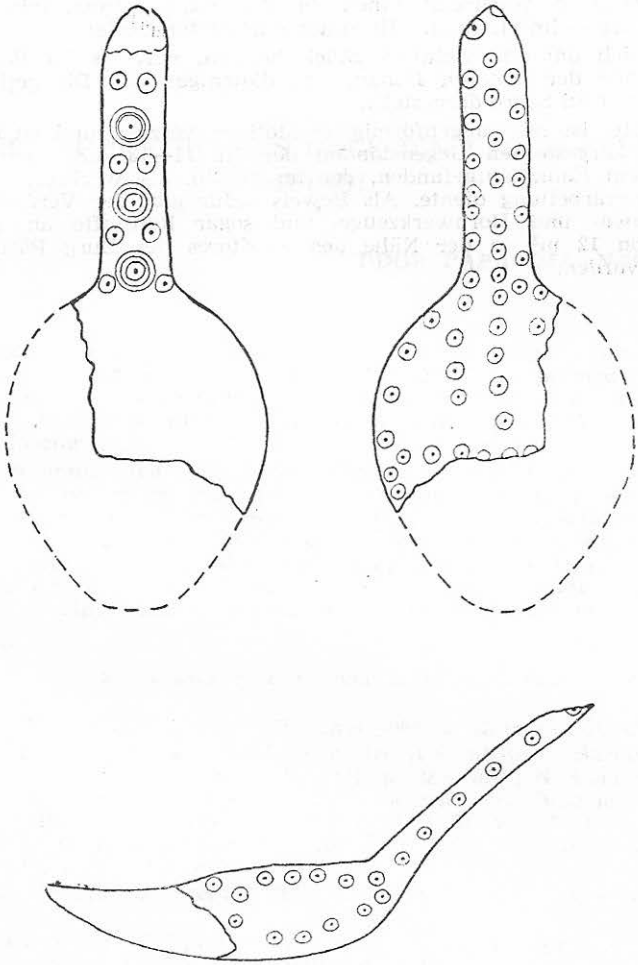

Fig. 2

DIE KNOCHENVERARBEITUNG IN PĂCUIUL LUI SOARE

Zusammenfassung

A. PANAITESCU

Der Verfasser beschreibt einen in der römisch-byzantinischen Burg — Păcuiul lui Soare — im 11. Jh. aus Horn ausgearbeiteten Löffel.

Da es sich um ein wichtiges Stück handelt, wird es im Rahmen anderer ähnlichen Funde der Unteren Donau, wie diejenigez von Dinogeția-Garvăn und auch von Păcuiul lui Soare dargestellt.

Der Löffel ist mit „augenförmigen" Motiven verziert und ist der Reihe der aus Knochen hergestellten Gegenständen der Jh. 11—13 u.Z. einzuschreiben. Er wurde in einem Raum aufgefunden, der im 11. Jh. als Werkstatt für die Horn- und Knochenverarbeitung diente. Als Beweis dafür gibt der Verfasser eine große Anzahl Knochen- und Hornwerkzeuge, und sogar Rohstoffe an, die auf einer Oberfläche von 12 m^2, in der Nähe des Nordtores der Burg Păcuiul lui Soare aufgefunden wurden.

UN CUPTOR PENTRU ARS OALE DIN EPOCA FEUDALĂ TIMPURIE *

TUDOR PAPASIMA, VASILE OPREA

De pe malul Borcei, în dreptul comunei eponime [1] (fig. 1), au fost recoltate de cîţiva ani încoace materiale arheologice aparţinînd unor perioade istorice diferite [2]. Habitatul epocii feudale timpurii reprezentat pînă acum de fragmente ceramice şi monede dispune de informaţii recente a căror comunicare constituie obiectul prezentelor însemnări.

În toamna anului 1981, în profilul natural al malului [3], au fost observate „aglomerări masive de arsură" [4] aparţinînd unui cuptor pentru ars oale. În vederea cercetării sale — cîteva luni mai tîrziu [5] — am deschis o casetă avînd o latură fixă de 1,580 m şi 2 laturi de 1,320 şi respectiv 1,440 m, ale căror dimensiuni s-au modificat la un nivel inferior [6]. Aici, după îndepărtarea unui strat de pămînt gri-cenuşiu gros de cca. 0,200 m, au apărut primele urme ale cuptorului. Construit [7] într-un sol gălbui-nisipos [8] acesta este compus din următoarele elemente : camera de

---

* Mulţumim şi pe această cale colegei Elena Cuzmin pentru realizarea ilustraţiei.

[1] Comuna Borcea a încorporat, din anul 1968, şi satul său Pietroiu.

[2] Unele dintre ele au fost introduse în circuit ştiinţific (I. Barnea, Rev. Muz., III, 1966 2, p. 157 ; A. Atanasiu SCN, V, 1971, p. 389—390 ; N. Conovici, C. Muşeţeanu, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 544—545 ; C. Muşeţeanu, N. Conovici, A. Atanasiu, Dacia, NS, XXII, 1978, p. 173—199 pass. ; N. Conovici, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 88—89 ; T. Papasima, Pontica, XVI, 1983, p. 283—284 etc.). Altele, inedite, se află în depozitele Muzeului judeţean Călăraşi.

[3] Cuptorul se află în dreptul grădinii lui Dudău Ion şi al casei lui Ilie Gheorghe.

[4] Sub această formă Oprea Vasile din Borcea a comunicat descoperirea Muzeului judeţean Călăraşi. La investigaţiile de salvare a participat şi Manea Ion căruia îi adresăm şi cu acest prilej mulţumirile noastre.

[5] Intervenţia a avut loc între 19—21 iulie 1982.

[6] Datorită malului în pantă.

[7] Asupra modului de construcţie al acestui tip de cuptor v. S. Baraschi, SCIVA, 25, 1974, 3, p. 461, n. 5.

[8] Din punct de vedere pedologic comunei Borcea îi sînt proprii solurile de luncă. Ele sînt reprezentate de aluviuni şi soluri aluviale. C. Stan, O. Bogdan, *Judeţul Ialomiţa*, Buc., 1971, p. 57 ; v. şi p. 53, fig. 15.

ardere a vaselor, grătarul (platforma perforată), camera de foc (focarul), gura de foc și groapa de acces la focar [9] (fig. 2,3).

1. Camera de ardere a vaselor are o formă aproximativ tronconică. Cea mai mare înălțime păstrată a pereților săi este de 0,350 m. La partea superioară avea o deschidere circulară — care nu s-a păstrat — prin care se introduceau oalele [10].

2. Grătarul — cu rolul de a susține vasele și de a le proteja de contactul direct cu flăcările — are un contur circular cu diametrul în jur de 1,000 m. Gros de 0,220 m, este străpuns de 26 găuri păstrate total (23) și parțial (3). Majoritatea acestora sînt rotunde și au diametrul de 0,050 m. Dintre cele 4 perforații mărginașe, 3 sînt mai mari și aproximativ rectangulare — cu dimensiuni cuprinse între 0,040/0,060—0,080/0,100 m — probabil datorită faptului că au fost prevăzute pierderile termice din această zonă a camerei de ardere a vaselor [11]. Grătarul avea cel mai puțin 29 orificii, spațiile dintre ele permițînd oale cu diametre ale fundului cuprinse între 0,120—0,180 m. O „șarjă" era alcătuită din

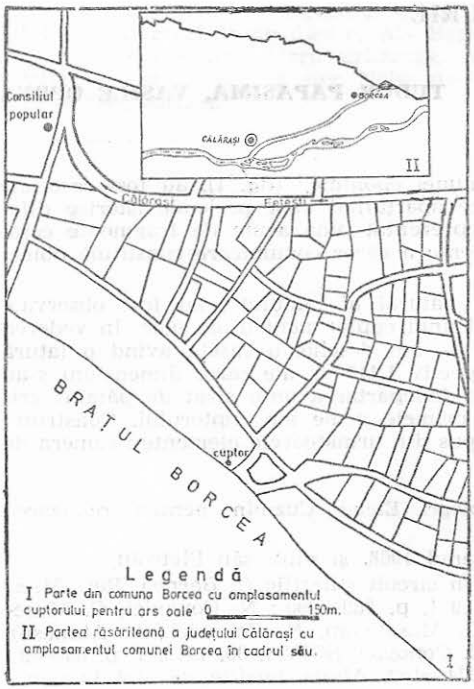

Fig. 1.

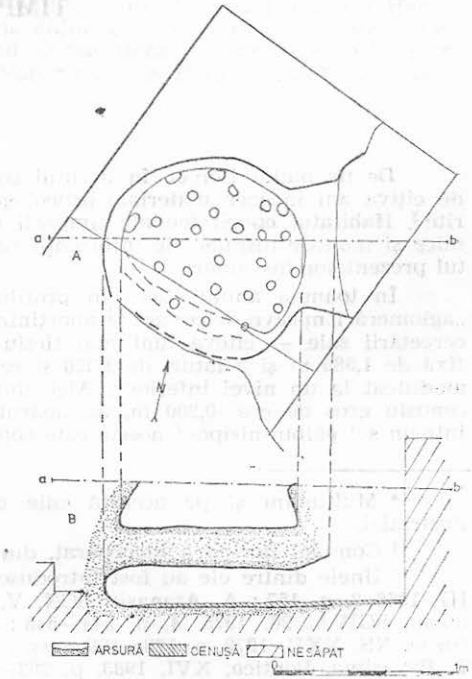

Fig. 2. Cuptorul pentru ars oale. Plan și secțiune.

[9] Primele 3 elemente au fost afectate de eroziunea apei.

[10] Deschiderea servea probabil și pentru reglarea arderii. Spunem probabil deoarece dată fiind starea actuală a camerei de ardere a vaselor, nu putem afirma cu certitudine că nu a existat și un orificiu special destinat acestei funcții așa cum se întîlnește la cuptorul meșterului olar din cetatea Păcuiul lui Soare. S. Baraschi, *loc. cit.*, p. 461.

[11] O parte a energiei termice se pierdea în pămîntul în care se afla săpat cuptorul.

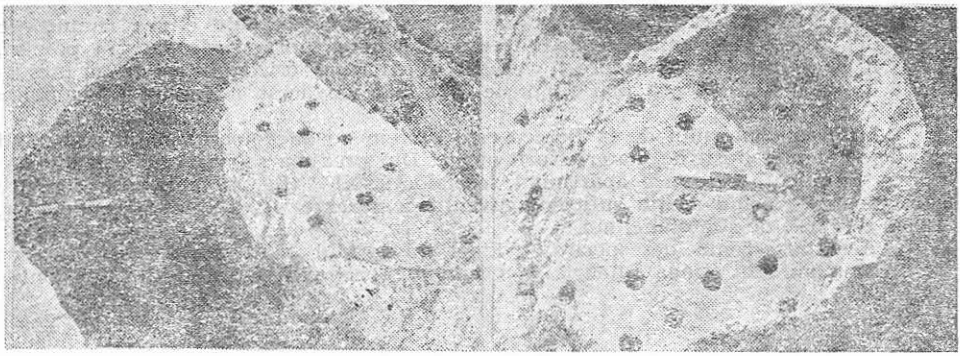

Fig. 3. Cuptorul pentru ars oale. Imagini din finalul săpăturii de salvare.

cca. 20 vase [12]. La fel ca și în umplutura camerei de ardere a vaselor, pe grătar nu au fost descoperite materiale arheologice.

3. Camera de foc are un contur circular cu diametrul de 1,140 m. Înălțimea sa este de 0,220 m. Pe vatră a fost sesizată o peliculă extrem de subțire de cenușă. În umplutura focarului a fost găsit un mic fragment ceramic.

4. Gura de foc are o lățime de 0,772 m și o înălțime de 0,270 m, înfățișîndu-se ca un scurt culoar ușor boltit.

5. Groapa de acces la focar se adîncește pînă la 0,920 m față de nivelul de călcare actual. Pe fundul său, la fel ca și pe vatra camerei de foc, aceeași peliculă de cenușă. În umplutura gropii nu au fost descoperite materiale arheologice [13].

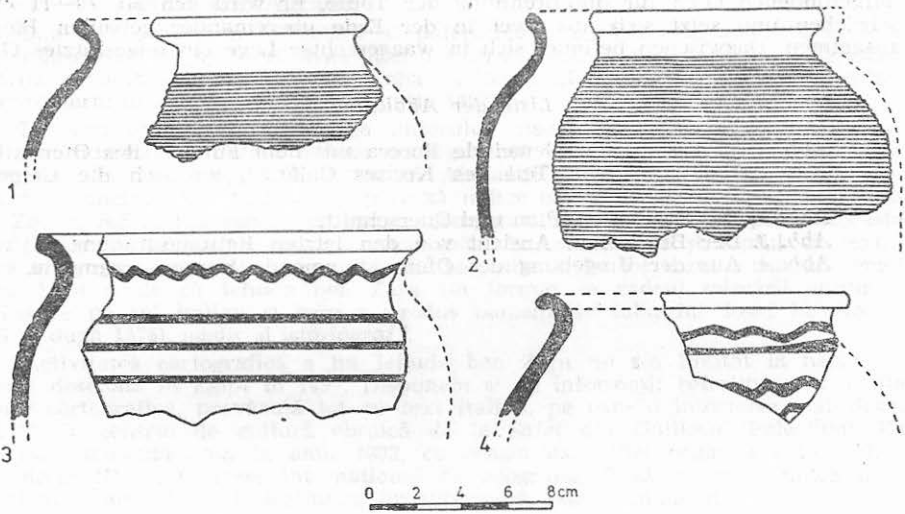

Fig. 4. Fragmente ceramice adunate din preajma cuptorului pentru ars oale.

[12] La fiecare „șarjă" grătarul suporta o sarcină de cel puțin 40 kgf.
[13] Acest element a fost cercetat parțial.

Cuptorul, ale cărui elemente au fost prezentate în cele cîteva rînduri de pînă aici, este, prin urmare, constituit din 2 camere suprapuse săpate în pămînt, între focar și camera de ardere a vaselor fiind cruțat orizontal un grătar nesusținut. În țara noastră cea mai timpurie instalație de acest fel apare deocamdată abia în secolele IX-X [14].

Datarea cuptorului de la Borcea este extrem de anevoioasă, în interior fiind aproape complet lipsit de material arheologic. Din preajma sa însă, au fost adunate numai fragmente ceramice aparținînd secolelor X-XI [15] (fig. 4), fapt care conduce spre ideea — lăsînd spațiu suficient cuvenitelor rezerve — că între ele și cuptor, există o relație de simultaneitate.

Această recentă descoperire, evidențiază gradul înalt de dezvoltare atins de strămoșii din stînga Dunării, în vecinătatea benefică a ținutului istro-pontic.

EIN AUS FRÜHFEUDALER EPOCHE STAMMENDER OFEN FÜR DIE BRENNUNG DER TÖPFE

Zusammenfassung

T. PAPASIMA, V. OPREA

Die Verfasser beschreiben einen in der Gemeinde Borcea (Kreis Călărași) aufgefundenen Ofen für die Brennung der Töpfe. Er wird den Jh. 10—11 eingeschrieben und setzt sich aus zwei in der Erde ubereinander gebauten Räumen zusammen. Dazwischen befindet sich in waagerechter Lage ein ungestütztes Gitter.

Liste der Abbildungen

Abb. 1. I Ansicht der Gemeinde Borcea mit dem Fundort des Ofens.
II Der östliche Teil des Kreises Călărași, wo sich die Gemeinde Borcea befindet.
Abb. 2. Der Brennofen. Plan und Querschnitt.
Abb. 3. Der Brennofen. Ansicht von den letzten Rettungsgrabungen.
Abb. 4. Aus der Umgebung des Ofens stammende Keramikfragmente.

[14] S. Baraschi, T. Papasima, SCIVA, 28, 1977, 4, p. 592.

[15] Piesele se află în colecția Muzeului județean Călărași, inv. nr.: 19137 (fig. 4/1), 19139 (fig. 4/2), 19140 (fig. 4/3), 19141 (fig. 4/4).

IMAGINEA LITORALULUI ROMÂNESC PE HARTA NAUTICĂ A LUI IEHUDA BEN ZARA (1497)

EUGEN GLÜCK

Unul din izvoarele cartografice puţin cunoscute ale litoralului românesc este lucrarea elaborată de Iehuda ben Zara ce face parte din hărţile nautice manuscris care au supravieţuit pînă în zilele noastre. După cît se pare, la un oarecare timp după elaborare a ajuns în posesia familiei Borgia, care se găsea în culmea puterii. Harta a fost ulterior înglobată în colecţia muzeului Borgia din Roma [1]. După cunoştinţa noastră harta lui Iehuda ben Zara a fost publicată în alb-negru o singură dată, în prestigioasa colecţie „Monumenta Cartografica Vaticana", editată sub conducerea lui Roberto Almagia [2].

Datarea, localizarea elaborării şi paternitatea lucrării este stabilită într-un mod indubitabil cu ajutorul înscripţiei autografe notată pe marginea inferioară a hărţii, redactată în original în limba italiană: „Iehuda ben Zara a întocmit prezenta hartă în Alexandria la 8 februarie 1497".

În ceea ce priveşte biografia autorului dispunem de date foarte sărace. Analizînd numele lui putem deduce cu siguranţă că este vorba de un cartograf evreu, care la data respectivă activa în Alexandria, aparţinătoare Egiptului stăpînit de mameluci. Tot numele lui pare să indice că era originar din oraşul Zara (azi, Zadar, R.S.F. Iugoslavia) pe atunci componenţa Dalmaţiei veneţiene. Această supoziţie devine şi mai verosimilă dacă luăm în considerare şi faptul că textul de pe marginea hărţii este redactat în limba italiană. În tot cazul avem un temei serios de a crede că Iehuda ben Zara s-a format în cadrul mişcării culturale iudaice de pe sol italian şi care a produs oameni de talia lui Iosef ha Kohen (1496 — după 1575), medic şi istoriograf [3].

Activitatea cartografică a lui Iehuda ben Zara nu s-a limitat la harta lui nautică desenată în Egipt în 1497. Dispunem şi de informaţii referitoare la o altă lucrare cartografică, prevăzută tot cu text italian, pe care o întocmise mai tîrziu în 1505, în centrul de cultură ebraică de la Safet din Galileea (Palestina). Ea devenise cunoscută abia în anul 1882, cu ocazia expoziţiei organizate în cadrul celui de-al III-lea Congres internaţional de geografie, fiind în proprietatea unui colecţionar particular [4]. Ubicaţiunea lui ulterioară este necunoscută.

---

[1] Ms. Borg. Lat. 767, p. 253.
[2] Monumenta Cartografica Vaticana, vol. I., tavola XIX.
[3] Eugen Glück: Magazin istoric, anul 17, nr. 9 din sept. 1983, p. 24.
[4] Monumenta Cartografica Vaticana, vol. I., p. 47.

Harta lui Iehuda ben Zara este desenată pe pergament și are în esență un format de 67 × 92,5 cm, deci proporții relativ reduse. Ea poartă semnele clare ale unei degradări mai vechi produsă de umiditate și uz. La o dată modernă necunoscută de noi harta a fost restaurată în condiții excelente[5].

În ceea ce privește aria ei de cuprindere, avem de-a face cu un portulan destinat în principal pentru uzul navigatorilor. Lipsesc însă și unele elemente obișnuite ale hărților nautice ce cuprind, de regulă, Europa și nordul Africii. Dintre acestea pe noi ne interesează oarecum faptul că harta ignoră treimea răsăriteană a Mării Negre, împreună cu litoralul aferent. Nu se poate da un răspuns categoric cu privire la eventualitatea că această zonă a figurat pe un alt pergament, atașat celui ce a supraviețuit în zilele noastre. În ceea ce privește conținutul portulanului desenat de Iehuda ben Zara, el trădează o asemănare izbitoare mai ales în zona Mării Negre cu cel lucrat de Feducci tot în anul 1497[6].

Harta lui Iehuda ben Zara urmează tradiția portulanelor catalane fără să indice latitudinea și longitudinea, folosește structura elementelor respective și preia adesea și denumirile geografice, potrivit rezonanței acestora. Lucrarea reprezintă o operă de valoare medie, mai elevat este desenul și utilizarea culorilor. Astfel Marea Roșie este redată semnificativ în aceeași culoare. Marea Baltică este azurie. Potrivit tradiției vremii a intercalat și cîteva figurine simbolice ca, de exemplu, beduinul șezînd pe o cămilă în nordul Africii. În tot cazul, culorile dominante sînt roșu și negru.

Desigur, pe noi, ne interesează în primul rînd elementele legate nemijlocit de teritoriul patriei noastre, în primul rînd litoralul ce este redat mai amănunțit potrivit menirii hărților nautice.

Linia litoralului este aproximativ bine fixată. Țărmul vestic al Mării Negre prezintă o ușoară înclinație în direcția sudvest-nordest care este ceva mai pronunțat decît realitatea. În ce privește creșterea țărmului la sud de litoralul românesc se evidențiază capul Caliacra (R. P. Bulgaria). La nord de acesta, pînă în delta Dunării, apare un țărm crestat cu șase întrînde, dintre care cele trei nordice pot constitui chiar un singur golf mai mare. În realitate țărmul românesc între Mangalia și brațul Sf. Gheorghe al Dunării nu este atît de crestat.

Delta Dunării este redată deficitar, fiind cunoscute doar două brațe, care închid o mare insulă triunghiulară. Pe lîngă brațele Chilia și Sf. Gheorghe nu apare și cel de la Sulina.

Potrivit hărții lui Iehuda ben Zara și țărmul deltei este destul de crestat, ceea ce este desigur inexact. Comparînd lungimea țărmului deltei cu cea a sectorului dintre capul Caliacra și deltă se evidențiază faptul că țărmul cuprins între cele două brațe ale Dunării este chiar mai lung, ceea ce la fel nu concordă cu realitatea.

La terminalul brațului Sf. Gheorghe, harta indică un întrînd în formă de cerc aproape închis, avînd în mijloc o mică insulă. Nu este exclus că autorul hărții a confundat Razelmul cu un golf existent la vărsarea în mare a brațului Sf. Gheorghe. Un alt golf în formă de semicerc, în mijloc cu o insulă mai mare, se găsește la terminalul brațului Chilia.

La vărsarea în mare a brațului amintit sînt indicate două golfuri suprapuse în formă de cerc avînd cîte o ieșire foarte mică. În interiorul acestor golfuri ca și de-a lungul țărmului situat la nord și sud de brațul Chilia, găsim linii punctate ce oglindesc depuneri de nisip.

Pe teritoriul patriei noastre harta lui Iehuda ben Zara indică nouă toponime ce sînt redate în forme asemănătoare cu cele cunoscute din hărțile precedente. Omologarea lor a dat naștere la discuții aprinse între istoricii și cartografii mo-

---

[5] Noi am avut contact cu colecția amintită în anul 1978.
[6] A. E. Nordenskiöld, *Periplus Newyork 1897*, planșa XXII.

derni[7]. De fapt, aceste toponime apar într-o formă sau alta, începînd cu harta lui Visconti, redactată în anul 1318, deținută actualmente de Biblioteca Națională austriacă din Viena[8].

În partea de sud a litoralului românesc, între actuala graniță a R.S.R. și delta Dunării, se pot identifica următoarele toponime redate cu rezonanță italiană : 1. Pangalao ; 2. Costansa ; 3. Zanuarda ; 4. Groxea.

Între cele două brațe extreme ale deltei Dunării figurează alte cinci toponime : 1. Straninto ; 2. Laspera ; 3. S. Zorzi ; 4. Solinat ; 5. Lincostoma.

În ceea ce privește omologarea acestor toponime putem stabili cu certitudine că Pangalao este identic cu Mangalia, iar Costansa în mod evident corespunde Constanței de astăzi. Zanuarda ar fi putea fi eventual Cernavoda din moment ce nu avem o însemnare sigură în sensul că toate toponimele de pe hartă trebuie să fi fost localizabile chiar pe țărm. Groxea rămîne în domeniul incertitudinilor.

Aceeași situație există și în legătură cu cele două toponime aflate în sudul deltei. Se pare că S. Zorzi corespunde localității Sf. Gheorghe și este doar plasat greșit în partea de nord a deltei. Solinat sugerează o identitate cu Sulina. Lincostoma grefată pe malul sudic al brațului Chilia pare să indice o așezare mai importantă în interiorul uscatului, cu atît mai mult cu cît literele care o indică depășesc ca mărime pe cele folosite la alte localități. În ceea ce privește identitatea, există aproape un consens între cercetători de a identifica Lincostoma cu Chilia Veche.

Comparînd situația sus-arătată cu cele pe care le putem repera în sectoarele învecinate ale țărmului Mării Negre, putem constata că și pe litoralul nostru în epoca dată exista o rețea de așezări portuare ce ofereau posibilitatea practicării unui intens schimb de mărfuri.

Fiind vorba de o hartă eminamente nautică, autorul nu a fost interesat în reliefarea interiorului uscatului. În mod evident s-a indicat greșit cursul Dunării, care este prezentat liniar în direcția vest-est. În apropierea teritoriului actual al patriei noastre este reliefată „insula" Sirmiului, ce găzduiește o puternică cetate și pe care în mod indubitabil putem considera a fi Belgradul. În acest sector se varsă în Dunăre și un rîu avînd un curs direcționat nord-sud și care nu poate fi altceva decît Tisa. Pe teritoriul dintre Tisa și Marea Neagră sînt menționate două fortărețe mai mici, ambele sînt însă nenominalizate. Pe una fîlfîie un steag, în timp ce pe cealaltă nu se găsește nici un stindard. Judecînd pe baza faptului că fortăreața prevăzută cu stindard este așezată la nord-est de insula Sirmiu, s-ar părea că este vorba de puternica cetate de la Timișoara. Cealaltă cetate așezată la nord-vest de Timișoara ar putea fi Alba-Iulia sau eventual Suceava, ambele de importanță majoră și bine întărite.

Harta lui Iehuda ben Zara oferă și anumite orientări de ordin politic. De-a lungul litoralului românesc sînt fixate două steaguri roșii care par să indice apariția stăpînirii otomane în zonă. În acest fel cartograful a înregistrat evenimentele desfășurate cu cîteva decenii în urmă, ce au dus la ruperea Dobrogei de către otomani din trupul Țării Românești. În general autorul s-a străduit să indice prin steaguri similare aria cotropirilor otomane în Asia Mică și în peninsula Balcanică. Pare însă anacronic steagul genovez înfipt în mijlocul Mării Negre, dar fiind faptul că în 1475 căzuse în mîna turcilor Kaffa, ultima lor factorie în zona

---

[7] G. I. Brăteanu : *Vicina I.* Academie Roumaine. Bulletin de la Section Historique Tome X — 1923. Idem : *Recherche sur le commerce Genois dans la Mere Noire au XIII* — e. Paris 1929, Idem, Extras din Revista istorică română, vol. III, fasc. 2—3, București 1933., Idem, *La Mère Noire.* Monachi 1969, Konrad Kretschmer, *Die italienischen Portolane des Mittelalters Hildesheim 1962* (retipărire), Nicolae Grămadă : Vicina Cernăuți 1925 (extras din Codrul Cosminului), A. E. Nordenskiöld : op. cit.

[8] Österreichische National Bibliothek Viena. Secția manuscrise, Mss. lat. 514.

Mării Negre. Este adevărat că adesea hărțile nautice înregistrează și realități depășite cu mai mulți ani în urmă.

Harta lui Iehuda ben Zara dovedește cu prisosință că la sfîrșitul secolului al XV-lea, Europa continua să fie interesată din motive practice, politice și economice în cunoașterea zonei Mării Negre, inclusiv litoralul românesc

DAS BILD DER RUMÄNISCHEN MEERESKÜSTE AUF DER NAUTISCHEN KARTE DES JEHUDA BER ZARA (1497)

Zusammenfassung

E. GLÜCK

Der Verfasser analysiert die Schwarzmeerküste im Portulan von Jehuda ben Zara und bezieht sich auf diejenigen Elemente, die im Zusammenhang mit unserem Land stehen. Das Donaudelta ist mit nur zwei Armen dargestellt. Im allgemeinen ist die Ortsnamenkunde derjenigen aus anderen Karten der betreffenden Zeit gleich. Da es sich ausschließlich um eine nautische Karte handelt, geht der Verfasser nicht in die Beschreibung des Inneren des Landes ein.

DESCOPERIRI MONETARE ÎN DOBROGEA (VI)

ANTOANETA VERTAN, GABRIEL CUSTUREA

În cronica din acest an vom prezenta, alături de descoperirile monetare de pe șantierele arheologice ale Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța—Adamclisi, Constanța, Tîrgușor — și piese provenite din colecții particulare. Se cuvine menționat un lot masiv de monede bizantine datate în secolele X-XI, scoase la lumină la Isaccea, achiziționate de la I. Barbu și M. Malcea, ca și piesele adunate în zona Hîrșovei, care au aparținut colecției A. Crăciun. Monedele descoperite la Tîrgușor au fost recoltate dintr-o așezare antică aflată la marginea de NE a orașului medieval Ester.

Nu putem încheia fără a face unele rectificări la cronicile anterioare. Astfel emisiunile locale de tip Ioan Terter prezentate în Pontica XV la numerele 635—639 au fost descoperite la Păcuiul lui Soare, iar piesa cu numărul 749 a fost descoperită la Isaccea și nu la Hîrșova cum s-a specificat.

MONEDE GRECEȘTI

CONSTANȚA

În timpul săpăturilor efectuate de cercetătorii muzeului nostru, în anii 1961—1962 și 1982—1983 a fost recoltat și un vast material numismatic, din care prezentăm aici cîteva monede coloniale și autonome.

TOMIS : *epoca autonomă*

859 AE ? 2,99 g, 15 mm,
Pick-Regling, nr. 2462.
Foarte tocită. Inv. 53902.

860 AE ↓ 2,34 g, 14 mm
Pick-Regling nr. 2462.
Puțin tocită. Inv. 53903.

TOMIS — IULIA DOMNA

861 AE ↓ 7,04 g, 25 mm,
Pick-Regling nr. 2804.
Foarte tocită. Inv. 53710.

TOMIS-SEVER ALEXANDER

862 AE ↑ 10,33 g, 27,5 mm,
Pick-Regling nr. 3166.
Tocită. Inv. 51336.

863 AE ↑ 10,88 g, 26 mm,
Pick-Regling nr. 3186
Puţin tocită. Inv. 51334.

TÎRGUŞOR

Moneda a fost găsită în aşezarea antică din nord-estul Esterului.

HISTRIA

864 AE 1,23 g, 12,5 mm,
Av. Roata cu patru spiţe
Rv. ΙΣΤ
Grupa III.
Puţin tocită. Inv. 53828.

MONEDE ROMANE

ADAMCLISI

Monedele provin din săpăturile întreprinse în anii 1974—1975 la cetatea Tropaeum Traiani.

FAUSTINA II

865 AE ↑ 0,10 g, 23,8 mm,
BMC IV, p. 383, nr. 2203,
Roma, anul 141 e.n.
Foarte tocită. Inv. 53891.

CRISPUS

866 AE ↑ 2,57 g, 19,5 mm,
LRBC I, tip PROVIDENTIAE
CAESS anii 324—330.
Puţin tocită. Inv. 53875.

CONSTANTIUS II

867 AE → 1,87 g, 14 mm,
LRBC I, p. 100, nr. 2637,
Antiohia, anii 355—361.
Foarte tocită. Inv. 53876.

MI
ANA

VALENS

868 AE ↓ 1,69 g, 16,5 mm,
LRBC II, tip SECVRITAS
REIPVBLICAE
anii 364—378.
Puţin tocită. Inv. 53892.

869 AE ↓ 1,48 g, 17,5 mm
LRBC II, tip SECVRITAS
REIPVBLICAE
anii 364—378.
Tocită ; Ruptă. Inv. 53893.

THEODOSIUS II sau
VALENTINIAN III

870 AE ? 1,55 g, 12 mm,
LRBC II, tip CONCORDIA
AVG (1)
anii 425—450.
Foarte tocită. Inv. 53877.

CONSTANŢA

Cu ocazia săpăturilor de salvare efectuate în anul 1981 în zona B-dul Lăpuşneanu — Obor, au fost găsite mai multe monede romane, din care prezentăm următoarele :

VESPASIAN

871 AE ↓ 9,72 g, 27 mm,
BMC II, p. 174, nr. 737,
Roma, anii 77—78 e.n.
Foarte tocită. Inv. 51343.

ANTONINUS PIUS

872 AE ↓ 8,14 g, 26 mm,
BMC IV p. 170, nr. 1111,
Roma, anul 138 e.n.
Foarte tocită. Inv. 51324.

873 AE 7,38 g, 25 mm,
BMC IV, p. 221, nr. 1374,
Roma, anii 140—144.
Foarte tocită. Inv. 53894.

FAUSTINA I

874 AE ↑ 7,60 g, 24 mm,
BMC IV, p. 253, nr. 1582,
Roma, anul 141 e.n.
Foarte tocită. Inv. 51323.

ANTONINUS PIUS

875 AE ↓10,50 g, 28,5 mm,
BMC IV, p. 262, nr. 1633,
Roma, anii 143—144.
Tocită. Inv. 51342.

876 AE ↓ 10,22 g, 26,5 mm,
BMC IV, p. 326, nr. 1952,
Roma, anii 153—154.
Tocită. Inv. 51340.

FAUSTINA II

877 AE ↓ 10,01 g, 27,5 mm,
BMC IV, p. 530, nr. 896,
Roma, anii 161—176.
Tocită. Inv. 51327.

CRISPINA

878 AE ↓ 9,33 g, 24 mm,
BMC IV, p. 769, nr. 435,
Roma, anii 180—183.
Foarte tocită. Inv. 51344.

AURELIAN

879 AE ↓ 3,35 g, 23 mm,
Cohen [2], nr. 208,
anii 270—272.
Tocită. Inv. 53709.

MAXIMIN

880 AE ↓ 3,88 g, 23,5 mm,
RIC VI, tip GENIO CA-ESARIS
anul 308.
Tocită. Ruptă. Inv. 51332.

881 AE ↓ 5,35 g, 27 mm,
RIC VI, p. 591, nr. 76,
Cyzic, anul 311.
Puţin tocită. Inv. 51328.

MKA

LICINIUS

882 AE ↑ 2,75 g, 20,5 mm,
RIC VI, p. 565, nr. 660,
Nicomedia, anul 310.
Foarte tocită. Inv. 51331.

SMNA

CONSTANTIN I

883 AE ↑ 2,65 g, 19 mm,
LRBC I, p. 26, nr. 1073,
Nicomedia, anii 324—330
Puţin tocită. Inv. 51329.

SMNΓ

884 AE ↓ 2,74 g, 19 mm,
LRBC I, p. 27, nr. 1158,
Cyzic, anii 324—330
Tocită. Inv. 51330.

SMKA

CONSTANTIUS II

885 AE ↑ 3,43 g, 19 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP
REPARATIO (FH4)
anii 350—351.
Foarte tocită. Inv. 53884.

886 AE ? 1,90 g, 13 mm,
LRBC II, tip SPES REIPVBLICE,
anii 355—361
Foarte tocită. Inv. 51321.

887 AE ↓ 2,99 g, 17,5 mm,
LRBC II, tip SPES REIPVBLICE,
anii 355—361.
Foarte tocită. Inv. 51322.

VALENTINIAN III sau
MARCIAN

888 AE ? 0,71 g, 11 mm,
LRBC II, p. 96, nr. 2468,
anii 450—457.
Foarte tocită. Inv. 53883.

DERVENT

Moneda a fost găsită întîmplător în anul 1983

CONSTANTIUS II

889 AE ↑ 1,74 g, 17,5 mm,
LRBC II tip SPES REIPVBLICE,
anii 355—360.
Foarte tocită. Inv. 53890.

IZVOARELE

Monedele au fost găsite întîmplător de V. Oprea, care le-a donat muzeului în anul 1983.

CONSTANTIUS II

890 AE ↑ 3,18 g 22, mm
LRBC II, tip FEL TEMP
REPARATIO (FH3)
anii 355—360.
Foarte tocită. Inv. 53873.

ARCADIUS sau HONORIUS

891 AE ↓ 1,14 g, fragm.
LRBC II, tip VIRTVS
EXERCITI (2),
anii 395—408.
Foarte tocită; ruptă. Inv. 53874.

NISTOREŞTI

Mondele au fost descoperite de C. Oprişan, în zona fermei zootehnice.

CONSTANTIN I

892 AE ↓ 3,12 g, 20,5 mm,
LRBC I, tip PROVIDENTIAE
AVGG,
anii 324—330.
Foarte tocită. Inv. 53867.

893 AE ↓ 1,67 g, 16,5 mm,
LRBC I, tip GLORIA
EXERCITVS (lst),
anii 335—337.
Puţin tocită. Inv. 53885.

CONSTANTIUS II

894 AE ↑ 2,08 g, 16 mm,
LRBC II, p. 86, nr. 2010—12,
Constantinopol, anii 346—350.
Tocită. Inv. 53869.

CONSA

895 AE ↑ 1,75 g, 18,5 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (FH3),
anii 355—360.
Foarte tocită. Inv. 53866.

896 AE ↑ 2,27 g, 18 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO, (FH3),
anii 355—361.
Foarte tocită ; margini crestate.
Inv. 53870.

897 AE ↖ 2,47 g, 18,5 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO, (FH3),
anii 355—361.
Foarte tocită. Inv. 53871.

VALENTINIAN I

898 AE ↓ 2,00 g, 18,5 mm,
LRBC II, p. 72, nr. 1271—74,
Siscia, anii 364—367.
Tocită. Inv. 53872.

899 AE ↑ 2,18 g, 17 mm,
LRBC II, tip SECVRITAS REIPVBLICAE,
anii 367—375.
Foarte tocită ; ruptă. Inv. 53868.

TÎRGUŞOR

Pentru condiţiile de descoperire vezi supra, monede greceşti, Tîrguşor, aşezarea antică, nr. 864.

COMMODUS

900 AE ↓ 2,66 g, 18,5 mm,
BMC IV, p. 783, nr. 501,
Roma, anul 183.
Foarte tocită. Inv. 53829.

GORDIAN III

901 ANT ↑ 3,24 g, 19 mm,
Cohen [2], p. 73, nr. 467.
Foarte tocită ; ruptă. Inv. 53830.

CONSTANTIN I

902 AE ↓ 2,37 g, 19 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITVS (2st),
anii 330—335.
Puţin tocită. Inv. 53833.

903 AE ↓ 1,33 g, 14,3 mm,
LRBC I, tip VN/MR
anii 341—346.
Foarte tocită. Inv. 53834.

904 AE ↓ 0,82 g, 14 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITVS 1st),
anii 335—337.
Foarte tocită. Inv. 53835.

CONSTANTIUS II

905 AE ↓ 1,76 g, 18 mm,
LRBC II, p. 96, nr. 2474—75,
Cyzic, anii 346—350.
Foarte tocită. Inv 53832.

IULIAN

906 AE ↓ 1,94 g, 18 mm,
LRBC II, tip SPES REIPVBLICE,
anii 355—361.
Foarte tocită ; ruptă. Inv. 53827.

VALENTINIAN I SAU VALENS

907 AE ↓ 1,48 g, 17 mm,
LRBC II, tip GLORIA ROMANORUM (8),
anii 364—365.
Foarte tocită ; ruptă. Inv. 53831.

ZORILE

Din raza acestei localităţi provin două monede găsite cu ocazia unor cercetări de salvare.

CRISPUS

908 AE ↓ 1,98 g, 18 mm, SMHΓ
LRBC I, tip DOMINOR. NOSTRORR. CAESS.
VOT/X, Heraclea, anii 324—327.
Foarte tocită. Inv. 53889.

VALENTINIAN I SAU VALENS

909 AE ? 0,81 g, fragm,
LRBC II, tip GLORIA ROMANORUM (8),
anii 364—365.
Foarte tocită ; ruptă. Inv. 53888.

PASSIM

Monedele pe care le prezentăm mai jos provin din vechea colecţie a muzeului.

MAXIMIN

910 AE ↓ 5,28 g, 24,5 mm, ЄI ✱ / MKV
RIC VI, p. 589, nr. 67b,
Cyzic, anul 311.
Netocită. Inv. 53882.

LICINIUS

911 AE ↓ 2,67 g, 22 mm, SMK ?
RIC VI, p. 594, nr. 105 a,
Cyzic, anul 313.
Tocită ; ruptă. Inv. 53895.

CONSTANTIN I

912 AE ↑ 3,36 g, 19 mm,
LRBC I, p. 27, nr. 1158—9,
Cyzic, anii 324—330. SMKA
Tocită. Inv. 53878.

913 AE ↓ 2,30 g, 17 mm, SMNB
LRBC I, p. 24, nr. 985—986,
Nicomedia, anii 326—330.
Puţin tocită. Inv. 53897.

914 AE ↓ 2,23 g, 18 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITVS (1 St)
anii 330—335.
Tocită. Inv. 53881.

915 AE ↑ 1,63 g, 17 mm,
LRBC I, p. 28, nr. 1235—6,
Cyzic, anii 330—335.
Tocită. Inv. 53899. SMKA

916 AE ? 1,14 g, 14,5 mm,
LRBC I, tip GLORIA EXERCITVS (1 St)
anii 335—337.
Foarte tocită. Inv. 53898.

CONSTANTIUS II

917 AE ↓ 2,80 g, 18,5 mm,
LRBC II, p. 28, nr. 1221—2,
Cyzicus, anii 330—335.
Puţin tocită. Inv. 53879 SMKA

918 AE ↑ 4,67 g, 21 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (TH2)
anii 350—351.
Puţin tocită. Inv. 53860.

919 AE ↑ 4,14 g, 19,3 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (FH4)
anii 351—354.
Tocită. Inv. 53896.

920 AE ↑ 2,19 g, 15,8 mm,
LRBC II, tip FEL TEMP REPARATIO (FH3)
anii 355—360.
Tocită. Inv. 53886.

921 AE ↑ 2,16 g, 18 mm,
LRBC II, p. 97, nr. 2504—05,
Cyzicus, anii 355—361. SMKA
Puţin tocită. Inv. 53900.

922 AE ↑ 1,99 g, 16 mm,
LRBC II, tip SPES REIPVBLICE,
anii 355—361.
Tocită. Inv. 53901.

VALENTINIAN I SAU VALENS

923 AE ↑ 1.54 g, 16,3 mm,
LRBC II, tip, GLORIA ROMANORUM (8),
anii 367—375.
Foarte tocită. Inv. 53887.

MONEDE BIZANTINE

ISACCEA

Monedele au intrat în colecţiile muzeului prin achiziţionarea de la I. Barbu şi M. Malcea, între anii 1980—1982.

VASILE II — CONSTANTIN VIII

924 AE ↓ 13,71 g, 29,5 mm,
DOW III, 2, p. 652, cl. A_2, var. 5 ?.
Tocită. Inv. 46380.

925 AE ↓ 6,72 g, 29 mm,
DOW III, 2, p. 654, cl. A_2, var. 9.
Tocită. Inv. 46381.

926 AE ↓ 12,17 g, 31 mm,
DOW III, 2, 656, cl. A_2, var. 11.
Puţin tocită. Inv. 51208.

927 AE ↓ 5,71 g, 25 mm,
DOW III, 2, p. 656, cl. A_2, var. 14b.
Tocită. Inv. 46387.

928 AE ↓ 15,92 g, 35 mm,
DOW III, 2, p. 658, cl. A_2, var. 23.
Puţin tocită. Inv. 46389.

929 AE ↓ 9,02 g, 27,5 mm,
DOW III, 2, p. 661, cl. A_2, var. 24a ?.
Tocită. Inv. 46388.

930 AE ↓ 7,36 g, 26,2 mm,
DOW III, 2, p. 661, cl. A_2, var. 24a ?.
Tocită. Inv. 46382.

931 AE ↓ 11,44 g, 28 mm,
DOW III, 2, p. 662, cl. A_2, var. 27.
Tocită. Inv. 51189.

932 AE ↓ 14,17 g, 32 mm,
DOW III, 2, p. 663, cl. A_2, var. 31.
Netocită. Inv. 46386.

933 AE ↓ 11,48 g, 28 mm,
DOW III, 2, p. 665, cl. A_2, var. 39 ?.
Puţin tocită. Inv. 46391.

934 AE ↓ 8,81 g, 26 mm,
DOW III, 2, p. 665, cl. A_2, var. 39 ?.
Tocită. Inv. 46384.

935 AE ↓ 8,62 g, 26,5 mm,
DOW III, 2, p. 665, cl. A_2, var. 39.
Puţin tocită. Inv. 46392.

936 AE ↓ 6,04 g, 26,5 mm,
DOW III, 2, p. 665, cl. A_2, var. 39.
Tocită. Inv. 46385.

937 AE ↓ 10,29 g, 28 mm,
DOW III, 2, p. 666, cl. A_2, var. 40.
Puţin tocită. Inv. 46395.

938 AE ↓ 8,10 g, 26,5 mm,
DOW III, 2, p. 666, cl. A_2, var. 40.
Puţin tocită. Inv. 46396.

939 AE ↓ 6,97 g, 28 mm,
DOW III, 2, p. 666, cl. A_2, var. 40.
Tocită. Inv. 51090.

940 AE ↓ 6,87 g, 28,5 mm,
DOW III, 2, p. 666, cl. A_2, var. 40.
Tocită ; deformată. Inv. 51091.

941 AE ↘ 5,81 g, 26 mm,
DOW III, 2, p. 666, cl. A_2, var. 40.
Puţin tocită. Inv. 46397.

942 AE ? 3,45 g, ?,
DOW III, 2, p. 670, cl. A_2, var. 42a.
Netocită ; ruptă. Inv. 46393.

943 AE ↓ 8,90 g, 27 mm,
DOW III, 2, p. 671, cl. A_2, var. 47.
Tocită. Inv. 46390.

944 AE ↓ 10,48 g, 27,2 mm,
DOW III, 2, p. 649, cl. A_2, var. ?.
Tocită. Inv. 46383.

945 AE ↓ 7,92 g, 28,5 mm,
DOW III, 2, p. 649, cl. A_2, var. ?.
Tocită. Inv. 46394.

ROMAN III

946 AE ↓ 12,07 g, 30,8 mm,
DOW III, 2, p. 676, cl. B.
Puţin tocită. Inv. 46400

947 AE ↓ 11,16 g, 31 mm,
DOW III, 2, p. 676, cl. B.
Puţin tocită. Inv. 40642.

948 AE 7,96 g, 30,5 mm, dublă frapă Rv.
DOW III, 2, p. 676, cl. B.
Puţin tocită. Inv. 51209.

949 AE ↓ 7,42 g, 30 mm, surfrapare
DOW III, 2, p. 676, cl. B.
Puţin tocită ; perforată. Inv. 51092.

950 AE ↓ 7,14 g, 30,5 mm,
DOW III, 2, p. 676, cl. B.
Puţin tocită. Inv. 46399.

951 AE ↓ 7,05 g, 30 mm,
DOW III, 2, p. 676, cl. B.
Puţin tocită. Inv. 46401.

MIHAIL IV

952 AE ↓ 9,83 g, 28,4 mm,
DOW III, 2, p. 681, cl. C.
Tocită. Inv. 51210.

953 AE ↓ 9,58 g, 29,5 mm,
DOW III, 2, p. 681, cl. C.
Puţin tocită. Inv. 46412.

954 AE ↓ 9,44 g, 30,8 mm,
DOW III, 2, p. 681, cl. C.
Puţin tocită. Inv. 46407.

955 AE ↓ 9,16 g, 28 mm,
DOW III, 2, p. 681, cl. C.
Puţin tocită. Inv. 51093.

956 AE ↓ 8,42 g, 29 mm,
DOW III, 2, p. 681, cl. C.
Puţin tocită. Inv. 46404.

957 AE ↓ 8,41 g, 25,2 mm, dublă frapă Av.
DOW III, 2, p. 681, cl. C.
Puţin tocită. Inv. 46408.

958 AE ↓ 8,05 g, 27,5 mm,
DOW III, 2, p. 681, cl. C.
Puţin tocită. Inv. 46403.

959 AE ↓ 7,95 g, 28,2 mm,
DOW III, 2, p. 681, cl. C.
Tocită. Inv. 46402.

960 AE ↓ 7,83 g, 25,8 mm,
DOW III, 2, p. 681, cl. C.
Puţin tocită. Inv. 51094.

961 AE ↓ 7,53 g, 26,5 mm.
DOW III, 2, p. 681, cl. C.
Puţin tocită. Inv. 46409.

962 AE ↓ 7,18 g, 25 mm, dublă frapă
DOW III, 2, p. 681, cl. C.
Puţin tocită. Inv. 46411.

963 AE ↓ 6,88 g, 26,5 mm,
DOW III, 2, p. 681, cl. C.
Tocită. Inv. 46405.

964 AE ↓ 5,90 g, 25,8 mm,
DOW III, 2, p. 681, cl. C.
Tocită. Inv. 46406.

965 AE ↓ 5,50 g, 26 mm,
DOW III, 2, p. 681, cl. C.
Tocită. Inv. 46413.

966 AE ↓ 5,05 g, 25 mm,
DOW III, 2, p. 681, cl. C.
Tocită. Inv. 46410.

CONSTANTIN IX

967 AE ↓ 8,82 g, 29,8 mm,
DOW III, 2, p. 685, cl. D.
Tocită. Inv. 46420.

968 AE ↓ 8,28 g, 29,8 mm,
DOW III, 2, p. 685, cl. D.
Tocită. Inv. 46418.

969 AE ↓ 7,56 g, 27 mm,
DOW III, 2, p. 685, cl. D.
Puţin tocită. Inv. 46419.

970 AE ↓ 7,54 g, 28,5 mm,
DOW III, 2, p. 685, cl. D.
Tocită. Inv. 46414.

971 AE ↓ 7,36 g, 28,5 mm,
DOW III, 2, p. 685, cl. D.
Puţin tocită. Inv. 46415.

972 AE ↓ 6,82 g, 26 mm,
DOW III, 2, p. 685, cl. D.
Puţin tocită. Inv. 51211.

973 AE ↓ 6,67 g, 28,5 mm,
DOW III, 2, p. 685, cl. D.
Netocită. Inv. 40641.

974 AE ↓ 6,22 g, 27 mm,
DOW III, 2, p. 685, cl. D.
Tocită. Inv. 46421.

975 AE ↓ 6,12 g, 28 mm, dublă frapă Rv.
DOW III, 2, p. 685, cl. D.
Tocită. Inv. 51095.

976 AE ↓ 5,73 g, 29,5 mm,
DOW III, 2, p. 685, cl. D.
Tocită ; deformată. Inv. 46417.

977 AE ↓ 5,10 g, 26,8 mm,
DOW III, 2, p. 685, cl. D.
Tocită. Inv. 46416.

978 AE ↓ 4,98 g, 26 mm,
DOW III, 2, p. 685, cl. D.
Tocită; deformată. Inv. 46422.

979 AE ↓ 4,29 g, 28 mm,
DOW III, 2, p. 685, cl. D.
Tocită ; deteriorată. Inv. 51096.

980 AE ↓ 3,43 g, 25,2 mm,
DOW III, 2, p. 685, cl. D.
Tocită. Inv. 46423.

CONSTANTIN X

981 AE ↓ 7,31 g, 26 mm,
DOW III, 2, p. 774, cl. 1.
Tocită. Inv. 46425.

982 AE ↓ 5,75 g, 28,5 mm surfrapare peste Mihail IV,
DOW III, 2, p. 774. cl. 1.
Tocită. Inv. 51212.

983 AE ↓ 5,23 g, 26 mm, surfrapare peste clasa 1,
DOW III, 2, p. 777, cl. 2.
Puţin tocită. Inv. 51213.

984 AE ↓ 5,20 g, 25,5 mm,
DOW III, 2, p. 777, cl. 2.
Puţin tocită ; flan crăpat. Inv. 46432.

ROMAN IV

985 AE ↓ 8,56 g, 25 mm,
DOW III, 2, p. 796.
Puţin tocită. Inv. 46426.

NICEFOR III

986 AE ↓ 4,12 g, 24 mm,
DOW III, 2, p. 696, cl. I.
Netocită. Inv. 46436.

987 AE ↓ 3,63 g, 22 mm,
DOW III, 2, p. 696, cl. I
Puţin tocită. Inv. 46435.

988 AE ↓ 3,18 g, 24,2 mm,
DOW III, 2, p. 696, cl. I.
Puţin tocită. Inv. 51215.

989 AE ↙ 2,10 g, 21 mm,
DOW III, 2, p. 696, cl. I.
Tocită. Inv. 46433.

ALEXIUS I

990 AE ↓ 9,14 g, 30 mm, surfrapare peste Roman III,
DOW III, 2, p. 700, cl. J.
Tocită. Inv. 46398.

991 AE ↑ 4,93 g, 23,5 mm, surfrapare peste clasa I,
DOW III, 2, p. 700, cl. J.
Puțin tocită. Inv. 46434.

992 AE ↓ 4,27 g, 21 mm,
DOW III, 2, p. 702, cl. K.
Tocită. Inv. 46424.

993 AE ↓ 3,86 g, 23,5 mm,
DOW III, 2, p. 702, cl. K.
Tocită. Inv. 51214.

994 AE ↓ 2,34 g, 22,8 mm,
DOW III, 2, p. 702, cl. K.
Tocită. Inv. 51097.

TÎRGUȘOR

Monedele au fost găsite în așezarea antică, în anii 1983—1984.

JUSTIN I

995 AE ↓ 7,73 g, 25 mm,
MIB I, p. 106, nr. 61, K,
Antiohia, anii 518—527, off. Δ
Tocită. Inv. 53838.

JUSTINIAN I

996 AE ↓ 16,23 g, 32 mm,
MIB I, p. 113, nr. 95a, M,
Constantinopol, off. Є
anii X/X/II/II = 550/551.
Tocită. Inv. 53839.

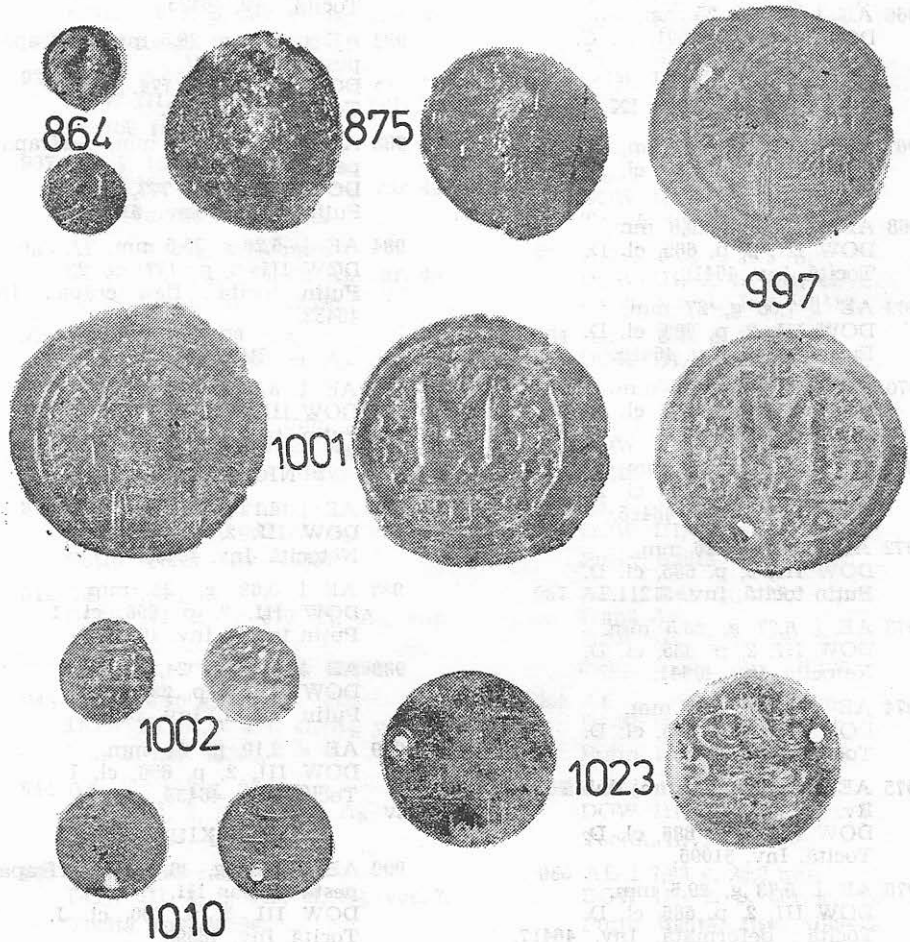

997 AE ↓ 18,28 g, 35 mm, MIB I, p. 113, nr. 113b, M, Nicomedia, off. B, anii 543-544. X/4/II
Puţin tocită, perforată. Inv. 53511.

998 AE ↓ 2,87 g, 16 mm, MIB I ? p. 119, nr. 118, I, Nicomedia, anii 561/562. X/XXI?
Tocită. Inv. 53513.

JUSTIN II

999 AE ↙ 5,75 g, 22 mm, MIB II ,p. 102, nr. 70a, K, Thessalonica, anii 4/II = 571/572.
Puţin tocită. Inv. 53512.

1000 AE ↓ 3,85 g, 20,5 mm, MIB II, p. 99—100, nr. 51, tip general, K, Cyzicus, anii ?.
Foarte tocită, Inv. 53840.

PASSIM

JUSTINIAN I

1001 AE ↓ 20,20 g, 35,8 mm, MIB I, p. 117, nr. 113a, M, Nicomedia off. A, anii 545—546. X/4/IIII
Netocită. Inv. 53563.

MONEDE OTOMANE

HÎRŞOVA

Monedele fac parte din colecţia A. Crăciun formată cu piese din zonă.

MURAD IV

1002 AR. Para, 0,89 g, 15, 5×14 mm, N.P. 421, Misir, 1032H.
Puţin tocită. Inv. 34641.

MEHMED IV

1003 AR. Para, 0,65 g, 15 mm, N.P. 458, Misir, 1058H, Foarte tocită ; perforată. Inv. 34644.

MUSTAFA II

1004 AR., Para, 0,55 g, 15 mm, dublă batere Rv.
N.P. 494, Misir, 1006H.
Tocită. Inv. 34592.

AHMED III

1005 AR. Para, 0,44 g, 13 mm, N.P. 522, Islâmbol, 1115H.
Puţin tocită. Inv. 34636.

1006 AR. Para, 0,42 g, 13 mm, N.P. 522, Islâmbol, 1115H.
Netocită ; perforată. Inv. 34635.

1007 AR. Para, 0,30, g, 14 mm, N.P. 525, Kostantiniye, 1115H.
Tocită ; perforată ; ruptă. Inv. 34750

1008 AR. Para, 0,22 g, 13 mm. N.P. 525, Konstantiniye, 1115H.
Tocită ; perforată. Inv. 34637.

MAHMUD I

1009 AR. Para, 0,42 g, 15,5 mm, N.P. 578, Kostantiniye, 1143H.
Puţin tocită, perforată. Inv. 34639.

1010 AR. Para, 0,35 g, 16 mm, N.P. 578, Kostantiniye, 1143H.
Tocită ; perforată. Inv. 34638.

MUSTAFA III

1011 AR. Para, 0,43 g, 14,5 mm, N.P. 639, Islâmbol, 1171H, anul 9 de domnie (1765/1766).
Tocită ; perforată. Inv. 34642.

1012 AR. Para, 0,42 g, 16 mm, N.P. 643, Misir, 1171H.
Netocită ; perforată. Inv. 34640.

1013 AR. Akce, 0,32 g, 14,5 mm, N.P. 644, Misir, 1171H.
Tocită ; perforată. Inv. 34604.

ABDULHAMID I

1014 AR. Para, 0,39 g, 15,5 mm, N.P. 683, Misir, 118 H.
Tocită ; perforată. Inv. 34632.

1015 AR. Para, 0,31 g, 15,5 mm, N.P. 683, Misir, 1187H.
Tocită ; perforată. Inv. 34631.

1016 AR. Para, 0,30 g, 14 mm, N.P. 683, Misir, 1187H.
Tocită ; perforată. Inv. 34634 .

1017 AR. Para, 0,39 g, 15 mm, N.P. 681, Kostantiniye, 1187H, anul 3 de domnie (1776/77).
Tocită ; perforată. Inv. 34630.

1018 AR. Para, 0,33 g, 15 mm, N.P. 681, Kostantiniye, 1187H, anul 3 de domnie (1776/77). Puţin tocită ; perforată. Inv. 34633.

1019 AR. Para, 0,24 g, 15 mm, N.P. 681, Kostantiniye, 1187H, anul 11 de domnie (1784/85). Tocită ; perforată. Inv. 34628.

1020 AR. Para, 0,30 g, 15 mm, N.P. 681, Kostantiniye, 1187H, Netocită ; perforată. Inv. 34629.

SELIM III

1021 AR. Para, 0,29 g, 15 mm, N.P. 717, Misir, 1203H, Puţin tocită ; perforată. Inv. 34643.

1022 AR. Para, 0,23 g, 15 mm, N.P. 713, Kostantiniye, 1203H, anul 6 de domnie (1794/95). Tocită ; perforată. Inv. 34593.

OVIDIU

Monedele au fost găsite la marginea localităţii, spre termocentrală, în anul 1984.

ABDULHAMID I

1023 AR. Onluk, 3,73 g, 24,3 mm, N.P. 679, Kostantiniye, 1187H, anul 7 de domnie (1780/81). Tocită ; perforată. Inv. 54021.

SELIM III

1024 AR. Onluk, 2,24 g, 23 mm, N.P. 710, Islâmbol, 1203H, anul 16 de domnie (1805/06). Puţin tocită ; perforată. Inv. 54022.

INDEX I

Împăraţi şi membrii familiei domnitoare	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
1	2	3	4
Vespasian	Constanţa	871	1
Antoninus Pius	Constanţa	872, 873, 875, 876	4
Faustina I	Constanţa	874	1
Faustina II	Adamclisi	865	1
	Constanţa	877	1
Commodus	Tîrguşor	900	1
Gordian III	Tîrguşor	901	1
Aurelian	Constanţa	879	1
Maximin	Constanţa	880, 881	2
	Dobrogea	910	1
Licinius	Constanţa	882	1
	Dobrogea	911	1
Crispus	Adamclisi	866	1
	Zorile	908	1
Constantin I	Constanţa	883, 884,	2
	Nistoreşti	892, 893,	2
	Tîrguşor	902, 903, 904	3
	Dobrogea	912, 913, 914, 915, 916	5

1	2	3	4
Constanţius II	Adamclisi	867	1
	Constanţa	885, 886, 887	3
	Dervent	889	1
	Izvoarele	890	1
	Nistoreşti	894, 895, 896, 897	4
	Tîrguşor	905	1
	Dobrogea	917—922	7
Iulian	Tîrguşor	906	1
Valentinian I	Nistoreşti	898, 899	2
	Tîrguşor	907,	1
	Zorile	909	1
	Dobrogea	923	1
Valens	Adamclisi	868, 869	2
Arcadius sau Honorius	Izvoarele	891	1
Theodosius II, Valentinian III sau Marcian	Adamclisi	870	1
	Constanţa	888	1
Justin I	Tîrguşor	995	1
Justinian I	Tîrguşor	996, 997, 998, 1001	4
	Dobrogea	1001	1
Justin II	Tîrguşor	999, 1000	2
Vasile II — Constantin VIII	Isaccea	924—945	22
Roman III	Isaccea	946—951	6
Mihail IV	Isaccea	952—966	15
Constantin IX	Isaccea	967—980	14
Constantin X	Isaccea	981—984	4
Roman IV	Isaccea	985	1
Nicefor III	Isaccea	986—989	4
Alexius I	Isaccea	990—994	5
Murad IV	Hîrşova	1002	1
Mehmed IV	Hîrşova	1003	1
Mustafa II	Hîrşova	1004	1
Ahmed III	Hîrşova	1005—1008	4
Mahmud I	Hîrşova	1009, 1010	2
Mustafa III	Hîrşova	1011—1013	3
Abdulhamid I	Hîrşova	1014—1020	7
	Ovidiu	1023	1
Selim III	Hîrşova	1021—1022	2
	Ovidiu	1024	1

INDEX II

MONEDE GRECEŞTI

Monetăria	Localitatea	Nr. crt.	Nr. piese
Histria	Tîrguşor	864	1
Tomis	Constanţa	859—863	5

MONEDE ROMANE

Roma	Adamclisi	865	1
	Constanţa	871—878	8
	Tîrguşor	900	1
Siscia	Nistoreşti	898	1
Cyzic	Constanţa	882, 884	2
	Tîrguşor	905	1
	Dobrogea	910—912, 915, 917, 921	6
Constantinopol	Nistoreşti	894	1
Heraclea	Zorile	908	1
Nicomedia	Constanţa	881, 883	2
	Dobrogea	913	1
Antiohia	Adamclisi	867	1

MONEDE BIZANTINE

Antiohia	Tîrguşor	995	1
Constantinopol	Tîrguşor	996	1
Cyzic	Tîrguşor	1000	1
Nicomedia	Tîrguşor	997, 998	2
	Dobrogea	1001	1
Thessalonica	Tîrguşor	999	1

MONEDE MEDIEVALE

Constantinopol	Hîrşova	1017—1020, 1022	12
	Ovidiu	1005—1011, 1023, 1024	2
Misir	Hîrşova	1002—1004, 1012—1016, 1021	9

RECENZIE

Em. Moscalu, CERAMICA TRACO-GETICĂ, Biblioteca muzeologică, Muzeul național de istorie, București, 1983, 514 p., din care 17 fig., (inclusiv 2 hărți) și 119 pl. (cu 14 hărți), la sfîrșitul volumului.

Ceramica traco-geto-dacică a preocupat în mod justificat pe cercetătorii care s-au aplecat asupra arheologiei și istoriei autohtonilor vechii Dacii. După numeroase studii parțiale, în 1969 apărea monografia lui I. H. Crișan „Ceramica daco-getică. Cu specială privire asupra Transilvaniei" — prima încercare de sinteză asupra ceramicii autohtone din sec. VI î.e.n. — I e.n. Această lucrare nu analiza însă în detaliu ceramica spațiilor extracarpatice ori ale altor zone ale lumii tracogetice.

Lucrarea pe care o recenzăm poate fi considerată drept cel mai complet studiu asupra ceramicii traco-getice timpurii, în special din sec. VI—III î.e.n. În chiar „Introducere" autorul și-a anunțat metoda de analiză, precizînd că nu a înfățișat ceramica pe faze, după sistemul adoptat de I. H. Crișan, ci a preferat „analiza fiecărui tip ceramic de la origini pînă la dispariția sa", avînd astfel posibilitatea de a cunoaște evoluția fiecărei forme. De la început trebuie să evidențiem volumul deosebit de muncă depus la realizarea lucrării. În tratarea fiecărui capitol se constată o cercetare aproape exhaustivă a surselor și o prezentare densă, adesea convingătoare, a argumentelor. Informația autorului este remarcabilă, el utilizînd aproape toată bibliografia corespunzătoare de pînă în 1976. (Unele articole de care a luat cunoștință după terminarea lucrării, în decembrie 1978 (p. 235), amintite cîteodată în „Note" și care ar fi impus anumite modificări sau completări textului, n-au mai fost utilizate). În tratarea ceramicii și a problemelor pe care aceasta le ridică, autorul se referă în primul rînd la descoperirile din România, dar și la cele din Bulgaria, Jugoslavia, Ungaria, Cehoslovacia și URSS, care corespund problematicii anunțate.

Lucrarea cuprinde capitolele: I — Introducere (p. 5—7); II — Istoricul cercetărilor (p. 8—11); III — De cînd putem vorbi de traci și ce sînt getodacii (p. 12—14); IV — Ceramica lucrată cu mîna (p. 15—91); V — Ceramica lucrată la roată (p. 92—153); VI — Relațiile dintre traco-geți și illiri reflectate în ceramică (p. 154—158); VII — Aspectul cultural Ciumbrud și relațiile dintre traco-geți și sciți (p. 159—173); VIII — Aspectul cultural Kustanovice (p. 174—176); IX — Aspectul cultural Szentes-Vekerzug-Chotin (p. 177—182); X — Aspectul cultural Bîrsești—Ferigile (p. 183—186); XI — Aspectul cultural tracogetic de tip Canlia. Cultura geto-dacă Sarmizegetusa (p. 187—208); XII — Ceramica cenușie lucrată la roată. Relațiile dintre traco-geți și greci (p. 209—215); XIII — Cronologia și

problema începutului Latène-ului geto-dacic (p. 216—222); XIV — Reprezentări de ceramică cenușie lucrată la roată în cadrul planșelor (p. 223—233, în limba română și limba franceză); XV — Încheiere (p. 234—235). Urmează: Abrevieri (p. 236—239); Note (p. 240—343); Rezumatul în limba franceză (p. 344—358). Figuri (p. 359—378); Planșe (p. 379—511) și Cuprins (în limba română și limba franceză — p. 513—514).

Unele dintre aspectele sau chiar capitolele lucrării au fost prezentate anterior, în forme apropiate, în studii publicate de autor (ex. cap. VII, într-o formă apropiată în Thraco-dacica, 2, 1981, p. 23—35). În cap. II autorul realizează o utilă trecere în revistă a istoricului cercetărilor, atît din România, cît și din țările învecinate; bogata bibliografie, fără a fi exhaustivă, dovedește odată mai mult larga preocupare a cercetătorilor asupra civilizației și ceramicii traco-geto-dacice. În al III-lea capitol este analizată o problemă extrem de importantă, anume cea a vechimii culturii tracice și geto-dacice. Sînt trecute în revistă cele mai vechi mențiuni literare antice, care ni-i face cunoscuți și-i localizează pe geți încă din sec. VI î.e.n. După opinia sa, geto-dacii timpurii derivă din culturile hallstattiene cu ceramică imprimată sau canelată și chiar din unele culturi ale epocii bronzului, deși tipurile ceramice analizate nu-și păstrează întotdeauna nealterate formele ceramice. În mod judicios Em. Moscalu consideră că în sec. XII—XI î.e.n. tracii erau definitiv formați la nivelul culturilor Gává-Holihrady și Insula Banului, Babadag, Cozia-Brad, Pșenicevo. Pe bună dreptate autorul afirmă că „apariția culturilor bronzului timpuriu are la bază o puternică componentă etnică din masa triburilor eneolitice..., dar faptul nu ne îndreptățește să vorbim de traci la acest nivel" (p. 14).

Cap. IV și V constituie în mod firesc, atît prin problematica discutată, cît și prin numărul de pagini rezervat, partea principală a lucrării, în cadrul căreia este prezentată, pe tipuri și variante, ceramica lucrată cu mîna sau la roată. În cap. IV, Em. Moscalu identifică 25 de tipuri de obiecte ceramice lucrate cu mîna, aproape fiecare dintre ele cuprinzînd mai multe variante. În cap. V distinge 38 de tipuri de vase lucrate la roată, de asemenea cu mai multe variante pentru fiecare tip. Tipurile și variantele sînt analizate evolutiv, de la origini pînă la dispariția lor. Pentru încadrarea cronologică ori atribuirea etno-culturală a tipurilor se analizează detaliat și contextele arheologice în care ele au apărut. În acest fel, prin analiza comparativă a exemplarelor din complexele închise, Em. Moscalu reușește deseori încadrarea lor cronologică și culturală cît mai corectă. Subliniem încă odată meticulozitatea deosebită de care autorul a dat dovadă în stabilirea acestei tipologii. Discuțiile largi asupra unor tipuri sau variante ceramice, a complexelor în care ele au apărut, sînt deosebit de utile.

Totuși, tocmai la întocmirea tipologiei autorul a dovedit inconsecvență. În stabilirea tipurilor și a variantelor s-au folosit drept criterii fie forme, fie elementele ornamentale sau chiar originea diferită a unor categorii de vase. Structurarea unei variante diferite numai pentru că „din punct de vedere tipologic vasele care o reprezintă au o origine diferită" (p. 26) nu credem că este justificată. Considerăm că această inconsecvență în stabilirea unui criteriu tipologic unitar a complicat într-o anumită măsură tipologia propusă, ducînd la diferențierea unui număr prea mare de tipuri și variante, putîndu-se ajunge la confuzii. Dacă autorul ar fi avut în vedere numai un criteriu principal (ex. forma vaselor) și ar fi întocmit repertorii de ornamente specifice pe tipuri și variante, numărul acestora din urmă ar fi fost mai mic. Fără să analizăm detaliat, din lipsă de spațiu, tipologia colegului nostru, sau să încercăm o regrupare a bogatului material pe care l-a adunat cu atîta efort, în alte tipuri, poate tot discutabile și provizorii, dăm cîteva exemple: unele exemplare ale variantei I/a (pl. II/3,5, de la Sini Vir și Balta Verde II) sînt foarte asemănătoare vasului integrat variantei II/b (pl. V/5) de la Mahmudia. Vasul de la Hîrșova (I/f, pl. VIII/1) este de fapt o „cană" (cu o toartă) și nu o amforă (cu două torți, ca în desen); un exemplar întreg, aproape identic, apare la Bugeac (M. Irimia, Thraco-dacica, 4, p. 42, fig. 1/5). Amforele de la tipul I/f ar putea fi grupate într-un tip aparte

împreună cu tipul XXI şi nu doar ca o simplă variantă a tipului I, iar exemplarele de la Hîrşova şi Bugeac amintite mai sus ar putea constitui o variantă înrudită cu vasele I/b sau I/e. Tipul II/a (pl. VII/2 ; X ; XI) ar putea constitui un tip comun cu I/e (pl. VII/1,3—6). Crearea variantelor diferite II/c şi II/d, care cuprind „vase identice ca formă" (p. 34) nu se justifică, chiar dacă nu au aceleaşi ornamente ; cu atît mai mult a variantei II/f 1, ale cărei vase „se deosebesc de vasele de tip II/f prin dimensiunile mai reduse" (p. 36). Considerăm că pentru tipul III era mai potrivită denumirea de „vas-sac", mult mai folosită, decît de „vas-clopot", cu atît mai mult cu cît exemplarele sale nu sînt tronconice, asemănătoare clopotului, ci sînt mai ales cu pereţii aproape verticali. Dacă tipul amintit este prezentat judicios, diferenţierea variantelor III/d, e, f, g, h1, h2, i, k, numai după decor ni se pare forţată, ele putînd constitui cel mult subvariante pentru III/a, b, c. Mai mult, două vase total deosebite ca formă (pl. XVII/2, 4) descoperite la Murighiol şi Orbeasca de Sus au fost integrate aceleiaşi variante (III/f) după decor, deşi primul s-ar fi integrat în acest caz mult mai justificat variantei III/c, iar cel de-al doilea variantei III/a. Unele afirmaţii (printre care aceea că la Bugeac variantele III/a şi III/b ar lipsi) trebuiau mai nuanţate, deoarece ele sînt deja contrazise de cercetările în curs. Nu credem că se justifică nici tipul IV, cu profil de tip III, dar care a fost structurat numai pentru că este ornamentat sub buză cu alveole în loc de brîu alveolat. La fel tipul V, care are profil de tip III/a, putînd fi o subvariantă a acestuia. Tipurile VI şi VII cu profile foarte asemănătoare puteau reprezenta unul singur, cu variantele corespunzătoare (ex. pl. XXII/1 — Bugeac, este tipul VI/a, iar XXII/3 — Tariverde, e tipul VII/a). Diferenţierea numai după decor nu se justifică nici aici, chiar dacă unele exemplare grupate în tipul VII se întîlnesc şi în lumea scitică, după cum bine precizează Em. Moscalu. De asemenea, vasele tipului VIII, foarte apropiate de variantele I/b şi I/c, de care se deosebesc mai ales prin numărul ori modul de dispunere al apucătoarelor şi butonilor, uneori şi prin prezenţa apucătorilor sub formă de potcoavă, se puteau constitui ca subvariante ale tipului I (a se compara de ex. pl. IX/2, 3 sau XIII/6, 7 cu pl. XXVIII-XXIX). Pentru tipul IX, „în formă de sac" era de preferat denumirea de „clopot", de care se apropie şi este mai des utilizată. Această denumire s-ar fi potrivit şi pentru tipurile I şi VIII. Unele observaţii privind aria, vechimea şi frecvenţa acestui tip sînt notabile ; altele însă (cum ar fi semnificaţia absenţei sale din cultura Noua, ori din unele necropole în curs de cercetare), trebuiau mai nuanţate, deoarece într-un caz se pot aduce şi argumente contrarii, iar în celălalt, ele pot fi anulate de noile descoperiri. În general acest tip a fost foarte mult fragmentat în variante (ex. IX/d 1 faţă de IX/a sau de IX/d 2 ; IX/e 1 faţă de IX/e 2 şi 3 etc.). Înregistrarea a două vase de tipul IX/e 2 la Adamclisi şi Tomis (p. 67 şi n. 802, 804) este greşită ; e posibil ca exemplarele înregistrate să fie dintr-o altă localitate (poate Satu Nou ?). Tipurile X-XII cuprind castroane şi străchini. Dată fiind inconsecvenţa cu care vasele de tipurile amintite sînt denumite în studiile referitoare la această perioadă cînd castroane, cînd străchini, considerăm că autorul ar fi trebuit să propună o terminologie unitară (de exemplu „castron" pentru exemplarele cu buza trasă spre interior şi „strachină" pentru cele cu buza răsfrîntă) ; ex. : X/d cuprinde „castroane", iar IX/c „străchini", deşi sînt foarte apropiate ca profil. Nu ni se par corespunzătoare nici formulările „marginea răsfrîntă spre interior" (p. 72, 75) ori „invazate" (mai jos, p. 111). Şi aceste două tipuri principale de vase au fost fărîmiţate în variante (ex. XI/c are profilul identic cu XI/a, doar că au apucătorile perforate ; XI/d şi XI/d 1 etc.). Aprecierea potrivit căreia în Dobrogea nu se cunosc „castroane cu marginea evazată" în necropole de sec. V-IV î.e.n. (p. 77) este contrazisă de situaţia de la Bugeac (M. Irimia, Thraco-dacica, 2, 1981, p. 43, fig. 2/2 ; alt exemplar inedit). Tipurile XIII-XVI cuprind căni împărţite în mai multe variante, după decor, determinînd aceeaşi fărîmiţare exagerată. Tipul XV — ceşti, cuprinde de fapt tot căni ; aici ele nu se mai împart în variante, după decor. Unele exemplare ale tipului XVI s-ar fi integrat tot tipului XIV, eventual varian-

tei XIV/d. Considerăm că era de preferat gruparea tuturor acestora într-un singur tip — căni — cu variantele și subvariantele corespunzătoare. Aceeași fragmentare se constată și la tipul XVII. Tipul XVIII cuprinde și exemplare bitronconice (pl. LIX/20, 21; LX/19), nu numai tronconice; aici se impunea, poate, o împărțire, după profil, în două variante. Dacă tipul XIX, cuprinzînd cești total diferite ca formă de precedentul, ni se pare judicios constituit, tipul XX reprezintă de fapt doar o variantă a tipului XVII (datorită ciocului-plisc de scurgere, apărut sub influența greacă). Tipul XXI de vase cu două mînere, trebuia să cuprindă și exemplarele variantei I/f (exclusiv cel de la Hîrșova, pl. VIII/1, care avea numai o toartă), putînd alcătui împreună două variante. Prin forma sa deosebită, tipul XXII poate rămîne independent, deși este reprezentat pînă acum doar de un exemplar (pl. LXIII/2). Ni se pare determinat corect și tipul XXIII. În schimb, tipului XXIV — fructiere — i-au fost integrate și cupele cu picior (XXIV/b), care reprezintă un tip aparte.

La începutul cap. V, rezervat ceramicii lucrate la roată, autorul precizează că a găsit unele criterii pentru deosebirea ceramicii cenușii grecești de cea autohtonă, dar, din păcate, nu ni le prezintă detaliat. Tipul 2 — fructiere, cuprinde de fapt *lékanai* cenușii grecești sau autohtone, lucrate după modele grecești. Autorul apreciază însă corect că fructierele lucrate la roată circulă în lumea geto-dacică mai ales între sec. II î.e.n. — III e.n. Piciorul vasului de la Canlia (pl. LXVI) aparține unui tip de *lékane* găsit la Bugeac în M. 52 (inv. 22601), nu unei fructiere. Tipurile 1, 3 — 5 ni se par corect structurate. Totuși, împărțirea tipurilor 4 și 5 în două variante ni se pare forțată. La fel și aprecierea potrivit căreia 5/a ar fi fost lucrată de traco-geți, iar 5/b numai de către tracii odrizi (p. 99—100). La tipul 6, variantele 6/a 1 și a 2 puteau constitui doar una singură, iar varianta 6/c (pl. LXXIII/7, 8) ar fi trebuit integrată de fapt fie variantei 6/a de care nu se deosebește mult (pl. LXXII/1, 4, 6), fie tipului următor (7 — cești), dacă la diferențierea căni — cești se ia în calcul raportul dintre înălțimea și diametrul vasului. Pentru tipul 8 ar fi fost de preferat denumirea de *kantharoi*, desemnînd categoria grecească de vase pe care o imită; împreună cu tipurile 18, 33, 37 ar fi trebuit alcătuit un singur tip cu variantele și subvariantele corespunzătoare. Varianta 9/a putea fi definită drept tip aparte de căni; ei i se puteau adăuga și unele vase de la 9/c (Murighiol, pl. LXXIV/8) și 9/d (Brăilița, pl. LXXIV/13). Celelalte exemplare ale tipului 9 puteau fi adăugate tot tipului 6 (variantele 6/a — exemplarul de la pl. LXXIV/5, 10, 14—16; altele puteau forma o variantă aparte: pl. LXXIV/2, 4, 6, 7, 9, 11, 12). Pentru tipul 10 era de preferat denumirea de „castroane" sau de „boluri". Afirmația după care vasele variantei 10/a „sînt produse tipice grecești" (p. 111) ni se pare nejustificată, ele putînd fi lucrate și de autohtoni. În cadrul acestui tip autorul deosebește prea multe variante, după diferite criterii: formă, decor, pastă. Tipul 14 putea fi integrat, eventual, tot tipului 10, ca o variantă a acestuia. La fel tipul 15, apropiat de vasele variantelor 10/d 1 și 10/e. Ni se pare mult prea fărîmițat și tipul 16 (ex. 16/b și 16/d sînt aproape identice). Putem avea aceeași observație și pentru tipul 20, în care variantele sînt determinate după unele elemente secundare (prezența ori absența inciziilor și a canelurilor, sau a butonilor), nu după formă și după tipul de apucători. Poate era mai indicată gruparea ambelor tipuri de Lékanai (20—21) într-unul singur, cu două variante principale (cu mînere orizontale și cu mînere verticale), eventual și cu unele subvariante. Alte observații s-ar putea face și pentru tipurile următoare, dar spațiul nu ne îngăduie. Amintim doar faptul că tipul 30 nu poate fi numit „globular"; el poate fi considerat o variantă a vasului-crater, și nu neapărat un tip structurat aparte. De asemenea, tipul 38 trebuia integrat tipului 3 (ca variantă a acestuia), cu toate că au zone diferite de răspîndire.

Între p. 149—153 lucrarea are subcapitolul *Problema tehnicii de ardere a ceramicii geto-dacice* — o foarte utilă prezentare, pe baza unor experiențe de laborator, a ceramicii arse reducător și oxidant.

Cap. VI-X sînt consacrate raporturilor culturale ale traco-geților cu illirii

și sciții, precum și analizei grupurilor culturale (numite de Em. Moscalu „aspecte") Ciumbrud, Kustanovice, Szentes-Vekerzug-Chotin și Bîrsești-Ferigile. Spațiul nu ne permite decît să relevăm importanța deosebită a analizei întreprinse, în urma căreia apar deseori interpretări și concluzii noi. Totuși, unele dintre afirmațiile sale sînt discutabile (cum ar fi datarea fazei Babadag I în sec. XII sau chiar XIII î.e.n., ori afirmația că „aspectul Sihleanu, de origine Monteoru, dă naștere aspectului Babadag" (p. 155—156); de asemenea, afirmarea tranșantă a caracterului exclusiv autohton al grupurilor Ciumbrud și Szentes-Vekerzug-Chotin).

Cap. XI, mai amplu, este consacrat aspectului cultural denumit de autor „de tip Canlia" și „culturii geto-dace Sarmizegetusa". De fapt, și în capitolele anterioare, autorul a făcut dese referiri la ele, mai ales la aspectul cultural Canlia. Acesta ar fi diferit de Ferigile-Bîrsești, Kustanovice și Szentes-Vekerzug-Chotin și ar începe în perioada 550—450 î.e.n.; ar înceta „pe la sfîrșitul sec. III și începutul sec. II î.e.n." Aspectul cultural Canlia ar cuprinde un spațiu imens: „aria tracică de la sud de Balcani, zona balcano-dunăreană, zona de la est de Carpați, ca și zona intracarpatică și poate și zona de nord-vest a României..." el „pare a cuprinde și Banatul...) „și zonele tracilor tribali și moesi, din centrul și nord-vestul Bulgariei" (p. 189—190). Perioada 250—150 î.e.n. a fost socotită „ca fază de tranziție între aspectul Canlia" și cultura Sarmizegetusa (p. 196); evoluția acesteia din urmă s-ar situa după 150 î.e.n. (pe linia Dunării, în Muntenia și Oltenia ceva mai devreme) și ar dura pînă la 106 e.n. (p. 195 și urm.). Autorul renunță la denumirea dată anterior tot de el, de Ravna II — Hanska — Zimnicea I-II (Cerc. arh., II, Buc., 1976, p. 277—281) aspectului cultural traco-geto-dacic din sec. VI-III î.e.n. și de cultură Sarmizegetusa — Popești — Bîtca Doamnei pentru perioada corespunzătoare sec. II î.e.n. — 106 e.n. Em. Moscalu are dreptate cînd afirmă că este indicată denumirea aspectelor culturale sau a culturilor după stațiunile cele mai reprezentative, care conțin materiale definitorii (p. 187). Dar aceste denumiri, cu tot caracterul lor relativ convențional, înglobează în mod sintetic și un anumit conținut mai complex-cultural, etnic, cronologic etc. Fără a diminua importanța necropolei de la Canlia, nu considerăm justificată adoptarea unei denumiri unice care ar porni tocmai de la descoperirea în cauză, deoarece aria pe care ea ar defini-o este extrem de întinsă, cuprinzînd monumente traco-geto-dacice cu multe elemente de identitate, dar și cu deosebiri deloc neglijabile între ele. Descoperirea aleasă nu ni se pare nici cea mai reprezentativă; necropola în cauză se datează în sec. IV î.e.n., în timp ce aspectul cultural pe care ea l-ar defini este cuprins între începutul sec. V (pentru unele zone chiar mijlocul sec. VI î.e.n.) și sfîrșitul sec. III î.e.n. (sau chiar mijlocul sec. II). Dacă denumirea de Canlia ar putea fi acceptată, eventual, pentru definirea culturii geților din Dobrogea (cu toate că și aici sînt descoperiri mult mai reprezentative, cum ar fi cele de la Satu Nou, de la sfîrșitul sec. V — sec. IV î.e.n.), unele trăsături ale necropolei în cauză au multe elemente ce le deosebesc de descoperirile din Moldova, RSS Moldovenească, ca să nu mai vorbim de cele din zonele mai îndepărtate ale lumii traco-geto-dacice. Chiar după opinia autorului însuși, cultura tracică și geto-dacică din sec. VI-III î.e.n. „cunoaște mai multe aspecte culturale zonale și în unele cazuri cronologice" (p. 189). De aceea considerăm necesară, deocamdată, diferențierea pe mai departe a aspectelor culturale traco-geto-dacice și denumirea acestora după cele mai reprezentative descoperiri. Diferențierea zonală a mai multor grupuri culturale este determinată și de evoluția ulterioară neuniformă din punct de vedere cultural și cronologic a lumii traco-geto-dacice. Autorul consideră că „aspectul Canlia, prin structura și conținutul său, este în egală măsură sud-tracic și nord-tracic (geto-dacic)" (p. 198). Această concluzie se bazează mai ales pe studiul ceramicii, fără a se avea în vedere întotdeauna restul inventarului arheologic, elementele de rit și ritual funerar, tipul de așezări și fortificații, iar nu în ultimă instanță chiar evoluția socială și politică neuniformă într-un spațiu atît de vast. Deosebit de interesante sînt și referirile la termenii de

traco-getic, traco-geto-dacic, ori de artă traco-getică, ca și analiza ori localizarea triburilor autohtone în lumina izvoarelor antice. Desigur, și acestea ar putea comporta unele discuții, dar atît spațiul cît și competența noastră limitată nu ni le îngăduie.

De o deosebită importanță sînt opiniile autorului referitoare la ceramica cenușie la roată și la relațiile dintre traco-geți și greci, exprimate în cap. XII. Observația potrivit căreia majoritatea ceramicii cenușii din mediul autohton este identică din punct de vedere tipologic cu ceramica cenușie din mediul grecesc, uneori și cu cea din lumea scitică și illirică este justă. Dar constatarea numai a identității *tipologice* (subl. noastră) nu justifică afirmația potrivit căreia ceramica cenușie ar constitui doar un articol grecesc de export în mediul autohton (p. 210). Înaintea unei afirmații atît de categorice ar trebui analizată în parte fiecare categorie ceramică apărută în mediul autohton ca și în cel grecesc. Simpla identitate (uneori doar asemănare) de forme nu este suficientă; analiza chimică a pastei, angobei și vopselei, precum și a modului de ardere a ceramicii cenușii din orașele grecești și a celei descoperite în mediul autohton ar putea fi singurele concludente. O opinie mai puțin categorică ar fi necesară și în legătură cu ceramica roșie sau portocalie lucrată la roată, considerată de provenienţă grecească sigură, fără ca acest lucru să fie suficient demonstrat. Autorul însuși admite existența unei categorii de vase îndepărtate mult de modelele grecești, care a fost lucrată de traco-geto-daci (p. 212). Imitațiile după unele forme grecești se întîlnesc frecvent și pe parcursul unei lungi perioade de timp, dovedind integrarea lor în repertoriul ceramicii autohtone. Este posibil mai degrabă ca în interesul confecționării unor vase mai solicitate olarii indigeni să fi adoptat roata olarului prin filieră greacă directă sau indirectă în primul rînd pentru a confecționa imitații cît mai fidele după vasele cele mai căutate în procesul de schimb. Acestora li s-au adăugat cele cîteva forme locale transpuse la roată încă din sec. V-IV î.e.n. În mod just autorul conchide, totuși, că „începutul lucrării la roată în mediul autohton se poate situa în a doua jumătate a sec. V î.e.n." (p. 212); n-ar fi exclus, totuși, ca noua tehnologie să fi fost adoptată în NE Bulgariei, în Dobrogea și în unele zone din Muntenia și sudul Moldovei chiar mai de timpuriu.

În cap. XIII autorul propune o cronologie a Latène-ului geto-dacic structurată în trei faze: faza I-a — sec. V-IV — 250 î.e.n. (corespunzătoare evoluției aspectului cultural Canlia, parțial și a aspectului Ferigile); faza a II-a — ± 250 — ± 150 î.e.n. (tranziția între aspectul Canlia și cultura Sarmizegetusa); faza a III-a — ± 200 — ± 150 î.e.n. — 106 e.n. (evoluția culturii Sarmizegetusa). Constatăm că această cronologie a fost stabilită mai ales pe baza analizei ceramicii, avîndu-se în vedere faptul că în fazele menționate ea are evoluții în linii mari uniforme. El apreciază corect că simpla adoptare a roții olarului de către autohtoni nu putea determina trecerea acestora la epoca Latène, acest fenomen fiind mult mai complex. Totuși, constată el, adoptarea noului meșteșug coincide în linii mari cu începutul Latène-ului la Dunărea de Jos. Em. Moscalu a situat începutul noii epoci pe la ± 400 î.e.n. dar apreciază just că în Dobrogea, cel puțin, fenomenul se situează la mijlocul sec. V î.e.n. (p. 221—222). Meritorie ni se pare corelarea începutului epocii Latène cu apariția uniunilor tribale la geto-daci. Totuși, atît documentarea arheologică cît și izvoarele istorice ne sugerează existența unor posibile uniuni tribale autohtone mai vechi decît data propusă de Em. Moscalu pentru începutul noii epoci. Pe de altă parte nici structurarea globală a Latène-ului geto-dacic în cele trei faze amintite, numai pe baza ceramicii, fără a avea în vedere diferențele existente de la o zonă la alta, ori alte elemente definitorii, nu pare a fi cea justă.

În cap. XIV autorul *descrie*, pe scurt, în română și franceză, pasta exemplarelor ceramice lucrate la roată și ilustrate în planșe, operație care facilitează în mod deosebit — cunoașterea mai amănunțită a acestei categorii de vase.

Cap. XV — „Încheiere" concentrează 10 concluzii pe care autorul le-a considerat mai importante și spre care a fost dirijată întreaga demonstrație an-

terioară. Unele dintre aceste concluzii — cum ar fi evoluția culturii traco-geto-dacice a sec. VI-III î.e.n. din culturile hallstattiene tracice ale sec. XII-VII î.e.n. ori evidențierea fenomenului continuității și a permanenței culturii traco-geto-dacice sau faptul că aspectul cultural denumit de autor Canlia împreună cu Bîrsești-Ferigile, constituie baza etnică și culturală din care se va naște cultura geto-dacică de tip Sarmizegetusa, vor întruni probabil opinia aproape unanimă a cercetătorilor. Alte concluzii însă, cum ar fi originea presupusă din zonele nord-pontice a ceramicii la roată din grupurile culturale Kustanovice și Szentes-Vekerzug-Chotin, ori începutul confecționării de către geto-daci a ceramicii cenușii lucrate la roată începînd de-abia din a doua jumătate a sec. V î.e.n., pot fi modificate în viitor, în funcție de noile descoperiri.

Rezumatul în lb. franceză (p. 344—358) înfățișează sintetic principalele idei ale capitolelor anterioare. Între p. 361—377 sînt prezentate 17 figuri: primele trei înfățișează tipuri de vase specifice epocii bronzului și mai ales Hallstattului A — C; două (fig. 4—5) prezintă hărțile răspîndirii ceramicii cu proeminențe și a grupurilor culturale nord-tracice; următoarele (fig. 6—13) reprezintă tabele cu tipurile ceramice lucrate cu mîna, la roată, ori răspîndirea acestora pe aspecte culturale; vin apoi la rînd două tabele cronologice (fig. 14—15) și altele două cu statistica tipurilor de vase de la Ravna și Canlia. Urmează „Legenda planșelor" (fig. 381—392) și planșele I — CXIX (p. 381—511). Primele 105 planșe înfățișează un număr impresionant de desene, pentru toate tipurile și variantele. Ultimele 14 planșe sînt hărți ale ariilor de răspîndire a tipurilor discutate. Din păcate, acestea din urmă, datorită condițiilor de editare, independente de dorința autorului, sînt aproape ilizibile.

Analizînd lucrarea în ansamblul ei, trebuie să recunoaștem că reprezintă o contribuție de o valoare deosebită, cu numeroase puncte de vedere noi, expuse cu multă competență și cunoaștere a materialului, care vor fi avute în vedere de cercetătorii problemei. Au fost prezentate uneori și materiale inedite (cum ar fi cele provenite din necropola de la Canlia) sau greu accesibile, răspîndite în reviste cu o circulație mai restrînsă. Lucrarea lui Em. Moscalu reprezintă una dintre cele mai de seamă contribuții ale ultimilor ani la arheologia ținuturilor traco-geto-dacice din perioada anterioară statului dac centralizat al lui Burebista.

M. IRIMIA

HADRIAN DAICOVICIU

(1932—1984)

Stingerea timpurie din viață a lui Hadrian Daicoviciu, în pragul împlinirii vîrstei de numai 52 de ani, ne-a îndurerat nespus de mult, colegi și prieteni din diferite părți ale țării îndreptîndu-ne spre urbea napocensă, pentru a-i aduce un ultim omagiu. Evocarea încearcă acum să reliefeze nu numai datele existenței și operei sale, ci și profilul său intelectual și moral remarcabil, însăși ființa sa străbătută de flacăra cercetării, moștenită de la ilustrul său părinte, acad. Constantin Daicoviciu.

Personalitate eminentă a noii generații de arheologi și istorici din țara noastră, afirmată cu plenitudine în anii socialismului, Hadrian Daicoviciu ne-a lăsat cîteva cărți de referință și circa 200 de studii și articole apărute în culegeri și reviste. Împreună cu părintele său a întreprins cercetări asidui în spațiul de reședință și glorie al străbunilor noștri din munții Orăștiei, rezultatul fiind cunoscutele lucrări Sarmizegetusa, Cetățile și așezările dacice din Munții Orăștiei **și** Ulpia Traiana. **O altă lucrare redactată împreună cu tatăl său a fost** Columna lui Traian, **în care efortului de sinteză a cercetărilor întreprinse pînă atunci, i s-au adăugat interesante deschideri spre noi interpretări ale unor scene de pe această celebră cronică în piatră a vechimii și sorgintei noastre. Au urmat firesc cărțile marcînd efortul său singular de continuitate și adîncire: lucrarea monografică** Dacii, **apărută întîi la E.p.l, în 1968, și, în ediția a 2-a, la Editura enciclopedică română, în 1972; și, ca o operă de maturitate, ca o încununare a osîrdiei și capacității sale științifice de larg orizont,** Dacia, de la Burebista la cucerirea romană. **Substanțiale articole și intervenții penetrante i-au apărut în „Dacia" și „SCIV", în revista al cărei conducător a fost, „Acta Musei Napocensis", în alte publicații de specialitate. Între studiile apărute în culegeri am aminti** Cronologia regilor daci **din volumul „Unitate și continuitate în**

istoria poporului român" (Ed. Academiei R.S.R., 1968). Sesiunile ştiinţifice ale Muzeului tomitan au fost onorate cu participarea sa la cîteva ediţii şi o comunicare cu care a colaborat la „Pontica" (nr. 4 din 1971), cu sugestivul titlu : Burebista şi Dobrogea, **rămasă preeminentă.**

Dăruirea sa generoasă întru slujirea istoriei patriei a dat roade în multiple direcţii. Crescut în mediul fertil al cetăţii universitare clujene, îi era dat să continue tradiţia catedrei inaugurate magistral de Vasile Pârvan. După studii urmate între 1951—1955, a parcurs exemplar treptele didactice, fiind în 1960 lector, din 1973 conferenţiar, iar din 1978 profesor universitar la catedra de Istoria veche a României, unde eforturile sale au contribuit la formarea unei noi generaţii de istorici şi profesori. La catedră, la Muzeul de istorie al Transilvaniei şi pe şantierele arheologice a sădit în cugetul studenţilor pasiunea cercetării, devoţiunea şi rigoarea caracteristice ştiinţei. Cum este ştiut, Muzeul de istorie al Transilvaniei îi era scump, străduindu-se la organizarea şi dezvoltarea lui, încă din 1963. În 1968 este director-adjunct al acestei prestigioase instituţii muzeale, iar de la 1 februarie 1974 este numit efectiv la conducerea sa. Sesiunile ştiinţifice anuale organizate de muzeu sub titlul semnificativ „Continuitate multimilenară" s-au bucurat prin ani de larga aderenţă a specialiştilor.

A participat cu comunicări la congrese şi conferinţe internaţionale de specialitate. În 1965 a primit premiul „Vasile Pârvan" al Academiei R.S.R. A fost membru al Comisiei arheologice a ţării şi preşedintele filialei Cluj-Napoca a Societăţii de Studii Clasice. Între 1977—1982 ne-a reprezentat ţara în comitetul Asociaţiei internaţionale de epigrafie greacă şi latină. O seamă din studiile sale au apărut în limbi de largă circulaţie. A lăsat în manuscris studii ce şi-ar fi aflat împlinirea dacă stingerea sa n-ar fi venit atît de repede. Între participările sale la lucrări colective se cuvine să menţionăm cea de la primul volum din Istoria militară a poporului român **(Bucureşti, 1984). De asemenea, a redactat şi publicat, împreună cu Radu Florescu şi Lucian Roşu,** Dicţionarul enciclopedic de artă veche a României **(1980).**

Om de ştiinţă de înaltă ţinută, arheolog şi istoric de o remarcabilă dăruire, profesor înzestrat cu arta de a preda şi vocaţia cultivării întru ştiinţă a urmaşilor, Hadrian Daicoviciu rămîne în memoria naţională un continuator de prestigiu al şcolii arheologice româneşti şi un exponent exemplar al culturii socialiste. Savantul, omul, prietenul, rămîn ca o efigie luminoasă în amintire şi ca un îndemn de continuu efort în slujirea ştiinţei pe care a servit-o cu ardentă pasiune, aducîndu-i mistuirea prematură.

ADRIAN RĂDULESCU

AURICĂ SIMION

1938—1984

AUREL SIMION (sub acest nume era cunoscut), sau A. Simion, cum și-a semnat întotdeauna lucrările, s-a născut în satul Cîndești, comuna Albeștii de Muscel, județul Argeș, la 26 aprilie 1938.

A urmat cursurile Școlii pedagogice din Cîmpulung-Muscel și a fost un an învățător de țară. În 1961 a absolvit strălucit Facultatea de istorie a Universității din București. La aceeași facultate a obținut în 1970 titlul de doctor în istorie, impunînd, ca întotdeauna, printr-o sclipitoare inteligență și temeinică pregătire.

Din 1961 pînă la începutul lui noiembrie 1984 a lucrat în cercetare la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. De mai mulți ani era cercetător științific principal.

Opera sa se concretizează în cîteva zeci de studii în reviste de specialitate și culegeri colective, precum și în mai multe cărți.

A publicat în „Anale de istorie", „Revista de istorie", „Acta Musei Napocensis", „Revue Roumaine d'Histoire". A fost unul dintre întemeietorii revistei istorice de mare popularitate „Magazin istoric". Doi ani a fost în colegiul de redacție, iar între iunie 1968 — martie 1969, secretar de redacție.

Și-a adus o valoroasă contribuție la elaborarea unor culegeri de studii sau mari lucrări colective privind luptele greviste ale proletariatului din România, istoria militară a poporului român, insurecția militară din august 1944, lupta de eliberare națională a Românilor din Ardealul cedat în august 1940, contribuția României la înfrîngerea definitivă a Germaniei fasciste și eliberarea popoarelor, locul Partidului Comunist Român în viața politică a țării pînă la 1944 și rolul său conducător în lupta pentru victoria socialismului și edificarea societății socialiste multilateral dezvoltate în România.

Partea cea mai impresionantă a operei sale o constituie însă, cărțile :

1 — Józsa Béla, **București, Institutul de Studii Istorice și Social Politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., 1971, 146 p. (colaborare).**

2 — Dictatul de la Viena, **Cluj, Ed. Dacia, 1972, 306 p.**

3 — Comitetul Național Antifascist din România, **București, Ed. Politică, 1973, 101 p. (colaborare).**

4 — Insurecția națională antifascistă armată din august 1944, **București, Ed. Politică, 1973, 192 p. (în colaborare).**

5 — Clasa muncitoare, forță socială fundamentală a mișcării antifasciste din România, **București, Ed. Politică, 1974, 182 p. (colaborare).**

6 — Regimul politic din România în perioada sept. 1940 — ian. 1941, **Cluj, Ed. Dacia, 1977, 327 p.**

7 — Preliminariile politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944, **Cluj, Ed. Dacia, 1979, 511 p.**

8 — Agresiunile naziste din Europa în anii 1938—1939, **București, Ed. Eminescu, 1983, 462 p.**

După cîteva lucrări de istorie locală sau regională, Aurel Simion, grăbit parcă de un timp pe care numai el îl presimțea a fi scurt, s-a preocupat de sinteze. Mari studii privind luptele muncitorilor mineri din România în perioada 1923—1928, ale muncitorilor metalurgiști din aceeași perioadă, locul clasei muncitoare în fruntea rezistenței antifasciste din România, politica Europei anilor 1939—1940 și Dictatul de la Viena, o încercare de analiză a istoriografiei privind perioada 1940—1944, Istoria Uniunii Tineretului Comunist din România.

Dar dincolo de tot și de toate, cele trei cărți publicate în editura Dacia vor rămîne ca o premieră: fiecare dintre ele reprezintă prima și singura sinteză românească a problemei. „Dictatul de la Viena" este cea mai completă lucrare de pînă azi a istoriografiei noastre în această problemă. Aurel Simion a scris prima carte din istoriografia noastră, monografie și aceasta, în care tratează problema istoriei țării în perioada guvernării legionare de la 6 septembrie 1940 pînă la rebeliunea din ianuarie 1941. În sfîrșit, o carte despre care s-a scris mai puțin, este monografia României în perioada ianuarie 1941 — august 1944, moment de referință pentru istoria contemporană a României.

Membru al partidului, A. Simion a fost un om al cetății. A publicat mult în presa centrală de partid, a vorbit la radio, a comentat la televiziune, a ținut conferințe, a fost referent în comisii de doctorat, a predat studenților cursul de „Probleme fundamentale ale istoriei patriei". Deși a luat parte la sesiuni științifice interne și internaționale, deși era un admirabil orator, A. Simion a ținut să se exprime mai mult în scris. Avea un stil frumos; cărțile lui s-au impus și din acest punct de vedere.

Aurel Simion a fost un om deosebit, de o mare candoare sufletească, un om de caracter, sensibil la marile dureri trecute ale neamului nostru. Timpul nu i-a îngăduit să aibă o vîrstă. A trăit doar niște ani. Cu doi ani mai mult decît Vasile Pârvan. Prezența lui o vom citi în opera lui. Cine, dintre noi, la anii lui, poate să spună că a lăsat neamului său, mai mult?

GH. DUMITRAȘCU

NICOLAE VLASSA

1934—1984

Stingerea din viață, la 3 martie 1984, a lui Nicolae Vlassa, a fost dureros resimțită și în cetatea tomitană. La 7 martie, rămășițele sale pămîntești au fost redate pămîntului din Iernut, unde se născuse la 20 noiembrie 1934.

Fiul lui Leonida și Iudita Vlassa, a fost un strălucit spirit, înzestrat cu o inteligență remarcabilă și o memorie prodigioasă. El a adus arheologiei românești servicii deosebite.

Școala elementară și gimnaziul le-a urmat în comuna natală, iar la Tîrgu Mureș liceul „Al. Papiu-Ilarian". Între anii 1953—1957 a fost student al Facultății de istorie-filozofie din Cluj, pe care a absolvit-o cu calificativul „foarte bine". În 1978 a devenit doctor în științe istorice.

Pasiunea pentru arheologie a căpătat-o de pe băncile liceului, adunînd materiale arheologice și participînd la o serie de șantiere (Cristești, Lechița pe Mureș, Moreşti). Munca sa neobosită l-a pus în posesia multor colecții arheologice, pe care le-a donat muzeelor din Tîrgu Mureș, Tîrnăveni și Cluj.

Ca student a participat pe șantierele de la Moreşti, Cipău-Gîrla, Cipău-ICIA, Soporul de Cîmpie. După terminarea facultății, a fost responsabil pe multe șantiere de mare importanță: Cipău-Gară, Cipău-Gîrla, Sărățel-Bistrița, Șieu-Măgheruș, Gura Baciului, Iernut, Tărtăria Ciuci, Cluj — str. 30 Decembrie, Cheile Turzii, Bernadea, Coldău, Cheile Aiudului. A făcut parte din colectivele de cercetare de pe multe alte șantiere.

Vasta sa activitate de investigație, completată de perfecta cunoaștere a materialului arheologic și bibliografic, alături de experiența, erudiția, enciclopedismul și ușurința de a învăța limbile străine, au făcut din N. Vlassa un adevărat savant. La toate aceste calități, mai adăugăm simțul său poetic care răzbate în întreaga-i operă și bunătatea sufletească.

Încă de la 35 de ani era cunoscut în străinătate ca un prestigios participant la manifestările științifice de anvergură. În țară a fost prezent la zeci și zeci de sesiuni științifice și colocvii ale instituțiilor muzeale. Pe plan ex-

tern, amintim participarea lui N. Vlassa la cel de-al VII-lea Congres Internațional de Științe preistorice și protoistorice de la Praga, apoi, în 1976, la cel de la Nice. În anul 1967 ia parte la Simpozionul asupra culturii Lengyel de la Nitra, în 1981 la Simpozionul dedicat culturii Lepenski-Vir, apoi la alte simpozioane de la Köln și Xanti.

În domeniul activității muzeistice, care a fost deosebit de fructuoasă, notăm aportul deosebit pe care l-a avut la organizarea unor expoziții itinerante în diverse țări : în Suedia — „Aurul Carpaților", în Iugoslavia — „Illirii și Dacii" etc. În țară a fost principalul inițiator și organizator al cuprinzătoarei expoziții „Plastica neolitică și eneolitică din România".

Congresele, simpozioanele, colocviile naționale și internaționale, expozițiile, călătoriile de studii din Ungaria și R. F. Germania, bursa „Intrer Nationes", l-au pus pe N. Vlassa în contact cu mari personalități ale arheologiei mondiale, cu reputați savanți, cu oameni care l-au apreciat atît pentru cunoștințele sale științifice, cît și pentru savoarea și generozitatea sa spirituală. La Cluj-Napoca, era în permanență căutat și vizitat de oameni de știință, colegi, studenți. Cîteva institute l-au ales membru al lor (Institutul de tracologie din România, Institutul de studii clasice Cluj-Napoca). A fost membru al consiliului permanent al UISPP.

În urma vastei sale activități științifice, N. Vlassa ne-a lăsat peste 100 de studii publicate în țară și străinătate. Ele cuprind adînci analize asupra unor probleme de maxim interes, mai ales în domeniul neoliticului, dar și asupra epocii bronzului și civilizațiilor getodacică și romană. Astfel, N. Vlassa a fixat jaloanele pentru cronologia scurtă a neoliticului sud-estului european, a descifrat plăcuțe gnostice, a explicat simbolurile unor geme magice de epocă romană, a arătat semnificația multor obiecte, a stabilit conexiuni culturale.

Întreaga lui operă stă strîns legată de dezvoltarea Muzeului de istorie al Transilvaniei, unde și-a desfășurat activitatea imediat după absolvirea facultății. Încă înainte de terminarea studiilor, a fost angajat îndrumător (1957) ; în 1964 era muzeograf principal, iar în 1968, șef de secție. A fost asistent al Facultății de istorie-filozofie din Cluj-Napoca (1962/1963) și lector la Conservatorul „George Dima", unde a predat problemele fundamentale ale istoriei patriei. În calitate de membru al colegiului de redacție al prestigiosului anuar Acta Musei Napocensis timp de 15 ani, a lecturat și corectat sute de lucrări cu aceeași competență și colegialitate.

O boală necruțătoare a răpit din rîndul nostru și al științei românești un om de mare valoare, un savant iubitor de oameni și iubit de semenii săi.

De pe malurile străvechiului Pont Euxin, aducem încă o dată un pios omagiu acestui slujitor al muzei Clio, acestui nobil prieten.

Adio scumpe Nicolae Vlassa !
Sit tibi terra levis

PUIU HAȘOTTI

LISTA PRESCURTĂRILOR

Acta Arch.	= Acta Archaeologica, Budapesta
Acta MN	= Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
AEM	= Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich, 1—20, Wien, 1877—1897
AJA	= American Journal of Archaeology
An. Dob.	= Analele Dobrogei, I—XII, 1920—1938
Apulum	= Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
AArch	= Arta şi Arheologia, Iaşi, I—XIV, 1927—1938
Arch. Ért (AÉ)	= Archaeologiai Értesitö, Budapest
Arh. Mold.	= Arheologia Moldovei, Iaşi—Bucureşti
Athen. Mitt.	= Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung
BCH	= Bulletin de Correspondance Hélénique, Paris
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, Bucureşti
BÉ	= Bulletin épigraphique
Ber. RGK	= Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt am Main
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BSH	= Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine Bucarest, 1912—1947
CIL	= Corpus Inscriptionum Latinarum
CNA	= Cronica Numismatică şi Arheologică, Bucureşti, I—XIX, 1920—1945
DA	= Ch. Daremberg, Edm. Saglio, **Dictionnaire des antiquités grécques et romaines,** Paris
DAD	= Dezbaterea Adunării Deputaţilor
Dacia NS	= Dacia Revue d'archéologie et d'histoire ancienne
DID	= Din istoria Dobrogei, vol. I (1963), vol. II (1968), vol. III (1971)

Diss. Pann.	= Dissertationes Pannonicae, Budapest
HAD	= R. Vulpe, Histoire ancienne de la Dobroudja, Bucureşti, 1938
IDR	= Inscripţiile Daciei Romane
IGB	= G. Mihailov, **Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae**, Sofia, 1956
ILS	= Dessau, **Inscriptiones Latinae Selectae**
ISM	= Inscripţiile din Scythia Minor
Izvestija Institut	= Izvestija-Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare
Izvestija Société	= Izvestija. Bulletin de la Société Archéologique Bulgare
Izvestija Varna	= Izvestija. Bulletin de la Société Archéologique de Varna
JPEK	= Jahrbuch für Prähistorische und Epigraphische Kunst, Berlin
Materiale (MCA)	= Materiale şi cercetări arheologice
Mem. Antiq.	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamţ
MIA	= Materiali i issledovaniia po arheologii SSSR, Moscova
NE	= Numismatika i epigraphika
NEH	= Nouvelles études d'histoire, Bucureşti
OR 1—2—3—4	= D. Tudor, Oltenia romană, Bucureşti (ed. 1942, 1958, 1968, 1978)
Peuce	= Peuce, Tulcea
PMMB	= Publicaţiile Muzeului Muncipiului Bucureşti. I—II, 1934—1936
RAC	= Rivista di archeologia cristiana
RCRFA	= Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta
RESEE	= Revue des études sud-est européennes, Bucureşti
RIR	= Revista istorică română, Bucureşti, I—XVII, 1931—1947
Rev. Muz.	= Revista Muzeelor, Bucureşti
RRH	= Revue roumaine d'histoire, Bucureşti
SA	= Sovetskaia Arheologija, Moscova
SCIV (A)	= Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti
SCS Iaşi	= Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi
SEG	= Supplementum Epigraphicum Graecum
SMMIM	= Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară, Bucureşti
St. Cl.	= Studii clasice, Bucureşti

Tiparul executat sub comanda nr. 650
la I.P. „Filaret", str. Fabrica de chibrituri
nr. 9-11, Bucureşti
Republica Socialistă România